МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 39

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Яковлев Д. В., доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty od Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhDr., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 12 від 26.12.2024 р.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення No 2178 від 27.06.2024 року.
Ідентифікатор медіа R30-04730
Мови розповсюдження: українська, англійська

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-6107 (print)
ISSN 2663-6115 (online)

© Ужгородський національний університет, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Третяк О.А., Кондратюк С.В.

ПОЛІТИКО-СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ……7

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Бабіна В.О.

ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГІГІЄНИ В КРАЇНАХ СВІТУ…… 12

Даниленко С.І., Убийконь К.Ю.

МОВА ВОРОЖНЕЧІ У МЕСЕНДЖЕРІ TELEGRAM ТА СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ TIKTOK:
ФОРМИ ПРОЯВУ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ…… 22

Кобильник В.В.

КОНСОЛІДАЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ:
ВЕКТОРИ ТА ТРАЄКТОРІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ……31

Франчук А.В.

ЗАРУБІЖНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГЕРОЯ……36

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Voichuk A.Yu.

THE EMERGENCE OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN THE UNITED STATES…… 41

Малик І.Р.

КОГНІТИВНА ВІЙНА: ЛЮДСЬКА СВІДОМІСТЬ ЯК ПОЛЕ БОЮ……45

Рудік О.М., Зєнкін М.В.

ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ ПОДАЛЬШОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЄС……51

Симисенко І.В.

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПЕРТУАРУ ПОЛІТИЧНОЇ
УЧАСТІ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ……57

Шабанов М.О.

ПОЛІТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ ОДЕЩИНИ
НА АУДИТОРІЮ: ДИНАМІКА ЗМІН У ВОЄННИЙ ЧАС……63

Shmanatov M.S.

EXERCISE OF POWER DURING MILITARY OCCUPATION:
A CASE STUDY OF MILITARY AND TRANSFORMATIVE OCCUPATIONS……68

РОЗДІЛ 4
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Біляк А.С., Рослонь Д.Т.

РОЛЬ ТА МІСЦЕ НАТО В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ……77

Бузаров А.І.

ФОРМАТ «РАМШТАЙН» ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ КОАЛІЦІЇ
ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ……84

Добкевич А.Р.

ДИНАМІКА ТА АМПЛІТУДА ГОЛОСУВАННЯ ЯК ВИЯВИ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ГРОМАДЯН ІЗРАЇЛЮ……89

Зінченко О.І.

ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕГІОНАЛЬНІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ КІБЕРТЕРОРИЗМУ…… 94

Кухта В.В.

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ В КРАЇНАХ ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ СИТУАЦІЮ В РЕГІОНІ……101

Лисянський П.Л., Саліхов А.Р., Ястребова В.А.

ЗОВНІШНІЙ ВПЛИВ РФ НА ВИБОРЧІ КАМПАНІЇ У ІНШИХ КРАЇНАХ…… 106

Марусинець М.М.

РОЛЬ ДИПЛОМАТІЇ РЕСПУБЛІКИ ІРЛАНДІЯ У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ БРЕКЗІТУ……114

Пехник О.В., Рослонь Д.Т.

ОСОБЛИВОСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ…… 124

Присяжнюк Ю.І., Чу Чу

«ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ» ТА ПИТАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ В КИТАЙСЬКОМУ СТИЛІ…… 129

Савчук В.Р.

ПЕРШІ ЕТАПИ ЕСКАЛАЦІЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ: РЕАКЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА СПРОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ……134

Скороход А.К.

БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА ЛЮБЛІНСЬКОГО ТРИКУТНИКА У РАМКАХ КОНЦЕПТУ МАЛИХ АЛЬЯНСІВ …… 142

РОЗДІЛ 5
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Осіпова З.О.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РОЛІ ГУМОРУ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ…… 150

Червеняк К.Т.

РОЛЬ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ-ПОЛІТОЛОГА……157

CONTENTS

SECTION 1
ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Tretiak O.A., Kondratiuk S.V.

POLITICAL-SYSTEM APPROACH IN THE DEVELOPMENT OF MODERN ETHNO-NATIONAL POLICY……7

SECTION 2
POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Babina V.O.

POLITICAL DIMENSION OF ENSURING FREEDOM OF SPEECH AND INFORMATION HYGIENE IN THE COUNTRIES OF THE WORLD……12

Danylenko S.I., Ubyikon K.Yu.

HATE SPEECH IN THE TELEGRAM MESSENGER AND THE TIKTOK SOCIAL NETWORK: FORMS OF MANIFESTATION DURING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE……22

Kobylnyk V.V.

CONSOLIDATION OF THE DEMOCRATIC POLITICAL REGIME: VECTORS AND TRAJECTORIES IN CONTEMPORARY POLITICAL SCIENCE……31

Franchuk A.V.

FOREIGN APPROACHES TO THE STUDY OF THE HERO PHENOMENON……36

SECTION 3
POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Voichuk A.Yu.

THE EMERGENCE OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN THE UNITED STATES…… 41

Malyk I.R.

COGNITIVE WARFARE: THE HUMAN MIND AS A BATTLEFIELD …… 45

Rudik O.M., Zienkin M.V.

FOUNDATIONS FOR FURTHER EUROPEAN INTEGRATION IN THE CONTEXT OF EU REFORM……51

Symysenko I.V.

APPLIED ASPECTS OF STUDYING THE REPERTOIRE OF POLITICAL PARTICIPATION IN THE REGIONAL DIMENSION……57

Shabanov M.O.

POLITICAL AND TECHNOLOGICAL INFLUENCE OF REGIONAL MEDIA IN ODESA REGION ON THE AUDIENCE: DYNAMICS OF CHANGES IN WARTIME……63

Shmanatov M.S.

EXERCISE OF POWER DURING MILITARY OCCUPATION: A CASE STUDY OF MILITARY AND TRANSFORMATIVE OCCUPATIONS……68

SECTION 4
POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Biliak A.S., Roslon D.T.

NATO'S ROLE AND PLACE IN THE EUROPEAN SECURITY SYSTEM…… 77

Buzarov A.I.

THE "RAMSTEIN" FORMAT AS A BASIS FOR THE FORMATION OF A EURO-ATLANTIC COALITION TO SUPPORT UKRAINE IN COUNTERING RUSSIAN AGGRESSION..... 84

Dobkevych A.R.

DYNAMICS AND AMPLITUDE OF VOTING AS A MANIFESTATION OF POLITICAL ACTIVITY OF ISRAELI CITIZENS..... 89

Zinchenko O.I.

EUROPEAN REGIONAL MEANS OF COUNTERING CYBERTERRORISM..... 94

Kukhta V.V.

FORCED MIGRATION IN THE COUNTRIES OF TROPICAL AFRICA AND ITS IMPACT ON THE POLITICAL SITUATION IN THE REGION..... 101

Lysianskyi P.L., Salikhov A.R., Yastrebova V.A.

EXTERNAL INFLUENCE OF THE RUSSIAN FEDERATION ON ELECTION CAMPAIGNS IN OTHER COUNTRIES..... 106

Marusynets M.M.

THE ROLE OF REPUBLIC OF IRELAND DIPLOMACY IN CONFLICT RESOLUTION IN NORTHERN IRELAND AND ITS TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF BREXIT CHALLENGES..... 114

Pekhnyk O.V., Roslon D.T.

FEATURES OF GEOPOLITICAL INTERESTS OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA AND THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICAN REPUBLIC..... 124

Prysiazhniuk Yu.I., Chu Chu

"ONE BELT, ONE ROAD" AND THE ISSUE OF CHINESE-STYLE MODERNIZATION..... 129

Savchuk V.R.

THE INITIAL STAGES OF THE ESCALATION OF THE RUSSIAN FEDERATION'S AGGRESSION IN UKRAINE: THE EUROPEAN UNION'S RESPONSE AND CONFLICT RESOLUTION EFFORTS..... 134

Skorokhod A.K.

THE SECURITY COMPONENT OF THE LUBLIN TRIANGLE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE SMALL ALLIANCES CONCEPT..... 142

SECTION 5
THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Osipova Z.O.

CONCEPTUAL APPROACHES TO ANALYZING THE ROLE OF HUMOR IN POLITICAL SCIENCE..... 150

Cherveniak K.T.

ROLE OF STUDYING THE HISTORY OF UKRAINIAN POLITICAL THOUGHT IN THE FORMATION OF A MODERN POLITICAL SCIENTIST..... 157

РОЗДІЛ 1
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 303.316.3
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.1

ПОЛІТИКО-СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

POLITICAL-SYSTEM APPROACH IN THE DEVELOPMENT OF MODERN ETHNO-NATIONAL POLICY

Третяк О.А.,
завідувач кафедри соціології та політичних наук
Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Кондратюк С.В.,
доцент кафедри соціології та політичних наук
Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Стаття встановлює значення системи етнічного представництва в умовах демократичної конкурентної політики. Досліджено ревізію політико- інституційного підходу на основі системних методологічних принципів. Автори зауважують, що умовах російського вторгнення до України пропаганда рф неодноразово намагалася використати поліетнічний склад населення сучасної України як чинник внутрішньої дестабілізації. Звернено увагу на місце сучасних етнічних груп в інституційному дизайні політичних систем демократичного транзиту. Встановлені особливості взаємозв'язку етнічних інтересів та політичних інститутів. Обґрунтовано, що системний підхід надає інструменти для посилення інституційної спроможності етнічних політичних суб'єктів, одночасно сприяючи стабільності та інклюзивності. Доведено, що етнополітична інституційно-акторна взаємодія не відбувається ізольовано. Розкрито зумовленість демократичної етнополітики історичними, культурними, соціальними та економічними контекстами. Структурний вимір етнополітичних взаємодій в умовах демократії розглядається через інституційні рамки, які регулюють взаємодію між етнічними групами та політичними системами. Розглядаються відносини між етнічними громадами, державними установами та політичними партіями. Наголошується на важливості компетенцій діалогу та переговорів. Відзначено, що основними напрямками сучасних політико-системних розвідок є етнополітичні відносини, які розвиваються з часом у відповідь на політичні, економічні та соціальні зміни. Автори відзначають, що перехід до демократичного правління потенційно створює можливості для маргіналізованих етнічних груп брати участь у політиці. З'ясовано, що системна етнополітична перспектива виступає за збалансування автономії етнічних груп з механізмами забезпечення національної єдності. Системний підхід до аналізу етнополітики пропонує комплексну основу для вирішення викликів політичних трансформацій та зміцнення інституційної спроможності етнічних політичних акторів

Ключові слова: політична система, етнічні групи, політичні інститути, політичні інтереси, політична культура, етнонаціональна політика.

The article establishes the importance of ethnic representation in the context of democratic competitive politics. The revision of the political and institutional approach based on systemic methodological principles is investigated. The authors note that in the context of the Russian invasion of Ukraine, Russian propaganda repeatedly tried to use the multiethnic composition of the population of modern Ukraine as a factor of internal destabilization. Attention is drawn to the place of modern ethnic groups in the institutional design of political systems of democratic transit. The peculiarities of the relationship between ethnic interests and political institutions are established. It is substantiated that the systemic approach provides tools for strengthening the institutional capacity of ethnic political subjects, while simultaneously promoting stability and inclusiveness. It is proven that ethno-political institutional-actor interaction does not occur in isolation. The determination of democratic ethno-politics by historical, cultural, social and economic contexts is revealed. The structural dimension of ethnopolitical interactions in a democracy is examined through the institutional framework that regulates the interaction between ethnic groups and political systems. The relations between ethnic communities, state institutions, and political parties are examined. The importance of the competences of dialogue and negotiation is emphasized. It is noted that the main directions of modern political-systemic intelligence are ethnopolitical relations that develop over time in response to political, economic, and social changes. The authors note that the transition to democratic rule potentially creates opportunities for marginalized ethnic groups to participate in politics. It is found that the systemic ethnopolitical perspective advocates balancing the autonomy of ethnic groups with mechanisms for ensuring national unity. A systemic approach to the analysis of ethnopolitics offers a comprehensive framework for addressing the challenges of political transformations and strengthening the institutional capacity of ethnic political actors.

Key words: political system, ethnic groups, political institutions, political interests, political culture, ethno-national politics.

Постановка проблеми. Експертиза політичних рішень в сфері сучасних міжетнічних відносин передбачає наявність методологічного підґрунтя, яке буде орієнтоване на здобуття раціональних та зважених настанов етнополітики. Вона має передбачати неприпустимість етно- та ідейно- упереджених політичних міркувань. Упередження та «вимоги» політичної доцільності в контексті відносин між етнічними групами суперечать принципам інклюзивної та спроможної демократії.

Також існує потреба актуалізувати значення політико- системних зв'язків на макросистемному рівні. Зважаючи, що сучасні концепції етносвідомості, етнополітичної поведінки та загалом етнополітики (в значенні politics) мають стійке модерне підґрунтя. Належить встановити значення вимірів етнічного представництва. В концепціях демократичної конкурентної політики йдеться про ревізію політико-інституційного змісту етноспрямованих громадських та політичних утворень, які формують запити громадян до держави в рамках етнічної політики та етнонаціонального регулювання.

В умовах російського вторгнення до України пропаганда рф неодноразово намагалася використати поліетнічний склад населення сучасної України як чинник внутрішньої дестабілізації. У цих умовах на основі фахового наукового аналізу необхідно дати відповідь на питання джерел інституційної спроможності етнічних громад, діаспор, громадських об'єднань, партій та рухів, які представляють в Україні етноконфесійні спільноти. Також доречно звернути увагу на місце сучасних етнічних груп інституційному дизайні політичних систем в період демократичного транзиту.

Напрямком наукового пошуку нашого дослідження є з'ясування значення сучасних політико-системного підходу для аналізу етнополітики на теоретичному та прикладному рівнях. Проблемою статті є встановлення функціональних елементів етнічного представництва та політичних інтересів етнічних груп в політико-системному середовищі.

Аналіз публікацій. Сучасні зарубіжні науковці активно досліджують підходи до еволюції політичного регулювання міжетнічних відносин в межах дихотомії демократія/автократія. Зокрема, В. Боесе та низка співавторів об’єднує глобальні дані, щоб висвітлити тенденції як у «відкритих», так і в «прихованих» автократичних процесах [7]. К. Феррейра пропонує зрозуміти зміну риторики конституційної політики та висвітлює, як соціально-економічні чинники використовують для отримання громадської підтримки [8]. Модель К. Кіліча допомагає прояснити взаємодію між етнічністю та політикою, пропонуючи основу для вивчення етнічної мобілізації в демократіях і автократіях [9]. С. Левицький і Д. Зіблатт визначають ключові показники авторитарної поведінки, надаючи інструменти для аналізу політичних лідерів у всьому світі [10]. М. Коппедж, А. Едгел, К. Кнутсен і С. Ліндберг визначають шляхи, які підтримують або підривають демократію [11]. Г. Панзано підкреслює перетин зміни режиму та етнічного конфлікту, показуючи, як автократії дестабілізують багатоетнічні суспільства [12]. К. Пекельхоф і Ф. Шульте розкривають, як типи режимів впливають на етнічну політичну поведінку [13]. При цьому існує потреба у виявленні евристичного потенціалу системного підходу в дослідженнях сучасних міжетнічних відносин.

Метою статті є вивчення потенціалу політико-системного підходу в розвитку етнополітологічних досліджень. Завданням статті є актуалізація функцій політико-системної візії в етнополітологічному предметному вимірі.

Основний зміст. Сучасні міжетнічні відносини характеризуються складною взаємодією представництва етнічних ідентичностей і політичних процесів. В рамках сучасної етнополітики (в значенні «ethnic policy») відбувається смисловий перетин етнічності та політичної діяльності. Ця сфера вимагає зважених підходів до управління різноманітністю та забезпечення політичної гармонії. У цьому контексті системний підхід в етнополітичних дослідженнях став важливою основою для розуміння та вирішення наукових та прикладних проблем, пов’язаних із політичними трансформаціями та роллю етнічних політичних акторів. Підкреслюючи взаємозв’язок етнічних інтересів та політичних інститутів, системний підхід надає інструменти для посилення інституційної спроможності етнічних політичних суб’єктів, одночасно сприяючи стабільності та інклюзивності держави в цілому. Знаний український дослідник О. Майборода, говорячи про сукупність етнополітичних механізмів як системи, закликає уникнути розуміння цієї сукупності як звичайного переліку її складових, тобто як звичайної структури. Між тим, хоча система і структура перебувають у нерозривній єдності, вони не тотожні [6].

Як добре відомо, системний підхід в політичних науках ґрунтується на уявленні, згідно з яким політичні явища, включаючи конкурентну етнополітику, слід розглядати як взаємозалежні компоненти більш широких систем. Етнополітична інституційно-акторна взаємодія не відбувається ізольовано. Вона зумовлена історичними, культурними, соціальними та економічними контекстами. Ця перспектива встановлює, що зміни в одній частині системи, наприклад політичні трансформації, можуть суттєво вплинути на ролі та можливості відстоювання інтересів етнічними політичними акторами. О. Майборода слушно визначається з основними системними факторами організаційно-функціональної стійкості. Він говорить про актуальність підсистеми цілей і принципів; роз-

межування компетенції, розподіл функцій і повноважень між суб'єктами та об'єктами управління; підсистемами використовуваних форм, методів, засобів і ресурсів управління. Сказане повністю може поширюватися і на систему механізмів реалізації етнонаціональної політики держави [6].

Політико-системний підхід сприяє аналізу етнополітики через кілька взаємопов'язаних вимірів. Зокрема, структурний вимір етнополітичних взаємодій в умовах демократії розглядається через інституційні рамки, які регулюють взаємодію між етнічними групами та політичними системами, зосереджуючись на конституціях, законах та структурах управління. О. Майборода досить слушно окреслює базову структуру механізмів реалізації державної національної політики (Кабмін, центральні й місцеві спеціалізовані органи), яка набуває системності лише за умови, що усі елементи цієї конструкції включаються у функціональну взаємодію, яка відбувається за певними правилами, згідно зі встановленим порядком [6].

Ключовим для системного розуміння етнополітичної сфери є вимір відносин між акторами етнополітичного представництва. На цьому рівні слід розглядати відносини між етнічними громадами, державними установами та політичними партіями, наголошуючи на важливості діалогу та переговорів. Професор О. Майборода вірно виявив, що у системі етнополітичного менеджменту сучасної України порядок її функціонування, характер внутрісистемних зв'язків визначається ієрархічно найвищим органом управління – Кабміном і має правову форму у вигляді положення про місцеві органи, відповідальні за реалізацію етнополітичної стратегії [6].

Вимагає уваги й динамічний вимір системних взаємодій в рамках демократичної етнополітики. Основними напрямками сучасних наукових розвідок є етнополітичні відносини, які розвиваються з часом у відповідь на політичні, економічні та соціальні зміни. Політичні трансформації, які передбачають демократизацію, децентралізацію чи зміну режиму, можуть спричинити зміни етнополітичного балансу в суспільстві. Такі трансформації можуть або розширити або звузити повноваження етнічних політичних акторів. Також вони можуть загострити напруженість, залежно від того, як керуються системними факторами. Відповідно, необхідні системні інститути задля запобігання дисбалансу в міжетнічних відносинах. Зокрема, в Україні функціонує Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. Вона є центральним органом виконавчої влади, яка реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні [4].

Демократизація також спричиняє динамічну зміну сердовища міжетнічних відносин. Перехід до демократичного правління потенційно створює можливості для маргіналізованих етнічних груп брати участь у політиці. Однак це також може спровокувати конкуренцію за ресурси та владу, що призведе до нестабільності. Системний підхід наголошує на необхідності інклюзивних інституцій та механізмів участі для ефективного вирішення цих проблем. Відповідно актуалізуються практики залучення громадян (civic engagement). Заохочення етнічних громад та їх представників до участі в діяльності громадянського суспільства може зміцнити легітимність і відповідальність етнічних політичних акторів навіть в умовах повномасштабного вторгнення країни-агресорки. Згідно з блогом Дмитра Лубінця, допомога міжнародних партнерів ніколи не замінить бажання власної держави планомірно створювати умови для мирного та взаємовигідного співжиття різних етнічних спільнот в єдиному соціумі. А саме в цьому запорука успішного майбутнього України. Коли кожен народ зможе розвивати власну самобутність, запозичуючи все найкраще від інших етнічних громад і разом працюючи на благо спільної батьківщини [2].

Політико-системний підхід також спонукає звернути увагу на основні наслідки політики децентралізації. Передача влади на регіональний або місцевий рівні може розширити повноваження етнічних меншин, надавши їм більшу автономію. Однак без надійних інституційних рамок децентралізація ризикує сприяти сепаратистським проявам. Системна етнополітична перспектива виступає за збалансування автономії етнічних груп з механізмами забезпечення національної єдності. Зокрема, подібні стратегії будуть розроблятися на основі аналізу кращих практик у сфері етнополітики у Румунії, Словаччині, Хорватії та Швеції (перелік кейсів визначено у ході попередньо проведених робочих консультацій з Державною службою України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС)). Здійснено аналіз відповідних національних законодавств згаданих держав; аналізу шляхів фінансування національних меншин у згаданих країнах; аналізу моделей врядування національних меншин та їх представленості у органах влади (законодавчої, місцевої, тощо) та врахували дані щодо практичного виміру етнополітики на основі інтерв'ю з експертами [5]. Отже, системний підхід до управління міжетнічними відносинами наголошує на важливості цілісних стратегій, які об'єднують різноманітні точки зору та віддають пріоритет справедливості. Це робить його досить ефективним інструментом балансування сучасної етнополітики на основі практичних кейсів зарубіжного досвіду.

Слід зауважити, що політичні трансформації, спричинені глобалізацією та міграцією, ще більше ускладнюють етнополітичну динаміку

демократичного суспільства. Системна візія підкреслює важливість адаптивних структур управління, які враховують різноманіття, одночасно пом'якшуючи розвиток ксенофобії та відчуження та уповільнюють хвилі автократизації [16]. Системний підхід до аналізу етнополітики також пропонує комплексну основу для вирішення викликів політичних трансформацій та зміцнення інституційної спроможності етнічних політичних акторів. Визнаючи взаємозв'язок політичних, соціальних та економічних факторів, політична системологія забезпечує шляхи для управління різноманітністю та сприяння стабільності в специфічних кризових умовах. Ілюструючи цю тезу, М. Бучин та Х. Дутчак роблять справедливі висновки про ефективність вітчизняної політики у сфері захисту прав національних меншин. Вони обґрунтовано закликають враховувати об'єктивні обставини, в яких функціонує Україна. Йдеться, в першу чергу, про стан війни та потенційну загрозу сепаратизму, а також бажання деяких сусідів використовувати фактор національних меншин для вчинення тиску на нашу державу [3, с.69].

Традиційні етнічні політичні актори в умовах демократії, зокрема такі, як політичні партії, групи захисту та культурні організації, відіграють вирішальну роль у представленні інтересів етнічних спільнот. Зміцнення їхньої інституційної спроможності має важливе значення для забезпечення їх ефективної участі в політичних системах та усунення системних причин непокори (див.: [17]). Політичні перетворення, якщо вони проводяться за допомогою інклюзивних та адаптивних систем, можуть стати можливостями для розширення опцій представництва для етнічних груп і сприяння демократичному врядуванню. Згідно з М. Бучиним та Х. Дутчак, під час реалізації політики щодо захисту прав національних меншин, Україні варто дотримуватись розумного компромісу, який би, з одного боку, не спровокував сепаратизму, а, з іншого боку, забезпечував стабільність та демократичний розвиток суспільства [3, с.70]. Наведене вказує на необхідність нових підходів до концептуалізації і вимірювання динаміки міжетнічних взаємин (див.: С. Скаанінг [15]).

Системний погляд на етнополітичні відносини передбачає стратегічну розбудову управлінського та представницького потенціалу. Означене обґрунтовує необхідність формування нових адаптивних генерацій етнічних політичних діячів. Йдеться про системну (послідовну, результативну) імплементацію навичок етнічного лідерства, переговорів і формування політики, щоб вони могли ефективно брати участь у процесах управління. Посилення інституційної спроможності етнічних політичних акторів надалі забезпечує їхню значущу участь у формуванні майбутнього багатоетнічних суспільств. В. Андріяш наводить слушні дані практичного досвіду, які засвідчують, що етнополітика держави відносно етнічних груп, залежить від мотивів, якими керуються держави щодо інтеграції етнічних меншин. Саме тому деякі держави інтегрують національні меншини, не змінюючи їхню етнічну ідентичність, а інші готові інтегрувати їх тільки за умови їхньої відмови від своєї етнічної ідентичності [1]. Означене покликане запобігти процесам етноавтократизації, які (згідно з С. Хеллмейером та ін.) стають вірусними [14].

Отже, якщо говорити про системні політико-інституційні перетворення, етнічні політичні актори повинні мати доступ до демократичних механізмів вирішення суперечок. Ними є політичне посередництво та арбітраж, які дають змогу запобігти переростанню конфліктів у фазу насильства. При цьому створення рамок, які гарантують справедливе представництво та участь етнічних груп у процесах демократичного ухвалення рішень, має вирішальне значення. Апробовані системи пропорційного представництва, квот для меншин та домовленості про розподіл влади можуть цьому сприяти.

Висновки. Таким чином, політико-системний підхід реалізує цілісне сприйняття етнополітики у значенні «polity». Демократична політія вимагає від етнічних груп певної культури представництва особливих етноконфесійних інтересів. На відміну від пострадянських та інших посткомуністичних держав в умовах сталої демократії етнонаціональна політика будується на основі «заявного» принципу відстоювання вимог (потреб) та ліберального рівноправ'я етнічних груп.

Сучасна ліберальна демократична держава не здійснює патронату над етнічними меншинами. Вона співпрацює з ними на основі координації дій та позицій. Контакти підтримуються в основному з легальними організаціями, що представляють наявні етнічні групи. Ними переважно є партії та громадські організації. Відповідно в рамках демократичної політичної системи етнічні групи мають реалізуватися як політичні інституції. У випадку низької спроможності цих інститутів «заявна» спрямованість відстоювання етноінтересів не є ефективною.

Представництво етнічних вимог в рамках процесів переходу та/або кризовості політичної системи не спрацьовує належним чином. Тому в сучасній Україні політичні еліти, експерти та громадськість мають звернути увагу на спроможність політичних інститутів – репрезентантів етнічної свідомості та етнічної ідентичності. Подальшими розвідками в рамках теми даної статті є актуалізація політико-інституційних ролей етнічних груп сучасної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андріяш В. І. Субсидіарна модель етнополітики в Україні. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=586
2. Блог Дмитра Лубінця Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets
3. Бучин М. А. Особливості формування та реалізації державної політики щодо захисту прав національних меншин (на прикладі України та Республіки Польща) Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки. 2019. № 4. С. 68–73.
4. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. URL: https://data.gov.ua/user/dess
5. Етнополітика Румунії, Словаччини, Швеції та Хорватії: аналіз законодавства та практики. URL: https://www.irf.ua/etnopolityka-rumuniyi-slovachchyny-shvecziyi-ta-horvatiyi-analiz-zakonodavstva-ta-praktyky/
6. Майборода О. Принцип системності в управлінні етнополітичною сферою:проблеми і шляхи вирішення URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/maiboroda_pryntsyp.pdf
7. Boese V. A., Lundstedt M., Morrison K., Sato Y., Lindberg S. I., State of the World 2021: Autocratization Changing Its Nature? Democratization 29, no. 6. 2022. 983–1013.
8. Ferreira C. Improving People's Lives: The Socioeconomic Turn in Party Justifications for Constitutional Change. Nationalism and Ethnic Politics. 2023. 29(3). 294–312.
9. Kilic K. Ethnic Identity in Social and Political Domains: A New Conceptual Model. Nationalism and Ethnic Politics. 2023. 29(3). 313–333.
10. Levitsky S., Ziblatt D. How Democracies Die. Crown Publishing Group. Penguin Random House LLC. New York. 2018. 240.
11. Coppedge M., Edgell A. B., Knutsen C. H., and Lindberg S. I. Why Democracies Develop and Decline. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. URL: https://assets.cambridge.org/97813165/14412/frontmatter/9781316514412_frontmatter.pdf
12. Panzano G. Autocratization as Ethnocratization? How Regime Transformations toward Autocracy Deteriorate Ethnic Relations. Nationalism and Ethnic Politics. 2023. 30(3), 303–334.
13. Peckelhoff C., Schulte F. Grievances, Policies or Clientelism? The Different Logics behind Ethnic Voting in Democracies and Autocracies. Nationalism and Ethnic Politics. 2023. 29(3). 275–293.
14. Hellmeier S., Cole R., Grahn S., Kolvani P., Lachapelle J., Lührmann A., Maerz S. F., Pillai Sh., and Lindberg S. I. State of the World 2020: Autocratization Turns Viral. Democratization. № 6 (2021): 1053–74;
15. Skaaning S.-E. Waves of Autocratization and Democratization: A Critical Note on Conceptualization and Measurement. Democratization. 2020. №. 8.1533–1542.
16. Tomini L. Don't Think of a Wave! A Research Note about the Current Autocratization Debate. Democratization. 2021. № 6. 1191–201.
17. Wiebrecht F., Sato Y., Nord M., Lundstedt M., Angiolillo F., and Lindberg S. I. State of the World 2022: Defiance in the Face of Autocratization. Democratization. 2023. 1–25.

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 342.727.5
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.2

ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГІГІЄНИ В КРАЇНАХ СВІТУ

POLITICAL DIMENSION OF ENSURING FREEDOM OF SPEECH AND INFORMATION HYGIENE IN THE COUNTRIES OF THE WORLD

Бабіна В.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та права
Національного університету «Одеська політехніка»

Інформаційна гігієна та свобода слова є ключовими аспектами для функціонування демократичних суспільств і забезпечення прав людини. Вони відіграють важливу роль у формуванні громадської думки, забезпеченні прозорості влади та сприянні соціальній стабільності. Рівень розвинутості цих аспектів у різних країнах світу значно варіюється залежно від політичних, економічних та культурних умов, а також особливостей регулювання медіа-простору.

У статті розглядається політичний вимір забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни в різних країнах світу. Досліджується, як політичні режими – демократичні та авторитарні – забезпечують (або обмежують) доступ громадян до правдивої інформації, а також які підходи вони застосовують для боротьби з дезінформацією, фейковими новинами та іншими загрозами інформаційної безпеки. Особлива увага приділяється аналізу законодавчих ініціатив, державних політик, інституційних механізмів та соціально-культурних чинників, які впливають на стан свободи слова, рівень довіри до медіа та ефективність боротьби з інформаційними викликами.

Стаття включає порівняльний аналіз підходів до забезпечення свободи слова у демократичних та авторитарних державах, підкреслюючи ключові тенденції, проблеми та виклики, що постають перед сучасним інформаційним суспільством. Також висвітлюються сучасні загрози, пов'язані з технологічним розвитком, зокрема соціальними мережами, автоматизованими системами генерації контенту та глобалізацією інформаційних потоків. Окремо розглядаються успішні практики впровадження новітніх технологічних рішень та міжнародного співробітництва у сфері захисту інформаційної гігієни та забезпечення свободи слова.

У статті використані дані міжнародних організацій, аналітичних центрів та академічних досліджень для визначення поточного стану інформаційної гігієни та свободи слова у світі, а також запропоновано перспективи їхнього вдосконалення в умовах глобальних трансформацій.

Ключові слова: свобода слова, інформаційна гігієна, політичні режими, дезінформація, медіа-простір, громадська думка, законодавчі ініціативи, державна політика.

Information hygiene and freedom of speech are key aspects for the functioning of democratic societies and ensuring human rights. They play an important role in shaping public opinion, ensuring government transparency, and fostering social stability. The level of development of these aspects varies significantly across countries, depending on political, economic, and cultural conditions, as well as specific approaches to media regulation.

The article examines the political dimension of ensuring freedom of speech and information hygiene in different countries. It explores how political regimes–both democratic and authoritarian–either promote or restrict citizens' access to truthful information and what measures they adopt to combat disinformation, fake news, and other threats to information security. Special attention is paid to the analysis of legislative initiatives, state policies, institutional mechanisms, and socio-cultural factors that influence the state of freedom of speech, the level of trust in media, and the effectiveness of combating information-related challenges.

The article includes a comparative analysis of approaches to ensuring freedom of speech in democratic and authoritarian states, highlighting key trends, issues, and challenges faced by modern information societies. It also addresses contemporary threats associated with technological development, including social networks, automated content generation systems, and the globalization of information flows. Successful practices of implementing innovative technological solutions and international cooperation in protecting information hygiene and ensuring freedom of speech are also discussed.

The study utilizes data from international organizations, analytical centers, and academic research to assess the current state of information hygiene and freedom of speech worldwide and proposes prospects for their improvement amid global transformations.

Key words: freedom of speech, information hygiene, political regimes, disinformation, media space, public opinion, legislative initiatives, state policy.

Актуальність дослідження. Свобода слова та інформаційна гігієна набули критичної актуальності в умовах швидкого розвитку інформаційних технологій та глобалізації комунікаційних процесів. У сучасному світі інформація є ключовим ресурсом, що впливає на всі аспекти суспільного життя, включаючи політику, економіку, культуру та соціальні відносини. Водночас, політичний контекст в різних країнах значною мірою впливає на способи та ефективність забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни. Отже, свобода слова та інформаційна гігієна є фундаментальними принципами сучасних демократичних суспільств. Забезпечення цих принципів впливає на рівень громадянської свободи, прозорість уряду, розвиток громадянського суспільства та сприяє формуванню здорового інформаційного середовища. Звернемо увагу на деякі з них:

1. посилення інформаційних загроз – розвиток соціальних медіа та цифрових платформ сприяв безпрецедентному поширенню інформації. Однак, одночасно з цим зросли ризики дезінформації, фейкових новин та маніпуляцій громадською думкою. Політичні сили та недержавні актори використовують ці інструменти для впливу на суспільство та виборчі процеси;

2. підрив демократичних інститутів – у багатьох країнах світу інформаційні атаки підривають довіру до демократичних інститутів, таких як вибори, правосуддя та медіа. Це загрожує стабільності та функціонуванню демократичних систем, роблячи їх вразливими до авторитарних тенденцій;

3. пандемія COVID-19 показала, наскільки важливою є інформаційна гігієна. Розповсюдження неправдивої інформації про вірус, вакцини та методи лікування ускладнило боротьбу з пандемією та загрожувало здоров'ю мільйонів людей;

4. у контексті сучасних геополітичних конфліктів інформація стає інструментом війни. Країни використовують інформаційні операції для послаблення супротивників, втручання у внутрішні справи інших держав та поширення своєї пропаганди.

5. право громадян на правдиву інформацію – забезпечення свободи слова є фундаментальним правом людини. Проте, це право повинно супроводжуватися відповідальністю за поширення правдивої інформації. Баланс між свободою слова та боротьбою з дезінформацією є важливим аспектом забезпечення інформаційної гігієни.

Ми бачимо, що свобода слова є одним із ключових елементів демократичного суспільства. Вона забезпечує можливість громадянам виражати свої думки, критикувати владу та брати участь у політичному житті. Проте, у сучасному світі, де інформаційні технології відіграють важливу роль, питання інформаційної гігієни стає дедалі актуальнішим. Відсутність чітких механізмів контролю над інформаційним простором може призвести до розповсюдження дезінформації, маніпуляцій та підриву демократичних інститутів. Таким чином, актуальність дослідження політичного виміру забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни обумовлена необхідністю пошуку ефективних механізмів захисту демократичних цінностей, забезпечення безпеки суспільства та створення збалансованого інформаційного простору в умовах сучасних викликів.

Постановка проблеми та аналіз попередніх досліджень та публікацій. Проблема забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни стає все більш актуальною в умовах глобалізації та зростання впливу цифрових медіа. Відсутність ефективних механізмів контролю за поширенням інформації, особливо під час політичних криз та конфліктів, може призвести до масштабних соціальних та політичних наслідків, таких як підрив довіри до демократичних інститутів, зростання насильства та дестабілізація суспільства. У контексті повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України ця проблема набуває ще більшої гостроти.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Дослідження показують, що свобода слова є ключовим елементом демократичного суспільства. У роботах Джона Стюарта Мілля та Олександра Мекінтаєра підкреслюється важливість вільного вираження думок для розвитку критичного мислення та політичної участі громадян: – Мілль, Дж. С. (1859) в роботі «Про свободу» аргументує, що свобода слова є необхідною для досягнення істини та прогресу в суспільстві. Єдиним обмеженням індивідуальної свободи людини, за Міллєм, можуть бути права й свободи інших людей. «Влада суспільства над індивідуумом, – писав учений, - не повинна простиратися далі того, наскільки дії індивідуума стосуються інших людей; у тих же своїх діях, які стосуються тільки його самого, індивідуум повинен бути абсолютно незалежним над самим собою – над своїм тілом і духом він необмежений пан»; Мекінтаєр, О. (1981) у праці «Після чесноти» наголошує на важливості громадського діалогу та вільного обміну думками для морального розвитку суспільства. З розвитком цифрових медіа проблема дезінформації стала однією з центральних тем у дослідженнях інформаційної гігієни. Роботи Мануеля Кастельса та Сюзанни Мослі висвітлюють механізми поширення фейкових новин та їх вплив на суспільство: Кастельс, М. (2009) пише працю «Комунікаційна влада», де аналізує вплив медіа та інформаційних технологій на політичні процеси та соціальні структури; Мослі, С. у роботі «Фейкові новини та постправда» (2018) досліджує природу фейкових новин, їх джерела та шляхи боротьби

з ними. Також багато сучасних науковців присвячують свої дослідження вивченню правових засад, політичних аспектів, цензури та роботи засобів масової інформації, філологічних проблем забезпечення свободи слова в Україні. В останні роки наукові розвідки здійснювали Коноваленко Н. В., Городенко Л. М., Печончик Т. І., Заславська О. О., Ненов І. Г., Іванов В. Ф., Бондар Ю. В. та ін.

Дослідження інформаційної війни та пропаганди в контексті військових конфліктів є важливими для розуміння сучасних викликів. Роботи Говарда Рінга та Аріеля Коена детально аналізують використання інформаційних технологій у конфліктах. Рінг, Г. у 2010 році пише працю «Інформаційна війна: теорія та практика», де описує методи та стратегії інформаційної війни, які використовуються під час військових конфліктів; Коен, А. (2016) – «Гібридні війни росії», де досліджує тактику росії у використанні дезінформації та пропаганди для досягнення військових та політичних цілей.

Пандемія COVID-19 показала важливість інформаційної гігієни для громадського здоров'я. Дослідження Карла Берга (2021). «Інформаційні виклики під час пандемії» та Ребекки Хадсон (2022), «Боротьба з дезінформацією в умовах кризи охорони здоров'я» зосереджуються на впливі дезінформації на боротьбу з пандемією, де Берг аналізує роль медіа та соціальних платформ у поширенні інформації про COVID-19, а Хадсон досліджує ефективність різних стратегій протидії дезінформації під час пандемії.

Аналіз попередніх досліджень показує, що питання свободи слова та інформаційної гігієни є багатогранним і вимагає комплексного підходу. Вивчення нормативно-правових документів, наукових публікацій та реальних прикладів з різних країн допомагає зрозуміти, як ефективно забезпечити баланс між свободою слова та захистом інформаційного простору від шкідливих впливів. У контексті сучасних викликів, таких як війна в Україні, це питання стає ще більш актуальним та потребує додаткової уваги з боку дослідників, законодавців та громадськості.

Метою дослідження є комплексне дослідження досвіду країн світу щодо гарантування та забезпечення свободи слова у контексті діяльності медіа, аналіз політичних механізмів забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни у різних країнах світу, а також у визначенні найкращих практик, що сприяють створенню збалансованого інформаційного середовища.

Об'єкт дослідження – свобода слова як одне за фундаментальних прав людини та передумова демократії.

Предметом дослідження є інструменти та практики країн світу щодо забезпечення свободи слова у контексті діяльності медіа.

Методи та прийоми дослідження. Для досягнення мети дослідження було використано теоретичний та компаративний аналіз законодавчих актів, наукових публікацій та даних міжнародних організацій, таких як Freedom House, Reporters Without Borders та інших. Особлива увага приділялася країнам з різними політичними системами та рівнями демократичного розвитку. Порівняльний аналіз – вивчення досвіду різних країн у сфері забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни, виявлення ефективних практик та підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея того, що люди мають невід'ємні права, корениться в багатьох культурах і стародавніх традиціях. Численні приклади шанованих правителів і найважливіших збірників законів з історії людства показують нам, що цінності, втілені в правах людини, не є ні «західним винаходом», ні винаходом XX століття. Вони є реакцією на всесвітні потреби людей і на пошук справедливості. Свобода слова – це своєрідний барометр стану суспільства: оскільки суспільство ставиться до поглядів меншості, хоч би якими небажаними чи навіть неприємними вони були для більшості, нерідко можна судити про ситуацію з правами людини в цілому. В основі концепції прав людини лежать дві основні цінності. Перша – це людська гідність, а друга – рівність. Свобода слова є одним із основоположних прав людини, закріплених у міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. У міжнародному праві доступ до інформації та свобода вираження поглядів – це дві сторони однієї медалі, причому з поширенням Інтернету та цифрових технологій вони отримали стрімкий розвиток. Одночасно прогресують і спроби контролювати свободу слова та інформації – як з боку урядів, так і приватних акторів. Це може набувати форми цензури, обмеження доступу та актів насильства щодо тих, чиї погляди чи питання сприймаються як у чомусь небезпечні чи неправильні.

В умовах сучасного інформаційного середовища нормативно-правові документи відіграють важливу роль у регулюванні свободи слова та забезпеченні інформаційної гігієни. Розглянемо, як ця тема висвітлюється у міжнародних, національних та спеціалізованих нормативно-правових актах:

1. Міжнародні документи:

– Загальна декларація прав людини (1948), стаття 19: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу без перешкод дотримуватися своїх переконань і шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів» [4];

− Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), стаття 19: «Кожна людина має право без перешкод дотримуватися своїх переконань. Кожна людина має право на свободу вираження; це право включає свободу шукати, отримувати та передавати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або за допомогою друку, у формі мистецтва або іншими засобами за її вибором» [6];

− Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція, 2001). Цей документ встановлює стандарти щодо боротьби з кіберзлочинністю, включаючи поширення шкідливої інформації та дезінформації.

− 2. Європейські документи:

− Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950), стаття 10: «Кожна людина має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, отримувати та передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від державних кордонів».

− Директива Європейського парламенту та Ради ЄС про аудіовізуальні медіапослуги (AVMSD, 2018). Ця директива передбачає заходи для забезпечення відповідальності медіаплатформ за поширення контенту та боротьбу з дезінформацією.

3. Національні документи:

− Конституція України – стаття 34: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч.1), свободу інформації (ч.2). Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або іншим способом – на свій вибір» [1]. Розглянемо детальніше зазначені конституційні основи свободи думки й слова, свободи інформації. У ч. 2 ст. 34 Конституції України вперше у вітчизняній конституційно-правовій практиці закріплене право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або іншим способом – на свій вибір. Цей комплекс прав утворює основу правового інституту свободи інформації;

− Закон України «Про інформацію» (1992, зі змінами) [2] – регулює основні питання інформаційних відносин, встановлює права на інформацію та визначає механізми захисту інформаційного простору від дезінформації;

− Закон України «Про захист суспільної моралі» (2003) [3] – спрямований на захист суспільства від шкідливих інформаційних впливів, зокрема від пропаганди насильства, жорстокості та порнографії;

− Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017) – закон визначає засади державної політики у сфері кібербезпеки, включаючи захист інформаційного простору від кіберзагроз та дезінформації.

Закріплення цих прав дублюється Законами України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Важливою гарантією свободи слова є заборона цензури (ст. 15 Конституції України; ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», ст. 24 Закону України «Про інформацію», ст. 5 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»). Разом з тим, до нормативно-правових гарантій свободи слова можна віднести законодавче закріплення таких принципів інформаційних відносин як: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя (ст. 2 Закону України «Про інформацію») [2] та ін.

4. Спеціалізовані документи:

− рекомендації Ради Європи щодо дезінформації – ці рекомендації містять вказівки для країн-членів щодо ефективних методів боротьби з дезінформацією, включаючи законодавчі та просвітницькі заходи;

− платформи для боротьби з дезінформацією – співпраця між державами, медіа-платформами та громадськими організаціями на основі спеціальних протоколів та угод, спрямованих на виявлення та припинення поширення неправдивої інформації.

Таким чином, нормативно-правові документи на міжнародному, європейському та національному рівнях висвітлюють різні аспекти забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни. Вони встановлюють правові рамки для захисту прав людини на інформацію, водночас створюючи механізми для боротьби з дезінформацією та захисту інформаційного простору від шкідливих впливів.

У багатьох країнах свобода слова захищається конституційно, але реальне забезпечення цього права залежить від політичної волі уряду, незалежності судової системи та наявності демократичних інститутів:

− демократичних державах свобода слова зазвичай забезпечується через законодавчі гарантії, незалежні медіа та активне громадянське суспільство. Наприклад, у країнах Західної Європи та Північної Америки існують розвинені механізми захисту журналістів та медіа-організацій, а також ефективні системи судового захисту від цензури та тиску з боку влади;

− в авторитарних державах свобода слова часто обмежується через законодавчі бар'єри, контроль над медіа та репресії проти журналістів.

Наприклад, у росії та Китаї уряди активно контролюють інформаційні потоки та використовують законодавчі інструменти для придушення інакодумства;

– у країнах з перехідною економікою та політичними системами ситуація зі свободою слова може бути неоднозначною. Наприклад, у країнах Східної Європи та Центральної Азії, які проходять через процеси демократизації, інституційні механізми захисту свободи слова ще не є достатньо розвиненими, що створює ризики для журналістів та медіа.

Що стосується інформаційної гігієни, яка є комплексом заходів, спрямованих на захист громадян від дезінформації, пропаганди та інших форм маніпуляцій у медіа-просторі. Ці заходи включають як регуляторні, коли уряди багатьох країн створюють законодавчі рамки для боротьби з фейковими новинами та пропагандою. Наприклад, в Європейському Союзі діє комплекс заходів, спрямованих на протидію дезінформації, що включає співпрацю з технологічними компаніями, незалежними медіа та громадськими організаціями. так і освітні ініціативи, спрямовані на підвищення медіаграмотності населення.

Технологічні компанії також відіграють важливу роль у забезпеченні інформаційної гігієни. Наприклад, соціальні мережі та пошукові системи розробляють алгоритми для виявлення та блокування фейкових новин, а також співпрацюють з незалежними фактчекінговими організаціями.

Забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни стикається з низкою викликів, таких як технологічний розвиток, глобалізація інформаційних потоків та політичні тиски. Водночас, існують перспективи для поліпшення ситуації через міжнародне співробітництво, розвиток громадянського суспільства та впровадження нових технологій:

1. Технологічні виклики – розвиток соціальних мереж та Інтернет-технологій призводить до швидкого поширення дезінформації. Вирішення цього виклику потребує нових технологічних рішень та співпраці між урядами та технологічними компаніями;

2. У деяких країнах уряди використовують політичні інструменти для обмеження свободи слова. Міжнародна спільнота має відігравати активну роль у захисті журналістів та підтримці незалежних медіа в таких країнах.

3. Глобалізація інформаційних потоків – інформація більше не обмежується національними кордонами, що ускладнює регулювання та контроль за її якістю. Міжнародне співробітництво є ключовим для розв'язання цього питання.

Отже, свобода слова та інформаційна гігієна, є важливими елементами демократичного суспільства, потребують постійної уваги та вдосконалення. Політичний контекст відіграє ключову роль у забезпеченні цих принципів, і важливо, щоб уряди, громадянське суспільство та міжнародні організації спільно працювали над їх захистом та розвитком. На практиці обмеження свободи слова можуть спричиняти неадекватне сприйняття суспільством ситуації, зростання кількості фейків та дезінформації, які можуть бути частиною інформаційної війни. Свобода слова в Україні через повномасштабну війну зазнала викликів. Журналісти стали частіше стикатися із обмеженнями в своїй роботі щодо доступу до інформації про перебіг військових дій, різні загрози для цивільного населення, завдані ворогом руйнування.

У різних частинах світу створено власні системи захисту прав людини, які діють паралельно із системою, розробленою ООН. На сьогодні існують регіональні інституції захисту прав людини в Європі, Америці та Африці. Також відбуваються певні кроки щодо встановлення регіональних стандартів у галузі прав людини в арабських країнах і в регіоні АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії). Водночас, більшість країн цих регіонів ратифікували основні угоди та конвенції ООН з прав людини, погоджуючись з універсальними принципами і визнаючи себе суб'єктами міжнародного права у цій сфері.

У Європі різноманітні стандарти та механізми захисту прав людини підтримуються Радою Європи, яка є головним контролером прав людини на континенті. Її діяльність, особливо через Європейську конвенцію з прав людини та основних свобод і Європейський суд з прав людини, буде детально розглянуто нижче. Крім Ради Європи, важливу роль відіграють Європейський Союз і Організація з безпеки і співробітництва в Європі.

Зобов’язання Європейського Союзу щодо захисту прав людини посилилися після затвердження Лісабонської угоди, яка набула чинності 1 грудня 2009 року, надавши юридичну силу Хартії основних прав Європейського Союзу. Цей документ містить громадянські, політичні, соціальні та економічні права, які повинні дотримуватись як держави-члени, так і сам Європейський Союз. Суд Європейського Союзу має право скасовувати законодавство ЄС, що суперечить Хартії, і розглядати відповідність національних законів праву ЄС, хоча щоденне правозастосування здійснюватиметься національними судами. Хартія визначає права у шести категоріях: гідність, свобода, рівність, солідарність, права громадян і справедливість.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) об'єднує держави з Європи, Центральної Азії і Північної Америки. Незважаючи на те, що вона спеціально не ставить перед собою завдання захисту прав людини, її комплексний підхід до безпеки дозволяє їй вирішувати широке

коло питань, у тому числі питання прав людини, національних меншин, демократизації, політичних стратегій, боротьби з тероризмом, діяльності у сфері економіки та захисту довкілля. Діяльність ОБСЄ у сфері прав людини проводиться через Бюро демократичних інституцій і прав людини. Штаб-квартира БДІПЛ розташована в Варшаві, однак БДІПЛ діє по всій території ОБСЄ у сфері спостереження за виборами, демократичного розвитку, прав людини, толерантності та недискримінації і верховенства права. Його діяльність націлена на молодь і включає освіту з прав людини, боротьбу з антисемітизмом і ісламофобією.

Що стосується Організації американських держав, то у регіоні Північної і Південної Америки стандарти й механізми стосовно прав людини випливають з Американської декларації прав і обов'язків людини 1948 року і Американської конвенції з прав людини 1969 року. Спеціальні документи були прийняті стосовно біженців, запобігання і покарання за катування, скасування смертної кари, зникнення, насильства проти жінок, довкілля та інших питань.

Африканська хартія прав людини і народів вступила в силу в жовтні 1985 року і станом на 2007 рік була ратифікована 54 державами. Хартія містить ряд положень, що відрізняють її від аналогічних документів, прийнятих в інших частинах світу. «У Африканському Союзі кожен має обов'язки перед своєю громадою, і лише в ній можливий повний і вільний розвиток особистості», – говориться в універсальній декларації прав людини.

На відміну від європейських або американських конвенцій, Африканська хартія включає соціальні, економічні та культурні права, а також громадянські і політичні права. Африканська хартія, крім індивідуальних прав, передбачає також колективні права народів. Хартія визнає також, що особистість має не тільки права, але й обов'язки, і навіть перераховує визначені обов'язки особистості стосовно сім'ї, суспільства, держави і міжнародного співтовариства.

Арабська Хартія з Прав Людини – регіональна арабська комісія з прав людини почала свою діяльність з 1968 року, але вона мала лише дуже вибіркові й обмежені повноваження стосовно сприяння правам людини. Змінена Арабська хартія з прав людини була прийнята Лігою арабських держав у 2004 році і набула чинності у 2008 році. Цей документ охоплює соціально-економічні і громадянсько-політичні права, а також посилається на «спільну цивілізацію» арабських держав. Набуття чинності Хартією і її моніторинговий механізм, Арабський комітет з прав людини і Арабська підкомісія з прав людини стали багатонадійними знаками стосовно розвитку прав людини в регіоні.

Міжурядову комісію АСЕАН з прав людини (AICHR) було створено у 2009 році як консультативний орган Асоціації держав Південно-Східної Азії. Комісія з прав людини призначена просувати та захищати права людини, а також регіональне співробітництво у сфері прав людини в 10 державах–членах АСЕАН. До повноважень цієї Комісії від 2009 року входить дотримання «Поваги до міжнародних принципів прав людини, включаючи універсальність, неподільність, взаємозалежність і взаємопов'язаність усіх прав людини і основних свобод, так само як і неупередженість, об'єктивність, невибірковість, недискримінацію і уникнення подвійних стандартів і політизації».

Особливості свободи слова та інформаційної гігієни в різних країнах світу відрізняються значною мірою залежно від політичного режиму, культурних традицій та рівня розвитку суспільства.

У демократичних країнах, таких як США, Канада та більшість держав Західної Європи, свобода слова є основоположним правом, захищеним законодавством. Ці країни мають розвинені механізми захисту журналістів і незалежних ЗМІ, що сприяє високому рівню інформаційної гігієни. Наприклад, у Швеції та Норвегії існують строгі стандарти журналістської етики та прозорості, що знижує рівень дезінформації та сприяє довірі до медіа.

Взагалі у світі існують країни з високим рівнем свободи слова, які забезпечують своїм громадянам можливість вільно висловлюватися без страху переслідування чи цензури. Ці країни мають розвинені демократичні інститути, незалежну судову систему та сильні правові гарантії.

− Норвегія, Фінляндія, Швеція – ці країни стабільно посідають високі місця в індексах свободи преси завдяки міцним демократичним традиціям, високому рівню прозорості уряду та незалежним медіа.

− Канада, Нідерланди, Німеччина – високий рівень свободи слова забезпечується конституційними гарантіями та розвиненою системою захисту прав людини.

Наприклад, Норвегія є лідером у свободі слова протягом багатьох років, що відображається в численних міжнародних рейтингах, таких як індекс свободи преси від «Reporters Without Borders». Конституція Норвегії гарантує свободу слова та преси. Закон про медіа забезпечує незалежність журналістів та медіа-організацій. Незалежна преса та телерадіомовлення функціонують без втручання уряду. Існує активна саморегуляція медіа-сектору. Високий рівень довіри до медіа та висока медіаграмотність населення сприяють поширенню якісної та достовірної інформації.

Конституція Нідерландів забезпечує свободу вираження думок та свободу преси. Законодавство захищає журналістів від урядового втручання. Незалежні регулятори та медіаорганізації діють

без втручання уряду. Існують численні платформи для публікацій незалежної думки. Високий рівень медіаграмотності та активна участь громадян у різного рода дискусіях. Суспільство підтримує високі стандарти журналістської етики. Нідерланди мають розвинену систему громадського мовлення та сильно розвинений ринок незалежних медіа.

Отже, країни з високим рівнем свободи слова характеризуються сильними законодавчими гарантіями, незалежними інституційними механізмами та високим рівнем медіаграмотності населення. Ці фактори сприяють розвитку прозорого та підзвітного медіасередовища, яке є основою для ефективної демократії. Високі позиції в міжнародних рейтингах підтверджують ефективність цих механізмів у забезпеченні свободи слова.

Країни з помірним рівнем свободи слова мають певні правові та інституційні механізми для захисту цього права, але також існують значні обмеження та проблеми:

− США, Франція, Великобританія – хоча ці країни мають сильні традиції свободи слова, вони стикаються з викликами, такими як боротьба з тероризмом, поширення фейкових новин та мова ненависті;

− Польща, Угорщина – незважаючи на членство в Європейському Союзі, ці країни мають проблеми з незалежністю медіа та політичним тиском на журналістів.

Так, Конституція Польщі забезпечує свободу слова та преси. Проте, останніми роками уряд вніс зміни до законодавства, які обмежили незалежність медіа. Існує розподіл суспільної думки щодо незалежності медіа. Деякі державні та незалежні медіа та громадянське суспільство хоча й активне, але знаходяться під значним урядовим контролем та відчувають тиск з боку уряду.

Конституція Угорщини гарантує свободу слова, але нові закони створили правову основу для обмеження діяльності медіа. Державні медіа підконтрольні уряду, а незалежні медіа стикаються з численними перешкодами, включаючи фінансовий тиск та обмеження доступу до інформації. Громадянське суспільство активне, але піддається сильному тиску та має низький рівень довіри до державних медіа. Угорщина критикується міжнародними організаціями за порушення свободи слова, незалежні медіа стикаються з серйозними труднощами.

Таким чином, країни з помірним рівнем свободи слова часто характеризуються наявністю законодавчих гарантій, які, однак, на практиці обмежуються через політичний тиск, насильство або корупцію. Незалежні медіа в цих країнах стикаються з численними викликами, але продовжують працювати, інформуючи громадськість та борючись за свої права. Тиск з боку уряду, обмеження доступу до інформації та загрози для життя журналістів залишаються основними перешкодами для повної реалізації свободи слова.

Країни з низьким рівнем свободи слова характеризуються жорстким контролем держави над медіа, цензурою та переслідуванням журналістів:

− Росія, Китай – в цих країнах уряди активно контролюють медіа простір, цензурують інформацію та обмежують доступ до незалежної інформації. Журналісти, які критикують владу, часто стикаються з переслідуванням. У країнах з авторитарними режимами, таких як Китай, росія та Північна Корея, свобода слова значно обмежена. Це призводить до поширення пропаганди та дезінформації, що негативно впливає на інформаційну гігієну. У Китаї, наприклад, існує жорсткий контроль Інтернету, включаючи суворий моніторинг та блокування популярних міжнародних соціальних мереж та пошукових систем. Конституція Китаю формально гарантує свободу слова, але на практиці ця свобода суворо обмежується урядом. Уряд контролює всі основні медіа через державні органи цензури. Громадянське суспільство піддається жорстокому контролю та репресіям. Незалежна журналістика практично відсутня, а альтернативні джерела інформації постійно блокуються;

− Іран, Саудівська Аравія – суворі обмеження на свободу слова, включаючи жорсткі покарання за критику уряду та релігійних лідерів.

У десятку режимів з найжорстокішою цензурою ЗМІ увійшли Туркменістан, Іран і Білорусь, про це повідомили у Комітеті захисту журналістів (CPJ). Перше місце в рейтингу займає Еритрея, друга – Північна Корея. У цих країнах ЗМІ «служать рупором держави, а будь-яка незалежна журналістика ведеться із заслання», повідомляє Gazeta.ua з посиланням на інформацію комітету. «Ці 10 країн зневажають міжнародний стандарт, забороняючи чи жорстко обмежуючи незалежні засоби масової інформації... Самоцензура є всепоглинаючою», – заявляють у Міжнародному комітеті захисту журналістів (КЗЖ). Держави з цього списку «використовують комбінацію тактик, таких як переслідування і вибіркове затримання, а також стеження і хакерські атаки, щоб заглушити незалежну пресу». До десяти найбільших переслідувачів ЗМІ, за версію CPJ, також належать Саудівська Аравія, Китай, В'єтнам, Екваторіальна Гвінея і Куба.

Країни з низьким рівнем свободи слова характеризуються жорстким урядовим контролем над медіа та інформаційними потоками, репресіями проти журналістів і громадських активістів, а також відсутністю незалежних джерел інформації. В цих країнах громадяни часто стикаються з репресіями за критику уряду, а доступ до альтернативних поглядів значно обмежений. Політичні режими в цих країнах використовують контроль

над інформацією як засіб підтримки своєї влади та придушення будь-яких форм інакодумства.

У деяких країнах, що розвиваються, таких як Індія та Бразилія, існують змішані умови для свободи слова. Тут діють демократичні інституції, але водночас існують проблеми з медіаплюралізмом, впливом політичних і бізнес-інтересів на ЗМІ та поширенням фейкових новин. В Індії, наприклад, соціальні мережі стають головним джерелом інформації для багатьох людей, що часто призводить до поширення недостовірних новин та чуток.

Інформаційна гігієна є важливим аспектом у будь-якій країні. Це включає в себе здатність громадян критично оцінювати отриману інформацію, розрізняти достовірні джерела від недостовірних, а також відповідальне споживання медіаконтенту. Для покращення інформаційної гігієни необхідно розвивати медіаосвіту, підвищувати рівень критичного мислення у суспільстві та забезпечувати прозорість і відповідальність медіа.

Країни з високим рівнем інформаційної гігієни активно впроваджують програми медіаграмотності, мають розвинену систему перевірки фактів та законодавчі механізми для боротьби з дезінформацією: так Фінляндія визнана однією з провідних країн у сфері медіаграмотності, з обов'язковими курсами для учнів та широкими освітніми програмами; Швеція активно впроваджує заходи для підвищення медіаграмотності серед населення та боротьби з дезінформацією через державні ініціативи.

Країни з помірним рівнем мають певні освітні програми та ініціативи, але стикаються з викликами у сфері дезінформації та впливу соціальних мереж: наприклад, США та Канада, незважаючи на розвиток медіаграмотності, стикаються з проблемами поширення фейкових новин та політичної поляризації; Німеччина та Франція розробляють заходи для боротьби з дезінформацією та підвищення медіаграмотності, але мають певні проблеми з ефективністю цих заходів.

Країни з низьким рівнем інформаційної гігієни мають слабкі освітні програми, низький рівень перевірки фактів та широке поширення дезінформації. Так, у Ірані та Північний Кореї існує суворий контроль над інформацією, відсутність незалежних джерел та освітніх програм з медіаграмотності.

Для покращення ситуації важливо розвивати медіаграмотність, підтримувати незалежні медіа та впроваджувати ефективні законодавчі механізми для захисту інформаційної гігієни та свободи слова.

Висновки. Забезпечення свободи слова є важливим аспектом будь-якої демократичної суспільної системи. Це право гарантує можливість вільно висловлювати свої думки та переконання без цензури чи переслідування. Існують різноманітні практики та механізми, які сприяють забезпеченню цієї свободи в різних країнах світу.

У більшості країн світу існують законодавчі гарантії свободи слова та преси, однак їхнє практичне застосування значно відрізняється. В країнах з високим рівнем свободи слова ці гарантії дійсно реалізуються, тоді як у країнах з помірним та низьким рівнем вони часто порушуються через урядовий тиск, цензуру та репресії.

Країни з високим рівнем свободи слова мають незалежні регуляторні органи, сильні інституції громадянського суспільства та активні медіа, які можуть функціонувати без втручання уряду. У країнах з помірним та низьким рівнем свободи слова ці інституції зазнають тиску або контролю з боку уряду.

Відсутність політичної волі до забезпечення свободи слова є основною перешкодою в країнах з помірним та низьким рівнем свободи слова. Уряди цих країн часто використовують законодавство для придушення критичних голосів та контролю над інформаційними потоками.

Високий рівень медіаграмотності населення є ключовим фактором для забезпечення інформаційної гігієни. Країни з високим рівнем свободи слова активно інвестують у медіаосвіту та просування критичного мислення серед громадян.

Ефективна боротьба з дезінформацією вимагає як урядових зусиль, так і активного залучення громадянського суспільства та незалежних медіа. У країнах з високим рівнем свободи слова існують чіткі механізми для виявлення та нейтралізації фейкових новин.

Технологічний розвиток пропонує нові інструменти для підтримки інформаційної гігієни. Соціальні медіа-платформи, фактчекінгові організації та інші технологічні рішення відіграють важливу роль у протидії дезінформації.

Що стосується міжнародних організацій, то вони мають високий вплив на країни. Такі організації як ООН, Рада Європи та «Reporters Without Borders», встановлюють стандарти та моніторять дотримання свободи слова в різних країнах. Їхні звіти та рейтинги служать важливим інструментом для підвищення прозорості та підзвітності урядів. Вони можуть оказувати міжнародний тиск на країни, які порушують свободу слова, а також надають підтримку незалежних медіа та журналістів, які працюють у складних умовах, є важливими факторами у просуванні свободи слова на глобальному рівні.

Перспективи та рекомендації:

1. У країнах з помірним та низьким рівнем свободи слова необхідно впроваджувати реформи, які гарантуватимуть незалежність медіа та захист прав журналістів. Важливо забезпечити ефективне правозастосування існуючих законів про свободу слова.

2. Необхідно розробляти механізми фінансової та інституційної підтримки незалежних медіа, особливо у країнах з помірним та низьким рівнем свободи слова. Це може включати міжнародні гранти, програми тренінгів та обміну досвідом.

3. Освітні програми, спрямовані на підвищення медіаграмотності населення, є критично важливими. Інвестиції у медіаосвіту допоможуть громадянам краще розуміти та аналізувати інформаційні потоки, а також протидіяти дезінформації.

4. Використання сучасних технологій для виявлення та боротьби з дезінформацією має стати пріоритетом. Це може включати розробку нових алгоритмів для виявлення фейкових новин, а також співпрацю з соціальними медіа-платформами.

5. Співпраця між країнами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством є ключовою для забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни. Колективні зусилля сприятимуть створенню глобального середовища, де свобода слова буде захищеною, а дезінформація – ефективно нейтралізованою.

Таким чином, рівень розвинутості інформаційної гігієни та свободи слова у світі значно варіюється залежно від політичних, економічних та культурних умов. Країни з розвиненими демократичними інститутами та незалежними медіа зазвичай мають вищий рівень свободи слова та інформаційної гігієни. Водночас, авторитарні режими схильні до жорсткого контролю інформації та обмеження свободи слова. Вивчення досвіду різних країн, аналіз нормативно-правових документів та розробка стратегій боротьби з дезінформацією є ключовими елементами у досягненні цієї мети. У сучасному світі, де інформація є одним з найважливіших ресурсів, забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни стає невід'ємною частиною побудови стабільного та демократичного суспільства.

Ці висновки підкреслюють важливість комплексного підходу до забезпечення свободи слова та інформаційної гігієни, який включає законодавчі, інституційні, соціальні та технологічні аспекти. Вони також вказують на необхідність активної участі міжнародної спільноти у підтримці та захисті цих фундаментальних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція від 01.01.2020. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254-к/96-вр (дата звернення: 24.09.2024).

2. Загальна декларація прав людини: документ 995_015, прийняття від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 24.09.2024).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): документ 995_004, чинний, поточна редакція від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.09.2024).

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: документ 995_043, чинний, ратифікація від 19.10.1973 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 24.09.2024).

5. Бабіна В.О., Кудлай І.В. Міжкультурна комунікація як основа налагодження мирних відносин. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI.* Special Issue. ЧНУ ім. Петра Могили. 2023. С. 114–120.

6. Барнич К. І. Реалізація права на свободу вираження. *Наукові праці Нац. ун-ту «Одеська юридична академія»*. 2019. Т. 25. С. 19–25.

7. Гуйван П. Про свободу слова як елемент правового статусу людини у демократичному суспільстві: міжнародний підхід. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в умовах COVID-19* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Рівне, 10–11 грудня 2020 р. Рівне, 2020. С. 95–99.

8. Міл Джон Стюарт. Про свободу: есе; пер. з англ. Київ: Основи, 2001. 463 с.

9. Настечко К.О. Право на свободу думки і слова в контексті євроінтеграції України. URL: http://eurolaw.org.ua/docs/2011_3/ txts/5-Nastechko.pdf (дата звернення: 25.10.2024).

10. Свендсен Л.Ф.Г. Філософія свободи; пер. з норв. Софії Волковецької. Львів : Вид-во Анетти Антоненко. Київ : Ніка-Центр, 2016. 335 с.

11. Слюсар В.М. Феномен свободи в культурній самореалізації особистості : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 254 с.

12. Стовпець О.В. Роздуми щодо свободи слова у контексті феноменів «нової етики» та «канселінгу». *Соціально-гуманітарні виміри правової держави*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 30 квітня 2021 р. Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 260–266.

13. Черниш Р., Осічнюк Л. Національні інтереси держави та можливість обмеження права на свободу слова: питання співвідношення. *Problems of legality*. 2021. № 4. С. 166–181.

14. Шаповал В.М. Трансцендентальні горизонти свободи. Київ : ПАРАПАН, 2010. 312 с.

15. Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2018. 494 с.

16. Freedom in The World, 2024. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/FIW_2024_DigitalBooklet.pdf (дата звернення: 25.10.2024)

17. World Press Freedom Index, 2023. URL: https://rsf.org/en/map-2023-world-press-freedom-index (дата звернення: 25.10.2024)

18. The Audiovisual Media Services Directive: Directive (EU) 2018/1808 of the European Parliament.URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L1808 (дата звернення: 25.10.2024)

УДК 004.774+316.774+81’276]:355.01(470:477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.3

МОВА ВОРОЖНЕЧІ У МЕСЕНДЖЕРІ TELEGRAM ТА СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ TIKTOK: ФОРМИ ПРОЯВУ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ

HATE SPEECH IN THE TELEGRAM MESSENGER AND THE TIKTOK SOCIAL NETWORK: FORMS OF MANIFESTATION DURING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE

Даниленко С.І.,
доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Убийконь К.Ю.,
студентка ІІ курсу магістратури
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу мови ворожнечі, яка поширюється у соціальній мережі TikTok і месенджері Telegram під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну. У дослідженні розглядаються форми прояву мови ворожнечі, її вплив на суспільну думку та механізми поширення через сучасні цифрові платформи. Автори визначають, що основними елементами такої риторики є використання образливих термінів, маніпулятивних мемів, хештегів і коментарів, які сприяють формуванню дихотомії «свій – чужий» та поглиблюють соціальну поляризацію. Контент-аналіз 150 відео TikTok та коментарів у Telegram виявив найпоширеніші терміни, як-от «кацапи», «укропи», «рускоязичні», «бандеровці», «западенці», «східняки», «кримнаші». Вони використовуються для дегуманізації, дискредитації українців та посилення негативного іміджу певних соціальних груп. Мова ворожнечі активно підтримується алгоритмами соціальних мереж, які просувають емоційно заряджений та токсичний контент, викликаючи ескалацію конфліктів. Окрему увагу приділено механізмам поширення деструктивних наративів через TikTok, включаючи використання коротких відео та мемів, які підсилюють емоційний ефект за рахунок іронії або сарказму. Telegram проаналізовано як платформу для розповсюдження оперативних новин та ворожої риторики, особливо через коментарі та закриті групи. У статті також означено роль ботів і тролів у маніпуляції громадською думкою. Автори підкреслюють значення цифрової освіти, моніторингу контенту, зокрема за допомогою штучного інтелекту (ШІ), та впровадження міжнародних стандартів для боротьби з мовою ворожнечі. Запропоновано розробити більш суворі алгоритми регулювання ворожих наративів у соціальних мережах, а також підвищити обізнаність користувачів щодо їхнього впливу на суспільство. Це сприятиме формуванню більш захищеного та водночас толерантного до дискусійного контенту інформаційного простору навіть у контексті гібридної війни.

Ключові слова: мова ворожнечі, комунікація, дискримінація, гібридна війна, меми, TikTok, Telegram.

The article is devoted to analyzing hate speech disseminated through the social network TikTok and the Telegram messenger during Russia's full-scale invasion of Ukraine. The study examines the forms of hate speech manifestation, its influence on public opinion, and the mechanisms of dissemination through modern digital platforms. The authors identify the main elements of such rhetoric as the use of derogatory terms, manipulative memes, hashtags, and comments that contribute to the formation of the “us vs. Them” dichotomy and deepen social polarization. A content analysis of 150 TikTok videos and Telegram comments revealed the most common terms, such as “katsapy”, “ukropy”, “russkoyazychnye”, “banderovtsi”, “zapadentsi”, “skhidnyaky”, and “krymnashi”. These terms are used to dehumanize, discredit Ukrainians, and enhance the negative image of certain social groups. Hate speech is actively supported by social media algorithms that promote emotionally charged and toxic content, leading to conflict escalation. Special attention is given to the mechanisms of spreading destructive narratives through TikTok, including the use of short videos and memes that amplify emotional impact through irony or sarcasm. Telegram is analyzed as a platform for disseminating real-time news and hostile rhetoric, particularly through comments and closed groups. The article also highlights the role of bots and trolls in manipulating public opinion. The authors emphasize the importance of digital education, content monitoring, in particular, with the help of artificial intelligence (AI), and the implementation of international standards to combat hate speech. They propose developing stricter algorithms to regulate hostile narratives on social networks and increasing user awareness of their societal impact. This will contribute to the formation of a more secure and, at the same time, tolerant information space, even in the context of hybrid warfare.

Key words: hate speech, communication, discrimination, hybrid guilt, memes, TikTok, Telegram.

Постановка проблеми. Мова ворожнечі впливає на суспільно-політичні процеси, зокрема й міжнародного рівня, і є складовою гібридного протистояння, інформаційних воєн. Тому протидія їй на рівні урядовому та третього сектора є елементом інформаційного протиборства й потребує системного аналізу та напрацювання нового інструментарію, оскільки пропагандисти

модернізують форми та способи деструктивного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах досліджуваної проблематики варто згадати праці вітчизняних дослідників, які охоплюють не лише період повномасштабної війни. Доктор філософії у галузі журналістики Петро Катеринич усвоїй роботі «Мова ворожості в публіцистичному дискурсі (на матеріалі текстів Telegram)» аналізує використання мови ворожнечі в інтернеті, зокрема в соціальних мережах та месенджері Telegram, особливо в умовах воєнного стану. Він досліджує європейський досвід боротьби з мовою ненависті та підкреслює необхідність розрізнення між мовою ворожнечі та мовою війни, а також адаптації методів модерації для українського публіцистичного дискурсу [1].

У своєму науковому доробку «Мова ненависті/ворожнечі в реаліях сучасного українського політичного дискурсу в умовах необхідності зміцнення національної безпеки» кандидатка політичних наук Анна Соловйова аналізує поняття «мова ненависті» та його прояви в українському політичному дискурсі, особливо в контексті євроінтеграції та національної безпеки [2].

Кандидат історичних наук Рена Марутян у своїй роботі «Мова війни або мова ворожнечі: смисловий вимір медіа-дискурсу» розглядає відмінності між мовою війни та мовою ворожнечі в українському медіа-дискурсі, підкреслюючи, що мова війни відображає позицію особи в конфлікті, тоді як мова ворожнечі спрямована на дискримінацію та приниження [3].

Доктор політичних наук Наталія Стеблина у своєму дослідженні «Динаміка поширення мови ворожнечі в телеграм-каналах кремлівських пропагандистів» розглядає як поширюється мова ворожнечі в Telegram-каналах провідних російських пропагандистів під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Вона використовує комп'ютерний аналіз для виявлення ключових слів, що свідчать про використання мови ворожнечі, а також аналізує динаміку цих згадок протягом визначених часових рамок [4].

У статті «Концептосфера мови ворожнечі в пропагандистському дискурсі країни-агресора» доктор наук із соціальних комунікацій Марія Бутиріна, кандидат наук із соціальних комунікацій Зоряна Галаджун та кандидат філологічних наук Лілія Темченко аналізують ключові маркери мови ворожнечі, що використовуються в російських пропагандистських наративах для створення образу ворога. Вони досліджують концепти, такі як «укронацизм», «русофобія», «загниваючий Захід» та «проект Анти-Росія», розглядаючи їх походження, еволюцію та вплив на формування негативних стереотипів [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однією з невирішених частин загальної проблеми є дослідження алгоритмічної популяризації мови ворожнечі в соціальних мережах TikTok та Telegram як в цілому, так і під час повномасштабної російсько-української війни. Залишається недостатньо вивченим, яким чином алгоритми цих платформ сприяють поширенню мови ворожнечі. Також недостатньо досліджено, яким чином мова ворожнечі позначається на політичних процесах, зокрема й міжнародного рівня, стаючи невіддільною частиною гібридного протистояння, інформаційних воєн. Крім того, важливим є питання впливу культурного контексту на сприйняття та трансформацію мови ворожнечі. Зокрема, маловивченим залишається те, як національні та історичні особливості впливають на формування ворожих наративів і поглиблення соціальних розколів. Ще однією невирішеною проблемою є стратегічне використання мови ворожнечі як інструменту інформаційної війни. Важливо детальніше проаналізувати, як ця риторика впливає на колективну свідомість та чи має вона здатність мобілізувати суспільство на дії або, навпаки, спричиняти розпач і деморалізацію. Також вимагає глибшого розгляду питання довгострокового психосоціального впливу мови ворожнечі на аудиторію, зокрема, як вона формує упередження, посилює емоційне напруження та створює умови для деструктивних соціальних взаємодій. Таким чином, ці аспекти вимагають подальшого дослідження для глибшого розуміння впливу мови ворожнечі на сучасні комунікаційні процеси, особливо в умовах гібридної війни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є дослідження мови ворожнечі у соціальних мережах Telegram та TikTok під час російсько-української війни, визначення її ключових форм прояву та механізмів поширення. Автори прагнуть проаналізувати вплив ворожої риторики на суспільну думку, соціальну поляризацію та розглянути роль зазначених платформ як медіумів, де відбувається гібридна війна за допомогою методів медіамоніторингу, лінвістичного аналізу та контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на діджиталізацію контексті сучасних політичних процесів соціальні мережі є потужним важелем впливу і вдалим майданчиком для масштабних маніпуляцій. Зокрема президентські вибори в Румунії 2024 року стали яскравим прикладом того, як соціальні медіа, зокрема розважальна платформа TikTok, можуть впливати на політичні процеси. Несподіваний успіх маловідомого проросійського кандидата Келіна Джорджеску, який здобув 23% голосів у першому турі, викликав занепокоєння щодо ролі цифрових платформ у виборчих кампаніях. TikTok став

основним інструментом для просування Джорджеску. Його акаунт зібрав понад 450 тисяч підписників, а відео набрали мільйони переглядів та уподобань. Це стало можливим завдяки скоординованій кампанії, що залучала близько 25 тисяч акаунтів, які поширювали ідентичні повідомлення та використовували інфлюенсерів для підсилення впливу [6].

За даними TikTok, у період з 24 жовтня по 24 листопада блогер Пещир перевів 381 тисячу доларів на акаунти, які займалися просуванням Джорджеску в соцмережі. Румунські спецслужби виявили ознаки іноземного втручання, зокрема з боку Росії, у цю кампанію. Було встановлено, що мережа акаунтів координувалася через платформи Telegram та Discord, а фінансування здійснювалося через підставні компанії та осіб. Цей випадок підкреслює вразливість демократичних інституцій до гібридних впливів, реалізованих через соціальні мережі. Європейський Союз, попри наявність жорстких законів, що регулюють діяльність цифрових сервісів, виявився не повністю захищеним від подібного втручання. Румунська влада подала звернення до Європейської комісії з проханням розслідувати роль TikTok у виборах та оцінити відповідність діяльності платформи Закону про цифрові послуги (DSA) [7].

Із початком повномасштабного вторгнення використання соціальних мереж набуло нового значення. У цьому контексті варто відзначити колосальний вплив соціальних медіа як на окремого індивіда, так і на соціальну думку в цілому. Зокрема істотно зросла довіра до Telegram-каналів, зокрема через їхню зручність та функціональність. Вони стали одним із основних інструментів поширення інформації, з огляду на свої конкурентні переваги в порівнянні з іншими соцмережами. Цей месенджер забезпечує швидкий доступ до новин, анонімність і можливість для багатьох людей бути одночасно авторами і споживачами інформації. Telegram-канали стали джерелом оперативних новин, зокрема щодо військових дій, гуманітарної допомоги, евакуації та іншої життєво важливої інформації. Офіційні канали державних структур (наприклад, Офісу Президента, ЗСУ) забезпечують українців перевіреними даними, що допомагають уникати паніки. Згідно з даними дослідження групи «Рейтинг» (2023), Telegram є однією з найпопулярніших платформ для отримання новин серед українців (близько 72% українців користуються Telegram-каналами саме для отримання новин).

Варто відзначити також факт, що частка розважального контенту в медіаспоживанні українців має перевагу над часткою спожитого новинного контенту (понад 79% українців обирають меми, фільми та короткі відео). Це зокрема пояснюється трансформаціями у настроях суспільства (люди втомлюються від постійного моніторингу новин). Відповідно популярність соціальної мережі TikTok серед українців значно зросла. Згідно з нещодавно опублікованим дослідженням Gradus Research Company, проведеним у жовтні 2024 року, TikTok увійшов до трійки найпопулярніших соціальних мереж в Україні, поряд із Facebook та Instagram [8].

Проте соціальні мережі, як-от Telegram і TikTok, стали не лише платформами для поширення інформаційного та розважального контенту, а й інструментами розповсюдження мови ворожнечі. Цей феномен суттєво вплинув на колективну свідомість, сприяючи формуванню деструктивних соціальних наративів і підсилюючи емоційну напругу. Telegram і TikTok через свою доступність і популярність серед широкої аудиторії стали майданчиками, де дезінформація та емоційно заряджений контент надзвичайно швидко поширюються. Використання цих мереж сприяло проникненню в суспільну свідомість значної кількості "інформаційного шуму". Це викривило сприйняття реальності, перетворивши суспільний діалог на простір агресії.

Формування чітких меж між "своїми" та "чужими" стало основою багатьох онлайн-дискусій. Зокрема в TikTok це проявляється шляхом використання коротких (15-, 30- або 60-секундних відео-мемів), де агресивний контент часто подається під виглядом гумору чи сарказму і підкріплюється жвавими дискусіями в коментарях. Telegram активно використовується для поширення образливих термінів, які поділяють людей за мовними, територіальними чи культурними ознаками. Ці явища посилюють соціальну поляризацію, є елементом політичної нестабільності.

Мова ворожнечі нівелює основні принципи толерантності, замінюючи їх агресивною комунікацією, яка, зазвичай, має на меті дезінформувати і маніпулювати свідомістю користувачів. Соціальні мережі сприяли не лише мобілізації суспільства проти агресії, але й створили передумови для внутрішніх конфліктів. Інформаційна війна перетворилася на ще один фронт, де кожне слово або пост можуть стати зброєю.

Якщо розглянути міжнародні стандарти в контексті мови ворожнечі, це дозволяє не лише усвідомити основи свободи вираження поглядів, але й детально вивчити законні обмеження, спрямовані на протидію мові ненависті та іншим проявам дискримінаційного вираження. Це також надає можливість зробити певні висновки про їх застосування. Попри значний обсяг міжнародних стандартів, ключові з них заслуговують на окрему увагу. Документи, розроблені в рамках Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та Ради Європи, передбачають різноманітні юридично зобов'язуючі інструменти для захисту прав

людини, а також рекомендації та керівництва щодо права на свободу вираження та його можливих обмежень. Вони також охоплюють заборону дискримінації, сексизму, ксенофобії, расової ненависті та інших подібних явищ. Особливу увагу варто приділити інструментам Ради Європи, яка відіграє центральну роль у захисті прав людини в Європі. Прецедентне право Європейського суду з прав людини, одного з основних органів цієї організації, забезпечує цінний та всеосяжний набір рішень у важливих справах [9].

Декларування права на свободу вираження поглядів (свободу слова) можна знайти зокрема, у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації і в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 10, стаття 4 та стаття 19 відповідно). Відповідно до згаданих положень держави, які є підписантами зазначених нормативних актів, беруть на себе зобов'язання протидіяти поширенню будь-яких форм пропаганди, мови ворожнечі [10].

Немає чіткого тлумачення терміну мова ворожнечі. Комітет міністрів Ради Європи дає таке визначення; «Під терміном «мова ворожечі» слід розуміти всі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть […], що проявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації, ворожого ставлення…» [11].

Мова ворожнечі або мова ненависті може лунати як заклик до насильства, пряме і завуальоване підбурювання до дискримінації, створення негативного образу, спосіб виправдання насильства чи його применшення. З нею можна боротися шляхом усунення першопричини, включно із стереотипами та дискримінацією [12]. Наразі мова ворожнечі є реалією українського інфопростору та поширюється перш за все через всі доступні засоби масової комунікації, як традиційні, так і нові.

Однак цей феномен мав місце і раніше: згадати хоча б геноцид у Руанді в 1994 році. Трагедія була спричинена зокрема й мовою ворожнечі, що використовувалася RTML («Радіо тисячі пагорбів») задля того, аби розпалити жорстокий кровопролитний конфлікт [13]. Саме мова ворожнечі спричиняє розділ людей по таборах «свої» та «чужі», радикалізує їхні погляди та призводить до часто непередбачуваних наслідків.

То ж, згідно з класифікацією Інституту масової інформації можна виділити наступні рівні мови ворожнечі:

1. Жорстка мова ворожнечі: це надзвичайно агресивне та образливе мовлення з персональними нападками й зневажливими висловлюваннями, спрямованими на завдання болю чи образи.

2. Середня мова ворожнечі: це мовлення з помірною агресією, що містить зневагу, критику або перекручення фактів, але не є надто жорстким.

3. Слабка мова ворожнечі: це м'які висловлювання зі стереотипами чи зневагою, що не мають яскраво вираженої образливості чи гостроти.

У вимірі російсько-української гібридної війни до жорсткої мови ворожнечі можна віднести безпосередні заклики до проявів насилля, приховані/латентні спонукання до насилля, дискримінаційні заклики, заклики завадити закріпленню в регіоні певної групи населення (етнічної, релігійної, територіальної тощо). До середньої мови ворожнечі належать виправдання проявів насилля та дискримінації, звинувачення групи населення в деструктивному впливі на суспільство та державу, заяви щодо схильності до злочинності та неповноцінності групи населення. Категорія слабкої мови ворожнечі поширюється на формування негативного іміджу певної суспільної групи, заяви щодо аморальних дій цієї групи, порівняння однієї групи з іншою із упослідженням котроїсь, висвітлення інформації про групу в цілому або окремих її членів у принизливій, агресивній чи образливій формі, пряме або латентне інформування про те, що одна група заважає зручному існуванні та функціонуванню іншої [14].

У контексті українського інформаційного простору проблема застосування традиційними ЗМК та соціальними медіа мови ворожнечі різко зросла у листопаді 2013 року – початок Революції Гідності, а особливо з березня 2014 року після анексії Росією українського Криму. Однак, майже за 10 років, коли Росія розпочала повномасштабну війну проти України, мова ворожнечі у вимірі пропаганди та дезінформації вийшла на принципово новий рівень, зрісши у рази. Аргументом на користь цієї думки є дані досліджень аналітичної фірми Semantic Visions та американської щоденної газети The New York Times, які зібрали близько 8 мільйонів статей, у яких висвітлювалися новини стосовно України [15]. До того ж цей контент був взятий з більш як 9000 російських вебресурсів у період з 2014 року. Саме під час цього дослідження було доведено, що, наприклад, слово «нацизм» вживалося відносно мало у період з лютого 2014 до лютого 2022 року. Проте після початку повномасштабного вторгнення рівень вживання таких характерних для мови ворожнечі слів та висловів, як-от «нацисти», «бандерівці», «фашистський режим», «київська хунта», «хохли» безпрецедентно підвищився і його зменшення наразі абсолютно не передбачається. Особливо це простежується в середовищі соціальних мереж.

Використання мови ворожнечі в Telegram-каналі російської пропаганди Маргарити Сімоньян (типовий зразок) є яскравим прикладом інформаційної пропаганди, спрямованої на дис-

кредитацію українців, формування упередженого ставлення та розпалювання міжетнічної ворожнечі. Telegram, як один із ключових майданчиків для поширення інформації, надає можливість цілеспрямовано впливати на аудиторію, використовуючи пропагандистські наративи, що суперечать міжнародним стандартам свободи слова та забороні мови ненависті. У риториці, поширюваній через публікації в зазначеному каналі, спостерігається дегуманізація українців, представлення їх як ворогів чи загрози для міжнародної стабільності. Така стратегія є типовою для пропагандистських кампаній, де мова ненависті слугує інструментом маніпуляції громадською думкою. Вживаються терміни та метафори, які акцентують на негативних рисах, нібито притаманних цілій нації. Застосовується також така маніпулятивна технологія як упослідження тих символів, які позначають для українців їх державність, зокрема називаючи Президента України «попрошайкою», «нациком», «фашистом» тощо. Ще одним важливим аспектом є маніпуляція фактами. Активно використовуються викривлені або фальсифіковані дані для створення хибного уявлення про події, що відбуваються в Україні. Наприклад, неодноразово звучали звинувачення української сторони у скоєнні воєнних злочинів, водночас ігноруючи очевидні докази, які стверджують зворотне та визнаються міжнародною спільнотою.

То ж можна зазначити, що використання мови ненависті в поєднанні з маніпулятивними медіатехнологіями російськими пропагандистами формує певну систему, яка спрямована на культивування у свідомості російської аудиторії вкрай негативного образу українців задля обґрунтування війни та геноциду, які розпочала РФ; а також задля поглиблення ненависті до сусіднього народу та повній мінімізації критичного мислення в слухачів та глядачів держави-терориста. Прирівнювання українців до «кровожерливих нацистів», «фашистів» та «недолюдей», «безжалісних вбивць дітей Донбасу» можна одночасно вважати прямими закликами до чинення геноциду, «денацифікації» та спробами його виправдання. Кінцевою ж метою цілком закономірно можна вважати фактично повне руйнування української ідентичності, знищення культури та національної самосвідомості. Це відповідає зовнішньополітичному вектору РФ, спрямованому на знищення України як незалежного політичного суб'єкта.

У період розв'язаної Росією війни проти України мова ворожнечі набула ще більш агресивного характеру. Це пов'язане з напруженою атмосферою в середині самого суспільства, яке потребує повсякчас більшої порції внутрішньої пропаганди. Щодо інфопростору України, то тут ще додаються постійні нагнітання всередині українського суспільства довкола понять, як-от «ухилянт» та «доброволець», «патріот» та «біженець», які є аспектами дихотомії «свій/чужий», та інші подібні суспільні поділи ретранслюються на всі сфери життя – культурне, соціальне, побутове, що відображається на контенті, який публікується та споживається в соцмережах.

Telegram-мережа має певні обмеження щодо кола осіб, які читають чи розміщують інформацію, що робить її більш контрольованою. Більшість каналів створюються однією людиною, рідше – групою чи організацією. Такий формат дає можливість авторам самостійно регулювати аудиторію та зміст публікованого контенту. Більшість каналів публікують новини українською, проте, під час аналізу коментарів читачів в обговореннях, які відкриваються після публікації новинних меседжів, було виявлено, що все ж таки розгортаються мовні конфлікти з огляду на те, що не всі користувачі пишуть коментарі українською. Подібні реакції є свідченням мовного поділу на «своїх» і «чужих».

Цей поділ підкріплюється вживанням висловів із сильним емоційним негативним забарвленням, таких як «кацапи», «московіти», «рускоязичні», «бандерівці», «западенці». Такі вислови часто супроводжуються використанням мови ворожнечі, нецензурною лексикою та токсичними наративами, які лише посилюють конфліктний характер комунікації.

Окрім того, значна кількість ботів та тролів розпочинає негативне коментування російською мовою. Їх основною функцією є сегрегація, атомізація суспільства та насаджування вигідних для суб'єкта комунікації наративів, які необхідно ввести до свідомості цільової аудиторії. Під час читання подібних інспірованих повідомлень із вкрапленнями мови ворожнечі у реципієнтів інформації спрацьовує емоційний чинник, їм хочеться довести свою позицію та спростувати аргументи опонента, що сприяє розпаленню подальшої інформаційної напруги.

Залучання інфлюенсерів (зокрема блогерів-мільйонників), які заради винагороди чи популяризації свого каналу вдаються до публікації UGC-контенту, рекламують певний товар, послугу, продукцію, сторінку того чи іншого лідера думок, магазину використовують російську мову, ігноруючи ситуацію, що складається навколо цієї теми, також сприяє посиленню поляризації суспільства та збільшенню використання мови ворожнечі. Окрім того, у подібних випадках часто спрацьовує культура кенселингу. Наприклад, у TikTok відома «мовчазна» блогерка Антоніна (у TikTok має 152 тисячі підписників), характерною особливістю якої є публікація нативного контенту (а також рекламних інтеграцій) під популярну музику з кумедними написами на актуальну тематику та сумним виразом обличчя, не кажучи жодного слова, в одному з відео все ж таки заговорила. І за

словами одного з її коментаторів, «краще б вона й надалі мовчала», адже говорити вона почала російською мовою. До того ж антикризові комунікації в неї також були невдалі, блогерка зазначила, що «їй важко спілкуватися українською». Очевидно, що це сприяло шквалу мови ворожнечі або як її частіше називають у TikTok – хейту та тимчасового кенселингу інфлюенсерки.

Інформаційна війна не має кордонів та правових обмежень. Більшість реципієнтів інформації використовують образливі, примітивні звернення, спродуковані соціальними мережами, як правильні, доцільні та популярні. Поділ на «укропів» та «москалів» є класичним прикладом дегуманізації, тобто коли ворога словесно знецінюють до рівня комахи, рослини чи неживої істоти [16]. У TikTok такі звернення часто підкріплюються різноманітними фото та відео мемами для більшого ефекту та засвоєння негативного наративу. Використовуються також відеоманіпуляції, аби підсилити вплив за допомогою залучення кількох каналів сприйняття, щоб у подальшому схожі картинки викликали в нас тільки негативні асоціації.

Іронічний мем «кримнаші» націлений на росіян, які експресивно виражають захоплення анексією Криму. Часто таке використання супроводжується ілюстраціями з картою України, на якій чітко підкреслено, іноді обведено червоним, територію Криму як частини Украни. Але ідентичний мем «кримнаш» також застосовується росіянами для отримання зворотної реакції чи для провокування українських громадян, аби підсилити агресивну полеміку щодо цього питання. Наступним етапом у подібних дискусіях є апеляції до історичного минулого та «помилки Хрущова», які, на думку росіян, стали першопричиною теперішньої ситуації, що є типовим маніпулятивним використанням історичних подій.

«Майданутий» – зневажлива назва українців, які особливо наголошують на своїй відмінності від росіян і готові емоційно відстоювати свою проукраїнську позицію. Вони, українці, гордяться та живуть своїм історичним минулим. Хоча Росія намагається довести світу, що Україна – держава, яка «не відбулася». Її поява на карті світу є геополітичним непорозумінням, яке потрібно виправити. Ця теза стала одним з ключових виправдань Кремля щодо здійсненої анексії Криму, а згодом і широкомасштабного вторгнення в Україну. Це помітно і зараз, адже росіяни не полишають ці твердження, розкручують і надалі свої наративи та вкладають їх у всі можливі засоби комунікації для кращого засвоєння цієї ідеї цільовими групами.

Меми фактично стають будівельним матеріалом масової культури. Колективну свідомість спотворюють та деформують до тої, яка необхідна для відтворення того чи іншого мовного чи соціального наративу. У Telegram часто використовуються звернення до ЗСУ мовою ворожнечі. Можна побачити коментарі на зразок «каліки воїни», «клопи ЗСУ», «зесеушники» в зменшено пестливій формі для умисного наголошення на меншовартості та знецінення воїнів. Також додаються образливі звернення з акцентом на неповноцінність людини – «безногий зесеушник», «безголовий нацист», «металобрухт». Також вживаються супровідні прийменники образливо характеру з використанням нецензурної лексики та інших проявів мови ворожнечі. Все це популяризується та поширюється в коментарях та мемах з використанням фотографій із українськими військовими.

У Telegram часто хештег «майданівці» прив'язують до завуальованої та зменшеної форми опису влади України – «зелень» та «порохоботи». Знову ж таки продовжується тенденція поділу на свій/чужий вже в контексті вибору політичного діяча. У коментарях в Telegram чи TikTok доходить до таких проявів мови ворожнечі як погрози та залякування. Тому часто комунікування відбувається аномімно (що є найбільш привабливим у моделі Telegram) чи з використанням фейкових сторінок без деталей (незаповнений профіль, відсутність аватарки тощо). Іноді у фізичному просторі, коли члени групи мешкають в одному місті й можуть бути знайомі між собою хоча б візуально, ця агресія переноситься в реальне життя. Вони можуть навіть переслідувати інакодумців з метою примусити фізичним впливом до зміни позиції й поглядів. Тому часто в житті та побуті можна помітити, що групи людей, які мають однакову позицію щодо контроверсійних питань тримаються разом та протидіють групам, у членів яких інша думка.

Щоб отримати докази теоретичним припущенням та гіпотезі, було проведено емпіричне дослідження, де проаналізовано вибірку зі 150 відео, у яких присутні прояви мови ворожнечі, що корелюють з контекстом повномасштабної російсько-української війни. Методологія дослідження включає: контент-аналіз (аналіз відео, у яких фіксуються прояви мови ворожнечі); лінгвістичний аналіз (визначення термінів, їх значень, місць вживання та частоти використання в коментарях TikTok та Telegram); медіамоніторинг (дослідження контенту з різних платформ для виявлення тенденцій і патернів у використанні мови ворожнечі в контексті російсько-української війни). Результати аналізу наведені у таблиці «Частотність і контекст використання термінів мови ворожнечі в TikTok та Telegram»:

Під час дослідження було проаналізовано 150 відео, які містять прояви мови ворожнечі, пов'язані з повномасштабною російсько-українською війною. Методологія дослідження: контент-аналіз відео, лінгвістичний аналіз термінів, їх значень та частоти використання, а також меді-

Термін	Значення	Місце вживання	Частота
«кацапи»«укропи»	Принизливе ставлення до національної ідентифікації	TikTok, коментарі під постами в Telegram	22%*
«рускоязичні»	Мовна приналежність, буденна мова	TikTok, коментарі під постами в Telegram	14%
«бандеровці» «западенці» «східняки»	Регіональна чи історична приналежність	TikTok, коментарі під постами в Telegram	10%
«кримнаші»	Територіальна приналежність	TikTok, коментарі під постами в Telegram	9%
«майданутий»	Звернення до певної історичного події	TikTok, коментарі під постами в Telegram	9%
«калiковоїни» «зесеушникп» «клопи зсу»	Упосліджeння військових певної держави	TikTok, коментарі під постами в Telegram	5%
«метал» «металобрухт» «безногий зесеушник»	Упослідження, знущання над фізіологічними особливостями людей	TikTok, коментарі під постами в Telegram	4%
«бандерлоги»	Зневажливе порівняння з персонажами з твору Р.Кіплінга «Книга джунглів» (йдеться про вигаданий мавпячий народ бандар-логи)	TikTok, коментарі під постами в Telegram	3%
«жовтоблакитники»	Зневажливе та саркастичне ставлення до української символіки	TikTok, коментарі під постами в Telegram	3%
«петлюрівці»«мазепинці»	Історична зневага, посилання на відомих історичних постатей, які відігравали істотну роль в історії становлення України	TikTok, коментарі під постами в Telegram	3%
«кукурузники»	Глумливе використання історичних стереотипів	TikTok, коментарі під постами в Telegram	3%
«свідоміти»	Зневага до почуття патріотизму українців	TikTok, коментарі під постами в Telegram	3%
«селюки»	Приниження соціального статусу українців з апелюванням до даних про те, що на початку XX століття більшість українців проживали в сільській місцевості	TikTok, коментарі під постами в Telegram	3%
«єврохохли»	Зневажливе посилання на європейську інтеграцію України	TikTok, коментарі під постами в Telegram	3%
«шароварники»	Саркастичне приниження за культурними стереотипами	TikTok, коментарі під постами в Telegram	2%
«укробіженці»	Зневажливе ставлення до біженців з України	TikTok, коментарі під постами в Telegram	2%
«кастрюлеголові»	Саркастичне зневажливе позначення учасників протестів	TikTok, коментарі під постами в Telegram	2%

** Відсоткове співвідношення бралося від частоти вживання всіх коментарів в Telegram та відео-мемах TikTok, дані суб'єктивні. Дослідники обирали відео випадковим способом. Спеціальної категоризації за окремими ознаками, окрім періоду повномасштабного вторгнення, не застосовувалося.*

амоніторинг, який дозволив оцінити загальні тенденції використання мови ворожнечі в TikTok та Telegram. Результати аналізу дозволяють зробити висновки про частоту вживання окремих термінів притаманних мові ворожнечі, у контексті повномасштабної війни та їх основні наративні аспекти.

Серед найчастіше вживаних термінів були «кацапи» та «укропи» (22%), які демонструють ставлення до національної ідентифікації та використовуються для поглиблення дихотомії «свій/чужий» на рівні національностей. Далі варто означити термін «рускоязичні», частота застосування якого становить 14% в проаналізованих джерелах, що підкреслює мовну приналежність як суттєвий чинник напруження. Наступну групу складають терміни щодо територіальної чи історичної приналежності: «бандеровці», «западенці» та «східняки» (10%), а також термін «кримнаші» (9%), що відображає територіальні претензії. Термін «майданутий» також має частоту 9% і вказує на апелювання до історичних подій як привід до розпалювання конфліктів.

Терміни, спрямовані на упослідження українських військових, як-от «каліковоїни», «зесеушник», «клопи ЗСУ», складають 5%. Ці вислови демонструють цілеспрямовану дискредитацію захисників України. Окрема категорія включає терміни, що знущаються над фізіологічними особливостями, наприклад, «металобрухт», «безногий зесеушник» (4%), що посилює дегуманізацію та персоналізовану дискримінацію сторони-противника.

Менш вживані терміни, такі як «бандерлоги», «жовтоблакитники», «петлюрівці», «мазепинці», «кукурузники», «свідоміти», «селюки» та «єврохохли», зустрічалися в проаналізованому контенті з частотою 3%. Вони відображають глумливе ставлення до української символіки, історичних постатей, патріотизму та соціального статусу. Наприклад, термін «кукурузники» ґрунтується на історичних стереотипах.

Найменшу частоту (2%) складають терміни, що саркастично трактують культурні та соціальні явищ, такі як «шароварники», «укробіженці» та «кастрюлеголові». Ці прояви мови ворожнечі вказують на використання національних стереотипів та соціальних обставин для підживлення наративної напруги.

Загалом результати аналізу свідчать, що найчастіше риторика мови ворожнечі в контексті повномасштабної російсько-української війни спирається на національну ідентифікацію, мовну приналежність та історичні події. Рідше – на підкреслення соціальних чи фізіологічних відмінностей, а також культурних стереотипів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Мова ворожнечі, що поширюється у месенджерах, таких як Telegram, і соціальних мережах, як TikTok, під час військових конфліктів, відіграє все більш помітну роль у формуванні суспільної думки та посиленні емоційної напруги. Особливо у тій час, де застосовується відеоряд. Використовуючи сучасні технології (дипфейки зокрема) та популярність цих платформ, агресивні комунікації досягають все більш масштабного впливу, нав'язуючи деструктивні наративи в суспільну свідомість. Аналіз Telegram-каналів і TikTok вказує на те, що ці платформи є майданчиками для маніпуляцій, поширення фейкових новин, дегуманізації та використання токсичних наративів, які мають на меті розділити суспільство на групи «своїх» і «чужих» в умовах гібридної війни.

Використання таких інструментів, як короткі відео, меми, хештеги та коментарі з емоційно забарвленими висловлюваннями, сприяє як поширенню мови ворожнечі, так і ескалації конфліктів на різних рівнях — від міжособистісного до міжнародного. Особливо небезпечним є те, що ці наративи стають частиною інформаційної війни, спрямованої на дискредитацію окремих націй, таких як українці в контексті російсько-української війни.

Соціальні мережі створюють простір, де традиційні етичні норми спілкування нівелюються, дозволяючи ворожій риториці проникати в усі сфери суспільного життя. Це спонукає на необхідності суворого регулювання вмісту, моніторингу платформ і підвищення обізнаності користувачів щодо впливу мови ненависті. Завдання посилення контролю, зберігаючи при цьому право людини на свободу слова, - виклик як для урядів, так і громадянського суспільства. Для зменшення негативних наслідків важливо впроваджувати міжнародні стандарти боротьби з мовою ворожнечі, посилювати цифрову освіту та забезпечувати доступ до перевіреної інформації, що сприятиме побудові толерантного суспільства навіть у складних умовах війни. Тут слід враховувати ту прогнози, що гібридне протистояння по лінії «демократії/авторитаризм» триватиме й не досягло піку стабілізації.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у поглибленому аналізі алгоритмічної популяризації мови ворожнечі у соціальних мережах TikTok та Telegram, з урахуванням їхнього впливу на формування суспільної думки. Особливої уваги потребує дослідження механізмів дії алгоритмів, які сприяють поширенню токсичних наративів та ескалації емоційної напруги в умовах гібридного протистояння, де інформаційна складова – визначальна. Важливим також є вивчення впливу культурного контексту на трансформацію та сприйняття мови ворожнечі, зокрема, як історичні особливості та національна ідентичність впливають на формування деструк-

тивних соціальних наративів. Це доволі складне завдання тому, що робота саме з відеоконтентом є значно ресурсновитратною (людино/година), а отже потребує застосування нового технологізованого інструментарію, зокрема можливостей штучного інтелекту (ШІ). Тому напрацювання механізмів та практик машинного моніторингу відеоряду потребуватиме найближчим часом особливої уваги дослідників та практиків з протидії деструктивному інформаційному впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Катеринич П. Мова ворожості в публіцистичному дискурсі (на матеріалі текстів Telegram). *Том 34 (73) № 1 Ч. 1 2023170 Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73). С. 170–173. URL: https://www.researchgate.net/publication/371291880_Mova_vorozosti_v_publicisticnomu_diskursi_na_materiali_tekstiv_Telegram (дата звернення: 28.12.2024).
2. Соловйова А. Мова ненависті / ворожнечі в реаліях сучасного українського політичного дискурсу в умовах необхідності зміцнення національної безпеки. *Том 297 (285) Наукові праці. Політологія.* 2017. Т. 297 (285). С. 23-26 URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/400843.pdf (дата звернення: 28.12.2024).
3. Марутян Р. МОВА ВІЙНИ АБО МОВА ВОРОЖНЕЧІ: СМИСЛОВИЙ ВИМІР МЕДІА-ДИСКУРСУ. URL: https://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Marutyan-R.-MOVA-VIJNY-ABO-MOVA-VOROZHNECHI-SMYSLOVYJ-VYMIR-MEDIA-DYSKURSU.pdf (дата звернення: 28.12.2024).
4. Стебліна Н. ДИНАМІКА ПОШИРЕННЯ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ В ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛАХ КРЕМЛІВСЬКИХ ПРОПАГАНДИСТІВ. *Випуск 2 (42). Образ.* 2023. В. 2 (42). С. 19–22. URL: https://obraz.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/2_Steblyna_2023_2_42.pdf (дата звернення: 28.12.2024).
5. Бутиріна М., Галаджун З., Темченко Л. КОНЦЕПТОСФЕРА МОВИ ВОРОЖНЕЧІ В ПРОПАГАНДИСТСЬКОМУ ДИСКУРСІ КРАЇНИ-АГРЕСОРА. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2024. Т. 1 (7). С. 63–68. URL: https://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/nomer-1-7-2024/konceptosfera-movy-vorozhnechi-v-propagandystskomu-dyskursi-krayiny (дата звернення: 29.12.2024).
6. Баловсяк Н. Анатомія цифрового соціального впливу. Як TikTok майже виграв вибори в Румунії. *Український тиждень*. 11.12.2024. URL: https://tyzhden.ua/anatomiia-tsyfrovoho-sotsialnoho-vplyvu-iak-tiktok-majzhe-vyhrav-vybory-v-rumunii/ (дата звернення: 29.12.2024).
7. Шевченко Л. Шок і тривожний дзвінок з Румунії: як TikTok впливає на вибори та чи стане загрозою для України. *24 Канал*. 04.12.2024. URL: https://24tv.ua/vibori-prezidenta-rumuniyi-2024-yak-tiktok-vplivaye-vibori-sviti_n2698337 (дата звернення: 29.12.2024).
8. Як змінилося медіаспоживання в Україні у 2024?. *Worldwide online and smartphone surveys | Gradus*. 2024. URL: https://gradus.app/uk/open-reports/changes-media-consumption-ukraine-2024/ (дата звернення: 29.12.2024).
9. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. Загальна політична рекомендація № 15 щодо боротьби з мовою ворожнечі: від 21.03.2016 № 15. URL: https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-hate-speech-ukrainian-tran/1680a11674 (дата звернення: 29.12.2024).
10. Corobceno I., Rokša-Zubčević A. Combating hate speech in the media in the republic of Moldova. Guide for assessing and processing hate speech cases. Council of Europe. 2022. URL: https://rm.coe.int/guide-combating-hate-speech-in-the-media-in-moldova-coe-9-/1680a9303d (date of access: 28.12.2024).
11. РЕКОМЕНДАЦІЯ CM/Rec (2022)161 Комітету Міністрів державам-членам щодо боротьби з мовою ворожнечі: ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи 20 травня 2022 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU22030?from=legislation&hide=true (дата звернення: 29.12.2024).
12. Ісакова Т. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети*. 2016. Т. 4, № 41. С. 90–96. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/isakova.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
13. Мальований О., Абушова Б. «Вільне радіо і телебачення тисячі пагорбів» як фактор геноциду в Руанді у 1994 р. *Головна сторінка DSpace*. 2023. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/46456 (дата звернення: 30.12.2024).
14. Голуб О. Соціальні мережі, які диктують ритм новин. Дослідження IMI. *Інститут масової інформації*. 11.12.2024. URL: https://imi.org.ua/monitorings/sotsialni-merezhi-yaki-dyktuyut-rytm-novyn-doslidzhennya-imi-i65389 (дата звернення: 30.12.2024).
15. “How Russian Media Spreads False Claims About Ukrainian Nazis”. *The New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/2022/07/02/world/europe/russia-ukraine-propaganda.html (date of access: 30.12.2024).
16. Карп'як О. Вата з укропом: мова політичних мемів. *BBC Україна*. 08.08.2014.URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/08/140807_new_words_ko. (дата звернення: 30.12.2024).

УДК 323
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.4

КОНСОЛІДАЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ: ВЕКТОРИ ТА ТРАЄКТОРІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

CONSOLIDATION OF THE DEMOCRATIC POLITICAL REGIME: VECTORS AND TRAJECTORIES IN CONTEMPORARY POLITICAL SCIENCE

Кобильник В.В.,
докторант кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття встановлює особливості консолідації демократичного політичного режиму як нагальної потреби розвитку політичної науки з огляду на процеси повоєнного відновлення та посилення європейської інтеграції. Досліджено специфіку наукових уявлень щодо консолідації демократії, яка відображається як складний і багатовимірний процес, що забезпечує сталість інклюзивного демократичного врядування. Автор доводить, що принциповою умовою консолідації демократичного політичного режиму слід вважати громадянську активність та ініціативність як основу спроможного інституційного середовища. Звернено увагу на твердження, згідно з якими політичне різноманіття сприяє створенню демократичного конкурентного середовища, яке заохочує діалог, дебати та інновації. Встановлено значення для консолідації демократії активного громадянського залучення через голосування, адвокацію та участь у громадянському суспільстві зміцнює легітимність демократичних систем. Доведено, що спроможні демократичні інституції є основою будь-якої сталої демократії. Їх дизайн, функціональність та адаптивність, згідно із політологічними розробками, суттєво впливають на процес демократичної консолідації. Розкрито зміст та значення поділу влади, системи стримувань і противаг і захист основних прав, як важливих ознак консолідації демократичного політичного режиму. Виявлено, що транспарентність і компетентність призначуваної і виборної бюрократії мають вирішальне значення для оцінки справедливості надання державних послуг. Розглядаються функцій вільних медіа щодо можливостей притягнення влади до відповідальності та надання громадянам інформацію, необхідну для прийняття обґрунтованих рішень. Відзначено, що конституційно затверджена організація виборчого процесу має бути інклюзивною, неупередженою та мати легітимні повноваження. Автор аргументує, що реакція суспільства на неспровоковане вторгнення країни-агресора в Україну може формувати демократичні практики та стійкість. З'ясовано, що учасники політичних взаємодій виступають у договірні відносини з метою програмування демократичних перетворень на тривалий період. Обґрунтовано, що вимушена консолідація демократичного політичного режиму відбувається як наслідок зовнішнього політичного впливу.

Ключові слова: консолідація, демократичний політичний режим, демократизація, політико-інституційна система, консенсус, компроміс, фаза трансформації, демократичні практики.

The article establishes the peculiarities of the consolidation of the democratic political regime as an urgent need for the development of political science in view of the processes of post-war recovery and strengthening of European integration. The specifics of scientific ideas about the consolidation of democracy, which is reflected as a complex and multidimensional process that ensures the stability of inclusive democratic governance, are studied. The author proves that the fundamental condition for the consolidation of a democratic political regime should be considered civic activity and initiative as the basis of a capable institutional environment. Attention is drawn to claims that political diversity contributes to a democratic competitive environment that encourages dialogue, debate and innovation. It has been established that active civic engagement through voting, advocacy and participation in civil society strengthens the legitimacy of democratic systems for the consolidation of democracy. It has been proven that capable democratic institutions are the basis of any sustainable democracy. Their design, functionality and adaptability, according to political science developments, significantly affect the process of democratic consolidation. The content and significance of the separation of powers, the system of checks and balances and the protection of fundamental rights are revealed as important signs of the consolidation of a democratic political regime. It was found that the transparency and competence of the appointed and elected bureaucracy are of crucial importance for assessing the fairness of the provision of public services. The functions of free media are considered in relation to the possibilities of holding the authorities to account and providing citizens with the information necessary for making informed decisions. It was noted that the constitutionally approved organization of the election process should be inclusive, impartial and have legitimate powers. The author argues that society's reaction to the unprovoked invasion of Ukraine by an aggressor country can shape democratic practices and stability. It was found that the participants of political interactions engage in contractual relations with the aim of programming democratic transformations for a long period. It is substantiated that the forced consolidation of the democratic political regime occurs as a result of external political influence.

Key words: consolidation, democratic political regime, democratization, political-institutional system, consensus, compromise, phase of transformation, democratic practices.

Постановка проблеми. Процеси трансформації політичних систем набувають дедалі більшого наукового й експертного розголосу. Режимні характеристики взаємодії політичних інститутів та соціуму мають різні виміри тлумачень та способи інтеграції до національних та глобальних політичних та соціально-економічних контекстів. Консолідація демократії є важливим (ключовим) етапом політичної трансформації, який відбувається в рамках укріплення демократичних політичних

інститутів, поглиблення демократичних реформ, закріплення демократичних політичних практик. Його параметрами є сталість функціонування демократії у вимірах політичного представництва, ухвалення політичних рішень та реалізації оперативного поточного політичного менеджменту.

Ознаками консолідації демократичного політичного режиму слід вважати спільну ангажованість політичних сил держави та громадянського суспільства щодо дотримання демократичних норм і практик в широкому розумінні. До них належить і дотримання легальних методів політичного змагання й утримання від деструктивних акцій та кампаній, які можуть спричинити кризу та деградацію суспільства.

У сучасних політичних науках немає одностайності щодо інструментів, фаз та оптимальної методології демократичної політичної консолідації. Тому необхідно звернути увагу на наявні вектори трансформації перехідного політичного режиму до режиму сталої демократії. Йдеться про відображення процесів політичної консолідації на рівні інституалізації демократичних політичних взаємодій, формування ритміки і періодичності функціонування всієї політичної системи. Також доречним є звернення до фактичних траєкторій консолідації демократичних політичних режимів в ракурсі успішних кейсів політичної стабілізації на тлі збереження політичного різноманіття та конкурентності.

В умовах сучасної України питання консолідації демократичного політичного режиму є нагальною потребою з огляду на процеси повоєнного відновлення та посилення європейської інтеграції. Сталість демократії буде ключовою ознакою належності України до євроатлантичної спільноти. Отже, Україна потребує власної автентичної моделі консолідації демократичного політичного режиму.

Аналіз публікацій. Сучасні зарубіжні науковці послідовно вивчають процеси авторитаризації та демократизації влади. В. Нетіпо, Е. Кухонта, А. Хоратанакун досліджують, яким чином вибори в Таїланді 2019 року замість відновлення демократії посилили домінування військових і консерваторів [9]. К. Олівер виявляє фактори, що призводять до розмивання або припинення усталених організаційних практик партійного процесу, який отримує назву «деінституціалізація» (1992). С. Левицький критично розглядає концепцію інституціоналізації в політичних партіях, використовуючи аргентинську перонистську партію як приклад [5]. Українська дослідниця Т.Срібна виявила тенденції розвитку демократичної трансформації політичних режимів України і Республіки Польщі у порівняльному аналізі [4]. Водночас окремого розгляду потребують уявлення вітчизняних та зарубіжних науковців стосовно концепту консолідації демократичного політичного режиму в різних дослідних контекстах.

Метою статті є розкриття основних тенденцій обговорень процесів консолідації демократично-політичного режиму в сучасній політичній науці. Завданням статті є виявлення векторів та траєкторії політичної консолідації в сучасному політологічному дискурсі.

Основний зміст. В сучасних політологічних дослідженнях консолідація демократії відображається як складний і багатовимірний процес, що забезпечує сталість інклюзивного демократичного врядування. Він охоплює не лише інституціоналізацію демократичних практик, але й формування політичних, суспільних і глобальних факторів, які спільно («кумулятивно») зміцнюють демократичні цінності. Тому доречно звернутися до факторів та особливості демократичної консолідації в політичному, інституційному та глобальному контекстах. Український науковець Л. Приймак слушно відносить громадянське суспільство до значущих принципів демократичної консолідації, оскільки лише демократичний тип політичного режиму передбачає наявність сформованого громадянського суспільства як рушія демократичного розвитку держави та реалізації цінностей демократії [2, с.172]. Відповідно, мінімальною умовою консолідації демократичного політичного режиму слід вважати громадянську активність та ініціативність як основу інституційного середовища.

Політологічний науково-дослідний вимір демократичної консолідації є основоположним, оскільки він стосується встановлення чинників підтримки демократичних норм і поведінки серед політичних акторів. Консолідація або дисиміляція демократичного політичного режиму є постійними процесами, які вимагають зусиль щодо його ідентифікації в багатьох смислових контекстах. Науковий пошук вимагає виявлення умов інтерналізації демократичних цінностей до політичної культури, створення стійких інституцій і конструктивної взаємодії з глобальною спільнотою. Враховуючи ці фактори узгоджено, сучасні політологи встановлюють передумови «запуску» демократизації в емерджентному (ситуативному режимі). Вони можуть забезпечити стійкість перетворень й надати модель управління, яке сприяє свободі, рівності та справедливості. Л. Приймак вірно називає здобуття Незалежності в Українській державі причиною старту процесів зміни політичного режиму; він розпочався насамперед із апарату держави. Особливо яскраво це відображалося в зміні й розподілі влади між гілками влади. Розподіл влади на виконавчу, законодавчу та судову належать до ключових принципів демократії. Це унеможливлює узурпацію влади й контролює розподіл повноважень між гілками влади через систему стримувань і противаг [2, с. 172].

Таким чином, концепт верховенства права гарантує, що всі громадяни, включно з найвищими державними посадовцями, дотримуються ідентичної правової бази. Згідно з багатьма сучасними джерелами, незалежні судові органи та спроможні системи підзвітності запобігають зловживанню владою та зміцнюють довіру до демократичних інститутів навіть в умовах кризового порушення стабільності [12]. Автократично орієнтовані інституції та елітарні актори спрямовують свої зусилля саме на встановлення гегемоністського партійного контролю над незалежним судочинством (див.: [7], [8], [12]). Л. Приймак доречно ідентифікує небезпеку входження у фазу дестабілізуючого хаосу за ситуації відсутності підґрунтя формування базового консенсусу еліт. За цих умов контроль над політичними інститутами стане своєрідним «призовим фондом» у протистоянні політичних сил. Таке протистояння стосується не лише центральних органів влади, а й регіонального рівня управління, де існує небезпечний конфліктогенний потенціал у зв'язку з різними партійними уподобаннями керівників владних інститутів [2, с. 173].

Мінімальними умовами консолідації демократичного політичного режиму виступає наявність багатьох політичних партій та підтримка в суспільстві багатьох ідеологій. Політичне різноманіття сприяє створенню конкурентного середовища, яке заохочує діалог, дебати та інновації. Соціально-політична багатоманітність (гетерогенність), політичний плюралізм на первинному етапі уможливлюють представництво різноманітних інтересів, запобігаючи домінуванню однієї групи чи ідейної доктрини. Вказане авторитарне домінування добре видно на прикладі сучасної Венесуели (див.: [11]). Означена передумова консолідації демократії консенсусно визнається вченими й на глобальному рівні. Р. Мюллерсон справедливо розкриває такі прояви процесу глобалізації, як посилення асиміляції (гомогенізації) у світі загалом та дисиміляції (гетерогенізації) в рамках окремих суспільств (у тому числі зростання кількості населення в тих країнах, стиль життя яких відрізняється від «традиційного»), а також наполегливе просування ідей західної ліберальної демократії та ринкової економіки піднімають питання не лише універсальності (односпрямованості) історії розвитку людства, але також і однорідності людських цінностей [1, с.12].

Демократична (громадянська) політична культура, яка характеризується толерантністю, повагою до протилежних поглядів і прагненням до мирного вирішення конфліктів, має вирішальне значення для консолідації демократичного політичного режиму. Активне громадянське залучення через голосування, адвокацію та участь у громадянському суспільстві зміцнює легітимність демократичних систем. Відповідно альтернативні вибори в умовах нарощування авторитарного тиску яскраво демонструють занепад (дисиміляцію, деінституалізацію) демократії саме в умовах відсутності громадянської активності (див.: [5], [6]) Крім того, розвиток економічної глобалізації та міжнародної торгівлі може сприяти утвердженню консолідаційних демократичних норм шляхом вимог щодо прозорості та дотримання міжнародних стандартів. Однак у фаховому дискурсі дедалі гучніше лунають заклики до «пом'якшення впливу глобалізації». Її наслідки необхідно усувати, аби уникнути загострення нерівності, яка може підірвати демократичну стабільність. Р. Мюллерсон вірно наголошує про значення хвиль міграції як одного з вагомих проявів глобалізації. Означені хвилі, будучи джерелом гомогенізації світу, спричиняють також гетерогенізацію окремих суспільств. У більшості суспільств у всьому світі з'являється все більше і більше матеріальних чинників, ідей, практик та громадян іноземного походження. Деякі великі міста (особливо в Західному світі) є мікрокосмами світу в цілому. Якщо закордонні матеріальні блага, як правило, сприймаються досить доброзичливо (хоч і тут є винятки), то поява чужих ідей, практик і особливо носіїв цих ідей та практик часто викликає несприйняття з боку місцевого населення [1, с.13]. Вказане формує запит на демократичну стабільність відносин влади і суспільства.

В цьому аспекті мирна передача влади після виборів також є дослідно встановленою ознакою консолідації демократії. Дотримання конституційних норм під час демократичного транзиту за загальним консенсусом, зміцнює довіру до системи та її стабільність. Спроможні демократичні інституції є основою будь-якої сталої демократії [10]. Їх дизайн, функціональність та адаптивність суттєво впливають на процес демократичної консолідації. Вони актуалізують питання релевантності критеріїв демократичного представництва, що особливо яскраво видно на міжнародному рівні. Згідно з українським фахівцем-міжнародником Р. Мюллерсоном, зовнішні проблеми демократії є ще більш серйозними. Інститути сучасної демократії, що виникли та були адаптовані до національних держав, не відповідають міжнародним відносинам та взагалі перестають бути ефективними зараз, в умовах розмивання раніше чітких меж між зовнішніми та внутрішніми справами. Чи означає демократія в галузі зовнішніх зв'язків «одна держава – один голос»? У цьому випадку Науру та Китай матимуть однакову вагу, що з точки зору системи «одна людина – один голос» виглядає не тільки несправедливо, але й абсурдно. Чи буде це означати, що демократичні держави повинні мати вагоміший голос, ніж недемократичні держави? Тоді постає інше питання: як поділити голоси? [1, с. 21]

Згідно із сучасними поглядами науковців, належним чином розроблені та зважені конституційні правила гри, які визначають поділ влади, систему стримувань і противаг і захист основних прав, є важливими ознаками консолідації демократичного політичного режиму (див.: [5]). Вони забезпечують рамки, в яких демократія може діяти ефективно в прикладному аспекті та забезпечувати розрив з авторитарними практиками. К. Сарбаш доречно наводить прикладне розрізнення необхідності демократичного й авторитарного спектрів усередині гібридного політичного режиму. Вона полягає у різниці політично-управлінських стратегій розвитку та вдосконалення відповідних субтипів гібридної політичної системи. В дефектній демократії зусилля з поліпшення якості консолідації демократії повинні бути націлені на подолання інституційних і функціональних дефектів [3, с.187].

Ефективне та прозоре демократичне врядування за висновками багатьох фахівців зменшує корупцію та підвищує довіру суспільства до політичних інститутів. Транспарентність і компетентність призначуваної і виборної бюрократії мають вирішальне значення для оцінки справедливості надання державних послуг запобігають авторитарній консолідації (див.: [11]). Це також формує умови надання відомостей про дії влади для всього суспільства, включно із політичними суперниками влади (опозицією). К. Сарбаш в аспекті відображення динаміки демократичних трансформацій обґрунтовано відзначає, що у стратегії демократизації конкурентного авторитаризму наголошується на зусиллях, спрямованих щодо зміцнення демократичної опозиції, правової оптимізації каналів доступу до арен суперництва», а також на отримання надійних гарантій вільної конкуренції за політичну владу [3, с.188].

У сучасному політологічному науковому дискурсі наголошується на значенні незалежної преси як про один з добре відомих параметрів демократизації політичного режиму. Вона виконує функцію «сторожового пса», притягуючи владу до відповідальності та надаючи громадянам інформацію, необхідну для прийняття обґрунтованих рішень. Згідно із сучасними розробками, інституалізовані НУО, групи захисту та інші організації громадянського суспільства відіграють ключову роль у просуванні прав людини, соціальної справедливості та громадської підзвітності [6]. Вони долають прірву між державою та її громадянами, посилюючи голоси, які інакше могли б залишитися непочутими. Спроможність вказаних інституцій дає змогу вести мову про функціональність або дисфункційність демократичного політичного режиму в рамках послідовного вектору консолідації демократичного політичного режиму. Українська фахівчиня К. Сарбаш слушно наголошує, що дефектна демократія не здатна забезпечити, принаймні, інституційний мінімум у всіх трьох вимірах, який спроможна створити для належного функціонування лише демократично-правова політична система. Прикметник «дефектна», таким чином, відображає пошкодження цих інституційних механізмів політичної влади [3, с. 189]. У зв'язку з цим потрібно шукати засоби забезпечення незворотності демократичних перетворень.

Згідно із сучасними науковими й прикладними уявленнями, вільні, чесні та прозорі вибори є фундаментальними засадами консолідації демократії. Конституційно затверджена організація виборчого процесу має бути інклюзивною, неупередженою та мати легітимні повноваження (див.: Б. Магалонгі [7]). Також необхідно нормативно забезпечити, аби демократичний процес викликав довіру та був всеосяжним [6]. К. Сарбаш доцільно встановлює стійке каузальне відношення виходячи параметрів, які належать до конституціно-правового виміру демократії. Що більш справно функціонують ліберально-конституційні інститути політичної влади, тим більш демократичним є режим. І навпаки: чим менше пошкоджується конституціональний механізм функціонування політичної влади, тим менш дефектним може бути демократичний режим, або демократичний субтип гібридного політичного режиму [3, с.190].

У сучасному взаємопов'язаному світі глобальні тенденції також впливають на консолідацію демократичних політичних режимів. Приклад сучасної України, яка зазнала неспровокованого вторгнення агресора, показав, що зовнішній тиск і міжнародна співпраця можуть забезпечити формування демократичних практик волонтерства та стійкості й стихійної координації ресурсів і допомоги в суспільстві. Сучасні міжнародні суб'єкти демократизації, зокрема, Організація Об'єднаних Націй, регіональні міжнародні організації (зокрема, Європейський Союз і Африканський Союз), відіграють важливу роль у сприянні та підтримці демократичного врядування шляхом технічної допомоги, моніторингу та громадянського залучення.

Концепт глобального просування демократії через транснаціональні мережі, медіа та освіту, постулює поширення демократичних ідеалів через м'яку силу. Він покликаний, згідно з сучасними науковими положеннями, розкрити вектор стимулювання реформ та зміцнення демократичних цінностей [8]. Послідовна й наполеглива зовнішня партнерська допомога, пов'язана з демократичними реформами, стимулює національні уряди приймати та підтримувати демократичні практики. Однак такі заходи мають бути збалансованими, аби поважати національний суверенітет та уникати виникнення враження щодо зовнішнього втручання та «вимушеної» демократизації.

Висновки. Таким чином, основними векторами консолідації демократичних політичних режимів згідно з сучасними уявленнями є емерджентний (ситуативний), послідовний та вимушений.

У рамках першого консолідація демократій відбувається як тимчасовий (ситуаційний) компроміс демократичних політичних сил з метою подолання кризи. Учасники політичних взаємодій виступають у договірні відносини з метою програмування демократичних перетворень на тривалий період. Іноді це відбувається з укладанням пакту про дотримання норм демократичної політичної поведінки. Учасники зобов'язуються підтримувати стабільність та виступати стейкхолдерами демократичної політичної системи.

Послідовний тип консолідації демократичного політичного режиму реалізується в рамках заздалегідь узгоджених етапів реалізації перетворень, впровадження практик інституційної спроможності демократії. Перехід на кожен новий етап забезпечується конституційними змінами та іншими правовими актами за умовами широкого політичного консенсусу.

Вимушена консолідація демократичного політичного режиму відбувається як наслідок зовнішнього політичного впливу. (Зокрема, за наявності стану окупації стану іноземної (міжнародної) окупації, стабілізаційних сил тощо). Кейси післявоєнних ФРН та Японії наочно показали, що за відсутності авторитарної або деструктивної кризової альтернативи політичні еліти стимулюють формування демократичних політичних інститутів та відносин між ними. Для сучасної України важливим є встановлення власного вектору демократичної політичної консолідації, оскільки вона має тривалий досвід довоєнного демократичного розвитку.

Актуальним залишається пошук обґрунтувань для самообмеження та конструктивної взаємодії влади і опозиції з метою конкретизації завдань і фаз демократизації. Зазначені аспекти заслуговують на вивчення у наших подальших наукових дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мюллерсон Р. Зміни політичних режимів в історичній, соціальній, політичній та правовій перспективі. Міжнародне право. 2012. № 2. С. 11–40.

2. Приймак Л. Принципи консолідації політичного режиму. Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2014. Вип. 5. С. 171–176.

3. Сарбаш К. О. Двополюсна модель гібридного політичного режиму. Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. 2015. № 5. С. 187–196.

4. Срібна Т. В. Тенденції розвитку демократичної трансформації політичних режимів України і Республіки Польщі у порівняльному аналізі. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 4. С. 7–11.

5. Levitsky S. Institutionalization and Peronism: the concept, the case and the case for unpacking the concept. Party Politics. 1998.4(1): 77–92.

6. Lust-Okar E. Elections under authoritarianism: preliminary lessons from Jordan. Democratization. 2006. 13(3): 456–471.

7. Magaloni B. Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and Its Demise in Mexico. Cambridge: Cambridge University Press. 2006. 223.

8. McCarthy M. Venezuela: From democracy to authoritarianism. In M. A. Cameron and G. M. Jaramillo (Eds.), Challenges to democracy in the Andes: Strongmen, broken constitutions, and regimes in crisis Lynne Rienner Publishers 2022. (pp. 47–74).

9. Nethipo V., Kuhonta E. M., Horatanakun A. Regime consolidation through deinstitutionalisation: a case study of the 2019 elections in Thailand. Journal of Current Southeast Asian Affairs. 2023. 42(2). 265–285.

10. Oliver C. The antecedents of deinstitutionalization. Organization Studies. 1992. 13(4): 563–588.

11. Polga-Hecimovich J. Sánchez U. R. Political Survival and…Authoritarian Consolidation? The Maduro Government and Venezuela's Political Crisis. URL: https://www.cries.org/wp-content/uploads/2024/06/006-John-Polga-Hecimovich-Raul-Sanchez-Urribarri.pdf

12. Sánchez U. Populism, constitutional democracy, and high courts – lessons from the Venezuelan case. In M. Krygier, A. Czarnota and W. Sadurski (Eds.). Anti-Constitutional Populism. 2022. 185–219.

УДК 32:141.72
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.5

ЗАРУБІЖНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГЕРОЯ

FOREIGN APPROACHES TO THE STUDY OF THE HERO PHENOMENON

Франчук А.В.,
аспірант
Інституту держави і права імені В.М. Корецького

У статті розглядаються ключові зарубіжні підходи до вивчення феномену героїзму, акцентуючи увагу на його ролі у політичних процесах, соціальних трансформаціях і культурному розвитку. Героїзм розглядається як багатогранне явище, що включає політичні, культурні та медійні аспекти, кожен із яких відіграє унікальну роль у формуванні суспільних цінностей та ідентичності. Зокрема, аналізуються політичні герої як символи національного опору, здатні об'єднувати суспільство у періоди криз, культурні герої, які через мистецтво, літературу та наративи сприяють консолідації колективної пам'яті, а також медійні герої, що впливають на громадську думку через цифрові платформи.

Стаття висвітлює універсальні риси створення героїв в політиці. Розглядає риси такі як моральна чесність, відвага, готовність до самопожертви, і показує, як ці риси є спільними для різних культур, адаптуючись до локальних соціально-політичних умов. Особливу увагу приділено аналізу того, як герої уособлюють прагнення до справедливості, солідарності та змін, виступаючи каталізаторами соціально-політичної мобілізації та підтримки національної ідентичності. Водночас наголошується на значенні цифрової епохи, у якій медійні герої перетворюються на центральні постаті суспільного дискурсу, формуючи образи, що резонують із масовою аудиторією.

Інтегрує міждисциплінарний підхід до аналізу героїзму, об'єднуючи культурологічні, соціологічні та політологічні перспективи. Вивчення ролі архетипів героїзму дозволяє глибше зрозуміти, як ці символічні фігури відображають культурні та історичні особливості суспільств. Героїзм розглядається не лише як результат індивідуальних якостей, але і як продукт взаємодії зі складними соціальними, культурними та політичними контекстами, що підкреслює його значущість у сучасному глобалізованому світі.

Розгляд цієї теми має практичне значення для аналізу механізмів суспільної мобілізації, підтримки національної ідентичності, а також для розуміння динаміки соціальних змін у різних культурних середовищах. Висновки статті можуть слугувати основою для подальших досліджень героїзму у контексті культурного і політичного розвитку, а також бути корисними для практиків у сфері медіа та комунікацій.

Ключові слова: героїзм, політичні герої, культурна ідентичність, цифрові медіа, архетипи героїзму, соціальна мобілізація, національна єдність.

This article examines key foreign approaches to the study of the phenomenon of heroism, emphasizing its role in political processes, social transformations, and cultural development. Heroism is analyzed as a multifaceted phenomenon encompassing political, cultural, and media dimensions, each playing a unique role in shaping societal values and identity. Specifically, the article investigates political heroes as symbols of national resistance capable of uniting society during crises, cultural heroes who foster the consolidation of collective memory through art, literature, and narratives, and media heroes who influence public opinion through digital platforms.

The article highlights universal features of hero creation in politics, exploring traits such as moral integrity, courage, and readiness for self-sacrifice. It demonstrates how these characteristics are shared across cultures while adapting to local socio-political contexts. Special attention is given to analyzing how heroes embody aspirations for justice, solidarity, and change, serving as catalysts for socio-political mobilization and the reinforcement of national identity. Simultaneously, the article underscores the significance of the digital age, where media heroes emerge as central figures in public discourse, creating images that resonate with mass audiences.

The study integrates an interdisciplinary approach to the analysis of heroism, combining perspectives from cultural studies, sociology, and political science. Examining the role of heroic archetypes provides a deeper understanding of how these symbolic figures reflect the cultural and historical particularities of societies. Heroism is considered not only as a result of individual qualities but also as a product of interaction with complex social, cultural, and political contexts, emphasizing its relevance in today's globalized world.

Exploring this topic holds practical significance for analyzing mechanisms of social mobilization, supporting national identity, and understanding the dynamics of social change in various cultural environments. The conclusions drawn in the article may serve as a foundation for further studies on heroism in the context of cultural and political development and prove useful for practitioners in the fields of media and communication.

Key words: heroism, political heroes, cultural identity, digital media, archetypes of heroism, social mobilization, national unity.

Вступ. Актуальність теми класифікації героїв у політиці зумовлена складністю сучасних політичних процесів і трансформацією соціальних наративів. Герої завжди були центральними фігурами в суспільстві, впливаючи на його цінності, ідентичність та мобілізаційні можливості. Однак у сучасному світі традиційні уявлення про героїзм зазнають суттєвих змін. Це створює потребу в системному підході до класифікації героїв, який би враховував історичні архетипи, вплив цифрових медіа та глобалізаційні виклики.

Політичні герої виконують не лише символічні функції, але й стають інструментами політичної мобілізації, адаптуючись до умов сучасного світу. Дослідження міжнародного досвіду формування героїчних образів дозволяє краще зрозуміти їхній вплив на політичні процеси та суспільну динаміку.

Метою статті є аналіз зарубіжних підходів до дослідження політичних героїв, їхньої ролі в суспільних трансформаціях та політичних процесах. Особлива увага приділяється впливу культурних контекстів, цифрових медіа та кризових ситуацій на формування героїчних образів, а також їхньому значенню для мобілізації громадян і підтримки національної ідентичності.

Стан розробки проблеми. Поняття героїзму давно є предметом дослідження в багатьох гуманітарних та соціальних дисциплінах, однак його інтерпретація значною мірою залежить від культурного та історичного контекстів. Вивчення героїв як соціальних, політичних і культурних феноменів активно розвивається у зарубіжній академічній літературі. Дослідники розглядають героїзм у контексті суспільних змін, політичних криз та медійної репрезентації.

Наприклад пропонується прототипний підхід до вивчення героїчних рис, визначивши центральні характеристики героїв, такі як хоробрість, моральна цілісність і самопожертва, що вважаються універсальними у сприйнятті героїв у різних культурах [1, с. 17; 2, с. 19]. Дж. Александер досліджує роль героїв у політичній культурі, акцентуючи на їх здатності консолідувати суспільство у часи кризи та символізувати відродження національних ідеалів [1, с. 21].

Б. Корт і Н. Фалькенгайнер аналізують героїзм у контексті британської телевізійної культури, показуючи, як героїчні образи функціонують як дзеркало суспільних проблем та ідентичності [4, с. 48]. С. Комерфорд зосереджується на понятті антигероїв, розглядаючи їх як інструмент критики традиційних уявлень про мораль та справедливість у сучасній культурі [2, p. 4].

Попри багатогранність досліджень, залишаються відкритими питання про те, як саме різні культури інтерпретують героїзм, які фактори впливають на формування героїчного образу та як ці образи змінюються у сучасному глобалізованому світі. Ця стаття спрямована на заповнення цих прогалин через аналіз основних підходів до дослідження героїв у зарубіжній літературі.

Основний виклад матеріалу. Для розуміння сутності героїв та їхньої ролі у формуванні суспільних наративів особливу увагу слід приділити класифікації героїв у Сполучених Штатах Америки. Історія США багата на приклади героїв, які уособлюють національні ідеали, такі як свобода, рівність та демократія. Аналіз цих героїчних постатей дозволяє простежити, як суспільні потреби формують образи героїв, та як ці образи еволюціонують у відповідь на політичні та соціальні виклики. Такий підхід не лише допомагає краще зрозуміти специфіку героїзму в американській культурі, але й надає можливість глибше проаналізувати досвід використання героїв як інструментів політичної мобілізації, символів кризового менеджменту та моральних орієнтирів. Саме тому класифікація, запропонована Дж. Александер, є надзвичайно важливою для поглибленого розгляду цього питання.

У своїй роботі «Герої, президенти і політика» Дж. Александер пропонує аналіз героїв у контексті політичної культури, акцентуючи на їхній ролі як символів, що мобілізують суспільство у кризові періоди. Дж. Александер підкреслює, що герої не є статичними образами; вони створюються і трансформуються під впливом соціального та політичного контексту, у якому діють.

Він виділив такі основні категорії героїв у політичній культурі:

− кризовий герой – цей тип героя виникає у моменти національних чи глобальних потрясінь. За Дж. Александер кризові герої стають необхідними тоді, коли суспільство відчуває загрозу існуючим ідеалам і потребує символу, здатного відродити віру у свої можливості. Він наводить приклад політичних лідерів, які через свої дії створюють образ рятівника нації: «У кризові моменти кандидат у президенти США часто постає у ролі того, хто здатен розв'язати проблеми сучасності, відновивши основні ідеали нації» [1, p. 17];

− національний герой, якого Дж. Александер описує як особу, яка втілює ідеї та цінності конкретної культури або держави, символізує успіхи нації та її прагнення. Наприклад, такі герої, як Дж. Вашингтон або А. Лінкольн у США, стали уособленням республіканських цінностей та єдності нації, що виходить за межі політичних криз [1, p. 18];

− моральний герой відображає ідеали моральної стійкості, справедливості та етичного лідерства. Дж. Александер наголошує, що моральні герої часто виступають противагою корумпованим чи дискредитованим лідерам, уособлюючи шляхетність і чесність, яких суспільство прагне у своїх провідниках [1, p. 18];

− герої як інструмент політичної мобілізації. Політичні лідери активно використовують героїчні образи для консолідації суспільства. Ці образи покликані «очистити» суспільство від негативу, надаючи можливість вибудувати нові наративи прогресу. Як він пише, «героїчні образи допомагають переосмислити національну історію та об'єднати народ для досягнення спільних цілей» [1, p. 17];

− героїчний міф у виборчих кампаніях. Політичні кампанії часто базуються на створенні геро-

ічного міфу кандидата, який здатний врятувати націю. Дж. Александер описує це явище як ключовий елемент сучасних демократій: «Усі великі політичні кампанії базуються на героїчних наративах, які поєднують історію країни з баченням її майбутнього» [1, p.18].

У дослідженнях героїв виокремлюється ще один важливий підхід – прототипний, який дозволяє не лише класифікувати героїв, але й розкрити механізми формування їхнього образу. Він спрямований на виявлення ключових рис, які визначають героїчний образ, а також на розуміння того, як ці характеристики взаємодіють у різних соціокультурних контекстах. Такий підхід важливий, оскільки дає змогу простежити, як герої конструюються у суспільній свідомості та які риси надають їм особливого значення. У своїй роботі «Зосередження на героях: аналіз прототипу характеристик героїв» автори Л. Еланіе, Е. Кінсела, Д. Тімотей, Р. Ерік пропонують прототипний підхід до дослідження героїв. Вони аналізують, як суспільства визначають героїв через сукупність центральних рис, які асоціюються з цими фігурами. Основними характеристиками героїв, за їхнім дослідженням, є хоробрість, моральна цілісність і здатність до самопожертви, що є універсальними в уявленнях про героїзм у різних культурах [3, p. 2-3].

Хоробрість розглядається як одна з найцентральніших рис героїв. Хоробрість дозволяє героям діяти у складних або небезпечних обставинах, що викликає захоплення та наслідування у суспільстві. Щодо моральної цінності, то герої повинні втілювати високі моральні стандарти, що забезпечує їм довіру з боку суспільства, навіть якщо їхні дії виходять за рамки звичайної поведінки. Самопожертва є важливою характеристикою, що підкреслює готовність героїв ризикувати своїм добробутом чи життям заради інших або вищих ідеалів. Дослідники також розрізняють центральні риси героїв, такі як хоробрість та моральна цілісність, і периферійні, які можуть бути менш універсальними. Наприклад, скромність чи гумор є важливими для деяких героїв, але не визначальними для героїчного образу загалом [3, p. 2-3]. Цей підхід дозволяє краще зрозуміти, як різні культури та групи визначають героїв, що сприяє кращому усвідомленню культурних особливостей у сприйнятті героїзму. Він також допомагає встановити спільні риси, що об'єднують героїв у глобальному контексті.

Формування образу політичного героя можна дослідити і на прикладі Великої Британії. Британська телевізійна культура пропонує багатий матеріал для аналізу, адже телевізійні герої відображають ключові суспільні цінності та наративи. Аналізуючи досвід створення героїчних образів у телебаченні, можна простежити основні підходи до їхнього формування. Це дозволяє не лише зрозуміти, як саме формується образ героя у Великій Британії, але й виявити суттєві відмінності порівняно з героїчними наративами у Сполучених Штатах. У Великій Британії, на відміну від США, акцент робиться не лише на індивідуалізмі, а й на колективній відповідальності, моральній глибині та взаємодії героя з суспільством. У своїй роботі «Герої в сучасній британській культурі» Б. Корте Н. Фалкенхайнер досліджують героїчні образи, представлені в британській телевізійній культурі. Автори зосереджуються на аналізі того, як телевізійні програми відображають трансформацію суспільних цінностей і відповідають на соціальні виклики та кризи, з якими зіштовхується британське суспільство. Вони показують, як через героїчні наративи відбувається переосмислення національної ідентичності, моральних стандартів та ролі індивіда у колективі [4, с.1-2; 2, с.21-24] Основні аспекти телевізійного героїзму є відображення суспільних криз. Телевізійні герої стають дзеркалом суспільних криз і змін. Вони не лише демонструють силу та стійкість у боротьбі з ворогами, а й уособлюють моральні дилеми, з якими стикається суспільство. Наприклад, у серіалах «Лютер» та «Привиди» герої постають перед складними виборами, які кидають виклик традиційним уявленням про добро і зло. Телевізійні герої змінюються разом із суспільством. У сучасних наративах вони все частіше постають багатогранними особистостями, які можуть проявляти вразливість, сумніви та недосконалості. Це дозволяє глядачам ідентифікувати себе з героями, навіть якщо їхні дії не завжди відповідають традиційним моральним стандартам. У своїй роботі автори показують, що герої у британських серіалах, таких як «Останнє королівство» або «Мерлін», не лише розважають, але й рефлексують над соціальними проблемами. Вони виступають як каталізатори суспільних дискусій, торкаючись таких тем, як мультикультуралізм, кризи національної ідентичності та соціальна несправедливість. Телевізійна культура є не лише способом розваги, а й потужним культурним інструментом. Героїчні наративи дозволяють розкрити зміни у «структурах почуттів» (структурах емоційних реакцій), які характеризують суспільство в часи змін або нестабільності [3, с.2-3].

Аналіз героя буде неповним, якщо не звернути увагу на структуру створення антигероя. Хоча антигерой зазвичай викликає суперечливі емоції, він є важливою частиною героїчного наративу, адже залишається героєм, навіть якщо діє у межах моральної амбівалентності. Більше того, антигерої часто привертають більше уваги аудиторії чи електорату, ніж класичні герої, оскільки їхні мотиви, дії та внутрішні конфлікти виглядають більш людяними та близькими до реального досвіду. Саме тому варто окремо розглянути феномен створення антигероя як важливого аспекту

аналізу героїзму. У статті «Двоякий героїзм: антигерої та отрута справедливості» К. Комерфор аналізує феномен антигероїв, акцентуючи на їхній здатності кидати виклик традиційним уявленням про справедливість та мораль. Автор зазначає, що антигерої, такі як Бетмен чи Джек Бауер, уособлюють амбівалентність сучасного героїзму. Вони діють у межах складних моральних виборів, де межа між добром і злом розмивається, пропонуючи новий погляд на поняття героїзму [2, p. 1-3].

Моральна амбівалентність показує що антигерої діють у «сірій зоні», де моральні категорії не є абсолютними. Їхні рішення часто ґрунтуються на контекстуальних потребах, а не на загальноприйнятих моральних нормах. Це змушує аудиторію переосмислювати межі справедливості, прийнятності насильства та відповідальності. Переосмислення героїзму як антигерої розширюють традиційні рамки героїзму, показуючи, що шлях до справедливості може вимагати неортодоксальних методів. Їхні дії демонструють складність сучасних моральних дилем, що зумовлює перегляд класичних уявлень про героїв як морально бездоганних фігур. Антигерої як дзеркало суспільства популярність антигероїв у сучасній культурі відображає соціальні та культурні зміни. Вони виступають як дзеркало, що показує кризи ідентичності, розчарування у традиційних моральних структурах та пошук нових підходів до розуміння справедливості.

Коли ми аналізуємо класифікацію героїв, важливо звертатися до поглядів видатних філософів минулого, щоб зрозуміти, що створення героїв – це не тільки феномен сучасності, а й процес, який глибоко вкорінений у культурній, соціальній та політичній історії. Герої завжди відігравали центральну роль у формуванні національних наративів, суспільних ідеалів та владних структур. Філософи, такі як Н. Макіавеллі, надавали особливого значення вивченню героїзму та лідерства, показуючи, як ці концепції впливають на політику, культуру та історію. Звернення до робіт Н. Макіавеллі дозволяє зрозуміти, що створення героїв завжди було інтегральною частиною людської цивілізації, а механізми формування героїчного образу залишаються актуальними й сьогодні. Можна виділити два основних типи героїв у Н. Макіавеллі: віртуозний герой і герой долі.

1. Віртуозний герой (Virtù). Цей тип героїв характеризується особистими якостями, які дозволяють їм не лише адаптуватися до обставин, а й формувати їх. Н. Макіавеллі підкреслює, що virtù є центральним поняттям успіху лідера. «Доля може давати силу та можливості, але від князя залежить, як ними скористатися. Хто має virtù, здатен здолати навіть найсуворіші обставини.» [5, p. 23]. Як приклад віртуозного героя, Н. Макіавеллі наводить Ц. Борджіа, який продемонстрував «велику силу волі, хитрість та здатність до швидкого прийняття рішень». Цей герой подібний до класичного архетипу «Героя-воїна» в сучасному розумінні, оскільки його успіх залежить не лише від особистої сили, але й від стратегічного мислення.

2. Герой долі (Fortuna). Герої цього типу покладаються на випадковості та сприятливі обставини, але їхній успіх є короткочасним, якщо вони не поєднують його з virtù. «Я вважаю, що доля визначає половину наших дій, але інша половина залежить від нас самих.» [5, p. 102]. Н. Макіавеллі попереджає, що навіть герої, які спираються на fortuna, повинні бути готовими протистояти змінам: «Той, хто пристосовується до змін часу, процвітає, але той, хто діє всупереч вимогам часу, гине» [5, p. 108]. Наприклад, він описує провал Людовика XII у боротьбі за Італію, оскільки той не зміг ефективно адаптуватися до нових умов.

У філософії Платона класифікація героїв не представлена у прямій формі, однак його твори, зокрема «Держава» (Політея), дають змогу побачити певні типи героїв чи лідерів через призму їхніх ролей у суспільстві та відношення до істини, мудрості та справедливості. Філософ-герой у «Державі» Платон описує ідеального правителя як філософа, який керується істиною і мудрістю. Такий лідер є героєм, оскільки він здатний бачити справжню природу речей, розуміти ідею Добра і керувати суспільством у гармонії з цими ідеалами. Платон пише: «До тих пір, поки філософи не стануть правителями, або поки ті, хто зараз зветься царями й володарями, не стануть істинними філософами, і поки ця влада не з'єднається з філософією… державам не бачити кінця зла» [6, p.162]. Філософ-герой не шукає слави чи багатства, його головна мета – служити суспільству через мудре і справедливе управління. Воєнний герой у Платоновій системі воїни, або «охоронці» (фюлакс), також відіграють ключову роль у захисті держави. Вони – герої, які уособлюють хоробрість, дисципліну та вірність ідеалам держави. Платон наголошує, що воїни повинні мати особливу освіту і виховання, щоб розвивати чесноти, необхідні для їхньої місії. Він пише: «Воїн повинен мати в серці мужність і незламність, але водночас бути лагідним до своїх громадян» [6, с.90]. Цей тип героїв відповідає архетипу воїна-героя в сучасній класифікації.

Висновок. Структура створення та дослідження героїв у політиці є невіддільною частиною політичного процесу, оскільки вона безпосередньо впливає на формування образів, які суспільство сприймає, слідкує за ними та наслідує. Герої слугують провідниками ідей, символами національної єдності та моральними орієнтирами, здатними мобілізувати суспільство в умовах криз чи періодів змін. Політичний герой часто стає цен-

тральною фігурою, навколо якої формується наратив, що визначає майбутній вектор розвитку країни або суспільства.

Як резюме класифікації героїв можна охарактеризувати наступне: класифікація героїв є динамічною, постійно змінною формою, яка спирається на багатогранність факторів, залежних від контексту. В свою чергу, можна виділити політичних героїв, культурних героїв, медійних героїв, у кожного з яких є певні архетипічні збіги. Усі ці категорії мають спільні архетипічні риси, такі як сміливість, моральна чесність і здатність до самопожертви, що робить їх універсальними, але при цьому адаптованими до конкретних соціокультурних умов.

Вивчення та створення героїв не лише сприяють розумінню їхньої ролі у політичних процесах, а й можуть дати потужний поштовх до усвідомлення напрямів політичного майбутнього. Аналіз героїв сучасності дозволяє виявити основні тренди, цінності та очікування суспільства, тоді як дослідження героїв минулого відкриває доступ до глибинних структур політичної культури та її еволюції.

Отже, для повного розуміння феномену політичного героя необхідно інтегрувати аналіз героїв різних епох і контекстів. Це забезпечить глибше усвідомлення механізмів впливу героїчних наративів на суспільну свідомість і допоможе прогнозувати їхню роль у майбутніх політичних трансформаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Alexander J. C. Heroes: Presidents and Politics. *Contexts.* 2010. №17. С 17–19.
2. Comerford C. Ambiguous Heroism: Anti-Heroes and the Pharmakon of Justice. *Interactive Media E-Journal*. 2016. № 11. URL: https://opus.lib.uts.edu.au/rest/bitstreams/e7c3c311-8c5e-4511-88ea-61c82178071e/retrieve (дата звернення: 05.12.2024)
3. Kinsella E. L., Ritchie T. D., Igou E. R. Zeroing in on Heroes: A Prototype Analysis of Hero Characteristics. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2015. Vol. 108. №1. P. 114–127.
4. Korte B., Falkenhayner N. Heroes in Contemporary British Culture: Television Drama and Reflections of a Nation in Change. Routledge, 2021. 256 с.
5. Machiavelli N. The Prince / translated with an introduction by Harvey C. Mansfield. Chicago: The University of Chicago Press, 1998.
6. Платон. Держава / пер. з давньогр. Дзвінка Коваль. Київ: Основи, 2005.

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.015:342.51/.52+342.56](73)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.6

THE EMERGENCE OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN THE UNITED STATES

ВИНИКНЕННЯ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ У США

Voichuk A.Yu.,
PhD,
Assistant at the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The relevance of the study of the emergence of the system of checks and balances lies not only in its historical significance, but also in the impact of this system on the democracy of the state power. Studying the process of creating this system allows us to better understand the foundations of democracy and the role of institutions in maintaining the stability and legitimacy of state power. This article analyzes the historical, political, and philosophical background of the system of checks and balances and its introduction into America`s political practice. According to the U.S. Constitution, which was adopted in 1787, the three branches of government were not only separated but also controlled each other. It is most fully manifested in the strict separation of powers inherent in a presidential republic. A presidential republic is characterized by the fact that the president elected in general elections is legally and actually the head of state and the head of the executive branch.

With a strict separation of state power, the system of checks and balances as an integrated set of powers of different branches of state power, which allows them to balance and limit each other, is of particular importance. The parliament influences the executive and judiciary through the laws it adopts. The president influences the laws passed by the parliament through his veto power. Parliament can override the president's veto of a law by a qualified majority vote. The judicial constitutional control body, in turn, can declare laws and acts of the president unconstitutional, which will make them invalid. The president does not have the right to dissolve the parliament, but the latter cannot dismiss the government or an individual minister. Parliament can remove the president from office by impeachment, but only by a qualified majority and in case of violation of the constitution and laws.

Key words: system of checks and balances, USA, presidential republic, president, executive branch, legislative branch, judiciary.

Актуальність дослідження виникнення системи стримувань і противаг полягає не лише в її історичному значенні, а й у впливі цієї системи на демократизм державної влади. Вивчення процесу створення цієї системи дозволяє глибше зрозуміти основи функціонування демократії та її роль у підтримці стабільності та легітимності державної влади. У цій статті проаналізовано історичні, політичні та філософські передумови виникнення системи стримувань і противаг, її запровадження в політичну практику США. Згідно з Конституцією США, яка була прийнята 1787 року, три гілки влади не лише були розділені, а й контролюють одна одну. Найповніше вона виявляється в умовах жорсткого поділу влади, притаманного президентській республіці. Президентська республіка характеризується тим, що обраний на загальних виборах президент юридично і фактично є главою держави і главою виконавчої влади. За жорсткого поділу державної влади особливого значення набуває система стримувань і противаг як інтегрована сукупність повноважень органів різних гілок державної влади, що дає їм змогу урівноважувати й обмежувати одна одну. Парламент впливає на виконавчу і судову владу через прийняті ним закони. Президент впливає на прийняття парламентом законів через право застосовувати щодо них вето. Парламент може подолати вето президента на закон кваліфікованою більшістю голосів. Орган судового конституційного контролю, своєю чергою, може визнати неконституційними закони та акти президента, через що вони втратять чинність. Президент не має права розпуску парламенту, але й останній не може відправити уряд чи окремого міністра у відставку. Парламент може усунути президента з поста в порядку імпічменту, але тільки кваліфікованою більшістю і в разі порушення ним конституції і законів.

Ключові слова: система стримувань і противаг, США, президентська республіка, президент, виконавча влада, законодавча влада, судова влада.

Introduction. In the late 18th century, the system of checks and balances was first introduced in the United States of America. Its introduction was the result of deep political, philosophical and social discussions among the founding fathers of the United States. The system of checks and balances is based on a strict separation of powers, which was first formulated in the works of Enlightenment thinkers such as John Locke and Charles Louis de Montesquieu.

The U.S. system of checks and balances sought to prevent the concentration of power in a single hand by ensuring a balanced coexistence of the legislative, executive, and judicial branches. No branch of government can have either formal or de facto supremacy over the others. In this context, the U.S. Constitution, adopted in 1787, was the first system of legal norms that began to balance the branches of government.

Recent literature review. Among the numerous studies and publications that cover the issue of the emergence of the U.S. system of checks and balances, the works of the following researchers deserve special attention: O. Valevskyi, N. Haidaienko, H. Zabavska, V. Rebkalo, I. Salo, L. Silenko, V. Surrin, etc.

The purpose of the article is to analyze the emergence and implementation of the system of checks and balances in the United States.

The main part of the article. The question of the most appropriate form of organization of state power was one of the most acute during the American Revolution of 1775-1783 and in the first post-revolutionary years. Already at the beginning of the revolution, the social strata dominating the North American colonies had to formulate a system of political and legal views, which, however, was significantly influenced by the English experience. The very structure of political power in the colonies was such that the principles of the English constitution, especially mixed government, could be easily reproduced on American soil.

This aspect of the American view was reflected in the development of the constitution. However, in Great Britain, as is well known, mixed government, reflecting a compromise between the landed aristocracy and the bourgeoisie, was the result of the country's internal socio-political development. In America, however, there was no hereditary aristocracy, and therefore there were no conditions for the realization of the idea of mixed government [1, p. 12]. The internal structure of power in the colonies expressed the contradiction between the interests of the metropolis and the colonialists. It was a product of this contradiction, which consisted, on the one hand, in an objectively determined desire for self-government, and, on the other hand, in the metropolis' attempts to limit this self-government in some way. This contradiction could only be resolved by solving common economic, social, and political problems, by revolutionary means. Therefore, in the constitutional practice of the revolutionary period, it was not the concept of mixed government that was implemented, but the most democratic version of the theory of separation of powers, which was much closer to the bourgeois-democratic theory of J. Lilburne than to the compromise theories of J. Locke and S. Montesquieu.

During the revolution, the principle of separation of powers became a kind of slogan that demanded separation of power from the executive body and transfer to the legislative body. The system of legislative bodies throughout the revolution was dominated by state legislatures, and the executive branch was subordinate. The executive branch was characterized by the following features: short terms of office of governors (from one to three years); restrictions on the right to re-election; election not by the population, but by members of the legislatures (only in New York and Massachusetts was the governor elected by the population, and in Pennsylvania – by a special council). In addition, all states, with the exception of New York and New Hampshire, created executive councils appointed by the legislature to oversee the activities of the executive branch. Thus, the executive branch in the states became collegial in nature and was fully subordinated to the legislature [1, p. 14].

Even at the beginning of the Revolution, American figures criticized the situation in the system of state authorities. These were J. Washington, who, as commander-in-chief, was aware of the shortcomings of such an organization of power, as well as A. Hamilton, J. Adams, T. Morris, T. Jefferson, J. Madison, and others. In the 80s of the eighteenth century, the situation was exacerbated by the fact that the union of states formed in 1781 on the basis of the Articles of Confederation was fragile and could not cope with any problem. The Confederate Congress, which was headed by 13 states, had extremely limited power. Although formally it was vested with legislative, executive and judicial functions (Article IX of the Articles of Confederation) [6], these were functions limited to a narrow range of issues (mainly in the foreign policy sphere) and not backed by real powers, given the lack of necessary funds and an independent government apparatus capable of implementing the planned measures in practice.

Under such circumstances, the Constitutional Convention in Philadelphia took up the task of saving the state. In May 1787, 55 delegates representing 12 states began drafting a new constitution. Most delegates were in favor of creating a strong centralized state. This was associated primarily with a strong executive branch. In line with the strengthening of the executive branch, the convention considered the question of its structure. The political organization of the federation was based on the principle of separation of powers. The result of lengthy discussions, disputes, and compromises was the creation of a special mechanism of «checks and balances» that complemented the principle of separation of powers. The Constitution vested legislative power in a bicameral Congress, executive power in the President, and judicial power in the Supreme Court and lower federal courts. All three branches of government were formed in different ways. The House of Representatives was elected directly by the population; the Senate was elected by state legislatures (until 1913); the President was elected by the electoral college; the Supreme Court and lower federal courts were elected

jointly by the President and the Senate. Their terms of office varied: congressmen were elected for two years, senators for six years, and the President for four years. Judges served for life. According to the logic of the Constitution, this procedure was intended to consolidate the independent position of each of the three branches of government, to establish their respective functional competence within certain and clearly defined limits. The fact is that the uniqueness of the presidency in the United States lies precisely in the fact that this system of checks and balances balances power by dividing it.

The founding fathers of the young American state made a historic choice between a monarchy and a republic at both theoretical and practical levels. The search for the most acceptable form of executive power was based on republicanism, which provided for the election of all officials. It was concluded that the executive branch should be unified, i.e. concentrated in the hands of one, not several, officials, and the principle of one-man rule was established. According to the Constitution, the head of the executive branch in the country was called the President of the United States of America. This name of the head of state is connected not only with the fact that the president was associated with the republican form of government, but also with the fact that in a number of American states at that time the heads of executive power were called presidents, not governors [2, p.35]. The office of the president, which combined the head of state and the head of government in one person, was enshrined in the Constitution. With the entry into force of the U.S. Constitution in 1789, J. Washington was elected President of the country.

Thus, the system of checks and balances was first introduced in the United States. The United States is a presidential republic. A presidential republic is characterized by the fact that the president elected in general elections is legally and actually the head of state and the head of the executive branch. The main features of a presidential republic are: strict separation of powers and a balanced system of checks and balances; election of the president in general elections; combination of powers of the head of state and the head of government in the person of the president and, as a rule, the absence of the post of prime minister; formation of the government by the president with limited participation of the parliament; lack of political responsibility of the government to the parliament; lack of the president's right to dissolve the parliament; lack of the institution of counter-signature - binding of the president's acts with the signatures of ministers [4, p. 410].

In addition to the above, the essential features of a classical presidential republic include the absence of the right of legislative initiative, which significantly limits the president's influence on the exercise of legislative power.

In a presidential republic, the strict separation of powers is most consistently implemented, characterized by formal isolation of the branches of power and lack of close functional relations between them. The parliament and the government are functionally independent of each other; the government is to some extent controlled by the parliament, but is not politically accountable to it and cannot be dismissed by it. The government has no significant institutional (legally established) means of influencing the parliament. The president has no effective means of influencing the parliament – he is not endowed with the right of legislative initiative and the right to dissolve the parliament. Parliament, for its part, has no tangible influence on the formation of the government, which is unaccountable to the parliament and does not bear political responsibility to it, which could result in its resignation. The separateness of the judiciary in the system of separation of powers is primarily based on the independence of courts and the independence of judges, which are fundamental principles of organization and functioning of the judiciary and mean that courts and judges are not accountable to anyone in the administration of justice and are subject only to the law.

According to the U.S. Constitution of 1787, the U.S. President and the Supreme Court operate on the basis of laws passed by Congress. The President of the United States has a line-item veto over laws passed by Congress, which can be overridden by a qualified majority of votes. In addition, the President of the United States can use a «pocket veto», which is applied to bills passed by Congress in the last ten days of the session. According to the Constitution, the President must sign or reject a bill sent by Congress within ten business days during the session. If a bill is received by the President less than ten days before the end of the current session of Congress, the President, without making any decision on the bill, may hold it until the end of the session and thereby prevent it from entering into force. Congress will not be able to send the bill to the president a second time because of the principle of laches, according to which all bills introduced to Congress during a given session are not carried over to the next session.

The Supreme Court is vested with the function of constitutional review and can declare both laws passed by Congress and presidential acts unconstitutional and thus annul them. The President appoints members of the Supreme Court «with the advice and consent of the Senate» [6]. The President does not have the right to dissolve Congress, but the latter cannot dismiss the government as a whole or a single minister. The appointment of ministers by the President, as well as members of the Supreme Court, also requires the consent of the Senate, but the latter is guided not by the political affiliation of the candidates, but only by their professional and moral

qualities. The Congress has the right to remove the President from office by impeachment in case of a crime. The President of the United States may be removed from office «upon conviction by impeachment of treason, bribery, or other high crimes and misdemeanors» (Section 4, Article II, Section II of the U.S. Constitution of 1787) [6, p. 360].

The terms of office of the supreme bodies of state power are different: members of the House of Representatives are elected for two years, members of the Senate – for six years, the President – for four years, which should contribute to the diversity of their political composition and continuity in public policy.

The U.S. president does not have significant powers to influence the parliament and the legislative process, which stems from the strict separation of powers on which the presidential republic is based. However, the U.S. President is an active participant in the legislative process. Most bills are submitted by him to the parliament, although he does not formally have the right of legislative initiative. However, the president's quasi-legislative initiative is quite often manifested, in particular, when he sends to the parliament (or one of the chambers) annual or/and extraordinary messages on the internal and external situation of the state, which have the character of a program of legislative activity. There are several types of the U.S. President's messages: the State of the Union (Federation) Address, the Budget Address, the State of the Union Address, and others. The messages are read out at a meeting of the parliament, usually by the president personally. This circumstance allows us to call the President of the United States the chief legislator [7, p. 34].

Conclusion. Thus, the system of checks and balances, which is the basis of the United States government, has become one of the most important innovations in political theory and practice. Its introduction has provided an effective mechanism for the separation of powers, which avoids the concentration of power in the hands of one person or body. This system guarantees a dynamic balance between the legislative, executive and judicial branches of government, ensuring their independence and interaction at the same time.

The U.S. experience shows that the system of checks and balances is an important tool for protecting democratic principles and the rule of law. It has not only contributed to the formation of a stable political system in the United States, but has also influenced the models of government in other countries seeking to implement democratic principles.

At the same time, the functioning of this system requires constant improvement, as modern challenges, such as globalization, technological progress, and new political realities, require its adaptation. Thus, the analysis of the U.S. system of checks and balances remains relevant and serves as a valuable source for the development of political science and practice.

REFERENCES:

1. Бєлов Д. М. Конституційно-правове регулювання інституту президента в Україні та Франції : моногр. Ужгород: Ліра, 2007. 216 с.
2. Волощук О.Т. Інститут Президента в системі органів державної влади: історико-теоретичний аспект: монографія. Чернівці : Золоті литаври, 2012. 112 с.
3. Сухонос В.В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти: монографія. Суми: Університетська книга, 2011. 318 с.
4. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
5. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. Київ : Освіта України, 2010. 592 с.
6. Constitution of the United States in 1787. URL: https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm (date of application: 12.01.2024).
7. Rossiter C.L. The American Presidency. New York: Harcourt. Brace, 1960. 281 p.
8. Ryle Ch., Plous R. The President, Congress and Constitution. New York, 1984. 52 p.

УДК 321:355.4+159.91+159.92
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.7

КОГНІТИВНА ВІЙНА: ЛЮДСЬКА СВІДОМІСТЬ ЯК ПОЛЕ БОЮ

COGNITIVE WARFARE: THE HUMAN MIND AS A BATTLEFIELD

Малик І.Р.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Когнітивна сфера – це новий простір,
де відбуваються змагання, поряд із сухопутною, морською,
повітряною, кібернетичною і космічною сферами. NATO Innovation Hub [1]

В статті автор досліджує особливість розуміння, усвідомлення, прийняття та сприйняття явища та поняття «когнітивна війна» – від виникнення до аналізу впливу на людську свідомість через когнітивні упередження.

Когнітивна війна є новим і складним викликом у сфері міжнародних відносин, де головною мішенню стає людська свідомість. У рамках цього виду війни противник прагне впливати на мислення людей, їхні переконання та поведінку за допомогою маніпуляції інформацією, кіберзасобами та соціальними інженерними технологіями. На відміну від традиційних форм війни, когнітивна війна спрямована на зміну не лише того, що люди думають, а й того, як вони думають, що робить її особливо небезпечною в сучасних умовах глобалізованої інформаційної взаємодії.

Когнітивна війна зосереджена на маніпулюванні сприйняттям, думками та поведінкою окремих осіб, груп або цілих суспільств для досягнення стратегічних цілей без прямого військового втручання. Ця форма війни є більш витонченою, ніж традиційні методи, і тісно пов'язана зі стрімким розвитком цифрових технологій, соціальних мереж та швидшим поширенням інформації.

З огляду на предмет та характер дослідження, було проаналізовано співвідношення понять «когнітивна війна», «гібридна війна», «психологічна війна», «інформаційна війна», «кібервійна» та зображено це у вигляді схеми.

На сьогодні НАТО визнає когнітивну війну новим полем битви, котре доповнює традиційні – як от повітряний, морський, кіберпростір тощо. Основна мета цієї форми війни – підрив раціональності та критичного мислення, що призводить до соціального та політичного розколу в суспільствах. Великі політичні гравці (держави, корпорації) активно застосовують ці тактики для досягнення своїх стратегічних цілей через вплив на масову свідомість та маніпуляцію суспільними настроями. Крім того, концепція когнітивної війни в НАТО недостатньо розроблена, тож, було анонсовано, що документ офіційно має вийти лише 2024 року [2] (проте, на грудень 2024 року цієї концепції немає у відкритому доступі. З цього можна зробити висновок, що вона ще знаходиться на стадії завершення, або ж оприлюднення її, з огляду на геополітичні виклики та загрози, не виглядає доцільним). Тож, на сьогодні не існує чітких механізмів контролю та протидії когнітивному впливу на законодавчому рівні.

Ключові слова: когнітивна війна, інформаційна війна, психологічна війна, когнітивні упередження.

This article explores the understanding, awareness, acceptance, and perception of the phenomenon and concept of «cognitive warfare» –from its emergence to an analysis of its impact on the human mind through cognitive biases.

Cognitive warfare is a new and complex challenge in international relations, where the human mind becomes the primary target. In this form of warfare, adversaries aim to influence people's thoughts, beliefs, and behaviors through information manipulation, cyber means, and social engineering technologies. Unlike traditional forms of warfare, cognitive warfare targets not only what people think but also how they think, making it particularly dangerous in the context of modern globalized information interaction.

Cognitive warfare focuses on manipulating the perceptions, thoughts, and behaviors of individuals, groups, or entire societies to achieve strategic objectives without direct military intervention. This form of warfare is more sophisticated than traditional methods and is closely linked to the rapid development of digital technologies, social networks, and the accelerated dissemination of information.

Given the subject and nature of the study, the correlation between the terms «cognitive warfare», «hybrid warfare», «psychological warfare», «nformation warfare» and «cyber warfare» was analyzed and represented in a schematic format.

NATO currently recognizes cognitive warfare as a new battlefield complementing traditional domains such as air, sea, and cyberspace. The primary goal of this form of warfare is to undermine rationality and critical thinking, leading to social and political division within societies. Major political actors (states, corporations) actively employ these tactics to achieve their strategic goals by influencing mass consciousness and manipulating public sentiment.

Furthermore, the concept of cognitive warfare within NATO is underdeveloped, with the announcement of an official document slated for release in 2024. However, as of December 2024, this concept has not been made publicly available. This suggests that it is either still in the finalization stage or that its publication is deemed inappropriate given current geopolitical challenges and threats. Consequently, there are currently no clear mechanisms for legislative control or counteraction to cognitive influence.

Key words: cognitive warfare, information warfare, psychological warfare, cognitive biases.

Постановка проблеми. Термін «когнітивна війна» – доволі новий в сучасних політичних дослідженнях (його появу джерела визначають і 2015-м і 2017- роком). Проте когнітивна війна як явище, окреслюється, звісно, більшим терміном існування. Сміливо можна припустити, що із появою протиріч між людьми (соціальними групами, корпораціями, державами) виникало бажання впливати на думки та вчинки опонента із зиском для себе. Когнітивна війна як предмет дослідження – це, насамперед, аналіз сучасного розуміння та сприйняття цього явища а також актуалізація вихідних/похідних від/до нього (як от інформаційна, психологічна, кібервійна).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика дослідження актуальна, в тому числі, з огляду на турбулентність у сучасній системі міжнародних відносин. Когнітивна війна в сучасній системі координат – це засіб досягнення переваги через вплив на суспільну свідомість. Тож, вітчизняні дослідники, в котрих предметом наукового пошуку є когнітивні війна у різноманітних її проявах є Почепцов Г.[11], Максименко С., Деркач Л., Стрельбицький М.[13], Гринь М., Скакальська І., Буров Ю. Серед іноземних дослідників явище когнітивної війни досліджують Bernard Claverie, François Du Cluze [12], Gillis A. S., Bernstein C. [8], K. Drmotová, L. Kutěj [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. По суті, когнітивна війна є сама по собі частиною (складовою) гібридної війни. Тож, основне питання/проблему можна сформулювати так: яка саме за розмірами ця частина, в чому її особливість та сутність, а також співвідношення з іншими частинами великого цілого (в даному випадку – гібридної війни).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на сформульовану тему при проведенні дослідження автор пропонує окреслити такі завдання: 1. на основі сучасних вітчизняних та іноземних досліджень виокремити поняття когнітивної війни; 2. встановити ієрархію (взаємозв'язок) між явищами кібервійна, гібридна війна, інформаційна війна, психологічна війна. 3. когнітивні упередження: формула швидких рішень чи формула з помилками в мисленні?

Виклад основного матеріалу дослідження. Значення термінів «конфлікт», «війна», «бойові дії» у суспільному сприйнятті зазнало значної трансформації з огляду на події у світі загалом та після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну зокрема. Ці терміни все менше асоціюються з безпосередньо веденням «окопної» війни, а все більше – із якимись складними та незрозумілими інформаційними конструкціями, завдяки яким відбуваються (чи навпаки, скасовуються) ті чи інші дії/події, приймаються (або ні) рішення, робляться відповідні висновки, формується світобачення. Інформаційна складова «бойових дій» є фокусом багатьох сучасних досліджень науковців різних сфер, як от психологія, комунікація, політологія, комп'ютерні науки та інформаційні технології, соціологія, міжнародні відносини, військова справа. Такий широкий та різнобічний спектр досліджень цієї складової дозволяє зробити припущення щодо: 1) її надзвичайної ваги у протистоянні держав, корпорацій, коаліцій чи інших суб'єктів, 2) різносторонній прикладний характер – від процесу генерування ідей до втілення та реалізації, 3) важливість та різнобічність проявів (наслідків) у різних сферах, що піддається дослідженню, виокремленню тенденцій та прогнозуванню фахівцями цих сфер задля поглиблення розуміння процесів, а також вироблення власних стратегій та тактики оборони чи нападу.

Тож, суспільна свідомість, з появою новинах сцен ведення бойових дій в країні, відстань до якої вимірюється кількома кордонами, швидше за все, видаватиме ідею про: «Влада не домовилась» чи «Я не приймаю в цьому участі, отже це мене не стосується»… Таке сприйняття інформації чи така мисленнєва парадигма має свої корені та причинно-наслідкові зв'язки. Суспільна думка піддається управлінню – це аксіома. Методи, що застосовуються при цьому, швидкість реалізації процесів та їх ефективність – безкінечне поле вдосконалення. Дослідники цієї сфери виокремили та сформулювали такі терміни як «війна світоглядів», «інформаційна війна», «психологічна війна». Термін «когнітивна війна» у сучасному його тлумаченні почали використовувати у США у 2017 р. задля опису способів дій, що доступні державі та/або впливовій групі, яка прагне «маніпулювати механізмами пізнання ворога або населення, щоб послабити, впливати підпорядкувати й зруйнувати його» [3].

Метою інформаційної війни є контроль над інформаційними потоками та вплив на суспільну думку за посередництвом маніпуляцій фактами, поширення дезінформації та пропаганди. Натомість ціллю когнітивної війни є вплив на когнітивні процеси людини (мислення, сприйняття інформації, формування переконань) та на її поведінку через маніпуляцію свідомістю і емоціями.

Когнітивна війна, сформульована в дослідженнях НАТО – це дії, що здійснюються синхронно з іншими владними інструментами заради впливу на ставлення та поведінку людини. Реалізація поставленої мети відбувається шляхом захисту та/або руйнування індивідуальних і групових когнітивних здібностей задля отримання переваги в подальшому (ймовірному) протистоянні [4]. Когнітивний (пізнавальний) тут – це, перш за все, розумова дія або процес, що охоплює всі аспекти інтелектуальної функції людини, включаючи підсвідомі та емоційні, котрі керують біль-

шістю прийнятих рішень. Дослідники когнітивної війни Kristýna Drmotová, Libor Kutěj у статті «Cognitive Warfare as a New Dimension of Security. A fictional concept or a real silent threat?» вказують, що термін "cognicioun" відноситься до всіх свідомих або несвідомих дій і процесів індивіда, пов'язаних із набуттям, зберіганням, зменшенням, обробкою, розвитком, вилученням, відновленням і використанням інформації. Він охоплює різноманітні ментальні та психічні процеси, такі як мислення, сприйняття, розуміння, пізнання, навчання, запам'ятовування, міркування, згадування, увага, мотивація, уявлення і прийняття рішень. По суті, це кінцева функція розуму [5, p.66].

Тож, когнітивну війну можна окреслити як певну концепцію/систему ведення дій, що покликана впливати на мислення, сприйняття, емоції, переконання та поведінку людей. Когнітивна війна – це війна за розум, емоції, свідомість та увагу людини. Метою такої війни є втручання в інформаційне середовище опонента таким чином, щоб створити вплив на сприйняття реальності й прийняття рішень (як з фізичним використанням сили так і без). Методи досягнення такої мети можуть включати використання дезінформації, пропаганди, психологічних операцій чи маніпуляцій у соціальних мережах. Сутність такої війни закладена у літературні твори, у мистецтво і культуру, в політичну пропаганду, в моделі освіти, в наукові доктрини і бачення світу.

Когнітивна та психологічна війна мають спільні риси, оскільки обидві мають на меті вплив на людську свідомість. Проте вони відрізняються за спрямуванням (фокусом), методами, масштабом та інструментами впливу. Когнітивна війна націлена на весь спектр мислення людини та на процес осмислення/сприйняття реальності. Метою її є вплив на обробку інформації, прийняття рішення та формування переконань. Реалізовується таке завдання шляхом маніпуляцій свідомістю за посередництвом інформаційних та технологічних засобів, із впливом на мисленнєві процеси, знання, вірування й культурні цінності. Натомість психологічна війна в більшій мірі спрямована на емоційну сферу людини, її моральний дух, волю до опору та здатність мислити раціонально. За посередництвом такого типу війни здійснюється вплив на психологічний стан людей, щоб спровокувати страх, тривогу, деморалізацію.

Методами впливу в когнітивній війні можуть бути інформаційні операції, пропаганда, дезінформація, цифрові платформи та новітні технології (як от штучний інтелект). Реалізація цих методів здійснюється шляхом проведення кібероперацій, вплив через алгоритми соціальних мереж або маніпуляцію великими масивами даних для створення спотвореної картини реальності. Все це – задля маніпуляції мисленням. Психологічна війна зазвичай використовує такі методи як пропаганда, шантаж, залякування, розповсюдження чуток, дезінформація (чи/та інші психологічні операції задля здійснення впливу на емоційний стан та нівелювання/знищення моральної сили супротивника).

Масштабність когнітивної війни визначається її глобальним характером, адже вона спрямована не тільки на окремих людей чи групи, але й на суспільство в цілому. Адже метою є зміна способу мислення та поведінки на рівні великих соціальних систем. Зазвичай це реалізовується через вплив на інформаційне середовище. Натомість психологічна війна орієнтується на конкретні цілі, як от військові підрозділи, політичні лідери або окремі соціальні групи. Основною метою в цьому випадку є деморалізація опонента чи підвищення морального духу власних підрозділів (населення).

Інструменти, котрі використовуються у когнітивній війні включають використання цифрових технологій, соціальних мереж, інтернету, кіберпростору, алгоритмів, аналітики великих даних та інші сучасні технології для створення інформаційних атак. Такий тип війни традиційно послуговується пропагандою, дезінформацією, психологічними операціями, кіберопераціями, штучним інтелектом, алгоритмами соціальних мереж, медіа та особливостями масових комунікацій, м'якою силою та культурною дипломатією, економічним тиском та санкціями, політичним шантажем, освітніми та академічними інструментами (як от вплив на навчальні програми, контроль над інформаційними потоками в освітніх закладах для формування певного світогляду серед молоді, скерування академічних досліджень на ті теми, котрі «працюють» на підтримку та поширення визначених наративів). Натомість психологічна війна більше покладається на традиційні методи впливу через ЗМІ, пропагандистські кампанії, листівки, радіопередачі, а також особисті погрози та психологічний тиск. Всі ці інструменти можуть працювати як окремо, так і в комплексі, створюючи ефект синергії, що дозволяє швидко й ефективно впливати на великі групи людей та навіть цілі нації.

Тож, основною відмінністю між когнітивною та психологічною війною є ширший спектр маніпуляції мисленням саме у когнітивній війні, що охоплює інформаційні та цифрові засоби, тоді як психологічна війна зосереджена переважно на тому, щоб здійснювати вплив на емоції, мотивацію та моральний дух.

Загалом, співвідношенням таких понять як гібридна війна, інформаційна війна, психологічна війна, когнітивна війна та кібероперації грунтовно займались тайванські дослідники (котрі, з огляду на сучасні геополітичні виклики як для регіону Східної Азії загалом, так і для батьківщини авторів

дослідження зокрема мають власне «підгрунтя» для дослідженні даної сфери) Hung, Tzu-Chieh and Hung, Tzu-Wei. У своїй статті автори обгрунтували та запропонували до розгляду схему, котра окреслює ієрархію та взаємозв'язок цих понять та явищ. Автори стверджують, що подекуди когнітивні операції можуть прирівнюватись до військових злочинів, адже під час збройного конфлікту вони можуть використовуватися для вбивства або/та завдання значної шкоди противнику. Когнітивна війна також нагадує війну впливу за своїми ефектами. Тому, хоча всі вони – кібервійна, інформаційна війна, когнітивна війна і гібридна війна – містять елемент операцій впливу і можуть впливати на людське мислення, тільки когнітивна війна спеціально спрямована на контроль над мозком, включаючи використання нейронауки та її складових (нейрофізіологія, нейропсихологія, когнітивна нейронаука) як зброї в різних практиках (рис. 1).

З огляду на те, що когнітивна війна впливає безпосередньо на свідомість людей, неможливо розглядати її відокремлено від загального розуміння психології людини, та того, як саме і чому на об'єкт впливають маніпуляції та дезінформація; що таке когнітивні викривлення, якими так яскраво користуються, в тому числі політтехнологи, ЗМІ та ті структури, що мають на меті реалізацію когнітивної війни проти іншої держави.

Тож, когнітивні викривлення (чи когнітивні упередження) – це систематичні помилки в мисленні, які виникають, коли людина обробляє та інтерпретує інформацію в своєму оточенні, котра здатна впливати на її та цього оточення рішення та судження [7]. Когнітивні упередження часто є результатом спроби мозку спростити обробку інформації. Насправді, це дуже хороший захисний механізм нашого мозку від перенапруження, такий собі своєрідний процес фільтрації (чи механізм подолання напруги), який дозволяє мозку визначати пріоритети та швидко обробляти великі обсяги інформації. Хоча механізм визначається дослідниками як ефективний, його обмеження можуть спричинити помилки в мисленні [8]. За своєю сутністю когнітивні упередження мали б допомагати людям знаходити за допомогою розуму (тобто, усвідомлено) шляхи орієнтування в повсякденному житті. Як стверджують дослідники, через складність навколишнього світу та великий обсяг зовнішньої інформації іноді доводиться покладатися на певні розумові скорочення, які дозволяють діяти швидко. Проте часто це може спричиняти нетипові, подекуди ірраціональні інтерпретації та судження. Когнітивні упередження часто виникають через проблеми, пов'язані з пам'яттю, увагою та іншими «розумовими» помилками. Це часто несвідомі процеси прийняття рішень, які полегшують вплив на людей, навіть без усвідомлення цього.

Ймовірно, що неможливо повністю усунути схильність мозку до когнітивного упередження (такого собі скорочення), проте розуміння наявності упереджень може бути корисним під час прийняття рішень. Прикладами когнітивних упереджень може бути тенденція мозку робити висновок, що щось повинно бути бажаним, тому що цього бажають інші люди (автори називають це «ефект перемоги»); сюди ж відносять ефект Даннінга-Крюгера, а саме схильність людини з обмеженими знаннями чи компетенцією в певній галузі переоцінювати власні навички в цій галузі (всього саме ці автори дослідження виокремлюють 23

Рис. 1. Співвідношення та взаємозв'язок складових гібридної війни

За матеріалами [6, p.3].

різновиди когнітивних упереджень, вказуючи при цьому, що відповідні галузі дослідження – когнітивна, соціальна та поведінкова психологія – перебувають в постійному розвитку).

Подальші дослідження були представлені ширшим спектром когнітивних упереджень, що дозволило категоризувати їх у відповідності до чотирьох критеріїв: коли багато інформації; коли не вистачає сенсу; коли швидко реагуємо; коли згадуємо і запам'ятовуємо [9; 10, p. 41].

Для підкріплення власної перестороги щодо небезпечності та підступності когнітивної війни тайванські дослідники наводять, як приклад, працю українського автора Г.Почепцова «Cognitive Attacks in Russian Hybrid Warfare» (2018), котрий досліджує, як когнітивні упередження посилюються засобами масової інформації. Він представляє приклад того, як саме Росія використовує спеціально підібрані новини та негативні образи для дезорієнтації ситуації навколо та всередині України. Станом на час написання статті (2018 р.) автор наводив приклади використання Росією у війні проти України таких основних когнітивних прийомів:

− Прийом якоря: інтерпретацію, яка виникає першою, важко змінити. Тому російське телебачення прагне першим інтерпретувати ситуацію.

− Вибіркове сприйняття: «ми бачимо те, що хочемо бачити». Російські журналісти шукали і подавали виключно негативний погляд на ситуацію, що відбувалась в Україні.

− «Евристика доступності» – переоцінка важливості доступної інформації. Тобто, наприклад, у випадку, коли всі чотири російські канали говорили одну і ту саму інформацію стосовно актуальних подій, то у глядачів складалось враження, що вони знають всю правду.

− Ефект приналежності до більшості: групове мислення не залишає місця для індивідуальних поглядів, що суперечать загальній інтерпретації подій.

− «Упередженість сліпої плями»: ми бачимо помилки лише в словах та аргументах інших: російські журналісти та глядачі багато разів стверджували, що українських громадян перетворюють на "зомбі" через їхнє телебачення [11, p. 41].

Ще однією характерною відмінністю, на думку Bernard Claverie, François Du Cluze, між ІПСО (інформаційною війною) та когнітивною війною полягає у різних рівнях «проникнення». На Рис. 2.2. помітно, що ІПСО зосереджене більше на підриві вірувань, на маніпулюванні культурними шаблонами, на створенні наративів щодо тієї чи іншої держави/політичної сили/народу.

Сучасна агресія російської федерації проти України послуговується усіма видами гібридної війни. Гібридні дії включають, серед іншого, інформаційну війну, спрямовану на контроль над українським інформаційним простором. Такий контроль передбачає проведення когнітивної війни, яка розвалює українську суспільну свідомість. Як підкреслюють українські дослідники Стрельбицький М., Гринь М. саме через залучення когнітивних методів впливу фрагментується колективне світосприйняття, а тому стає можливим просування стратегічно-орієнтованих пропагандистських наративів держави-агресора [13, С. 48]. Задля формування суспільної розрізненості (чи задля того, щоб складалось таке враження) посилюється його сегментація. В межах російсько-української когнітивної війни науковці виокремлюють багато суспільних верств та шляхів впливу на них. Дослідники стверджують, що сегментація відбувається за віком, соціальним

Рис. 2. Відмінність між когнітивною війною та ІПСО

За матеріалами: [12].

статусом, рівнем освіти, географічними показниками, приналежністю до соціальних чи політичних груп, гендером, тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Когнітивна сфера загалом та когнітивна війна зокрема – це динамічні процеси, котрі, з урахуванням розвитку різного роду інформаційних технологій (як от штучний інтелект), потребуватимуть постійного дослідження. Такі дослідження повинні бути максимально різносторонні та можуть препарувати когнітивну війну через сферу психології, лінгвістики, соціології, політології, військової справи, права чи менеджменту. Тут можна працювати з модернізацією термінології, котрою слід оперувати при аналізі оновлених даних, з особливостями сприйняття інформації людиною в умовах галопуючого пришвидшення обміну цією інформацією, із суспільно-політичними змінами як наслідками інформаційного впливу, із зміною специфіки ведення бойових дій в умовах загальної турбулентності, із управлінськими викликами та загрозами на рівні соціальної групи чи держави і т.д. Ключовою думкою є: явище когнітивної війни не знаходиться лише в площині політологічних досліджень; воно надто багатогранне та значуще. Тож, аби вигравати такі війни, щоб вибудовувати ефективну стратегію та тактику ведення бойових дій, необхідний постійний фаховий моніторинг динамічних процесів навколо явища когнітивної війни та всередині нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Протидія когнітивній війні: інформованість і стійкість. Johns Hopkins University. Imperial College London. *NATO Review.* 20 травня 2021 р. URL: https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/05/20/protidya-kogntivnj-vjn-nformovanst-stjkst/index.html
2. Happening in 2024: Advancements in Cognitive Warfare, Multi-Domain Operations, Future Operating Environments, Sweden's Accession to NATO. *NATO Review.* January 8, 2024. URL: https://www.act.nato.int/article/happening-in-2024-cognitive-warfare-mdo-future-operating-environments-sweden/?ref=deepstateua.com
3. Радченко Р. Ваш мозок під прицілом: український вимір когнітивної війни. *Deep State. Озброєння та військова справа.* 12 бер 2024 р. URL: https://deepstateua.com/koghnitivni-viini-ukrayinskii-vimir/
4. Cognitive Warfare: Strengthening and Defending the Mind. *NATO's Strategic Warfare Development Command*. April 5, 2023. URL: https://www.act.nato.int/article/cognitive-warfare-strengthening-and-defending-the-mind/
5. Kristýna Drmotová, Libor Kutěj. Cognitive Warfare as a New Dimension of Security. A fictional concept or a real silent threat? *ResearchGate, Vojenské rozhledy*. March 2024. 33(1):63–83. URL: https://www.researchgate.net/publication/379749106_Cognitive_Warfare_as_a_New_Dimension_of_Security_A_Fictional_Concept_or_a_Real_Silent_Threat
6. Hung, Tzu-Chieh and Hung, Tzu-Wei. How China's Cognitive Warдля fare Works: A Frontline Perspective of Taiwan's Anti-Disinformation Wars. *Journal of Global Security Studies* 7(4), 2020, 1–18, URL: https://www.researchgate.net/publication/362163528_How_China's_Cognitive_Warfare_Works_A_Frontline_Perspective_of_Taiwan's_Anti-Disinformation_Wars
7. Kendra Cherry. How Cognitive Biases Influence the Way You Think and Act. Are you aware of yours? *Verywell Mind*. May 07, 2024. URL: https://www.verywellmind.com/what-is-a-cognitive-bias-2794963
8. Gillis A. S., Bernstein C. What is Cognitive Bias? *Search Enterprise AI*. 2023. URL: https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/cognitive-bias
9. Terrell Heick. The Cognitive Biases List: A Visual Of 180+ Heuristics. *TeachThought* July 3, 2019. URL: https://www.teachthought.com/critical-thinking/cognitive-biases/
10. Benti, Behailu Shiferaw; Hasse, Dominika; Stadtmann, Georg: Cognitive Biases in Free-to-play Games, *Marketing Review St. Gallen*, 2022. Vol. 39, Iss. 4, pp. 34–42. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/276197/1/MRSG_2022_4_34-42.pdf
11. Georgii Pocheptsov. Cognitive Attacks in Russian Hybrid Warfare. *Information and sequrity; An international journal*. Vol. 41, 2018, 37–43. URL: https://www.researchgate.net/publication/326783955_Cognitive_Attacks_in_Russian_Hybrid_Warfare
12. Bernard Claverie, François Du Cluze "COGNITIVE WARFARE": THE ADVENT OF THE CONCEPT OF "COGNITICS" IN THE FIELD OF WARFARE. *Cognitive Warfare. First NATO scientific meeting on Cognitive Warfare (France)*. 21 June 2021. Collaboration Support Office, 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/359991886_Cognitive_Warfare_The_Advent_of_the_Concept_of_Cognitics_in_the_Field_of_Warfare
13. Стрельбицький М., Гринь М. Когнітивна війна Росії проти України. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки.* Випуск 1 (64), 2023. С. 46–52. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/2550/3013

УДК 327:061.1ЄС
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.8

ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ ПОДАЛЬШОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЄС

FOUNDATIONS FOR FURTHER EUROPEAN INTEGRATION IN THE CONTEXT OF EU REFORM

Рудік О.М.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та політичної теорії
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Зєнкін М.В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та політичної теорії
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Стаття присвячена з'ясуванню та аналізу основоположних засад подальшої європейської інтеграції в контексті реформування ЄС. З цією метою європейська інтеграція розглядається переважно не як усталений конструкт, а як динамічний процес, під час якого європейцям вдалося забезпечити від Римського до Лісабонського договорів тяглість фундаментального курсу на «дедалі тісніший союз». Рушійними силами еволюції концепції європейської інтеграції, процесів реформування інституційної та правової систем Союзу, а також пошуків прийнятного для всіх держав-членів сценарію майбутнього Об'єднаної Європи стали: неухильне розширення ЄС, зокрема на посткомуністичний простір: поступове збільшення обсягу повноважень інститутів ЄС, що привело до формування низки спільних політик; посилення глобальної ролі Союзу та, як наслідок, зростання його міжнародного авторитету особливо стосовно пошуку відповідей на сучасні глобальні виклики, насамперед кліматичні та безпекові. Під час обговорення нагальних реформ ЄС державам-членам необхідно вирішити два основних питання, які стосуються методу і обсягу реформ. В статті розглядаються три опори подальшої інтеграції ЄС: економічний і монетарний союз, демократичне врядування та зовнішня політика. В результаті аналізу цих опор з'ясовано, що в умовах кризи системи міжнародної та європейської безпеки, спричиненої повномасштабною агресією рф проти України, однією з ключових опор реформування ЄС є сфера зовнішній політики. Незважаючи на консолідовану і швидку реакцію ЄС на повномасштабну війну рф проти України, Союз все ще потребує розбудови власної спроможності щодо ефективної і результативної зовнішньополітичної дії у довгостроковій перспективі. З цією метою розглядаються запропоновані експертами реформи у сфері зовнішньої політики, такі як: перехід з одностайності у прийнятті рішень, до голосування кваліфікованою більшістю; впорядкування інституційної інфраструктури на користь більшого залучення Європейської Комісії та Європейської Ради; створення нової допоміжної консультативної структури для посилення зовнішньополітичної спроможності Європейської Ради.

Ключові слова: метод, обсяг і масштаб реформ, економічний і монетарний союз, демократичне врядування ЄС, зовнішня політика ЄС, повномасштабна війна.

The article aims to clarify and analyse the basic principles of further European integration in the context of EU reform. To this end, European integration is not seen as an established construct, but as a dynamic process in which Europeans have managed to ensure the continuity of the basic course towards 'ever closer union' from the Treaty of Rome to the Treaty of Lisbon. The driving forces behind the evolution of the concept of European integration, the processes of reforming the Union's institutional and legal systems, and the search for a scenario for the future of the United Europe acceptable to all member states have been the steady enlargement of the EU, especially into the post-communist space: a gradual increase in the powers of the EU institutions, which has led to the formation of a number of common policies; the strengthening of the Union's global role and, as a result, the growth of its international authority, especially in finding answers to current global challenges, especially climate and security. When discussing urgent reforms of the EU, Member States need to address two main issues related to the method and scope of reforms. The article examines three pillars of further EU integration: economic and monetary union, democratic governance and foreign policy. The analysis of these pillars shows that in the context of the crisis in the international and European security system caused by Russia's full-scale aggression against Ukraine, one of the key pillars of EU reform is the foreign policy sphere. Despite the EU's consolidated and rapid response to Russia's full-scale war against Ukraine, the Union still needs to build its own capacity for effective and efficient foreign policy action in the long term. To this end, it considers the foreign policy reforms proposed by the experts, such as: moving from unanimity to qualified majority voting; streamlining the institutional infrastructure in favour of greater involvement of the European Commission and the European Council; creating a new auxiliary advisory structure to strengthen the foreign policy capacity of the European Council.

Key words: method, scope and scale of reforms, economic and monetary union, democratic governance of the EU, EU foreign policy, full-scale war.

Актуальність дослідження. Від самого початку заснування в 1950-х рр. Європейських спільнот (Європейська спільнота вугілля та сталі, Європейська економічна спільнота та Євратом) інтеграція перших шести європейських країни (Франція, Італія, Німеччина, Бельгія, Нідерланди,

Люксембург), які в умовах повоєнної руїни наважились поринути в незвідане, розглядалась переважно як процес, а не як стабільна конструкція. Попри доволі чітке бачення батьків-засновників кінцевого пункту інтеграції у вигляді федерації європейських народів [11], в преамбулу Договору про заснування Європейської економічної спільноти (Римський договір 1957 р.) потрапила доволі розпливчаста теза про те, що Сторони сповнені рішучості «...закласти підвалини дедалі тіснішого союзу між народами Європи...» [19, p. 6]. Хоча загальний напрям інтеграції у такому формулюванні з часом став предметом запеклих суперечок, зокрема через позицію Великої Британії [13], Римський договір став відправним пунктом процесів подальшого розширення та поглиблення інтеграції, які, врешті-решт, привели до створення Європейського Союзу Маастрихтським договором 1992 р. Як би там не було, особливо після прикрого провалу в 2005 р. ратифікації Договору про Конституцію для Європи [5], а чинний Лісабонський договір 2007 р. (набув чинності 1 грудня 2009 р.) все ж не послабив, а зміцнив процес європейської інтеграції, зберігши в преамбулі та статті 1 основоположний курс на «дедалі тісніший союз» [20].

Так, за більш ніж 65-річну історію Європейського Союзу практично не залишилося послідовних прихильників концепції Сполучних Штатів Європи, хоча євроскептики, які з часом значно зміцнили свої позиції, продовжують наполегливо шукати ознаки побудови федеративної держави [21], якщо вже не в установчих договорах, то в заявах, діях і політичній практиці інститутів ЄС, насамперед Європейської Комісії. Рушійними силами еволюції концепції європейської інтеграції, процесів реформування інституційної та правової систем Союзу, а також пошуків прийнятного для всіх держав-членів сценарію майбутнього Об'єднаної Європи стали: неухильне розширення ЄС, зокрема на посткомуністичний простір: поступове збільшення обсягу повноважень інститутів ЄС, що привело до формування низки спільних політик; посилення глобальної ролі Союзу та, як наслідок, зростання його міжнародного авторитету особливо стосовно пошуку відповідей на сучасні глобальні виклики, насамперед кліматичні та безпекові. Тому концепції європейської інтеграції та реформ дісталися до пункту об'єднання і дифузії, оскільки і в ЄС, і в його державах-членах, переважно згодні з тим, що європейські інститути і право, а також та спільні політики мають регулярно коригуватися і розвиватися, особливо у світлі мінливих зовнішніх і внутрішніх обставин [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом, проблематика окреслення напряму та визначення приблизного тайм-лайну курсу на подальшу європейську інтеграцію в контексті реформування та розширення ЄС набула неабиякої популярності. Тригером, активізації та розширення діапазону теоретичних розвідок у зазначеному напрямі, безсумнівно, став початок повномасштабної агресивної війни рф проти України. Окрім суто загарбницьких цілей, яких росія вже й не приховує, війна мала стати таким собі показовим «покаранням» України за остаточний вибір проєвропейського курсу в результаті перемоги Революції Гідності 2014 р. Європейці зрозуміли, що постали перед доленосним геополітичним викликом, відповідь на який стане або підтвердженням прихильності ЄС європейським цінностям, або їх фактичним запереченням через неспроможність захистити, залишивши Україну наодинці з агресором. У цьому контексті варто звернути увагу на ряд ключових публікацій європейських науковців, таких як Мішчевич Т., Ячимович Д., Ланге С., Джукович Н. (команда науковців з Центру передового досвіду Жана Моне, які досліджують актуальні проблеми процесу європейської інтеграції та перспективи реформування інституційної архітектури ЄС) [14], Драхенберг Р. (як політичний аналітик Європейського Парламенту досліджує інституційний цикл ЄС) [4], Коста О., Марті Г., Шварцер Д., Грессані Ж., Майєр Ф., Русак С., Береш П., Вергер К., Валле Ш. та інші (експерти франко-німецької робочої групи з питань інституційної реформи ЄС) [15], Емерсон М., Блокманс С. (провідні науковці Центру досліджень європейської політики – CEPS, які, з огляду на отримання Україною і Молдовою статусу кандидатів на вступ, вказують на нагальну необхідність серйозної реформи існуючих інститутів і правових процедур ЄС у межах політики розширення) [6; 7].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування основоположних засад подальшої європейської інтеграції в контексті реформування ЄС.

Виклад основного матеріалу. Навіть побіжна ретроспектива спроб реформування ЄС дає нам розуміння того що практично всі реформи були спрямовані або на виправлення недоліків в архітектурі Союзу, які ставали особливо виразними перед лицем нових викликів, або на те, щоб максимально наблизити досягнення цілей, визначених установчими та іншими важливими договорами, тобто виконати «початкові, але нереалізовані обіцянки» [14] інтеграції. Звісно, надзвичайно непросто втілювати в життя проривні ідеї та реформаторські концепції в мінливому глобальному середовищі, з багатьма внутрішніми змінними (взяти хоча б регулярні зміни глав держав і урядів, а також складу національних парламентів держав-членів за результатами періодичних демократичних виборів) та ще й в умовах постійного припливу нових членів (в ЄС цілком справедливо вважають

політику розширення однією з найуспішніших), особливо з початком вступу посткомуністичних країн, що само по собі стало неабияким викликом й, починаючи з Ніццького договору 2001 р., спричинило цілу низку інституційних і правових реформ Союзу.

Додатковим чинником стало те, що, як дуже скоро виявилося, європейцям необхідно постійно нагадувати про велику додану вартість «європейського проєкту» (наприклад, ініційоване в 2014 р. Європейським Парламентом дослідження ціни «відсутності Європи» на єдиному внутрішньому ринку ЄС [18]), його безпрецедентні досягнення в сфері підтримки миру, захисту прав людини і забезпечення верховенства права, забезпечення економічної стабільності, добробуту, соціального захисту та високого рівня життя загалом. Врешті-решт, як влучно зазначили науковці з Центру передового досвіду Жана Моне: «Черчилль і Спінеллі, Моне, Шуман і Делор – ніхто з них не наполягав на тому, що проєкт Європейської Спільноти буде простим, дешевим і легким» [14], але ці видатні європейці не втомлювалися стверджувати, що він відповідатиме ключовим інтересам Європи, як в середньостроковій (подолання повоєнної руїни), так і в довгостроковій перспективах (перетворення ЄС в потужну економічну силу і впливового геополітичного гравця).

На думку європейських експертів, під час обговорення нагальних питань реформування ЄС державам-членам необхідно вирішити два основних питання, які стосуються методу і обсягу реформ [14].

Стосовно методу, то ключові реформи в ЄС пов'язані з внесенням змін до установчих договорів. Це випробувана часом процедура, яка раніше передбачала скликання міжурядової конференції для широкого і ґрунтовного обговорення пропонованих змін (останній за часом раз ми спостерігали це під час розроблення тексту нині чинного Лісабонського договору), а потім ратифікацію нової угоди шляхом парламентського голосування чи проведення національного референдуму. Попри проблеми, які виникали під час ратифікації державами-членами, починаючи з Маастрихтського договору (Данія вперше не ратифікувала договір з першої спроби), а потім стосувались Ніццького і Лісабонського договорів (обидва рази через результати референдумів в Ірландії), цей метод довів свою дієвість і життєздатність. Нині, стаття 48 Договору про Європейський Союз (ДЄС) [20] передбачає дві категорії процедур внесення змін до Договору: звичайну (використовується для «суттєвих втручань» у зміст, спочатку скликається Конвент, а потім – Конференція представників урядів держав-членів, передбачає ратифікацію змін всіма державами-членами) та спрощену (не передбачає скликання міжурядової конференції, вносить несуттєві зміни, які не потребують ратифікації). Ця стаття ще жодного разу не застосовувалась.

Щодо обсягу і масштабу реформ, то їх бачення та підходи до них в ЄС доцільно розділити на два періоди: перший – після початку Brexit і до пандемії Covid-19 і другий – після початку повномасштабної війни рф проти України.

У межах першого періоду ґрунтовну відповідь ЄС на виклики часу було викладено в Братиславській декларації, ухваленій на саміті ЄС 16 вересня 2016 р. [17]. Братиславський саміт 27 держав-членів, на який глави держав і урядів зібралися, як зазначено в підсумковій декларації, «в критичний для нашого європейського проєкту час», був присвячений спільній діагностиці поточного стану ЄС та обговоренню спільного майбутнього. Відзначивши, що «ЄС не ідеальний, але це найкращий інструмент, який ми маємо для вирішення нових викликів, з якими ми стикаємося» і що «багато країн і регіонів за межами все ще тільки прагнуть досягти таких результатів», лідери ЄС взяли на себе зобов'язання запропонувати європейцям бачення привабливого ЄС, якому вони можуть довіряти та підтримувати [17]. Заслухавши доповідь Президента Європейської Комісії Ж.-К. Юнкера щодо стану Союзу та після широкої дискусії, очільники Європейської Ради, Ради ЄС та Європейської Комісії запропонували робочу програму яка отримала назву «Братиславська дорожня карта».

В дорожній карті основна увага була зосереджена на тих питаннях, у вирішенні яких ЄС сподівався створити власну додану вартість, тобто зробити вагомий внесок у межах своїх повноважень. Це: міграція та зовнішні кордони (наприклад, такий конкретний захід як «досягнути до кінця року повної спроможності швидкого реагування Європейської прикордонної та берегової охорони – Frontex»); внутрішня та зовнішня безпека, включно з обороною (наприклад, «посилення співпраці та обміну інформацією між службами безпеки держав-членів»); економічний і соціальний розвиток, молодь (наприклад, «ухвалення рішення щодо підтримки Союзом держав-членів у боротьбі з безробіттям серед молоді та щодо посилених програм ЄС, присвячених молоді) [17]. Звісно, мінливе глобальне середовище – пандемія Covid-19 та загострення кліматичної кризи – змусило внести корективи в порядок денний реформ ЄС.

З огляду на вищезазначене, команда експертів Центру передового досвіду Жана Моне запропонувала власний погляд на три «опори» подальшої інтеграції: Економічний і монетарний союз (ЕМС), демократичне врядування та зовнішня політика [14].

Експерти цілком обґрунтовано вважають ЕМС одним з найвідчутніших досягнень європейської інтеграції, де ЕМС став основою, в рамках якої держави-члени розробляють та імплементують спільну монетарну політику, а також координують між собою національні економічні політики. Попри кризу євро в 2008 – 2009 рр., яка спричинила певну конфронтацію між північними та південними державами-членами (перші наполягали на більшій фіскальній дисципліні та суворому нагляді за національними бюджетами, а другі – здебільшого виступали за більшу фінансову солідарність між державами-членами ЄС) [14], та пандемію, що сповільнила прогрес у реформуванні ЕМС, зокрема стосовно завершення консолідації єврозони, підготовки до попередження наступної кризи та розбудови Банківського союзу, поглиблення ЕМС шляхом більшої фінансової, фіскальної, економічної, політичної та соціальної інтеграції залишається стратегічним пріоритетом для ЄС [8].

Другою опорою інтеграції та величезною сферою, що потребує реформування, є модель європейського врядування. Традиційно ЄС критикують за «дефіцит демократії» [3], тобто участі та відповідальності, у процесі прийняття рішень та виробленні політики. Хоча, на нашу думку це не завжди справедливо (ЄС досяг найглибшого в світі рівня економічної інтеграції та політичного наближення між суверенними державами членами, але Союз все ще не має узгодженого всіма сценарію майбутнього, то ж за визначенням він намагається реформуватись практично «з коліс» та ще й у швидко змінюваному взаємопов'язаному і суперечливому світі), в ЄС з критикою загалом погоджуються і наполегливо, від договору до договору, намагаються цей дефіцит подолати і посилити участь і роль громадян, національних парламентів та Європейського Парламенту як в політичних процесах, так і в циклі вироблення політики Союзу.

Однією з найпомітніших спроб реформ моделі врядування, стала оприлюднена в 2001 р. Європейською Комісією Біла книга з європейського врядування [10]. Цей офіційний документ, який отримав широкий розголос у всіх державах-членах ЄС, встановлює п'ять принципів «належного врядування»: відкритість, участь, підзвітність, ефективність та узгодженість. Принцип участі відіграє ключову роль. Вона представлена як необхідна умова для реалізації інших чотирьох принципів, і саме участь дає підстави говорити про справжній зміст європейського врядування за участю громадськості.

Наступною ключовою віхою стала ініційована Європейською Комісією Конференція щодо майбутнього Європи [2] – серія спрямованих громадянами дебатів і дискусій (за допомогою інноваційної багатомовної цифрової платформи), які тривали з квітня 2021 р. по травень 2022 р. і дозволили людям з усієї Європи поділитися своїми ідеями та допомогти сформувати спільне майбутнє. Завдяки більш ніж 5 млн унікальних відвідувачів платформи та понад 700 000 учасників подій Конференції вдалося створити публічний форум для відкритих, інклюзивних і прозорих дебатів з громадянами щодо низки ключових пріоритетів і проблем. Аналіз ідей, коментарів та заходів, організованих за відповідними темами на цифровій платформі з моменту її запуску і до 7 вересня 2021 р., показує, що найбільш обговорюваною стала тема європейської демократії, у тому числі й моделі врядування ЄС [14]. Тема подальшої демократизації ЄС завжди присутня в програмних документах Європейської Комісії. Не стала винятком і нова Комісія каденції 2024 – 2029 рр., яка офіційно почала працювати з 1 грудня 2024 р. В політичних керівних настановах для нової Комісії «Вибір Європи», які президентка цього інституту Урсула фон дер Ляєн виголосила перед новообраним Європейським Парламентом в липні 2024 р., є розділ «Захищаючи нашу демократію, обстоюючи наші цінності». Розділом передбачено низку заходів, які стосуються захисту європейської демократії, зміцнення верховенства права та розбудови деліберативної демократії, тобто забезпечення участі громадян й за межами виборів чи сфери політики [8, p. 23–24].

Третьою опорою інтеграції є зовнішньополітична діяльність ЄС. З огляду на розв'язану рф повномасштабну війну проти України та спричинену нею глибоку кризу сформованого після Другої світової війни міжнародного порядку (по суті, своїми агресивними діями рф пропонує повернути в міжнародну політику «право сильного»), саме в сфері зовнішньої політики ЄС потребує проведення невідкладних реформ. Втім, саме в цій сфері реформатори і реформи очікувано наштовхнуться на явний чи прихований спротив деяких держав-членів, для яких зовнішня політика все ще залишається зоною неподільного суверенітету.

Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС (СЗБП), як жодна з інших спільних політик, стикається з цілою низкою викликів і проблем: інституційні та нормативні обмеження, брак політичної волі лідерів держав-членів щодо певного обмеження національного суверенітету в цій сфері, очевидний вплив національної зовнішньої політики, національних інтересів і національних стратегічних традицій держав-членів на вироблення європейської зовнішньої політики, «стратегічна неоднорідність» ЄС, яка полягає в різному баченні державами-членами стратегічної безпекової перспективи, і, нарешті, різні позиції держав-членів щодо відносин з НАТО, хоча жодна не виступає за розвиток повністю автономних європейських сил поза межами Альянсу [1].

Хоча за останні два з лишком десятиліття ЄС досяг значного прогресу в інституціоналізації зовнішньої та безпекової політики і в розробці конкретних інструментів її реалізації (особливо після набуття чинності Лісабонського договору), це не привело до створення повноцінної спільної зовнішньої політики держав-членів [12], а лише до започаткування певних форм співпраці та координації, які передбачають наближення національних зовнішніх політик держав-членів, а також пошук спільних точок дотику. Крім того, як стверджують експерти, розвиток зовнішньої та безпекової політики, а також політики безпеки і оборони все ще не має значного впливу на посилення ролі ЄС як значущого міжнародного актора. Навіть сьогодні на міжнародній арені ЄС більше позиціонується як значна торговельна потуга, ніж як актор, який відіграє значну роль у сфері зовнішньої політики [14].

Розгляд необхідних реформ у сфері зовнішньої та безпекової політики передбачає визначення можливих напрямів поглиблення інтеграції у сфері зовнішньої політики між державами-членами ЄС, особливо в контексті повномасштабної війни в Україні та фактичного руйнування систем міжнародної та європейської безпеки, аналіз можливих результатів розвитку різних форм міжурядового співробітництва у сфері СЗБП, а також створення можливостей для посилення компетенції інститутів Союзу у цій сфері.

Одним із важливих кроків в цьому напрямі став новий погляд на концепцію «стратегічної автономії» ЄС, яка хоча й має давні корені (витоки простежують до Декларації Сен-Мало 1998 р. [16, p. 2]), але досить довгий час стосувалася переважно сфери безпеки і оборони. Однак, вже у висновках засідання Європейської Ради на початку жовтня 2020 р. в контексті відновлення після COVID-19 йдеться про «досягнення стратегічної автономії при збереженні відкритої економіки» як ключову мету Союзу [9, p. 10]. Більше того, в 2020 р., зваживши ряд зовнішньо-політичних та економічних факторів, серед яких прогнозоване загострення конкуренції за світове лідерство між США і Китаєм та вступ у боротьбу Індії, тодішній Верховний представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель дійшов висновку, що «якщо держави-члени не діятимуть разом зараз, то ЄС стане неактуальним» [1].

Консолідовану і швидку реакцію ЄС на повномасштабну російську агресію проти України Ж. Боррель охарактеризував як «народження геополітичної Європи». Однак, експерти зазначають, що хоча ЄС і продемонстрував у цьому випадку свою здатність відповісти на винятковий виклик, він лише вступає в епоху, яка принесе багато серйозних загроз, що вимагатимуть жорсткого вибору і рішучих дій. З огляду на це, на думку експертів представництва Фонду Карнегі в Європі, в зовнішній політиці ЄС має переходити від «ситуативної мобілізації» до розбудови спроможності щодо ефективної і результативної дії у довгостроковій перспективі [12].

Загалом, у Фонді вважають, що з метою подолання «дефіциту» зовнішньополітичної дії ЄС має провести такі реформи [12]: 1) перехід з одностайності у прийнятті рішень у цій сфері, до голосування кваліфікованою більшістю (за винятком рішень з військовими наслідками), що посилить зовнішні позиції Союзу; такий перехід не потребуватиме змін в установчому договорі; 2) впорядкування інституційної інфраструктури шляхом перерозподілу більшої частини ресурсів Європейської зовнішньополітичної служби (EEAS) на користь Європейської Комісії та використання меншої частини для підтримки зовнішньополітичної діяльності Європейської Ради, що дозволить впорядкувати надто складний інституційний ландшафт, ліквідувати паралельні структури та посилити спроможність основних гравців; 3) зміцнення зовнішньополітичної спроможності Європейської Ради шляхом створення нової допоміжної структури (щось на кшталт Ради безпеки), яка могла б надавати стратегічні поради членам Європейської Ради задовго до дебатів (створюючи у такий спосіб основу для обговорення), використовуватися як інформаційний центр для дипломатії вищого рівня інститутів ЄС та держав-членів, а також для обміну інформацією та оцінками, координації зовнішніх дій і узгодження ключові меседжів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, питання реформування щонайменше інституційної і правової системи, а в певні моменти історії й навіть всієї архітектури ЄС, неодноразово поставало на порядку денному Союзу. Зазвичай, реформи ініціювали у відповідь на нові виклики і здійснювали шляхом прийняття і ратифікації договорів, які вносили зміни в Договір про заснування Європейської Спільноти від 1957 р. Не став винятком і Лісабонський договір 2007 р., який змінив спосіб, у який ЄС здійснює свої повноваження та запровадив деякі нові повноваження, посилив участь громадян та їх захист, створив нову інституційну структуру та модернізував процеси прийняття рішень для підвищення ефективності та прозорості. На початку процесу реформування державам-членам необхідно вирішити два основних питання стосовно методу і обсягу реформ. Метод внесення змін визначається в установчих договорах, а обсяг реформування зумовлюється зовнішніми і внутрішніми викликами, на які ЄС необхідно дати належну відповідь.

Нині, перед ЄС постали нові виклики, які насамперед стосуються сфери зовнішньої політики та безпеки через фактичне руйнування рф

повоєнного світового порядку. Повномасштабна війна рф проти України стала потужним імпульсом для перегляду ЄС політики розширення, усвідомлення Союзом та його державами членами виразного геополітичного значення вступу в ЄС України, Молдови, Грузії та країн Західних Балкан. Щодо інших основоположних засад поглиблення європейської інтеграції, то в ЄС роблять наголос на реформуванні моделі європейського врядування та подолання у такий спосіб «дефіциту демократі» у прийнятті рішень та виробленні політики. Нарешті, опорою подальшої інтеграції безсумнівно є ЕМС, реформування якого має привести до завершення консолідації зони євро, завершення розбудови Банківського союзу, досягнення більшої фінансової, фіскальної, економічної, політичної та соціальної інтеграції ЄС.

Перспективним напрямом подальших досліджень є проблематика реформування політики розширення ЄС у частині процедур вступу та обумовленості в контексті формування європейської геополітичної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Borrell J. Why European strategic autonomy matters. *HR/VP Blog*. 2020. URL: http://surl.li/gvxmj (Last accessed: 04.12.2024).
2. Conference on the Future of Europe. European Commission. URL: http://surl.li/wcsqmw (Last accessed: 03.12.2024).
3. Democratic deficit. EUR-Lex. URL: http://surl.li/tjcagm (Last accessed: 02.12.2024).
4. Drachenberg R. The European Council's role at the start of the new EU institutional cycle. *European Parliamentary Research Service*. June 2024. URL: http://surl.li/zywxir (Last accessed: 02.12.2024).
5. Draft treaty establishing a constitution for Europe (not ratified). European Parliament. URL: http://surl.li/lzhwww (Last accessed: 02.12.2024).
6. Emerson M., Blockmans S. The New Agenda for the EU's Enlargement and Neighbourhood Policies. URL: https://cutt.ly/rMBreRq (Last accessed: 02.12.2024).
7. Emerson M., Blockmans S. Next Steps for EU Enlargement–Forwards or Backwards? Center for European Policy Studies. 2022. URL: http://surl.li/ogzkh (Last accessed: 02.12.2024).
8. «Europe's Choice» political guidelines for the next European Commission 2024−2029 by Ursula von der Leyen Candidate for the European Commission President. Strasbourg. 18 July 2024. URL: http://surl.li/yrdrvm (Last accessed: 03.12.2024).
9. European Council. Conclusions of the special meeting of 1 and 2 October 2020. EUCO 13/20. URL: http://surl.li/gvybt (Last accessed: 04.12.2024).
10. European Governance: A White Paper. European Commission COM(2001) 428. Brussels, 25.7.2001. URL: http://surl.li/elzbiv (Last accessed: 03.12.2024).
11. Jean Monnet: the unifying force behind the birth of the European Union. European Commission. URL: http://surl.li/ecllty (Last accessed: 02.12.2024).
12. Lehne S. Making EU Foreign Policy Fit for a Geopolitical World. Carnegie Europe. April 2020. URL: http://surl.li/ptiozg (Last accessed: 04.12.2024).
13. Miller V. «Ever Closer Union» in the EU Treaties and Court of Justice case law. Research Briefing. URL: http://surl.li/nxicwo (Last accessed: 02.12.2024).
14. Miscevic T., Jacimovic D., Lange S. et al. The three pillars of EU's further integration: The EMU, democratic governance and foreign policy. Policy Brief 1. CEP. 2021. URL: http://surl.li/hsrhys (Last accessed: 02.12.2024).
15. Sailing on High Seas: Reforming and Enlarging the EU for the 21st Century. Report of the Franco-German Working group on EU institutional reform. Paris – Berlin. 2023. URL: http://surl.li/ujrmrw (Last accessed: 05.12.2024).
16. Strategic autonomy, strategic choices. Issue Paper. Council of the European Union. Analysis and research team. February 2021. URL: http://surl.li/gvxww (Last accessed: 04.12.2024).
17. The Bratislava Declaration. Bratislava, 16 September 2016. URL: http://surl.li/mpgyst (Last accessed: 03.12.2024).
18. The Cost of Non-Europe in the Single Market. «Cecchini Revisited»: an overview of the potential economic gains from further completion of the European Single Market. European Parliamentary Research Service. 2014. URL: http://surl.li/mjcakz (Last accessed: 03.12.2024).
19. Treaty establishing the European Community. 1958. URL: http://surl.li/vkdioe (Last accessed: 02.12.2024).
20. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. December 2007. URL: http://surl.li/wevzcg (Last accessed: 02.12.2024).
21. Ultan M. O., Ornek S. Euroscepticism in the European Union. *International Journal of Social Sciences*. 2015. Volume IV, No. 2. DOI: 10.20472/SS.2015.4.2.006 (Last accessed: 02.12.2024).

УДК 32.323.2
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.9

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПЕРТУАРУ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

APPLIED ASPECTS OF STUDYING THE REPERTOIRE OF POLITICAL PARTICIPATION IN THE REGIONAL DIMENSION

Симисенко І.В.,
аспірант кафедри політології філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується проблема політичної участі, з акцентом на виборі її репертуару та взаємозв'язку національного, регіонального й муніципального рівнів політики. Основна увага приділяється аналізу двох підходів до впливу масштабу політичного процесу на участь. Перший підхід підкреслює доступність і спрощеність малих політичних процесів, що дозволяє громадянам із меншими ресурсами ефективніше брати участь. Другий підхід зосереджений на агломераційних, конкурентних і мобілізаційних ефектах великих політичних процесів, де політична боротьба й інформаційна насиченість сприяють вищій активності громадян.

Одним із центральних концептів дослідження є політична ефективність, розділена на внутрішню (переконання у власній здатності брати участь) та зовнішню (віра у реагування влади на запити громадян). Визначено, що ці форми ефективності взаємопов'язані з контекстом масштабу політичного процесу. Продемонстровано, що на місцевому рівні громадяни часто відчувають більшу доступність до політичних інституцій, причиною чого є низькі інформаційні й трансакційні витрати. У той час на регіональному й національному рівнях зростає політична конкуренція та мобілізація, що підсилює зовнішню політичну ефективність.

Стаття розглядає фактори, які впливають на вибір репертуару участі. Вона також демонструє, що на малих рівнях політичні питання є менш абстрактними й доступнішими для громадян, тоді як на великих рівнях їхня складність і значущість сприяють залученню більш освічених і ресурсозабезпечених верств населення. Дослідження підкреслює важливість мобілізаційних кампаній та інформаційного супроводу для стимулювання політичної участі. Розкрита теза, що зростання масштабів політичного процесу може посилювати довіру громадян до ефективності участі.

Таким чином, стаття пропонує бачення розподілу політичної участі на різних рівнях політики, аналізуючи її мотиваційні й структурні особливості, а також розкриває суперечності між підходами до вивчення ефективності й досяжності політичних процесів.

Ключові слова: політична участь, політична ефективність, громадянське суспільство, регіональна політика, електоральні процеси.

The article explores the issue of political participation, focusing on the choice of its repertoire and the interrelation between national, regional, and municipal levels of governance. The primary attention is given to analyzing two approaches regarding the impact of the scale of political processes on participation. The first approach emphasizes the accessibility and simplicity of small-scale political processes, enabling citizens with fewer resources to participate more effectively. The second approach focuses on the agglomerative, competitive, and mobilizational effects of large-scale political processes, where political contention and informational richness promote higher levels of citizen activity.

One of the central concepts of the study is political efficacy, divided into internal (belief in one's competence to participate effectively) and external (belief in the responsiveness of authorities and institutions to citizens' demands) efficacy. It is established that these forms of efficacy are contextually dependent on the scale of political processes. It is demonstrated that, at the local level, citizens often perceive greater accessibility to political institutions due to lower informational and transactional costs. Meanwhile, at the regional and national levels, political competition and mobilization intensify, enhancing external political efficacy.

The article examines factors influencing the choice of participation repertoire. It also demonstrates that at smaller levels, political issues tend to be less abstract and more accessible to citizens, while at larger levels, their complexity and significance attract more educated and resource-endowed population segments. The study underscores the importance of mobilization campaigns and informational support in stimulating political participation. It articulates the argument that the expansion of political processes' scale can strengthen citizens' trust in the efficacy of their participation.

Thus, the article offers a perspective on the distribution of political participation across different levels of governance, analyzing its motivational and structural peculiarities while revealing contradictions between approaches to studying the efficacy and accessibility of political processes.

Key words: political participation, political efficacy, civil society, regional policy, electoral processes.

Постановка проблеми. Питання, чому люди беруть участь у політичному житті, є одним із ключових у політичній науці та й комплексі наук про людину загалом. Протягом минулого століття фокус уваги декількох генерацій політологів, соціологів, психологів був зосереджений на розробці, з одного боку послідовної та стрункої, а з іншого – багатоаспектної та гнучкої, пояснювальної моделі політичної участі. На сучасному етапі пізнання ми маємо доволі розгалужену систему теорій, які кон-

центруються на індивідуальних чинниках політичної участі, серед них слід зазначити головні: моделі раціонального виборця Кенета Ероу [1], Ентоні Даунса [2], Мансура Олсона [3]; ресурсну модель Сіднея Верби та Генрі Бреді [4]; та мобілізаційну модель Стівена Розенстоуна та Джона Хансена [5]. Разом із політико-культурними та соціально-психологічними поясненнями, ця система теорій дає нам уявлення про мотиви, характеристики, а також обставини, за яких громадян схильний прийняти або не прийняти рішення про політичну участь. Інакше кажучи, всі ці підходи зосередженні на формуванні політичного попиту.

Разом з тим, менш зрозумілим залишається питання про вибір репертуару політичної участі, простіше кажучи, чому одні громадяни обирають конвенційний репертуар (напр., вибори, петиції), а інші – вдаються до більш радикального репертуару (напр., бойкот, протести). Поряд з цим, так само менш проясненим є питання політичної пропозиції. Тобто пропозиції державних та муніципальних органів щодо залучення громадян до їх формування та спільної реалізації конкретних політик. Складно проігнорувати комплексний взаємозв'язок цих двох питань, проте його характер та інтенсивність є до сих пір нез'ясованими аспектами. Їх з'ясування постає з особливою актуальністю, коли дослідницький фокус звертається на регіональний та муніципальний рівень політичного життя. Адже не буде перебільшенням сказати, що ми маємо справу з парадоксом: попри більшу доступність до регіонального та муніципального політичного процесу, його спрямованість на злободенні проблеми громадян, – спостерігаємо найменшу політичну участь, порівняно з національним рівнем. Це твердження справедливе не лише для України, але й для більшості демократій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх публікацій у зазначеному проблемному полі слід відмітити статтю фінських дослідників, що стосується явки на останніх місцевих виборах у Фінляндії. Аналізуючи два передвиборчі цикли та три післявиборчі цикли, що охоплюють загалом 17 років, дослідники виявили, що об'єднання муніципалітетів призводять до зниження явки виборців на в довгостроковій перспективі у відносно малих муніципалітетах порівняно з подібними малими муніципалітетами, які не об'єднувалися [22].

До того, особливий інтерес представляють дослідження польського ученого Павела Свянэвіча, проведені у 2016-2018 роках [20, 21]. Обидва дослідження аналізують функціонування місцевої демократії. Перше дослідження зосереджується на Польщі, демонструючи, що менші муніципалітети сприяють кращій демократії завдяки вищому рівню політичного інтересу, ефективності громадян і залученості, але не виявлено зв'язку між розміром і локальною прив'язаністю. Друге дослідження узагальнює європейський досвід територіальних реформ, акцентуючи на їхніх економічних і демократичних наслідках, водночас закликаючи до подальших досліджень через суперечливі результати з точки зору політичної участі та розвитку демократії.

Дослідження ізраїльських політологів з Канзаського університету про репертуар політичної участі на регіональному та місцевому рівні, проведене у 2017 році, аналізує об'єднання місцевих органів влади як метод створення більших і ефективніших адміністрацій, що знижують навантаження на центральний бюджет. Дані з Ізраїлю демонструють, що оптимальний баланс між ефективністю та демократією досягається за умови, що об'єднані муніципалітети залишаються достатньо малими для підтримки демократії та достатньо великими для економії масштабів.

Серед українських дослідників слід виокремити Маріана Токара, чиє дослідження аналізує роль громадських організацій у виборчих процесах України. Вказується на проблему неефективності партій у захисті інтересів громадян і втрату довіри до політичних інститутів. Окремо обговорюється вплив децентралізації та створення ОТГ на можливості громад самостійно захищати свої інтереси. Робиться акцент на потенційні вигоди для місцевих громад від активної участі громадських організацій [24].

Також уваги заслуговую стаття Ігоря Рейтеровича на маловідому розвідку щодо особливостей виборів старост в Україні, зокрема процедури прямих та непрямих виборів. У дослідженні визначено проблеми, характерні для довоєнного та воєнного часу. Наголошено на розвитку інституту старост як одного з наймолодших громадських інститутів в Україні з 2015 року. Відзначено позитивний досвід організації їхньої роботи в громадах, проте існують проблеми з обранням старост у різних старостинських округах [25].

Крім того, особливе значення має фундаментальна дисертація Юрія Остапця «Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри» [26], у якій здійснено комплексний політологічний аналіз загальнонаціональних та регіональних закономірностей, а також особливостей виборчих процесів в Україні до вищих представницьких та місцевих органів влади.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття досліджує та порівнює механізми політичної участі на національному, регіональному та муніципальному рівнях, а також рівні громад, акцентуючи на різниці в політичній конкуренції, мобілізаційних кампаніях і доступності інституцій. Попри важливі й фундаментальні дослідження цих аспектів, уточнення потребують концепти внутрішньої та

зовнішньої політичної ефективності, а також, як ці форми ефективності формують репертуар політичної участі на регіональному рівні, та принципову залежно відмінність формування політичного репертуару на регіональному рівні та на рівні муніципалітетів та громад.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Стаття покликана проаналізувати способи дослідження репертуару політичної участі у комплексному взаємозв'язку національного, регіонального, а також муніципального рівнів.

Відповідно до мети, задачами статті є:

1. дослідити пояснювальні моделі політичної участі на різних рівнях здійснення політики;
2. продемонструвати співвідношення репертуару політичної участі з поняттям політичної ефективності;
3. розкрити принципову важливість розмежування понять внутрішньої політичної ефективності та зовнішньої політичної ефективності;
4. класифікувати суб'єктивні та об'єктивні фактори формування репертуару політичної участі на різних рівнях здійснення політики;
5. співставити механізми формування репертуару політичної участі на національному та регіональному рівнях, з одного боку, й рівні муніципалітетів та громад – з іншого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують два суперечливих підходи щодо зв'язку між масштабом політичного процесу та репертуаром політичної участі. І перш ніж перейти до детального опису ідей їх представників та розбіжностей між ними, слід окреслити принципову схожість між цими підходами. Обидва базуються на ідеї, що інституційний контекст, себто масштаб політичного процесу (а відтак – залучених інститутів), має важливий вплив на ставлення громадян до політичної участі та поведінки. Проте кожна сторона висуває абсолютно протилежні гіпотези щодо того, як різні контексти малих і великих політичних процесів впливають як на рівень політичної ефективності, так і на рівень політичної участі.

Перший з підходів фокусується на характеристиках доступності, актуальності та досяжності політичного процесу малих масштабів. В українському контексті цей рівень асоціюється з роботою сільських, селищних, міських рад, а також районів. Другий з них фокусується на агломераційному, конкурентному та мобілізаційному ефектах політичного процесу великих масштабів. В українському контексті цей рівень асоціюється з роботою обласних державних адміністрацій та рад, а також загальнонаціональними органами влади. Одразу зазначимо, роботу міських рад містмільйонників, а також міст, що наближаються до цієї позначки складно назвати політичним процесом малих масштабів. Утім, уточнення й класифікація політичних процесів різних масштабів потребує окремого дослідження, яке виходить за рамки суто політичного, адже масштаб політичного процесу визначається не тільки кількістю громадян, на яких він впливає, але й економічними, соціальними та етнічними факторами.

Повертаючись до суперечностей двох окреслених підходів, складно не помітити, що прихильники першого підходу концентруються саме на аспекті формування політичного попиту. Відтак, малий масштаб політичних процесів дозволяє громадянину, який має менше ресурсів (матеріальних, освітніх, інформаційних тощо) ефективно й дієво брати політичну участь у роботі місцевих органів влади та громад. Прихильники ж другого підходу звертають увагу на аспект формування політичної пропозиції. У політичних процесах великого масштабу громадянин має змогу вислухати більше точок зору, залучити себе до більшої кількості мережі громадських об'єднань, а відтак більш кваліфіковано реалізовувати політичну участь.

Дискусія про політичну участь розвертається навколо її ключової складової – ефективності. Вперше до поняття політичної ефективності звернулися ще на початку 1950-х років [6]. Політична ефективність не тільки вважається необхідною для психологічної прихильності до демократичних цінностей [7], але й також розглядається як «передумова для широкої політичної участі» [8, с. 2]. Наразі принципове значення ефективності, результативності політичної участі є загальновідомим політологічним фактом. Але у прикладному значенні цей факт не допомагає у розумінні, чому у політиці малих та великих масштабів громадяни вдаються до різного репертуару політичної участі. І також не пояснює, чому у муніципальному та регіональному вимірах об'єм політичної участі є значно меншим, ніж у загальнонаціональному.

Для цієї статті найбільшу вагу має уточнення та розмежування поняття політичної ефективності на внутрішню (ВПЕ) та зовнішню (ЗПЕ). До цього вдалися американські дослідники Річард Ніемі, Стівен Крейг та Франко Маттеі, які розробили ці дві концептуальні моделі для аналізу національних виборів у США у 1988 році [9]. Політична ефективність, складається, на думку авторів, з внутрішньої політичної ефективності – визначеної як «переконання у власній компетентності розуміти та ефективно брати участь у політиці» [ibid., с. 1407], та зовнішньої політичної ефективності – «переконанні у реагуванні органів влади та інституцій на запити громадян» [ibid., с. 1408]. Певні аспекти ВПЕ, як-от: освіта, соціальний статус, поінформованість, наявність фінансових ресурсів, – давно були визначені предикторами політичної участі (згадати хоча б вже згадані роботи Сіднея Верби та його колег).

Але точки зору першого підходу, на рівні політичних процесів малих масштабів ВПЕ корелює не з абсолютними значеннями цих аспектів, а з відносними. Цей атитюд є чутливим до контексту – це ставлення стосовно інституційних умов [10]. Тож політичні питання у муніципалітетах та громадах будуть ближчими, більш актуальними, менш абстрактними за своєю суттю, а отже, доступнішими для «аматорів» [11]. Менший обсяг питань, які обговорюються, і їх простіша суть, порівняно з загальнонаціональними питаннями, знижують ресурсні витрати на політичну участь. Це дозволяє громадянам з нижчим рівнем освіти або матеріальним статусом, з менш розвиненими громадянськими навичками відчувати більший рівень ВПЕ, ніж на рівні політичних процесів великого масштабу. Ця ідея базується на ресурсній моделі політичної участі, але додає до неї релятивістське уявлення про обмежену раціональність.

Складність політичного процесу також вважається нижчою у громадах та муніципалітетах, що робить політичну участь менш загрозливою, а результати – більш досяжними. Наприклад, у тісно пов'язаній сільській або селищній громаді громадяни, краще знають, до кого звертатися, що знижує інформаційні трансакційні витрати на політичну участь. Це дозволяє групам інтересів формуватися та досягати цілей легше. Адже якщо ініційовані громадянами пропозиції чи протести, що стосуються невеликих, локалізованих питань, можуть залишитися без уваги на регіональному рівні, то в політичних процесах менших масштабів вони мають більше шансів бути почутими. Поряд з цим, важливо відмітити, що завдяки низьким трансакційним витратам громадянам легше не лише брати участь в політиці, але й переходити безпосередньо до політичної діяльності – висуватися на виборні посади у громадах та муніципалітетах.

Переходячи до опису ЗПЕ на рівні громад та муніципалітетів, слід зазначити, що коли громадяни відчувають більшу здатність брати участь і впливати на місцеву політику, вони відчувають, що влада з більшою ймовірністю реагуватиме на їхні спроби участі. У цьому відношенні дослідники висувають дві лінії аргументації. Перша – це те, що вага голосу й думки окремого громадянина буде більшою на малих рівнях політичних процесів, що надає їм більше впливу на місцеві справи. Як зазначають дослідники Роберт Даль та Едвард Тафт: «...зі збільшенням кількості громадян частка будь-якого окремого громадянина у владі, впливі чи прийнятті рішень неминуче зменшується» [17, с. 43]. Друга – це те, що управління і адміністрування на менших масштабах будуть більш прозорими, оперативними та відкритими. Ряд вчених припускають, що зі збільшенням масштабу врядування виникає більша необхідність покладатися на складні ієрархізовані та бюрократизовані структури, а оскільки ці структури сприймаються як неефективні, громадяни можуть відчувати знижений рівень ЗПЕ [20].

З точки зору мотивації, репертуар політичної участі на малих масштабах політичних процесів взаємозалежить, поряд з об'єктивними факторами, які ми перерахували, з комплексом суб'єктивних факторів. У великій політичній спільноті ймовірність того, що окремий громадянин зможе вплинути на результат, не лише математично низька, але й психологічно здається безглуздою [21, с. 721]. Таким чином, раціональний чи інакше мотивований актор, який прагне отримати вигоду від участі, буде менш схильним брати участь у великих муніципалітетах, де сприйняття ймовірності отримання вигоди є низьким.

Другий підхід, що фокусується на агломераційному, конкурентному та мобілізаційному ефектах політичного процесу великих масштабів, має ряд методологічних зауважень до концептуалізації політичної участі на рівні муніципалітетів та громад. Роль складності питань і процесів відходить на другий план. Натомість, спираючись на модель мобілізації участі, прихильники другого підходу аргументують, що репертуар політичної участі залежить від зовнішньої політичної ефективності. По-перше, слід зазначити, що ширший спектр відповідальності та більш значущі політичні питання, якими займаються на регіональному та національному рівнях, краще узгоджуються з фундаментальними політичними інтересами більшості громадян [13]. По-друге, зі зростанням кількості, а також неминучим посиленням гетерогенності населення, соціальні та політичні протиріччя поглиблюються. Це, у свою чергу, посилює політичну конкуренцію [14, с. 15]. Зростаюча значущість політичних питань і більша різноманітність політичних уподобань разом узяті генерують вищі рівні інтересу, конкуренції, а відтак – політичної участі у політичних процесах великих масштабів.

Припущення, що політична участь буде вищою у такому контексті, базується на двох теоретичних засновках. За логікою теоретиків моделей раціонального вибору, які згадані у вступі до статті, голосувати в умовах запеклих виборчих перегонів є більш раціональним, оскільки в разі тісної політичної боротьби окрема особа може більш обґрунтовано очікувати результативного впливу на перебіг виборів [16]. Перш за все, це проявляється у більшому розмаїтті кандидатів, які беруть участь у кожних виборах, що забезпечує більший вибір і створює конкурентне виборче середовище. На противагу, чим менший рівень масштабу політичного процесу, тим більш політично однобічним він, ймовірно, буде [17, с. 44], що залишає виборців на рівні громад та муніципалітетів з малою мотивацією до політичної активності. А з іншого боку, оскільки місцеві громади гомогенні, їх інтер-

еси вже захищені закріпленими представниками, чи навпаки, через гомогенність громади, інтереси меншості не будуть враховані через різні інструменти політичної участі. Цю тезу яскраво доводять дослідження участі в регіональній та місцевій політиці, проведені в Польщі у 2016-2018 роках [18, 19].

Додаючи аргументи з моделі мобілізації участі, чим вищі ставки політичної гри, тим більший стимул для політичних акторів мобілізувати прихильників [13]. Крім того, деякі дослідники припускають, що підвищена агітація політичних партій на регіональному та національному рівнях призводить до мобілізації виборців за допомогою кампаній – чинника, який грає значно меншу роль на рівні політичних процесів малого масштабу, де партії загалом демонструють менший рівень зацікавленості [17]. Діяльність виборчих кампаній разом із більшим рівнем висвітлення в засобах масової інформації, знижують трансакційні інформаційні витрати для виборців, а з іншого боку – підвищують інтерес до політичного суперництва і розуміння політичних питань.

Другий підхід, що стверджує більшу політичну ефективність політичної участі у регіональних та загальнонаціональних процесах, надає меншої ваги складності політичних завдань перед громадянами, доступності та досяжності політичних інституцій. ВПЕ, забезпечена більшим потоком інформації, який генерується навколо політичних питань, а внаслідок політичної мобілізації під час конвенційних процедур політичної участі, громадяни почувають себе більш впевнено стосовно своїх спроб брати політичну участь. Щодо ЗПЕ, більш тісна політична боротьба призводить до того, що громадяни відчувають, що політичний процес буде більш чутливим до їхніх інтересів. ЗПЕ також може бути посилена у тих випадках, коли громадяни оцінюють свій вплив через ідентифікацію з більшою політичною групою інтересів політичної групи, а не на індивідуальній основі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Дослідження проблематики репертуару політичної участі дозволяє зробити кілька ключових висновків, які безпосередньо співвідносяться із поставленими задачами. По-перше, результати аналізу підтверджують, що політична участь на різних рівнях (національному, регіональному, муніципальному) обумовлена складними взаємодіями між індивідуальними ресурсами, інституційними контекстами та структурними факторами. Малий масштаб політичних процесів, як-от муніципальний рівень, вимагає менших ресурсних витрат і забезпечує більшу доступність для громадян. Водночас національний і регіональний рівні сприяють формуванню більшої конкуренції та мобілізації завдяки залученню широкого спектра політичних інтересів.

По-друге, викладені матеріали свідчать про те, що вибір репертуару політичної участі безпосередньо пов'язаний із рівнем політичної ефективності. На місцевому рівні громадяни відчувають більшу внутрішню політичну ефективність, оскільки політичні процеси сприймаються як ближчі, доступніші й зрозуміліші. З іншого боку, національний і регіональний рівні підсилюють зовнішню ефективність завдяки ширшій політичній конкуренції та активним мобілізаційним кампаніям.

По-третє, аналіз підкреслює значущість чіткого розмежування між внутрішньою ефективністю (впевненість у власній компетентності брати участь у політиці) та зовнішньою ефективністю (віра в реагування влади на потреби громадян). На локальному рівні політичні інститути забезпечують відчуття контролю й досяжності, що підвищує внутрішню ефективність. Натомість зовнішня ефективність більш характерна для масштабних політичних процесів, де громадяни можуть бачити результати власної участі в контексті широких політичних змін.

По-четверте, результати свідчать, що суб'єктивні фактори, такі як мотивація, впевненість і громадянські навички, визначають вибір репертуару участі, особливо на рівні муніципалітетів. Об'єктивні фактори, як-от доступність інформації, ресурсне забезпечення та інституційні можливості, мають більший вплив на участь у регіональних і національних процесах.

Нарешті, дослідження виявляє принципові відмінності між механізмами участі на локальному рівні, де ключову роль відіграють безпосередні контакти з інституціями, і регіональним та національним рівнями, де вирішальними є мобілізаційні кампанії та конкуренція. Локальний рівень дозволяє реалізовувати прості й конкретні форми участі, тоді як національний і регіональний рівні залучають до складніших та структурованих форм активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Arrow K. A. Difculty in the Concept of Social Welfare. *Journal of Political Economy*. 1950. Vol. 58, Issue 4. P. 328–346.

2. Downs A. An economic theory of democracy. New York : Harper and Row, 1957. 310 p.

3. Олсон М. Логіка колективної дії [Текст] : суспільні блага і теорія груп / М. Олсон ; пер. з англ., післямова С. В. Слухай. Київ : Лібра, 2004. 271 с.

4. Verba, S., K. L. Schlozman, and H. E. Brady. Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics. Cambridge, Massachusetts, USA : Harvard University Press, 1995.

5. Rosenstone, S. J., and J. M. Hansen. Mobilization, Participation, and Democracy in America. New York : MacMillan Publishing Company, 1993.

6. Campbell, A., Gurin, G., Miller, W. E. The Voter Decides. Row, Peterson, and Co. 1954. 242 p.

7. Almond, G. A., Verba, S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton : Princeton University Press, 1963.

8. Balch, G. I. Multiple Indicators in Survey Research: The Concept 'Sense of Political Efficacy'. *Political Methodology*. 1974. Vol. 1, no 2. P. 1–43.

9. Niemi, R. G., S. C. Craig, and F. Mattei. Measuring Internal Political Efficacy in the 1988 National Election Study. *The American Political Science Review.* 1991. Vol. 85, no 4. P. 1407–1413.

10. Allan, P. Why Smaller Councils Make Sense. *Australian Journal of Public Administration*. 2003. Vol. 62, no 3. P. 74–81.

11. Lassen, D. D., and S. Serritzlew. Jurisdiction Size and Local Democracy: Evidence on Internal Political Efficacy from Large-Scale Municipal Reform. *American Political Science Review.* 2011. Vol. 105, no 02. P. 238–258.

12. Bendor, J., D. Diermeier, D. A. Siegal, and M. M. Ting. A Behavioral Theory of Elections. New Jersey : Princeton University Press, 2011.

13. Kelleher, C., and D. Lowery. Political Participation and Metropolitan Institutional Contexts. *Urban Affairs Review.* 2004. Vol. 39, no 6. P. 720–757.

14. Oliver, J. E. The Effects of Metropolitan Economic Segregation on Local Civic Participation. *American Journal of Political Science.* 1999. Vol. 43, no 1. P. 186–212.

15. Oliver, J. E. City Size and Civic Involvement in Metropolitan America. *The American Political Science Review.* 2000. Vol. 94, no 2. P. 361–373.

16. Hay, C. Why We Hate Politics. Cambridge : Polity Press, 2007.

17. Dahl, R. A., and E. R. Tufte. Size and Democracy. Stanford, USA : Stanford University Press, 1973.

18. Gendzwill, A., and P. Swianiewicz. Does Local Democracy Perform Better in Smaller Jurisdictions? Survey Evidence from Poland. *Lex Localis – Journal of Local Self-Government.* 2016. Vol. 14, no 4. P. 759–782.

19. Swianiewicz, P. If Territorial Fragmentation Is a Problem, Is Amalgamation a Solution?-Ten Years Later *Local Government Studies* 2018. Vol. 44, no 1. P. 1–10.

20. Denters, B., M. Goldsmith, A. Ladner, P. E. Mouritzen, and L. E. Rose. Size and Local Democracy. Cheltenham : Edward Elgar, 2014.

21. Dagger, R. Metropolis, Memory, and Citizenship. *American Journal of Political Science.* 1981. Vol. 25, no 4. P. 715–737.

22. Lapointe, S., T. Saarimaa, and J. Tukiainen. Effects of Municipal Mergers on Voter Turnout *Local Government Studies* 2018. Vol. 44, no 4. P. 512–530.

23. Zeedan, R. Bigger but Not Always Better: Size and Democracy in Israeli Amalgamated Local Governments *Journal of Urban Affairs* 2017. Vol. 39, no 5. P. 711–728.

24. Токар М. Ю. Громадські організації та місцеві вибори: публічний інтерес громад. Українське державотворення. 2020. № 2. С. 16–22.

25. Рейтерович І. Особливості виборів старост в Україні: практика довоєнного та воєнного часу. Наукові перспективи (Naukovì perspektivi). 2023. №. 9 (39). С. 179–190.

26. Остапець Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2016.

УДК 32-027.22:07(477.74)]:355.01
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.10

ПОЛІТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ ОДЕЩИНИ НА АУДИТОРІЮ: ДИНАМІКА ЗМІН У ВОЄННИЙ ЧАС

POLITICAL AND TECHNOLOGICAL INFLUENCE OF REGIONAL MEDIA IN ODESA REGION ON THE AUDIENCE: DYNAMICS OF CHANGES IN WARTIME

Шабанов М.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті автор аналізує особливості зміни медійного простору в Одесі та Одеському регіоні та тенденції розвитку політико-технологічних впливів провідних ЗМІ.

Сьогодні в масштабах країни та Одеського регіону суцільно зростає роль блогінгу як соціокультурного та політико-технологічного засобу комунікації та впливу на аудиторію. Моніторинг змін у журналістській спільноті вказує на значний відтік кадрів із традиційних медіа, які в тому числі закриваються через недостатнє фінансування, у блогосферу, яка, в свою чергу, розширюється і представлена на досить різних платформах. Звичайно телеграм-платформи і ведення власного телеграм-каналу суттєво оптимальніше у нових умовах нестабільності в інформаційній сфері. Цим власне користуються блогери, інтерес яких пов'язаний безпосередньо із поширенням контенту соціального та політичного спрямування.

На сучасному етапі в місті Одеса складається досить конкурентне середовище серед блогерів власне у телеграм площині. Тематика концептуально не виходить із зазначеного проблемного поля. На міському рівні Одеси та інших міст регіону відбувається саме така оптимізація та медіа заміщення. Крім суто інформаційних телеграм-каналів важливо виділити інформаційно-аналітичні, які виконують функцію не просто ретрансяції в популярній інформаційній площині події або думки.

Серед змін та трансформацій у засобах політико-технологічного впливу можна відмітити тотальне зникнення соціально-політичних ток-шоу, які надавали змогу вести широкий діалог між політичним, громадським та експертним середовищем. Фактично ми говоримо сьогодні про значні наслідки втрат саме у деліберації в межах Одеси та Одеської області в цілому.

Регіональні ЗМІ міста Одеси та Одещини в цілому на сучасному етапі повномасштабної війни залишається активними суб'єктами політико-технологічного впливу, однак це відбувається в ситуації кардинальної трансформації системи медіапростору та субмедіапростору. Зміни стосуються як якісних, так і кількісних показників. Ці показники мають значну динаміку, яка проявляється характерними циклами періоду повномасштабної війни за роками пролонгування. Цей процес характеризується трансформацією самого сприйняття політико-комунікативної взаємодії та відповідних мережевих та вертикальних інтеракцій. В межах його різко зменшилась кількість традиційних ЗМІ, зокрема мова йде про телеканали безпосередньо в місті Одеса.

Ключові слова: політико-технологічний вплив, прикладна політологія, політичний порядок денний, субмедійний простір, політична комунікація, політична технологія.

In the article, the author analyses the peculiarities of changes in the media space in Odesa and Odesa region and trends in the development of political and technological influences of the leading media.

Today, the role of blogging as a socio-cultural, political and technological means of communication and influence on the audience is growing in the country and in the Odesa region. Monitoring of changes in the journalistic community indicates a significant outflow of personnel from traditional media, which are also closing due to lack of funding, to the blogosphere, which, in turn, is expanding and is represented on quite different platforms. Of course, telegram platforms and running your own telegram channel are much more optimal in the new conditions of instability in the information sphere. This is actually used by bloggers whose interest is directly related to the dissemination of social and political content.

At the present stage, the city of Odesa has a fairly competitive environment among bloggers in the Telegram space. The topics are not conceptually different from this problem area. At the municipal level in Odesa and other cities in the region, this kind of optimisation and media substitution is taking place. In addition to purely informational telegram channels, it is important to distinguish informational and analytical channels, which serve not only to relay events or opinions in the popular information plane.

Among the changes and transformations in the means of political and technological influence, we can note the total disappearance of social and political talk shows, which provided an opportunity for a broad dialogue between the political, public and expert environment. In fact, today we are talking about the significant consequences of losses in deliberation within Odesa and Odesa region as a whole.

At the current stage of the full-scale war, the regional media of Odesa and Odesa region as a whole remain active subjects of political and technological influence, but this is happening in a situation of a radical transformation of the media space and sub-media space system. The changes concern both qualitative and quantitative indicators. These indicators have significant dynamics, which is manifested by the characteristic cycles of the period of full-scale war in terms of years of prolongation. This process is characterised by the transformation of the very perception of political and communication interaction and the corresponding network and vertical interactions. Within this process, the number of traditional media has sharply decreased, in particular, the number of TV channels in Odesa.

Key words: political and technological influence, applied political science, political agenda, submedia space, political communication, political technology.

Постановка проблеми. Системні особливості у побудові сучасних політико-технологічних впливів на масову аудиторію наділені власними сутнісними рисами. Їх дослідження фактично стає важливим елементом у концептуалізації та виокремленні базових чинників, які формують регіональний та локальний вимір політичної комунікації та соціально-політичних відносин. До регіонального та локального рівня в нових умовах деструктивних змін та чинників воєнного часу, приділена особлива та прискіплива увага. Головний акцент пов'язаний з проблематизацією функціонування ЗМІ різних форм та типів, співвідношення «нових» та «старих» ЗМІ.

Також ультраактуальні на сучасному етапі методи протидії деструктивному чиннику впливу ворожої пропаганди через агресивні симулякри та фейки. Боротьба з ІПСО ворога є інтенсивним та актуальним викликом для журналістської спільноти на регіональному та локальному рівні.

Місто Одеса та Одещина в цілому – є стратегічним регіоном для держави, тому увага на національному та регіональному рівні в достатній мірі є багатовекторною та стратегічною. При цьому треба враховувати наявність інформаційних конфіктогенів, які ворог намагається використовувати у власному зовнішньому деструктивному впливі.

Об'єктом дослідження є система політико-технологічного впливу регіональних ЗМІ Одещини на аудиторію.

Предметом дослідження є динаміка змін політико-технологічного впливу регіональних ЗМІ Одещини на аудиторію у воєнний час.

Мета дослідження – виявлення та систематизація динамічних показників у політико-технологічному впливі регіональних ЗМІ Одещини на масову аудиторію у воєнний час. Реалізація поставленої дослідницької мети можливо за умов виконання наступних **завдань:**

− визначити основні зрушення та трансформаційні тенденції медіа простору в місті Одеса та Одеській області;

− розкрити основні детермінанти та глибинні причини трансформаційних змін у медіа просторі та політико-технологічних впливів ЗМІ, як суб'єктів цілісного соціально-політичного процесу;

− визначити стратегічні перспективи зміни медіа простору та співвідношення медіа нової та традиційної формації.

− проаналізувати елементи зовнішнього деструктивного впливу ворожої пропаганди на інформаційно-медійне поле.

− охарактеризувати результати трансформаційних процесів у медіапросторі міста Одеси та Одеського регіону в цілому на основі моніторингового інформаційного матеріалу.

Виклики повномасштабної війни проти України кардинально та сутнісно змінили медіапростір на загальнонаціональному, регіональному та локальному рівнях. Зміни та системні трансформації відбулись як у структурних моментах організації вітчизняного медіапростору, так і в контексті функціонування нових суб'єктів політико-технологічного впливу на аудиторію та динамізації в окремих напрямках і самого впливу в цілому. Проблематика дослідної роботи в цьому векторі є продуктивною та актуальною. До неї звертаються як окремі аналітики, так і міжнародні інституції, що прагнуть встановити всі основні компоненти у новій системі та алгоритмах побудови регіонального медіапростору в Україні [1]. В цілому Media Development Foundation щорічно проводить дослідження стану незалежних регіональних медіа в Україні.

З концептуальної та методологічної точки зору в межах дослідження важливим є визначення базових категорій. Вони мають і загальнонаукове значення, також коннотацію, яка безпосередньо пов'язана з регіональним (локальним) інформаційним контентом та відповідним порядком денним, що формується у спільній взаємодії між політичними суб'єктами, бізнес-суб'єктами та провідними ЗМІ на рівні регіону. [1] В такій системі завжди може виникати необхідність у виокремленні нових категорій, які б сутнісно пояснювали явища, які виникають спонтанно, випадково, по мірі зміни й подальшої трансформації системи. Це своєрідні кейси у контексті вивчення регіонального стану та тотожного до нього політичного порядку денного. Наприклад, інформаційний кейс мера певного міста, політика, своєрідний феномен персони-кейса, розгляд якої не втрачає актуальність, а навпаки набуває нових супутніх значень. Для Одеси, Чорноморська, Рені, Південного та інших міст області інформаційний кейс мера часто є домінуючим.

Медіапростір – це сукупність інтеракцій між медіа та цільовою аудиторією в певній просторовій локації, з спеціальним набором системних якостей у обміні інформаційним контентом та його підготовці й консервуванні. [2] В межах загальнонаціонального та регіонального медіапросторів може формуватись різна ситуація та складатись досить різні умови взаємодії. Це можуть бути партнерські чи паритетні відносини між ЗМІ, або конфліктогенні в залежності від мети їх та кінцевих бенефіціарів. Локальні медіа виступають часто як ретранслятори специфічних соціальних запитів у відповідності із викликами перед місцевими спільнотами, тому вони можуть і повинні демонструвати значну ступінь активності та загальної динаміки у соціально-політичних та інших процесів відбуваються в масштабах певного регіону в цілому, та певної локації зокрема.

Окремі видання є продуктивними у сенсі охоплення порядку денного та соціально-політичної ситуації в локально – регіональному сенсі. Таким є видання Бесарабія.Inform.

Субмедіапростір – це система взаємопов'язанних соціально-політичних та соціокультурних сенсів, які укорінення та фундаменталізовані у свідомості та підсвідомості громадян, та є результатом діяльності медіа різноманітних форматів та типів.

Політико-технологічний вплив – це сукупність засобів та механізмів системного або ситуаційного спрямування, які змінюють, коректують або апелюють до певного сприйняття соціально-політичної ситуації. Такі засоби та механізми можуть бути постійної дії та ситуативні в залежності від зовнішніх та внутрішніх обставин перебігу подій в межах суспільного життя. Зовнішніми умовами для політико-технологічного впливу зі сторони регіональних або локальних медіа можуть бути такі як воєнні дії, кризова економічна ситуація, нові законодавчі умови (новий «Закон про медіа») тощо. Політико-технологічний вплив може взаємопов'язувати загальнонаціональні та регіональні медіа, тоді централізований соціально-політичний контент, який лише коректується під місцеві обставини та специфіку може стати сегментом до поширення в певній цільовій аудиторії (наприклад, серед цільової аудиторії мешканців таки міст як Одеса або Чорноморськ).

Основна тенденція – це закриття традиційних медіа та видань в масштабах, що можна назвати катастрофічними та радикально трансформуючими всю систему на невизначену стратегічну перспективу. Ця перспектива охоплює значний масштаб, в тому числі південних регіонів України. Так, згідно даних незалежної дослідницької організації Детектор медіа необхідно наголосити, що на період 2024 року у Харківській, Миколаївській та Одеській областях залишилося менше 40 % місцевих видань.[3]

Тобто, загальний контекст трансформації зачіпає саме деструктивний показник у кількісних аспектах в цілому. Одеська область один із загальноукраїнських лідерів у довоєнний час, на сучасному етапі, за кількістю медіа та видань значно втратила в своїх позиціях. Разом з цим потенційне по поширення політичного інформаційного контенту в нових умовах є в достатній мірі проблематичним.

Політичний контент сьогодні набуває поширення в межах соціальних мереж, де створюються умови для формування деліберативного дискурсу практичної комнікативної взаємодії між депутатським корпусом на рівні міської, районної та обласної рад, політиками цих рівнів та громадськими об'єднаннями. Перш за все мова йде про громадських активістів, які висловлюють власне бачення, налаштовані на акцентування існуючих у соціально-політичному, культурному та соціальноекономічному ключі проблем. Зокрема, це процес деколонізації та відповідної демаркації політичного простору Одеси та інших міст області.

Серед змін та трансформацій у засобах політико-технологічного впливу можна відмітити тотальне зникнення соціально-політичних ток – шоу, які надавали змогу вести широкий діалог між політичним, громадським та експертним середовищем. Фактично ми говоримо сьогодні про значні наслідки втрат саме у деліберації в межах Одеси та Одеської області в цілому.

Замінити актуальні соціально-політичні ток – шоу, які конкретизували політичний порядок денний, закономірно не можливо у період економоічних негараздів та воєнних викликів. Цей механізм політико-технологічного впливу великих медіа може бути лише фрагментарно замінений форматами ефірів з експертами або подкастів.

Сьогодні в масштабах країни та Одеського регіону суцільно зростає роль блогінгу як соціокультурного та політико-технологічного засобу комунікації та впливу на аудиторію. Моніторинг змін у журналістській спільноті вказує на значний відтік кадрів із традиційних медіа, які в тому числі закриваються через недостатнє фінансування, у блогосферу, яка, в свою чергу, розширюється і представлена на досить різних платформах. Звичайно телеграм-платформи і ведення власного телеграм-каналу суттєво оптимальніше у нових умовах нестабільності в інформаційній сфері. Цим власне користуються блогери, інтерес яких пов'язаний безпосередньо із поширенням контенту соціального та політичного спрямування. Вони в тому числі поєднують тематики міжнародної політики із загальнонаціональним та локальним інформаційно-політичним контентом, щоб технологічно охопити більш масову аудиторію.

Можна підкреслити, що в місті Одеса складається досить конкурентне середовище серед блогерів власне у телеграм площині. Тематика концептуально не виходить із зазначеного проблемного поля. На міському рівні Одеси та інших міст регіону відбувається саме така оптимізація та медіа заміщення. Крім суто інформаційних телеграм-каналів важливо виділити інформаційно-аналітичні, які виконують функцію не просто ретрансяції в популярній інформаційній площині події або думки. Серед відомих телеграм каналів такого спрямування можна виокремити, зокрема канал «Черговий по Одесі» (99160 підписників на 30.12.2024 року) Аналітично-інформаційні канали вже фундаменталізують політичну конкуренцію та політичну дискусію у площині Телеграм. Водночас, заради протидії фейкам та ІПСО ворога наявним завданням є верифікація інформаційного контенту, що поширюється в межах теле-

грам – каналів. В тому числі, якщо мова йде про телеграм-блогінг, як політико-технологічний засіб впливу.

Дослідники в цілому оцінюють тенденцію кількісного та якісного наступу блогінгу на традиційні медіа як базову з урахуванням нових умов. Так, вітчизняний дослідник Бахмєтьєв А.Є. у статті «Блогінг як сучасний засіб політичної комунікації» акцентує увагу на наступному: «Традиційні ЗМІ поступово втрачають аудиторію, а рівень довіри до них постійно знижується, що обумовлено значним рівнем цензури та контролем з боку влади або різних політичних сил. У той самий час, соціальні мережі значно збільшили свою аудиторію через те, що вони не лише можуть бути основним засобом комунікації з близькими, а й можуть оперативно надавати актуальні новини. Все це стимулювало та пришвидшувало розвиток політичного блогерства, зробивши його один з основних джерел новин» [4, с. 26].

Політико-технологічний вплив через телеграм – канали, багатократне збільшення їх аудиторії стало можливим на тлі умов, що заново формують інфополе Одеси та Одещини.

Український дослідник Гончаренко Є.С. у статті «Проблеми розвитку регіональних ЗМІ в умовах війни в Україні» наголошує: «Відсутність належної інфраструктури, недостатнє фінансування та інформаційні атаки зі сторони агресора суттєво ускладнюють роботу місцевих медіа. Особливо це стосується регіонів, які безпосередньо постраждали від бойових дій, де часто немає можливості забезпечити стабільне функціонування редакцій. Поряд із цим важливим аспектом є інформаційна безпека, коли регіональні медіа стають ціллю пропагандистських впливів з боку Росії» [5, с. 48]. Одещина відноситься саме до таких регіонів, що на постійній основі страждають від ракетних та дронових атак ворога. Цей факт, на сучасному етапі доповнюється міграційними хвилями, коли суттєва частка одеських представників журналістської спільноти вимушені виїжджати закордон, працювати там. Як наслідок, кадровий голод на тлі повномасштабного вторгнення та об'єктивні та значні ускладнення у медіа функціонуванні та самій роботі журналістів в умовах повномасштабної війни та невизначеності у соціально-економічному ключі.[5]

Звичайно даний факт стратегічно може відобразитись і на якості ефірного та взагалі інформаційного контенту на майбутнє. Даний стагнаційний факт необхідно підкреслити та наголосити на потребі системного перегляду регіонального порядку денного у сенсі медіа охоплення.

Висновки. Регіональні ЗМІ міста Одеси та Одещини в цілому на сучасному етапі повномасштабної війни залишається активними суб'єктами політико-технологічного впливу, однак це відбувається в ситуації кардинальної трансформації системи медіапростору та субмедіапростору. Зміни стосуються як якісних, так і кількісних показників. Ці показники мають значну динаміку, яка проявляється характерними циклами періоду повномасштабної війни за роками пролонгування. Цей процес характеризується трансформацією самого сприйняття політико-комунікативної взаємодії та відповідних мережевих та вертикальних інтеракцій. В межах його різко зменшилась кількість традиційних ЗМІ, зокрема мова йде про телеканали безпосередньо в місті Одеса. Вони виявляли себе як основні носії політико-технологічного впливу за умов сегментування політичного простору на локальному та регіональному рівнях.

На сучасному етапі в масштабах обласного центра діє фактично два класичних телеканали: «1-й Міський» та «Суспільне. Одеса». З них суто міським каналом є тільки «1 – міський», «Суспільне. Одеса» де-факто є філією загальнонаціонального мовника. Тобто, якщо мова йде про контент, то політика контенту і політичного контенту відповідає позиціям телеканала, як філії, централізований контент, в тому числі і соціально-політичний з наявним регіональним контекстом, який визначається соціальними запитами вже безпосередньо в обласному центрі та в самій Одеській області в цілому [7].

В наш час слід наголосити на суттєві зрушення в медіапросторі Одеської області та міста Одеси, яка виступає своєрідним маркером трансфомацій та надає потужних імпульсів іншим міста Одещини [8].

По-перше, фактичне нівелювання російськомовного контенту у відповідності із соціальним запитом та законодавством. ЗМІ, які активно користувались цим контентом, і навіть, частково намагались позиціонувати меседжі від проросійських політичних сил наразі відсутні.

Системне зрушення цього порядку в цілому стосується регіонального виміру соціально-комунікативної та політико-комунікативної складової регіону Одещини, звичайно із врахуванням специфіки районування, де компактно проживають етноспільноти, зокрема болгарська, є потреба та відповідь на неї.

По-друге, політичне життя через воєнний стан знаходиться у сповільненому стабілізаційному стані, а отже потреба у активації політичної критики, спрямованої проти опонентів або потенційних опонентів, є невиправданою дією. Тобто, у більшості медіа сьогодні критика та політична критика має часто персоналізований, ситуаційний характер, де її обумовленність та поширення у телеграм-каналах області в цілому не порушують інформаційний баланс, оскільки в цьому не задіяні потужні сили потужних політичних сил.

Соціальна увага прикута до безпекових аспектів та проблем. Медіа активно сповіщають про ворожі обстріли та їх наслідки, діяльність влади, яка реагує на поточні виклики. Водночас, потенційний початок електорального процесу на місцевому рівні активує вимірі критичного політико-технологічного впливу, який потребує необхідних площин з великою цільовою аудиторією.

Телеграм-канали, аналізуючи їх специфіку та особливості загальнодоступного контенту, сьогодні лише частково здатні забезпечити цей сегмент майбутньої суспільної потреби. Системні характеристики багатьох з них мають інший вектор, тобто контент в межах їх порядку денного не може різко змінити вектор спрямованості, а отже втратити сегмент аудиторії. Такий крок є неможливим в умовах тотальної конкуренції та боротьби за аудиторію.

В даному випадку мова йде також про саме всеохопний характер великих телеграм – каналів міста Одеси та Одещини, які мають більш ніж 50–100 тисяч підписників. Однак, як інструмент реального або потенційного політико-технологічного впливу, як на рівні міста обласного центру, так і на рівні містечок та селищ, телеграм-канали себе абсолютно фундаменталізують, витіснючи традиційні медіа або змушуючи їх відкривати тг-канали та конкурувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Луцюк І. Регіональні ЗМІ в сучасному суспільстві: функції, завдання, проблеми. Вісник Львівського університету. 2014. 39. С. 152–157.

2. Ковалевський В.О. Інформаційна взаємодія у політико-владному полі великого міста. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2010. 221 с.

3. Чернявський С. Медіа ландшафт друкованих медіа в Україні – 2024. *Детектор Медіа.* URL: https://detector.media/infospace/article/234226/2024-11-02-media-landshaft-drukovanykh-media-v-ukraini-2024/

4. Бахмєтьєв А.Є. Блогінг як сучамний засіб політичної комунікації. *Politicus.* Вип. №4. 2024. С. 24–29 URL: http://politicus.od.ua/4_2024/5.pdf

5. Гончаренко Є.С. Проблеми розвитку регіональних ЗМІ в умовах війни в Україні. *Politicus.* Вип. № 4. 2024. С. 43–50. URL: http://politicus.od.ua/4_2024/8.pdf

6. Колотвін П. Виклики-2024: чи підтримають донори медіа Одещини цього року. *Інститут масової інформації.* URL: https://imi.org.ua/blogs/vyklyky-2024-chy-pidtrymayut-donory-media-odeshhyny-v-tsomu-rotsi-i58616

7. Зражевська, Н. І., Заіка, В. (2023) Як змінилася робота українського журналіста під час війни. *Інтегровані комунікації.* 2023. Вип. 1, № 15, С. 68–77. URL: https://intcom.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/262/201

8. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. URL: https://internews. in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-mediastavlennia-ta-dovira-2022.pdf.

9. У регіональних медіа стало менше новин про війну: дослідження IMI. *Інститут масової інформації.* URL: https://imi.org.ua/monitorings/u-regionalnyh-media-stalo-menshe-novyn-pro-vijnu-doslidzhennya-imi-i61868

UDC 327.2+325+327.5:341.1
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.11

EXERCISE OF POWER DURING MILITARY OCCUPATION: A CASE STUDY OF MILITARY AND TRANSFORMATIVE OCCUPATIONS

РЕАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ: КЕЙС-АНАЛІЗ ВИПАДКІВ ВІЙСЬКОВОЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ОКУПАЦІЇ

Shmanatov M.S.,
PhD student at the Political Science Department
V. N. Karazin Kharkiv National University

The article examines the legal frameworks of military occupation (MO) and transformative military occupation (TMO), their impact on the sovereignty of occupied territories, and the peculiarities of implementing occupational authority. Through an analysis of two case studies – the occupation of Palestine by Israel and Iraq by the U.S. – led coalition, the study explores how these forms of occupation align with the «status quo ante» principle and compares their political governance activities. Military occupation is rooted in the Hague and Geneva Conventions, which define its temporary nature, restrict administrative control over the occupied territory, and mandate the preservation of its status until the conflict's resolution. Conversely, TMO extends beyond traditional legal regulation, focusing on profound transformations of the political, social, and economic structures of territories, often justified by human rights norms. Both forms of occupation demonstrate a tendency to leverage the institution of MO to serve strategic interests; however, they differ in legal foundations, scope of authority, and their impact on sovereignty. In the case of TMO, extensive reforms are implemented and legitimized through international law, while MO emphasizes maintaining effective control within limited powers, albeit creating conflicts over the boundaries of its authority. Overall, regardless of legal boundaries, the commonality lies in using MO as a political institution to influence the situation in occupied territories in favor of the occupying state. The article concludes that further research should focus on studying occupation as a political institution (practice) of foreign and international control.

Key words: military occupation, transformative occupation, occupied territories, political institution, Iraq, Palestine, territorial governance.

У статті розглянуто правові рамки режимів військової окупації (ВО) та трансформаційної військової окупації (ТВО), їхній вплив на суверенітет окупованих територій, а також особливості реалізації окупаційної влади. На основі аналізу двох кейсів – окупації Палестини Ізраїлем та Іраку коаліцією на чолі зі США, досліджено, як ці форми окупації співвідносяться з принципом збереження суверенітету та зроблено порівняння щодо політичної діяльності влади. ВО базується на Гаазьких та Женевських конвенціях, які передбачають тимчасовий характер окупації, обмеження адміністративного управління окупованою територією та збереження її статусу до завершення конфлікту. Натомість ТВО виходить за межі традиційного правового регулювання, спрямовуючи зусилля на глибинну трансформацію політичної, соціальної та економічної структури територій, часто з посиланням на норми захисту прав людини. Обидві форми окупації демонструють схильність до використання інституту ВО для реалізації стратегічних інтересів, проте різняться за правовими основами, обсягом повноважень та рівнем впливу на суверенітет. У випадку ТВО реалізуються масштабні реформи, легітимізовані через міжнародне право, тоді як ВО зосереджується на підтриманні ефективного контролю в рамках обмежених повноважень, але в той же час створює колізії щодо меж своїх повноважень. Загалом, незалежно від правових меж, спільним залишається використання ВО як політичного інституту задля впливу на ситуацію на окупованих територіях на користь держави-окупанта. Стаття підсумовує, що подальші дослідження мають зосередитися на вивченні окупації як політичного інституту (практики) іноземного та міжнародного контролю.

Ключові слова: військова окупація, трансформаційна окупація , окуповані території, політичний інститут, Ірак, Палестина, управління територіями.

Introduction. Military occupation (hereinafter – MO) is a complex political and legal phenomenon that causes debate due to its impact on sovereignty, human rights and political governance of territories. The problem lies in the need for the occupation authorities to ensure administrative control in compliance with international humanitarian law and its growing influence on the political transformation of the region. Particular attention should be paid to comparing the concepts of military occupation and transformative military occupation (hereinafter – TMO) under international humanitarian law, which manifests itself in different impacts on the sovereignty and political governance of the territories. The analysis of cases of different manifestations of occupation allows us to identify the peculiarities of the realization of power during occupation, the impact of different concepts of occupation on sovereignty, and the approaches of the occupying power to governance.

The analysis of studies and publications shows that research on military occupation focuses on its legal aspects, the relation of real manifestations to IHL, as well as understanding the relevance of the concept to current practical challenges [7], [8], [9]. At the same time, researchers emphasize the growing influence of human rights on the manifestations of occupation, which leads to cases of foreign rule «beyond» the concept of military occupation laid

down in IHL, in particular in cases of occupation by a foreign actor [10] and an international (UN) actor [11], [12]. Some studies are devoted to specific cases of occupation, which reveal the peculiarities of territory management, the activities of the occupying power [13], as well as comparisons of cases of military occupation, determining their success or failure [14]. It is worth noting that discussions are ongoing regarding the need to develop the legal concept of military occupation in accordance with modern realities, the legitimacy of the transformation processes of the occupying and international authorities aimed at protecting human rights [15], [16].

Degree of Problem Elaboration. At the same time, there are not many works devoted to the political aspect of occupation, in particular, approaches to governance, exercise of power, policies applied, distribution of power and the place of the local actor in the occupation. In most cases, they either concentrate on a single case or focus on the relation to the concept of military occupation in IHL, the facts of its violation or compliance. At the same time, military occupation can be viewed as a political institution, a practice used by a foreign or international actor in which they either comply with IHL or not, and go beyond its «limits». In this context, the question arises whether a foreign actor uses the institution of military occupation for its own benefit regardless of its compliance with IHL, whether there is a difference between the impact on sovereignty and hence on governance in cases of MO and TMO.

Tasks and objectives. The purpose of the article is to define the legal framework of the institute of military occupation, to compare the concepts of MO and TMO, and to analyze two cases, the occupation of Iraq and Palestine – with focus on the impact on the sovereignty of these territories and the policies of the occupying power (use of the institute).

Main Section. The international legal regime of military occupation is determined primarily by the Hague Conventions of 1907 (in particular, the IV Hague Convention and its annex – the Rules of Warfare on Land) [3] and the Geneva Conventions of 1949 (in particular, the Fourth Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War) [2] and the provisions of the Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, adopted in 1977 [1]. It is used during armed conflicts to limit the means and methods of warfare. Being a part of international humanitarian law (hereinafter – IHL), these treaties are aimed at protecting civilians from the effects of armed conflict and those who have ceased to participate in hostilities. IHL is designed to limit the consequences of conflicts based on considerations of humanity [5].

Regarding the regime of military occupation, these documents establish the rights and obligations of the occupying power and protect the civilian population in the occupied territories. The institution of military occupation is a set of legal, political, administrative and military mechanisms that regulate relations between the occupying power, the civilian population and the occupied territory. This institution is defined by international law and was created to regulate situations when a state or military formation controls the territory of another state without its consent.

The fundamental principle of MO is that sovereignty does not transfer to the occupying party (the principle of preservation – «status quo ante») until the conflict is over. This principle stems from the prohibition of the use of force, the inviolability of the territorial integrity of states in international law and the provisions of the above conventions [4, p. 193-197]. The key principles laid down by IHL in the provisions on MO are: preservation of the status quo of territories, mandatory application of the provisions of the conventions in case of occupation and protection of civilians in time of war [8, p. 68-107].

The establishment of occupation presupposes the existence of the so-called effective control over the territory by the occupying power. This concept is based on an assessment of the real state of affairs, in particular, whether the state or other entity exercises effective control over the territory. The territory is considered occupied only to the extent that effective control has actually been established and can be exercised, which implies the ability of the occupying power to perform the functions of an interim government in order to implement the provisions of the IHL Conventions [16, p. 10-15]. So, the MO provides for the establishment of an occupation regime temporarily carried out by the Occupying Power as a provisional government in the occupied territory. The main purpose of such temporary administration is to carry out a set of duties and powers, including administrative management, ensuring public order, observance of the legal regime, ensuring the basic needs of the population and compliance with humanitarian norms, limited management of property and resources in the occupied territory, compliance with international humanitarian law, cooperation with international organizations, etc. These conventions establish that the government of the occupying power is responsible for actions committed in the occupied territory, but do not provide much detail on who exercises these powers on the ground and how, limiting themselves to the concept of «occupying power».

The principle of «preservation» at the heart of the laws on military occupation implies the idea of temporary guardianship, which limits the possibility of constitutional changes that the occupying power can make. In accordance with these restrictions, which stem from the list of possibilities of the occupier, the occupying power was to be considered as a de facto administrator, not a sovereign and reformer [9, p. 585-594].

Such governance does not provide for the transfer of sovereignty until the war is over or annexation, and the political status of the territories is transformed. The end of the MO and, accordingly, the operation of its regime, is possible in three main ways: 1) loss of effective control – the absence or termination of the occupying power's real ability to exercise power in the occupied territory; 2) official consent to foreign military presence – legalization of the presence of troops through voluntary agreement between the parties to the conflict (implies the consent of the sovereign); 3) legitimate political settlement – reaching an agreement between the interested actors that formally ends the occupation and establishes new legal relations (does not imply unilateral annexation) [17, p. 69-72].

However, due to the historical practice of occupation processes and the activities carried out by the occupying power during various manifestations of occupation in the second half of the twentieth and early twenty-first centuries, the concept of MO codified in IHL has recently been revised by researchers. This is, among other things, due to the discrepancy between the actual manifestations and the principles of IHL, the variety of cases and gaps in the law of IHL, the unresolved nature of all possible problems arising in connection with MO, and the growing influence of international human rights law (hereinafter – IHRL). One of the concepts that has become the subject of discussion by researchers is Transformative Military Occupation (TMO).

The change in approaches to occupation reflects the evolution of international law and practice of managing territories in conflict. Transformative military occupation differs from military occupation not only in terms of its goals, but also in the realization of power. If, according to the logic of the Conventions, the regime of the MO cannot carry out political transformations of the territories, adhering to the principle of «preservation», the TMO regime is aimed at changing the socio-political structure of the occupied territory, under the auspices of international law and human rights principles. The MO involves temporary control over the territory by foreign armed forces, while the TMO is aimed at fundamentally changing the political, social and economic structures of the occupied territory, based on the provisions of human rights laws, but with the risk of ignoring local needs and the participation of the population in this process [18, p. 2-9].

Such cases, which are referred to as «transformative», include, at least, the cases of international territorial administration (hereinafter – ITA) of the UN in Kosovo, East Timor, as well as the occupation by the USA-led allies in Iraq in 2003. The UN played an important role in the ever-growing influence of IHRL during the occupation, which was reflected in numerous resolutions that defined the powers of international and foreign actors in the occupied territories, which significantly expanded them beyond the law of MOs. And while the ITAs in Kosovo and East Timor were not defined by the UN as military occupations at all, in the case of the USA-led coalition's invasion of Iraq, the UN General Assembly resolution clearly recognized the USA and UK as occupying powers and, accordingly, the applicability of IHL to this case, but also the importance of promoting the protection of human rights (IHRL) [19, p. 4].

In this article we will focus on two cases of occupation: Israel's military occupation of Palestine and the transformative military occupation of the USA-led coalition in Iraq. Through the analysis of the exercise of power and political activities of the occupying power in these cases, we will trace their correlation with the highlighted principle of «preservation of sovereignty» in the laws on MO, compare them with each other, and draw a conclusion on how a foreign actor can use the institution of MO in practice.

The case of the occupation of Iraq (TMO)

In the case of the occupation of Iraq, after the overthrow of Saddam Hussein's regime, the UN Security Council Resolution 1483 was adopted. The resolution officially recognized the United States of America and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland as the occupying powers within the framework of the unified administration, the so-called «Administration». The legal basis of the occupation was recognized by international humanitarian law (the Hague 1907 and Geneva 1949 Conventions) and the resolution, respectively.

The Coalition Provisional Authority (hereinafter – CPA), headed by the Administrator, concentrated all legislative, executive and judicial power. In the early stages of the occupation, the Administrator established the the Council for International Coordination to increase international involvement in the humanitarian and reconstruction sectors. In July 2003, the Iraqi Governing Council was also established as the highest representative local body, which was to precede the establishment of an internationally recognized representative government [20]. The CPA was divided into four geographical regions: North, Central, South-Central and South, which had common goals but were responsible to the Administrator for the respective territory.

Along with the formation of the Transitional Government Council, the key measures at the initial stage, under the chairmanship of Paul Bremer, were the introduction of the policy of de-Ba'athification (banning the Baath Party) and the disbanding of the Iraqi army and security agencies. The policy of de-Ba'athification included the fight against the pan-Arab political movement, the eradication of the influence of the former ruling Baath Party on state institutions [21, p. 1-4].

In March 2004, the Iraqi Transitional Administrative Law (TAL) was adopted, which became the basis

for the political transition in Iraq. The TAL came into force on June 28, 2004, after the transfer of sovereignty from the CPA to the Iraqi Interim Government (IIG).

The TAL defined the transition from temporary to permanent local representation in two stages: 1) approval of the IIG and elections to the provisional National Assembly (parliament); 2) approval of the permanent constitution, elections to the National Assembly, and formation of a permanent government [22].

During the period of transition of power from the interim government to the transitional parliament, the referendum and the election of a permanent parliament and government, assistance in coordinating and implementing this process was provided by an international actor – the Special Representative of the Secretary-General and the United Nations Assistance Mission for Iraq (UNAMI).

The referendum on the permanent constitution of Iraq was held in October 2005. Its purpose was to approve a new constitution that would enshrine the principles of democratic governance and administrative structure [23]. The approval of the constitution resulted in the establishment of the Republic of Iraq and the autonomous state entity (subject of the federation) of Iraqi Kurdistan. The main provisions of the Iraqi constitution included the declaration of the country as a federal state that recognizes the multinational and multi-religious nature of its population. In addition, significant powers were delegated to the regions, which provided greater autonomy to local authorities and consolidated the structure of power distribution between the center and regions (governorates) [6, p. 170-177].

The parliamentary elections of December 15, 2005, were held as part of the process of finalizing the establishment of a permanent government. Voters elected 275 members of the Council of Representatives, with more than 7,000 candidates running. These elections became a key stage in the formation of a multi-party government in the new Iraqi political system [24]. The main players were political coalitions: 1) Unified Iraqi Coalition – 41.19% (mainly Shiite coalition); 2) Iraqi National List – 8.02% (mainly represented secular, cross-community alternative); 3) Kurdistani Gathering – 21.67% (consisted of Kurdish parties that supported federalization); 4) Tawafoq Iraqi Front – 15.09% (a coalition of Sunni Arab parties and movements), initially boycotted the political process, but later joined the elections in an attempt to maintain influence on political decisions that they considered threatening to the Sunni community.

The process of forming the government was complex and required negotiations between ethno-religious groups. Jalal Talabani (Kurd) was elected president, emphasizing the important role of the Kurdish community in the new political system. After several months of consultations, Nouri al-Maliki (Shiite) was elected Prime Minister, representing the United Iraqi Alliance and trying to form a different ethno-religious composition of the Cabinet. The political structure of the new government reflected the distribution of power among the main ethnic groups, but maintained internal tensions over different views on federalization, power sharing, and economic control over oil resources.

After the transfer of power to the IIG, the US presence in Iraq has been transformed into other forms. One of the main institutions, the US Embassy in Iraq, became the largest American embassy in the world. In 2008, through the mechanism of the Status of Forces Agreement (SOFA) with the Iraqi government, the legal framework for the US military and expert advisory presence in the country was formed, which guaranteed a gradual reduction of the US military contingent. From direct control of the territory, the US activities were reorganized into political and economic support of the Iraqi government and military presence to fight threats. With the signing of the Agreement on Troop Reduction and Strategic Partnership between the United States and Iraq in 2008, the occupation was effectively ended. According to this agreement, all U.S. combat troops were to leave Iraq by the end of 2011, which happened in December of that year.

Analyzing the political activities of the Administration during the period of occupation, we can identify the following measures [25]:

1) Implementation of the policy of de-Baathification, which essentially removed from the government the former top government circles and administrative staff, as well as a significant part of the Sunni community of the country;

2) Creation of the Iraqi Armed Forces, the Ministry of Defense, the Intelligence Service and other security and law enforcement agencies, as well as the prohibition of «unofficial» local armed groups;

3) Human rights reform, which included the implementation of internationally recognized human rights standards and the creation of an institutional framework for the observance of human rights in Iraq;

4) Criminal code reform and judicial reform, which repealed many provisions of the previous criminal code and provided for the establishment of a Central Criminal Court;

5) Comprehensive economic sector reforms aimed at transforming the Iraqi economy from a centralized to a market economy dominated by the private sector;

6) Adoption of a number of anti-corruption measures aimed at the formation of anti-corruption institutions and ensuring the accountability of civil servants [26, p. 195-208];

7) Ensuring the «transition of sovereignty» from the previous regime to the Iraqi Interim Government (IIG) in order to adopt a new Constitution, proclaim

the state, form government bodies and a new political elite;

8) Ensuring the US military presence after the formal end of the occupation through agreements with the new sovereign.

To ensure continuity of legislation, a number of institutions were established and laws were passed. The Electoral Commission and the Joint Detainee Committee were established to coordinate detention policies between the IIG and the US-British multinational forces that remained in Iraq after the occupation. Electoral laws, a law on political parties, and an order disqualifying certain individuals from running for or holding public office were adopted, aimed at stabilizing the political process after the transition of power. One of the key steps in this direction was the decision that the laws adopted by the CPA would remain in force until they were repealed or amended by a lawful act of a new sovereign government.

Therefore, in the area of state-building, the occupation administration was able to lay the foundations for the development of a liberal democratic state with international human rights standards and a market economy in a short period of time. At the same time, domestic politics was characterized by processes related to Iraq's historical features and the Allied invasion: polarization of ideologically opposed groups, isolation of the part of the population that, according to the logic of de-Baathification, was losing access to power, and a fierce struggle against those who did not «fit» into Iraq's new democratic structure. These three processes were clearly opposed to the principles that the Administration laid down as the basis of Iraq's governance (democracy, human rights protection, and decentralization). This ultimately determined further threats to Iraq's national security, lack of national unity and civil wars, as well as a surge in terrorist activity.

For this case, we propose below a model of the transformation of Iraqi state sovereignty during the occupation, **model 1.**

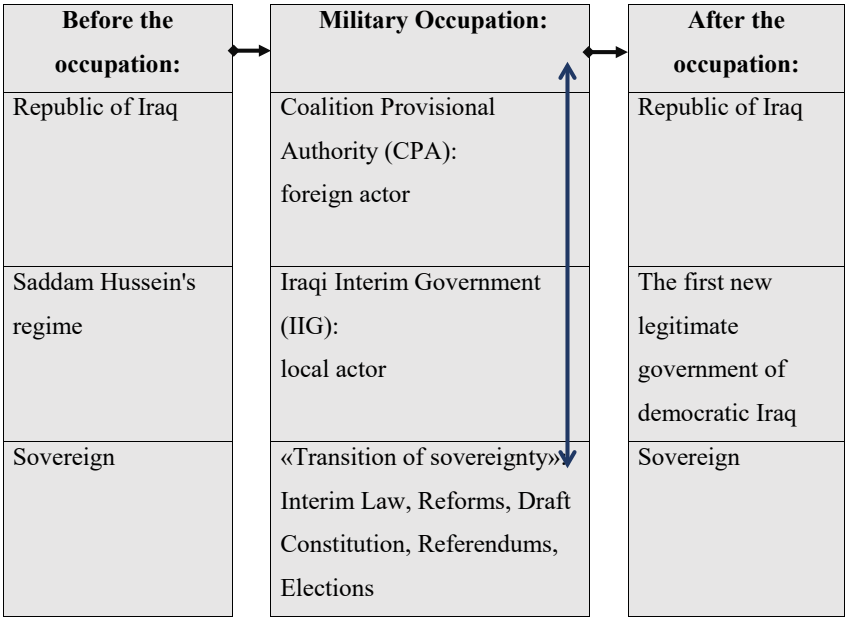

Note. *The so-called «sovereignty problem» was already resolved in the UN Security Council Resolution that defined the transformational power of the CPA, which legalized its right to implement the «transition of sovereignty». The loss of legitimacy of the previous regime was internationally recognized by an international actor.*

The case of the occupation of Palestine (MO)

Since 1948, Israel's occupation of the territory of Palestine has continued in various territorial dimensions. Israel maintains control over large parts of the West Bank and East Jerusalem, despite UN resolutions calling for an end to the occupation and the establishment of a Palestinian state. The conflict remains unresolved, periodically shifting from decline to escalation.

The UN has adopted a number of resolutions recognizing East Jerusalem, the Gaza Strip, the West Bank and the Golan Heights as occupied, including Resolutions 242 (1967) and 338 (1973), which call for an end to the occupation and the start of a peace process. General Assembly Resolution 225 (2011) reaffirmed the sovereignty of the Palestinian people over these territories. The legal framework of the occupation is determined by the Hague Convention of 1907, the Geneva Convention of 1949 and the relevant UN resolutions (S/RES/242 (1967), S/RES/338 (1973), A/RES/66/225 (2011)) [27], [28], [29].

The occupation of the Palestinian territories began in 1948 during the first Arab-Israeli war, when Israel occupied a large part of the territory allocated by the UN mandate for the creation of a Palestinian state. After the Six-Day War of 1967, Israel occupied East Jerusalem, the West Bank, the Gaza Strip, the Sinai Peninsula, and the Golan Heights. They were governed by a military administration that regulated all aspects of life through orders, including the adaptation of previous legislation [30, p. 81-121]. The legal system of the occupied territories was complex, as Israel defined them as «disputed» rather than occupied. According to Israel's logic, IHL was applied «de facto», and previous laws in force in these territories were valid in the absence of contradictions with military orders of the occupation administration. Under such circumstances, Israel does not recognize violations of IHL if politically motivated decisions contradict it [31]. There were no mechanisms of influence for the Palestinian population, and the administration was carried out through the Ministry of Defense with the involvement of civilian personnel, under the general subordination of the Israel government.

An important event was the creation of the Palestinian National Authority (PNA) in 1994 as part of the Oslo Accords. The territories were divided into zones A, B, and C with different levels of Israeli and Palestinian control. The PNA received legislative, executive and judicial structures [32]. In 2006, Hamas election victory led to a political split between Hamas and Fatah, which complicated governance and deepened the crisis. The full functioning of the autonomy is constantly under the influence of interrelated factors: internal crisis, pressure from Israeli policy in the occupied territories, and outbreaks of violence between the populations of Israel and Palestine. These factors undermine both the negotiation process around a settlement and the progress of the PNA's functionality.

Despite internal reforms and UN support, these problems slow down state-building [33, p. 4-6]. General characteristics of governance of the occupied territories: 1) higher power has always belonged to Israel, 2) evolution of the power structure through negotiations, 3) the creation of the PNA was an important change, but its activities were under pressure from Israeli policy and directly dependent on the settlement of the problem as a whole, 4) strengthening of Hamas and loss of unity, which contributes to weakness, 5) continued violence.

Analyzing Israel's political activities during the period of long-term occupation, we identify the following measures:

1) Annexation and colonization. At the initial stage, the territories were not completely isolated, but Israel annexed East Jerusalem, expropriated about 40% of Palestinian land, established around 125 Jewish settlements, and the Jewish population on OT reached near 60 thousand. Palestinians were involved in the Israeli economy, but they were forbidden to develop their own industry, limited mobility and powers of local municipalities [34, p. 30-32]. Of the more than 675,000 hectares of state land in the West Bank, 99% is intended for Israeli citizens, while in Area C, only 1.5% of Palestinian construction applications were approved from 2016 to 2021, which is many times less than the number of demolition orders. At the same time, more than 23,696 housing units were built in Jewish settlements in Area C between 2009 and 2020 [35].

2) Economic integration and restrictions. Prior to the First Intifada, up to 108 thousand Palestinians worked in Israel and were integrated into the general market, which was characterized by a general level of income growth [36]. However, the development of the local economy was hindered by restrictions preventing industrial establishment and by Israel's control over land and water resources [34], [37, p. 175-181]. After the second intifada, the unemployment rate among Palestinians reached 32.6%, and the share of the labor force employed in Israel decreased from 30% in 1992 to 7% in 1996 [34, p. 35-40].

3) Control over movement and access to resources. Palestinians are forced to obtain permits to move through checkpoints. After the introduction of the division into control zones A, B, C, the Palestinian population is concentrated in scattered areas, while Israel controls borders of the most of the territory as well as key resources [38, p. 104-137]. Israeli water consumption in the occupied territories is 4 times higher than that of Palestinians. Only 13% of East Jerusalem is reserved for Palestinian construction, while Israeli settlements occupy 35% of the territory [39].

4) Social and legal restrictions. The Palestinian population is subject to military courts, which mostly hand down guilty verdicts and were criticized for being biased, while Israeli settlers are subject in Israeli civilian courts [39].

5) Isolation of the Gaza Strip. In 2005, Israel withdrew from the Gaza Strip, but imposed a blockade since 2007. Permanent isolation and military operations, such as «Cast Lead» (2008-2009) and «Operation Protective Edge» (2014), have significantly worsened living conditions in Gaza [35].

The International Court of Justice has concluded that Israel's policies and practices in the occupied Palestinian territories grossly violate the right of the Palestinian people to self-determination. These actions lead to the fragmentation of the territories, change the demography, undermine the development of the Palestinians, and deprive them of sovereignty over their own resources. The prolonged nature of these violations increases their destructive effect, endangering the realization of the right to self-determination [40, p. 65-73].

It is also important to note that the overall Israel's occupation policy has evolved from «colonization» (integration) to «isolation». The former did have a certain positive impact on the coexistence of the population, the economic situation of the Palestinians, and contributed to the reduction of violence. However, its failure was caused by political uncertainty, which led to the uprising and Israel's transition to the policy of «isolation» after the PNA received «limited sovereignty» [34, p. 39-41]. In both cases, it looks like the primary goal was a politically motivated goal of establishing its own influence in the territories.

Israel justifies the vector of its policy by the fact that the initial period of occupation, the integration of Palestinians into a single market and the provision of social services, did not stop the violence. The move to isolation and increased control was a reaction to the escalation of the conflict and terrorist threats. At the same time, Palestinian logic suggests that violence and terrorism are the result of the occupation policy and stagnant negotiations, while for Israel, radical measures are a response to these threats. However, no stage of the occupation policy has solved the problem of the status of Palestine, but only generated cycles of temporary «calm» and «new outbreaks» of violence. This situation shows that without resolving the issue of sovereignty, any policy will remain unstable and doomed to failure.

For this case, we propose below a model of the transformation of Palestinian state sovereignty under occupation, **model 2**.

Before the occupation:	**Military Occupation:**	**After the occupation:**
The British Mandate (until 1948), the UN Partition Plan for Palestine (Resolution 181)	Israel: foreign actor	Not resolved, completion depends on the resolution of the «sovereignty problem» between the actors.
Israel proclaimed sovereignty over the territory it had been allocated, but the Palestinian state was not created, beginning a long series of wars	PLO and PNA (proclamation of the State of Palestine, Oslo Accords): local actors («limited sovereignty»)	
Palestinian sovereignty is undefined due to war and multilateral occupation	Divided control zones: Areas A, B, C, with a total blockade of the Gaza Strip. There is no «transition of sovereignty», it depends on the negotiation process.	

Note. *As we can see, the so-called «transition of sovereignty» does not occur as in case 1. The «problem of sovereignty» depends on the negotiations of the interested actors. During this period, the occupation has become a long-term one, and the decisions and activities of the occupying power affect both the general situation around of Palestine and the institutional capacity of the PNA on sovereign territory.*

Conclusions. The analysis allows us to answer the arised research questions. Does a foreign actor influence the occupied territories for its own benefit? – Yes. Despite this commonality, is there a difference in manifestations between the MO and the TMO? – Yes, there is no «transition of sovereignty». But in the first case, it was legitimized through the right of the strong, and in the second case, it is blocked by an interested actor in the external space, while the same actor takes personally motivated measures in the internal space.

Difference: the «sovereignty problem» is solved, which contributes to the end of the occupation on the one hand, and empowers the occupier on the other. **Commonalities:** activities that go beyond the role of the «interim government» that adheres to the principle of preservation, albeit to a significantly different extent. In the first case, openly and legitimately based on on the recognition of an international actor, and in the other, disguisedly, avoiding recognition of IHL principles.

General conclusion. In both cases, both MO and TMO, there is a contradiction with the inherent principle of status quo ante in IHL regarding military occupation. Through occupation, a foreign actor, albeit temporarily, has full power, backed by force. If the international community or a local actor detects that a foreign actor is going beyond the principles of IHL (MO) or other accepted legal frameworks (TMO), there are no tools or mechanisms to deter it. The very fact of establishing a military occupation demonstrates the real balance of power and the advantage of one of the parties. Therefore, in the event of an MO, even if it fits within or goes beyond the legal requirements, the author argues that a foreign actor may use the institution of military occupation for politically motivated mercenary purposes. During the occupation, a foreign actor may take measures that significantly change the economic, social, demographic, and political situation in the occupied territory. In other words, the right of the strong is realized in practice through the institution of military occupation, which can become a tool for weakening the opponent and strengthening its own influence, and follows military intervention. In this case, the difference between the MO and the TMO is the legal basis of the occupation regimes and the breadth of their powers. However, what remains common is the use of the institution of occupation in accordance with their own interests, within these established limits. It is proposed to continue the study of occupation as a political institution of foreign, international control.

REFERENCES:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 20.12.2024).
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_153 (дата звернення: 21.12.2024).
3. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 20.12.2024).
4. Макаров І. М. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 3. С. 193–197. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/34.pdf.
5. Міжнародне гуманітарне право. *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL: https://minre.gov.ua/diyalnist/napryamky-proektiv-minreintegracziyi/mizhnarodne-gumanitarne-pravo/ (дата звернення: 20.12.2024).
6. Ямпольска Л. М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, ВГО «Українська академія наук», вид-во «Гілея»*. 2019. Т. 8, № 147. С. 170–177.
7. Roberts A. What Is a Military Occupation?. British Yearbook of International Law. 1984. Vol. 55, no. 1. P. 249–305. URL https://doi.org/10.1093/bybil/55.1.249
8. Benvenisti E. The International Law of Occupation. Oxford : Oxford Academic, 2012. 352 p. URL: https://doi.org/10.1093/law/9780199588893.001.0001
9. Roberts A. Transformative Military Occupation: Applying the Laws of War and Human Rights. The American Journal of International Law. 2006. Vol. 100, no. 3. P. 580–622. URL: http://www.jstor.org/stable/4091371
10. Colonel D. A. W. The Law of Occupation and Post-Armed-Conflict Governance. Army University Press: Military review. 2007. P. 20–29. URL: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20071231_art006.pdf
11. Benvenisti E. The Applicability of the Law of Occupation to UN Administration of Foreign Territory. University of Cambridge Faculty of Law Research Paper. 2019. Vol. 36. URL: https://ssrn.com/abstract=3498872
12. International Administration of Territories and the Dilemma of Accountability / M. Yacoub et al. Asian Social Science. 2017. Vol. 14, no. 1. P. 147. URL: https://doi.org/10.5539/ass.v14n1p147
13. Stirk P. M. R. The Politics of Military Occupation. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2009. 252 p. URL: http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1r26dx
14. Edelstein D. M. Occupational Hazards: Why Military Occupations Succeed or Fail. International Security. 2004. Vol. 29, no. 1. P. 49–91. URL: https://www.jstor.org/stable/4137547
15. Fox G. H. Transformative occupation and the unilateralist impulse. International Review of the Red Cross. 2012. Vol. 94, no. 885. P. 237–266. URL: https://doi.org/10.1017/s1816383112000598

16. Ferraro T. Occupation and other forms of administration of foreign territory. Expert meeting materials. International Committee of the Red Cross. 2012. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf

17. Melzer N., Kuster E. International Humanitarian Law: A Comprehensive Introduction. Geneva: International Committee of the Red Cross, 2022. URL: https://www.icrc.org/en/publication/4231-international-humanitarian-law-comprehensive-introduction

18. Gurmendi Dunkelberg A. Your Country, My Rules: Can Military Occupations Create Successful Transitions? SSRN Electronic Journal. 2015. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.2563212

19. United Nations Security Council Resolution 1483 (2003): S/RES/1483. URL: https://digitallibrary.un.org/record/495555?ln=en&v=pdf

20. Coalition Provisional Authority (2003): Reg. No. 6, Governing Council of Iraq, CP A/REG. URL: https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20030713_CPAREG_6_Governing_Council_of_Iraq_.pdf

21. Coalition Provisional Authority (2003): Reg. No. 1, Implementation of De-Baathification Order, CPA/ORD/16. URL: https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/index.html#Regulations

22. Coalition Provisional Authority (2004): Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period. URL: https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2004/en/39004

23. Beehner L. Iraq's Parliamentary Elections: An Explainer. The Council on Foreign Relations (CFR). 2005. URL: https://www.cfr.org/backgrounder/iraqs-parliamentary-elections-explainer

24. Iraqi Council of Representatives 2005. Election Guide. *International Foundation for Electoral Systems (IFES)*. 2005. URL: https://www.electionguide.org/countries/id/104/

25. CPA Official Documents. *The Coalition Provisional Authority regulations*, University of North Texas: library. 2003-2004. URL: https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/index.html#Regulations

26. Fox G. H. The Occupation of Iraq. Law Faculty Research Publications. 2005. Vol. 36, no. 2. P. 195–208. URL: https://digitalcommons.wayne.edu/lawfrp/198/

27. United Nations Security Council Resolution 242 (1967), S/RES/242. URL: https://main.un.org/securitycouncil/en/content/resolutions-adopted-security-council-1967

28. United Nations Security Council Resolution 338 (1973), S/RES/338. URL: https://digitallibrary.un.org/record/93466?ln=ru&v=pdf

29. United Nations General Assembly Resolution 225 (2011), A/RES/66/225. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n11/472/32/pdf/n1147232.pdf

30. Ruling Palestine: A history of the legally sanctioned Jewish-Israeli seizure of land and housing in Palestine. Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE). Geneva: BADIL Resource Center for Palestinian Residency & Refugee Rights, 2005. URL: http://www.miftah.org/Doc/Reports/2005/RulingPalestine_full.pdf

31. Roth K. The ICJ has demolished Israel's claims that it is not occupying Palestinian territories. The Guardian. 2024. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/article/2024/jul/22/the-icj-has-demolished-israels-claims-that-it-is-not-occupying-palestinian-territories

32. The Amended Basic Law: Palestine Central Election Commission (2003). President of the Palestinian National Authority. Geneva: Centre For Security Sector Governance. URL: https://security-legislation.ps/latest-laws/the-amended-basic-law-of-2003/

33. Palestinian state-building: achievements at high risk, *UN Special Coordinator for the Middle East Peace Process*, UNSCO, Brussels, 2012. URL: https://unsco.unmissions.org/sites/default/files/unsco_ahlc_report_march_2012.pdf

34. Gordon N. From Colonization to Separation: Exploring the Structure of Israel's Occupation. Third World Quarterly. Vol. 29, no. 1. P. 25–44. URL: https://www.jstor.org/stable/20455024

35. A Threshold Crossed: Israeli Authorities and the Crimes of Apartheid and Persecution, *Human Rights Watch report*, 2021. URL: https://www.hrw.org/report/2021/04/27/threshold-crossed/israeli-authorities-and-crimes-apartheid-and-persecution

36. Central Bureau of Statistics, National Accountability: Judea, Samaria and the Gaza Strip, 1968–1993, Tel Aviv: Central Bureau of Statistics, publication 1012. 1996. P. 18, 125.

37. Roy S. The Gaza Strip: The Political Economy of De-development. Washington : DC, 1995. 372 p.

38. Ron J. Frontiers and Ghettos: State Violence in Serbia and Israel. University of California Press, 2003. 286 p. URL: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1525/9780520936904/html

39. Israeli Occupation: 50 years of dispossesion, *Amnesty International report*, 2017. URL: https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2017/06/israel-occupation-50-years-of-dispossession/

40. Advisory opinion legal consequences arising from the policies and practices of israel in the occupied palestinian territory, including east jerusalem. International Court of Justice, 2024. 83 p. URL: https://www.icj-cij.org/case/186

РОЗДІЛ 4
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 321
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.12

РОЛЬ ТА МІСЦЕ НАТО В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

NATO'S ROLE AND PLACE IN THE EUROPEAN SECURITY SYSTEM

Біляк А.С.,
студентка V курсу факультету міжнародних відносин
Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»

Рослонь Д.Т.,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології та міжнародних відносин
Інституту гуманітарних та соціальних науки Національного університету «Львівська політехніка»

У статті автор розглядає важливу роль та місце НАТО в системі європейської безпеки, зокрема акцентуючи увагу на його впливі на безпекові координати як країн-членів Альянсу, так і європейських держав, що не входять до його складу. НАТО, будучи одним із основних інститутів колективної безпеки, виконує ключову функцію в процесах формування стратегічних пріоритетів у сфері оборони на європейському континенті. Він є важливим чинником у забезпеченні стабільності та взаємної безпеки серед країн-членів. Зокрема, для держав, які входять до складу Альянсу, НАТО є основним елементом їх зовнішньої політики, а також гарантованою основою для їхньої національної безпеки**.** Альянс допомагає координувати дії з оборони в умовах сучасних глобальних загроз, зокрема тероризму, кібернападів та військових агресій. Для країн, що не є членами НАТО, Альянс виступає важливим фактором стабільності, визначаючи певні рамки для співпраці та надаючи певні гарантії безпеки від зовнішніх загроз, що, безсумнівно, має позитивний вплив на безпекову ситуацію в регіоні. Особливу увагу стаття приділяє позиції НАТО щодо російсько-українського конфлікту, який має значний вплив на європейську безпеку та геополітичну ситуацію в світі. Альянс чітко заявив про свою підтримку суверенітету та територіальної цілісності України, надаючи їй політичну, економічну та військову підтримку. Це включає в себе постійну підтримку через санкції, розширену допомогу в області модернізації збройних сил України, а також тренування та підготовку військових підрозділів для відбиття агресії. У той же час, НАТО намагається уникати прямого військового втручання у конфлікт, зберігаючи стратегічну обережність і, одночасно, продовжуючи посилювати свої оборонні можливості на східному фланзі, у тому числі через розгортання додаткових сил та засобів у країнах Балтії, Польщі та Румунії. Це підкреслює позицію Альянсу, який прагне зберегти мир, не дозволяючи ескалації конфлікту до глобального рівня. Такий підхід ставить НАТО в центр геополітичних суперечок, де важливо правильно балансувати між підтримкою України та стримуванням ескалації напруженості з Росією, що є складним, але необхідним завданням для забезпечення довгострокової стабільності в Європі. Таким чином, роль НАТО в системі європейської безпеки є багатогранною та складною, адже Альянс мусить вирішувати цілу низку стратегічних завдань, що включають як безпеку своїх членів, так і безпеку європейських держав, що залишаються поза межами Альянсу, у контексті глобальних викликів.

Ключові слова: НАТО, європейська безпека, російсько–український конфлікт, оборонна стратегія, військова політика.

The article examines the important role and place of NATO in the European security system, particularly focusing on its influence on the security coordinates of both NATO member states and European countries that are not part of the Alliance. NATO, as one of the main institutions of collective security, plays a key role in shaping strategic priorities in the field of defense on the European continent. It is an important factor in ensuring stability and mutual security among member states. In particular, for countries that are members of the Alliance, NATO is a fundamental element of their foreign policy, as well as a guaranteed foundation for their national security. The Alliance helps coordinate defense actions in the face of contemporary global threats, including terrorism, cyberattacks, and military aggression. For countries that are not NATO members, the Alliance serves as an important factor of stability, setting certain frameworks for cooperation and providing specific security guarantees against external threats, which undoubtedly has a positive impact on the security situation in the region. The article pays particular attention to NATO's position on the Russian-Ukrainian conflict, which has a significant impact on European security and the geopolitical situation worldwide. The Alliance has clearly expressed its support for Ukraine's sovereignty and territorial integrity, providing political, economic, and military assistance. This includes ongoing support through sanctions, expanded assistance in the modernization of Ukraine's armed forces, as well as training and preparing military units to counter aggression. At the same time, NATO seeks to avoid direct military intervention in the conflict, maintaining strategic caution while continuing to strengthen its defense capabilities on

the eastern flank, including the deployment of additional forces and resources in the Baltic states, Poland, and Romania. This highlights the position of the Alliance, which seeks to maintain peace and avoid escalating the conflict to a global level. Such an approach places NATO at the center of geopolitical disputes, where it is crucial to balance supporting Ukraine and deterring the escalation of tensions with Russia, a complex but necessary task for ensuring long-term stability in Europe. Thus, NATO's role in the European security system is multifaceted and complex, as the Alliance must address a range of strategic tasks that include both the security of its members and the security of European countries outside the Alliance, in the context of global challenges.

Key words: NATO, European security, Russian-Ukrainian conflict, defense strategy, military policy.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальних геополітичних змін, зокрема через загострення російсько-української війни, НАТО опиняється в центрі важливих стратегічних викликів. Альянс має не лише зміцнювати оборонні позиції на сході Європи, а й балансувати між підтримкою суверенітету та територіальної цілісності України і запобіганням всебічних перемог Росії на фронті. У контексті цього постає питання про ефективність і межі впливу НАТО на стабільність європейського континенту, враховуючи складну політичну ситуацію та різні підходи до безпеки серед держав-членів Альянсу та країн, що не є його частиною. Водночас важливим є визначення ролі НАТО у формуванні стратегії безпеки Європи на фоні нових глобальних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. у темі ролі НАТО в системі європейської безпеки показує різноманітність підходів і поглядів на цей важливий аспект міжнародних відносин. Останнім часом спостерігається значний інтерес до вивчення впливу НАТО на глобальну стабільність, особливо в контексті війни між Росією та Україною. Дослідники зосереджуються на вивченні трансформації стратегічних пріоритетів Альянсу після анексії Криму Росією у 2014 році, а також після початку повно масштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році. Сучасні роботи звертаються до питання адаптації НАТО до нових викликів, таких як гібридні війни, кіберзагрози та зміна глобальних політичних реалій, а також ролі НАТО в забезпеченні безпеки країн-сусідів, таких як Україна, Молдова та Грузія, які не є членами Альянсу, але активно співпрацюють із ним. Було проаналізовано праці таких дослідників, як-от N. Megoran[17], Р. Балабан[2], Папп В. В.[7], Ерфан Є. А.[7] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри численні публікації та аналітичні матеріали, пов'язані з даною тематикою, залишаються аспекти, які або недостатньо розкриті, або потребують подальшого уточнення в умовах динамічних змін сучасного міжнародного порядку. Зокрема, ефективність діяльності Альянсу на європейському континенті, що включає в себе характеристику його взаємодії з країнами-членами, а також висвітлення особливостей відносин Росія-НАТО в контексті російської збройної агресії на території України. Актуальним також є дослідження питання співпраці України та НАТО в контексті можливого вступу нашої країни до складу Альянсу в майбутньому.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ця стаття ставить ціль проаналізувати роль НАТО в європейській безпеці, зокрема його вплив на безпеку країн-членів та європейських держав, що не входять до Альянсу. Окремо розглянути потрібно стратегії НАТО у відповідь на геополітичні виклики, зокрема російсько-українську війну, а також особливості балансу між військовими і дипломатичними підходами Альянсу для збереження стабільності в Європі та запобігання ескалації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість даної теми підкреслюється її актуальністю для розуміння сучасних міжнародних відносин і політичних процесів, особливо в умовах змін у геополітичному контексті та еволюції загроз. Подальші дослідження необхідні для аналізу нових викликів і оцінки ефективності НАТО у сучасних умовах.

НАТО складається з 32 країн, але активно співпрацює з понад 40 партнерами та міжнародними організаціями, що не є його членами. Це партнерство зміцнює безпеку поза межами Альянсу, підвищуючи стійкість самої організації. НАТО взаємодіє з партнерами в різних сферах, від політики до безпеки, зокрема в боротьбі з тероризмом і зміною клімату. Така співпраця сприяє покращенню безпеки для всіх учасників і міжнародної спільноти [17]. Роль НАТО в забезпеченні безпеки є важливою як для країн-членів Альянсу, так і для європейських держав, що не є його частиною, адже Альянс суттєво впливає на стабільність і оборону в Європі.

Для держав, що входять до НАТО, цей Альянс є основним гарантом їхньої колективної безпеки. Члени Альянсу можуть покладатися на взаємну підтримку в разі зовнішньої агресії, що забезпечує їм додаткові гарантії захисту. НАТО також створює умови для розвитку військової співпраці між країнами-членами, організовуючи спільні навчання та операції, що сприяє зміцненню оборонних спроможностей учасників.

Надаючи можливості для співпраці через програми партнерства або оборонні угоди НАТО забезпечує безпеку країн, що не є його членами. Співпраця з Альянсом допомагає країнам розробляти стратегії національної безпеки та запобігати зовнішнім загрозам.

Військова присутність НАТО на східних кордонах є складовою стратегії стримування. У останні роки Альянс посилив свою присутність, розгорнувши багатонаціональні групи в країнах, таких як Болгарія, Латвія, Литва, Польща та Румунія, а також залучив додаткові ресурси для забезпечення безпеки від Балтійського до Чорного моря. Ці кроки свідчать про рішучість Альянсу захищати своїх членів і їхні території [16]. Значення військової присутності НАТО у Східній Європі зросло, особливо на тлі змін у безпековій ситуації в євроатлантичному регіоні після незаконної анексії Криму Росією в 2014 році та її повномасштабного вторгнення в Україну в 2022 році. НАТО відповів на ці виклики значним збільшенням готовності своїх збройних сил до оборони і захисту членів Альянсу [17]. Посилена передова присутність НАТО включає в себе вісім багатонаціональних бойових груп, які створюються на основі волонтерства, можливостей країн-учасниць та ротаційного принципу. Ці підрозділи взаємодіють з національними силами самооборони і підтримують постійну присутність у країнах їхнього дислокування, забезпечуючи готовність до дій у разі потреби. Кожна з бойових груп має унікальні характеристики, зокрема чисельність і склад, що визначаються залежно від специфіки географічного розташування та можливих загроз, що є свідченням їх військової доцільності. На північному сході Європи (Естонія, Латвія, Литва та Польща) розташовано чотири бойові групи НАТО, які підпорядковуються багатонаціональному корпусу «Північний схід», центральний штаб якого знаходиться у Щецині, Польща. Для координації тренувальних заходів створено два штаби на рівні дивізії. Багатонаціональна дивізія «Північний схід», яка базується в Польщі, з грудня 2018 року активно співпрацює з підрозділами Польщі та Литви. У жовтні 2020 року був сформований штаб дивізії «Північ», що знаходиться в Латвії та Данії, і взаємодіє з бойовими групами в Естонії та Латвії. Для південно-східного регіону Європи багатонаціональні дивізії «Центр» в Угорщині та «Південний схід» у Румунії координують чотири бойові групи в Болгарії, Угорщині, Румунії та Словаччині.

Додатково, різноманітні заходи, що впроваджуються країнами-членами Альянсу на національному рівні, навіть якщо вони формально не входять до складу передової присутності НАТО, сприяють зміцненню зусиль НАТО на східному фланзі Альянсу [5].

НАТО має стратегію оперативного підкріплення, що дозволяє швидко переміщувати сили з найвищим рівнем готовності. Це включає оперативно-тактичні сили, Сили реагування НАТО, національні сили з підвищеною готовністю та підрозділи з важким обладнанням. Стратегія спрямована на зміцнення обороноздатності передових підрозділів Альянсу в країнах-членах.

Посилення військової присутності НАТО в Східній Європі є відповіддю на агресивну політику Росії, яка загрожує стабільності в євроатлантичному регіоні.

Росія стала основною і найбільш реалістичною загрозою для безпеки членів НАТО, а також для миру і стабільності в регіоні [5]. На саміті в Уельсі у вересні 2014 року країни-члени НАТО дійшли згоди щодо Плану дій по готовності, метою якого є забезпечення швидкого реагування на фундаментальні зміни у безпековому середовищі на межах Альянсу та в більш широкому контексті [8]. На основі рішень, ухвалених на Варшавському саміті НАТО 2016 року, країни-члени Альянсу визначили низку додаткових кроків для зміцнення стратегічних позицій НАТО в аспектах стримування та оборони, а також для розширення стабільності й посилення безпеки поза межами території Альянсу. Одним із ключових рішень стало впровадження посиленої передової присутності на північному сході та індивідуально визначеної передової присутності на південному сході, що стало найбільшим кроком у зміцненні колективної оборони НАТО за останні десятиліття. Відповідно до рішень, ухвалених на Варшавському саміті, до липня 2017 року було розгорнуто багатонаціональні бойові групи в Естонії, Латвії, Литві та Польщі [3].

Країни НАТО посилили свою військову активність на південному сході, створивши спеціальну присутність на суші, в повітрі та на морі, зокрема для покращення ситуаційної обізнаності, підвищення оперативної сумісності та реактивності збройних сил. У відповідь на дії Росії в Чорному морі, у листопаді 2018 року НАТО ухвалило рішення посилити присутність у цьому регіоні та збільшити підтримку Грузії та України, зокрема через навчання для військово-морських сил і берегової охорони та частіші візити до портів.

Після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, НАТО розгорнуло додаткові сили в Східній та Південно-Східній Європі. Це включало збільшення кількості кораблів, літаків та особового складу, підвищення боєготовності та посилення військово-морської присутності в Балтійському і Середземному морях. Також було вперше розгорнуто підрозділи Сил реагування НАТО вищого ступеня готовності в Румунії [13]. На позачерговому саміті НАТО, який відбувся в Брюсселі 24 березня 2022 року, лідери країн Альянсу ухвалили рішення про розгортання чотирьох нових багатонаціональних бойових груп в Болгарії, Угорщині, Румунії та Словаччині. Це рішення спричинило зростання чисельності стаціонарних військ НАТО, ефективно подвоюючи її на східному фланзі Альянсу, що тепер простягається

від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні [13].

На Вільнюському саміті НАТО у 2023 році члени Альянсу затвердили нові регіональні оборонні плани, що значно підвищують узгодженість між колективними і національними планами оборони, включаючи аспекти збройних сил, оборонної позиції, спроможностей, а також командування і управління [10]. Передова присутність НАТО демонструє солідарність, рішучість і оперативну готовність Альянсу реагувати на будь-яку агресію. Завдяки навчанням і тренуванням, військовий персонал держав-членів Альянсу здобуває досвід спільних дій, що сприяє підвищенню боєготовності та оперативної сумісності. Ситуація у сфері безпеки в євроатлантичному регіоні постійно змінюється, з'являються нові загрози та виклики, що враховуються при плануванні діяльності НАТО. Альянс має підтримувати стабільну та ефективну оборонну позицію, при цьому всі заходи повинні залишатися оборонними, пропорційними і відповідати міжнародним зобов'язанням.

Військова присутність НАТО на східних кордонах Альянсу є основою стратегії стримування, особливо після анексії Криму Росією в 2014 році та її вторгнення в Україну в 2022 році. Україна вже давно мала важливу роль у світовій безпеці, хоча її значення часто залишалося непоміченим. Сьогодні країна знаходиться на передовій нового суперництва великих держав, яке, як очікують аналітики, буде домінувати в міжнародних відносинах у найближчі десятиліття. [1]. Через рік після початку повномасштабної війни багато аналітиків з питань оборони і зовнішньої політики визнали цей крок як серйозну стратегічну помилку президента Росії Володимира Путіна. Багато експертів не очікують швидкого дипломатичного вирішення конфлікту і, натомість, визнають високу ймовірність подальшої ескалації, яка може включати загрозу використання Росією ядерної зброї. Війна значно прискорила прагнення України стати частиною західних політичних структур, зокрема Європейського Союзу (ЄС) та НАТО.

Позиція НАТО щодо російсько-українського конфлікту характеризується наступними особливостями [2]:

1. НАТО підтримує незмінну позицію щодо територіальної цілісності та суверенітету України, визнаючи її міжнародно визнані кордони, включаючи анексований Росією Крим та райони, де тривають бойові дії на сході країни.

2. НАТО виступає за мирне вирішення конфлікту, закликаючи до діалогу та поваги міжнародних норм, співпрацюючи з ЄС та ОБСЄ для пошуку шляхів врегулювання.

3. Альянс забезпечує безпеку своїх членів і підтримує стабільність інших держав, що можуть постраждати від агресії Росії.

4. НАТО рішуче засуджує агресію проти України та підтримує її територіальну цілісність.

Альянс вживає заходів для захисту своїх членів і допомагає Україні у військових реформах і зміцненні оборони.

В цілому, позиція НАТО спрямована на підтримку міжнародних норм, суверенітету та мирного вирішення конфліктів [4]. НАТО рішуче засуджує агресивну війну, яку Росія розпочала проти України, називаючи її незаконною, безпідставною та неспровокованою. Така військова агресія не тільки завдає серйозної шкоди євроатлантичній безпеці, а й має далекосяжні негативні наслідки для глобальної стабільності. Це є явним порушенням міжнародного права, що підриває основи міжнародного порядку, заснованого на принципах суверенітету, територіальної цілісності та неприпустимості застосування сили для зміни кордонів держав. Дії Росії загрожують не лише безпеці України, а й викликають стурбованість міжнародної спільноти щодо майбутнього розвитку ситуації в регіоні та світі. НАТО підтримує принципи мирного співіснування та працює над відновленням справедливого миру, що базується на міжнародних нормах і правах людини. Члени Альянсу, відповідно до резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, вимагають від Росії негайного припинення війни, зупинення агресії проти України та повного виведення своїх сил з її території. [7]. Крім того, держави-члени НАТО рішуче закликають Росію поважати міжнародне гуманітарне право та гарантувати безперешкодний доступ гуманітарної допомоги всім, хто її потребує. Напад Росії на Україну не може залишитися без наслідків, особливо враховуючи численні військові злочини та варварські дії, такі як напади на мирних жителів і знищення цивільної інфраструктури, що залишає мільйони українців без доступу до основних послуг.

Війна Росії проти України має серйозний вплив на навколишнє середовище, ядерну безпеку та енергетичну і продовольчу безпеку, що вже відчувається по всьому світу. Вона негативно позначається на глобальній економіці та добробуті мільярдів людей. Члени НАТО разом з Україною засуджують вихід Росії з Чорноморської зернової угоди та спроби заблокувати експорт української сільськогосподарської продукції, важливої для продовольчої безпеки. НАТО працює над відновленням зернового експорту, щоб пом'якшити наслідки блокади [9]. З початку незаконної анексії Криму Росією в 2014 році і подальшої агресії на сході України, НАТО твердо підтримує суверенітет і територіальну цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів, які включають її територіальні води.

НАТО також продовжує активно засуджувати агресивну політику Росії та її дестабілізуючі дії в Східній Україні і Чорноморському регіоні, які

тривають з 2014 року. Відтоді Альянс посилив свою військову присутність у Чорному морі та значно розширив співпрацю з Україною та Грузією, зокрема в сфері морської безпеки, щоб протидіяти загрозам, що виходять від Росії в цьому стратегічно важливому регіоні. Переважна більшість голосів у Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй за засудження спроб Росії анексії надіслали чітке та рішуче повідомлення про те, що Росія ізольована та що світ підтримує Україну, захищаючи заснований на правилах міжнародний порядок [12]. Після незаконної анексії Криму Росією в 2014 році країни-члени НАТО ухвалили рішення припинити всю практичну цивільну та військову співпрацю з Росією, залишивши відкритими лише політичні та військові канали для комунікації. У відповідь на вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року НАТО запровадив санкції для обмеження ресурсів російської військової машини. Союзники продовжують використовувати ці заходи, щоб чинити тиск на Кремль. З 2014 року в рамках Комісії Україна-НАТО проводяться консультації, оскільки Україна стикається з загрозами для своєї територіальної цілісності, політичної незалежності та безпеки. Засідання Комісії були проведені після агресії Росії в Криму та на сході України, а також у зв'язку з інцидентами в Керченській протоці і нарощуванням військ Росії на кордонах України. Крім того, засідання відбулися в січні та лютому 2022 року після загострення ситуації і початку війни. У липні 2023 року на Вільнюському саміті Комісію було перетворено на Раду Україна-НАТО, що продемонструвало зміцнення політичних зв'язків та дедалі більшу інтеграцію України з НАТО [14].

На Варшавському саміті НАТО у 2016 році було ухвалено рішення про підтримку України через Комплексний пакет допомоги (CAP), метою якого є зміцнення здатності України гарантувати свою безпеку та здійснювати реформи відповідно до стандартів НАТО, євроатлантичних принципів і кращих міжнародних практик [15]. В рамках Комплексного пакету допомоги (CAP) НАТО протягом багатьох років активно сприяло модернізації та розвитку сектора безпеки і оборони України. Це включало не лише стратегічні консультації, які надавалися через Представництво НАТО в Україні, а й практичну допомогу через низку спеціалізованих програм і ініціатив з розвитку потенціалу. Завдяки таким ініціативам НАТО змогло значно зміцнити можливості та стійкість українського сектору безпеки, зокрема підвищити його здатність протистояти різноманітним гібридним загрозам, з якими країна зіткнулася після початку російської агресії. НАТО надавало Україні підтримку через навчання особового складу, постачання обладнання та розвиток ключових спроможностей для оборони. З 2014 року створено кілька трастових фондів, які забезпечують фінансові й матеріальні ресурси для посилення оборонного потенціалу України в таких важливих сферах, як кібербезпека, логістика та медична підтримка. Ця допомога дозволила Україні здійснити реформи в оборонному секторі та підвищити здатність до самозахисту, а також покращити взаємодію з міжнародними партнерами в умовах постійної загрози з боку Росії [15]:

– ініціативу з покращення командування, управління зв'язку та комп'ютерних систем (C4), яка надає Україні підтримку в реорганізації та модернізації її структур, а також розвитку здатності ефективно використовувати технології для зв'язку та управління в умовах сучасних загроз;

– програму медичної реабілітації, спрямовану на вдосконалення української системи медичних послуг для надання довгострокової підтримки пацієнтам, зокрема військовослужбовцям, які перебувають на службі або повернулися з фронту, а також цивільному персоналу, залученому до оборони та безпеки, з акцентом на стійкість і доступність медичних послуг;

– програму професійного розвитку, яка підтримує зростання кваліфікації цивільних працівників у сфері оборони та безпеки України, забезпечуючи підвищення їхніх знань і навичок для ефективної роботи в сучасних умовах безпеки та оборони.

Завершені трастові фонди також надали значну підтримку Україні в ряді важливих напрямків, зокрема в процесах переходу військовослужбовців до цивільної кар'єри, знешкодження вибухонебезпечних предметів (EOD) і боротьби з саморобними вибуховими пристроями (C-IED), ліквідації стрілецької зброї та легкого озброєння (SALW), а також знищення боєприпасів, протипіхотних мін і звичайних боєприпасів. Також було підтримано управління безпекою запасів боєприпасів, безпечне захоронення радіоактивних відходів, рекультивацію земель, кібербезпеку, а також розвиток логістичних та стандартних процедур.

На Мадридському саміті НАТО в 2022 році країни Альянсу погодилися зміцнити Комплексний пакет допомоги (CAP) і надати Україні додаткову підтримку. Посилений CAP включає в себе не тільки ініціативи для надання негайної, короткострокової, нелетальної військової допомоги, але й створення структури для забезпечення стійкої та довгострокової підтримки з боку НАТО. Після Мадридського саміту країни-члени Альянсу та партнери виділили понад 640 мільйонів євро (приблизно 700 мільйонів доларів США) на CAP [10].

НАТО визначило довгострокову підтримку України як пріоритет. На саміті в Вільнюсі 2023 року було ухвалено рішення про розширення Комплексного пакету допомоги (CAP), який передбачає стабільне фінансування для відновлення сектору безпеки та оборони України. Допо-

мога також підтримує інтеграцію України в НАТО, зокрема перехід на стандарти Альянсу. Союзники зобов'язалися допомогти Україні в подоланні наслідків війни, зокрема у розмінуванні та медичній допомозі. Крім того, НАТО і Україна співпрацюватимуть для обміну досвідом, набутим під час війни [10].

Отже, НАТО підтримує мирне вирішення конфлікту, закликаючи усі сторони дотримуватись міжнародних норм та стандартів. Альянс наголошує на важливості дипломатичних зусиль як основного шляху до припинення насильства та активно сприяє зусиллям, спрямованим на підтримку України як незалежної та суверенної нації. В цілому, позиція НАТО щодо російсько-української війни відображає його роль як важливого актора, який забезпечує безпеку та стабільність у європейському регіоні.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Європейська безпека ґрунтується на інтеграції для мирного вирішення конфліктів через співпрацю держав і міжнародні структури, де ключову роль відіграє НАТО, яке забезпечує стабільність та захист від загроз. Дипломатичні зусилля НАТО включають військову підтримку України та її інтеграцію в НАТО і ЄС для забезпечення суверенітету.

Альянс продовжує адаптуватися до нових викликів, підтримуючи колективну оборону і міжнародний порядок, засуджуючи дії Росії в Україні. НАТО активно залучає міжнародних партнерів до дипломатичних зусиль, підтримує Україну через реформи оборони, підвищення бойової готовності та надає допомогу через Комплексний пакет.

Після вторгнення Росії в 2022 році НАТО запровадило санкції і посилило підтримку України. Поглиблена співпраця з НАТО відображає політичні зв'язки та підтримку суверенітету України. Військова присутність на східних кордонах є частиною стратегії стримування та оборони, зокрема через розгортання бойових груп, багатонаціональних штабів та підкріплень, що підвищують боєздатність. Ключовими кроками стали розгортання нових бойових груп у країнах Східної Європи та ухвалення оборонних планів на саміті у Вільнюсі 2023 року, що посилило координацію зусиль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аніщенко О. Сучасні тенденції військового співробітництва збройних сил україни з нато та єс. Воєнно-історичний вісник. 2022. Т. 42, № 4. С. 117–133. URL: https://doi.org/10.33099/2707-1383-2021-42-4-117-133
2. Балабан Р. В. Україна в геополітичному просторі НАТО. Євроінтеграційні процеси в Україні: історичні, культурні, політико-правові та психологічні аспекти. 2023. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-311-1-23
3. Бойові групи НАТО в країнах Балтії і Польщі повністю готові. Організація Північноатлантичного договору. 2017. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_146557.htm?selectedLocale=uk
4. Кручініна О. Україна–нато: проблеми та перспективи співпраці в умовах російсько-української війни. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2023. № 2 (16). С. 145–156. URL: https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-02-145-156
5. Міністри оборони НАТО затвердять посилення присутності Альянсу в Східній Європі. Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2016/02/9/7044582/
6. НАТО закликає до продовження «зернової угоди». Укрінформ. 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3610237-nato-zaklikae-do-prodovzenna-zernovoi-ugodi.html
7. Папп В. В., Ерфан Є. А. Україна на шляху до єс та нато. Ефективність міжнародної економічної інтеграції. 2023. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-326-5-26
8. Путівник до Уельського саміту НАТО – Ньюпорт, 4–5 вересня 2014 року. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_112107.htm
9. Росія вийшла із «зернової угоди». Що це означає для України та світу. BBC news україна. 2023. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c72ve44j72qo
10. Саміт НАТО – 2022. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_196144.htm
11. Саміт НАТО 2023 року в ретроспективі. NATO Review. URL: https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2023/07/27/samt-nato-2023-roku-v-retrospektiv/index.html
12. Стужук Ю., Шпура М. Співробітництво України з НАТО: історична ретроспектива та сучасність. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського. 2023. С. 118–125. URL: https://doi.org/10.33099/2304-2745/2022-3-76/118-125
13. Члени Альянсу міцно стоять разом перед лицем найбільшої загрози безпеці за життя покоління. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_193674.htm
14. Шушкін І., Воронова О. Міжнародні відносини Україна – НАТО: сучасний стан і шляхи розвитку. Journal of innovations and sustainability. 2023. Т. 7, № 3. С. 02. URL: https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.02
15. Economou A., Kollias C. In NATO we trust(?): the russian invasion of ukraine and EU27 citizens' trust in NATO. Peace economics, peace science and public policy. 2023. URL: https://doi.org/10.1515/peps-2023-0029
16. Manuel T. L. NATO and the common foreign and security policy: is this the right time for an european army? European student think tank. URL: https://esthinktank.com/2024/02/07/nato-and-the-common-foreign-

and-security-policy-is-this-the-right-time-for-an-european-army-an-open-parenthesis-in-perspective-of-the-new-emerging-conflicts/

17. Megoran N. “Russian Troops Out! No to NATO expansion!” A pacific geopolitics for a new Europe. Political geography. 2022. P. 102699. URL: https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102699

УДК 355.45
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.13

ФОРМАТ «РАМШТАЙН» ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ КОАЛІЦІЇ ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

THE "RAMSTEIN" FORMAT AS A BASIS FOR THE FORMATION OF A EURO-ATLANTIC COALITION TO SUPPORT UKRAINE IN COUNTERING RUSSIAN AGGRESSION

Бузаров А.І.,
кандидат філософських наук,
докторант
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України,
дослідник кафедри державного управління і політичних наук
Клайпедського університету (Литва)

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. стало справжнім викликом для всього цивілізованого світу. Агресія росії є також прямою загрозою і для західних країн. Проблема війни та питання її вирішення представляє особливий інтерес для науковців багатьох країн. У дослідженні автор аналізує Формат «Рамштайн» як основу євроатлантичної коаліції підтримки України у протидії російській агресії. Основа формування євроатлантичної коаліції підтримки України полягає у вивченні мотивації та стратегії поведінки, наприклад, партнерів України за цим форматом, а також представляє особливий інтерес і може бути проаналізована крізь призму однієї з провідних тенденцій у світовій політиці та з урахуванням деяких теоретичних положень неолібералізму в міжнародних відносинах – теорії комплексної взаємозалежності. Автором позначено основні ідеї теорії комплексної взаємозалежності міжнародних відносин. З'ясовано, що множинні канали з'єднують товариства, включаючи неформальні зв'язки між урядовими елітами, а також формальні зовнішньополітичні угоди; військова безпека не є пріоритетною; але водночас військова сила може бути дуже важливою для політичних та військових відносин альянсу з протилежним блоком. **Мета** дослідження – проаналізувати і виявити внутрішні закономірності та етапи формування євроатлантичної коаліції допомоги опору України російській агресії. Автором статті розглянуто термін «коаліція» чи «коаліції» у межах формату «Рамштайн» та з'ясовано, що є широке розуміння цього поняття, враховуючи будь-яке взаємовигідне об'єднання для спільного гарантування безпеки. Отже, можна стверджувати, що «Рамштайн» є базою для формування нової конфігурації міжнародної безпеки, де Україна гратиме одну з провідних ролей.

Ключові слова: гарантування безпеки, коаліція, міжнародна безпека, опір України, російсько-українська війна, формат «Рамштайн».

Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, has become a real challenge for the entire civilized world. Russia's aggression is also a direct threat to Western countries. The problem of war and its solution excites scholars in many countries. In this study, the author analyzes the Ramstein Format as the basis of the Euro-Atlantic coalition to support Ukraine in countering Russian aggression. The basis for the formation of a Euro-Atlantic coalition to support Ukraine lies in the study of the motivation and strategy of behavior, for example, of Ukraine's partners in this format, and is of particular interest and can be analyzed through the prism of one of the leading trends in world politics and taking into account some theoretical provisions of neoliberalism in international relations – the theory of complex interdependence. The author outlines the main ideas of the theory of complex interdependence of international relations. It is found that multiple channels connect societies, including informal ties between government elites, as well as formal foreign policy agreements; military security is not a priority, but at the same time, military force can be significant for the political and military relations of an alliance with the opposite bloc. The study aims to analyze and identify the internal patterns and stages of forming the Euro-Atlantic coalition to help Ukraine's resistance to Russian aggression. The article's author examines the term "coalition" or "coalitions" within the Ramstein format and finds a broad understanding of this concept, considering any mutually beneficial association for joint security. Thus, it can be argued that Ramstein is the basis for forming a new configuration of international security, where Ukraine will play a leading role.

Key words: security assurance, coalition, international security, Ukraine's resistance, Russian-Ukrainian war, Ramstein format.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Формат «Рамштайн» як основа формування євроатлантичної коаліції підтримки України полягає у вивченні мотивації та стратегії поведінки, наприклад, партнерів України за форматом «Рамштайн», а також представляє особливий інтерес і може бути проаналізована крізь призму однієї з провідних тенденцій у світовій політиці та з урахуванням деяких теоретичних положень неолібералізму в міжнародних відносинах – теорії комплексної взаємозалежності.

Для наших західних союзників та взагалі для всього ліберального світу російсько-українська війна та особливо повномасштабне вторгнення РФ до України у лютому 2022 р. стали справжнім викликом. Відомий кембриджський професор, директор «Центру Геополітики» Брендан Сіммс навів таке історичне порівняння в контек-

сті російської агресії: «Сьогодні переважна більшість людей погоджується з тим, що це дуже явний випадок зовнішньої агресії, яка викликана неспровокованою атакою російської федерації на суверенну незалежну державу. Тому ми інстинктивно думаємо про Адольфа Гітлера та його плани з розбудови Європи» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здатність держави як суб'єкта міжнародних відносин в умовах війни створити необхідну конфігурацію зовнішньополітичного співробітництва та вибудувати правильні союзницькі відносини, багато в чому може забезпечити кінцеву перемогу у війні та стати фактором стримування потенційних країн-агресорів від подальших войовничих дій. «Правило ведення війни, – як вчив давньокитайський стратег Сунь Цзи, – полягає в тому, щоб не покладатися на те, що противник не прийде, а покладатися на те, з чим я можу його зустріти; не покладатися на те, що він не нападе, а покладатися на те, що я зроблю напад на себе неможливим для нього».

Теоретичні, міжнародні та історичні аспекти поведінки України на міжнародній арені в умовах відображення російської агресії стосувалися таких вчених як О. Рафальський [2], В. Горбулін [3], А. Майборода [4], Г. Перепелиця [5], С. Троян [6], С. Шергін [7], А. Кудряченко [8], П. Гай-Нижник [9], С. Виднянський [10], М. Капітоненко [11], Б. Бернадський [12], Р. Вовк [13], М. Мальський [14], М. Требін [15], А. Литвиненко, А. Богомолов [16].

Мотивація та стратегія поведінки, наприклад, партнерів України за форматом «Рамштайн» представляє особливий інтерес і може бути проаналізована крізь призму однієї з провідних тенденцій у світовій політиці та з урахуванням деяких теоретичних положень неолібералізму в міжнародних відносинах – теорії комплексної взаємозалежності. Авторами цієї теорії є Д. Най і Р. Кеохейн, автори книги «Влада та взаємозалежність» [17]. Для цілей нашого дослідження позначимо ключові ідеї названої теорії.

1. Множинні канали з'єднують товариства, включаючи неформальні зв'язки між урядовими елітами, а також формальні зовнішньополітичні угоди; канали відносин як міждержавні, «трансурядові» та транснаціональні.

2. Порядок денний міждержавних відносин складається з безлічі питань, що не становлять ясної і чіткої ієрархії. Відсутність ієрархії серед питань означає, серед іншого, що військова безпека не обов'язково є пріоритетною.

3. Коли переважає комплексна взаємозалежність, уряди не застосовують військову силу щодо інших урядів в межах регіону або при вирішенні певних питань. Втім, вона може бути використана у відношенні цих урядів з урядами країн, що знаходяться за межами регіону або при вирішенні інших проблем. Військова сила, наприклад, може бути недоречною при розв'язанні розбіжностей з економічних питань серед членів альянсу, але водночас вона може бути дуже важливою для політичних та військових відносин альянсу з протилежним блоком. **Мета дослідження** – виявити внутрішні закономірності та етапи формування євроатлантичної коаліції допомоги опору України російській агресії.

Виклад основного матеріалу. У російсько-українській війні вже сформовано кілька груп держав, зважаючи на їхнє ставлення до цієї війни та ступеня військово-політичної допомоги Україні. Табір росії складають її основні союзники: Іран, Білорусь, Північна Корея при мовчазній підтримці Китаю. Восени 2024 року в бойових діях в Курській області з боку РФ були помічені північнокорейські військовослужбовці.

Табір України складається з більшості демократичного світу та економічно розвинених країн. За підрахунками британського історика Ніла Фергюсона, Україну активно (насамперед у військовому плані) підтримує 39 країн (загалом 15 відсотків світового населення) [18], але загальний ВВП цих країн майже 60 відсотків від загального світового ЗПС, який станом на початок 2022 р. оцінювався в 100 трильйонів доларів, включаючи 25 трильйонів ВВП американської економіки. Без допомоги з боку партнерів Україна навряд чи вистояла б у перші, найскладніші місяці повномасштабної агресії.

Аналізуючи динаміку внутрішньої роботи в рамках «Рамштайну», українські експерти зазначили: «Він завжди складався із двох невід'ємних частин. Перша – це забезпечення наших оперативно-тактичних потреб, тобто того, що нам потрібне на фронті тут і зараз. Друга частина «Рамштайну» (яка завжди була, але, можливо, не така очевидна для нас) присвячена стратегічному переозброєнню Збройних сил України. Навіть на перших зустрічах наші ключові союзники – США та Великобританія – заявили, що стратегічне завдання цієї ініціативи полягає не лише в тому, щоб допомогти Україні відбити атаки російських загарбників, а й у тому, щоб відновити збройні сили: переозброювати їх, інтегрувати основні західні технології та збройові системи в українські стратегічні доктрини. Тобто перебудувати підходи Збройних сил України щодо стратегічного планування операцій та їх практичної реалізації» [19].

Трикутник взаємовідносин Україна-США-НАТО у контексті формату «Рамштайн» також представляє інтерес для аналізу. На останньому 24-му засіданні «Рамштайну», наприклад, як повідомили ЗМІ: «Не відбулося змін, про які раніше говорив генеральний секретар НАТО Столтенберг, а саме те, що НАТО готове взяти на себе коорди-

націю допомоги Україні, і що командування НАТО у Вісбадені виконуватиме ці функції. Сполучені Штати Америки поки що не готові передати ці функції» [20].

Однак деякі українські експерти вважають, що зрештою «Рамштайн» перейде під повний контроль НАТО. «Тобто треба буде створити певні «пункти входу» до Міністерства оборони, до командування, до військового керівництва Збройних сил України, не на рівні учасників «Рамштайну», а вже на рівні контактів із Північноатлантичним альянсом. Це допоможе нам стати ближче до Альянсу і зробити один крок ближче до вступу до НАТО» [19].

Прикладом таких «пунктів входу» може бути створення в рамках «Рамштайну» 8 коаліцій можливостей (напрямів військово-технічного міжнародного співробітництва), про які було офіційно оголошено на початку 2022 р. 2.0". Це означає, що відтепер союзники України будуть надавати свою підтримку переважно не на індивідуальній основі, а в коаліційному форматі і відповідно до потреби» [21].

Як зазначив Міністр оборони України Р. Умеров: «Ми створили у рамках платформи «Рамштайну» вісім коаліцій за потенціалом, до складу яких входять 34 країни-члени Контактної групи з оборони України. Вони підписали Листи про наміри щодо співпраці. Крім того, у деяких коаліціях вже підписано меморандуми, які дозволяють централізовано фінансувати закупівлі» [22].

У ці вісім коаліцій входять: коаліція авіаційних можливостей, коаліція морських можливостей, коаліція інтегрованої ППО та ПРО, ІТ коаліція, коаліція артилерії, коаліція розмінування, коаліція бронетанкової техніки та маневреності, коаліція дронів. Ці напрямки (сектору) співробітництва будуть міцним фундаментом для розвитку Україною власного ВПК. «Країна повинна мати розвинений військово-промисловий комплекс, здатний виробляти зброю, яка відповідає існуючим високим стандартам. Оскільки створювати його потрібно буде заново, то є шанс зробити його здатним випереджати за якістю зброї інші країни. Освоєння Україною суттєвого сектору на ринку зброї може значно збільшити зацікавленість у ній як у перспективному та повноцінному члені євроатлантичної спільноти» [23]. Крім того, співпраця у форматі «Рамштайн» дала змогу розробити та модернізувати різні варіанти механізму контролю міжнародної військової допомоги. Ця сфера має свої особливості здійснення через спеціально уповноважені структури та організації, а також із використанням сучасних цифрових засобів. Наприклад, Україна запровадила програмне забезпечення, яке допомагає здійснювати ефективний моніторинг допомоги (Інформаційні системи «SOTA», «LOGFAS», «KOROVAY») [24, с. 29–36].

«Отже, починаючи з 1-го «Рамштайну», до постачання для задоволення невідкладних потреб пройшов шлях до коаліції «коаліцій», де в рамках Контактної групи на підтримку оборони України вже створено 6 окремих коаліцій у різних напрямках. Така еволюція дала можливість і підстави Міністерству оборони України дійти невтішного висновку [21], що з осені 2023 року робота Контактної групи перейшла на інший рівень – формат Рамштайн–2.0. Тобто, відбувся перехід від задоволення невідкладних потреб та вирішення невідкладних питань до більш систематичної, запланованої та довгострокової роботи» [25].

Водночас, незважаючи на очевидні переваги, які формат «Рамштайн» створив для України, частини поліпшення власної опороздатності та бойових можливостей, а також зміцнив відносини зі стратегічними партнерами в США та НАТО, оборонні потреби та ситуація на полі бою потребують великих військових, політичних. та дипломатичних зусиль щодо завдання поразки РФ та звільнення окупованих росіянами територій. Контактна група з оборони України «Рамштайн» принаймні на сьогодні так і не стала класичною військовою коаліцією для України, де кожен учасник має взаємні оборонні зобов'язання перед агресією з боку третіх країн. Йдеться про такі історично відомі приклади коаліцій, як Антигітлерівська коаліція за часів Другої світової війни, багатонаціональна коаліція на чолі зі США проти іракської армії під час війни в Перській затоці 1990–1991 років або військове втручання сил міжнародної коаліції (переважно країн блоку НАТО) у громадянську війну в Лівії у 2011 р.

Отже, аналізуючи понятійно-категоріальний апарат, який застосовується щодо формату «Рамштайн», а також досліджуючи взаємодію в ньому міжнародних акторів, можна зробити висновок про те, що використання терміна «коаліція» у його класичному розумінні в контексті міжнародної допомоги Україні навряд можливо. Так, наприклад, згідно з дослідженнями західних учених: «Коаліція — це групи двох або більше держав, які уклали угоду про спільне застосування сили проти третьої країни (країн) у міжнародному конфлікті» [26, с. 14]. У нашому ж аналізі терміна «коаліція» чи «коаліції» у межах формату «Рамштайн» йдеться про широке розуміння цього поняття, враховуючи будь-яке взаємовигідне об'єднання для спільного гарантування безпеки.

Слід зазначити, що у наведених вище двох конкретних історичних прикладах відповідні військові операції коаліційних сил були санкціоновані Радою Безпеки ООН. Що ж до України, то у зв'язку з агресією РФ проти неї, Генеральна Асамблея ООН 2 березня 2022 року ухвалила Резолюцію «Агресія проти України». Співавторами цього міжнародного документа виступили

96 країн світу, які вимагали, щоб «Російська Федерація негайно, повністю та беззастережно вивела всі свої збройні сили з території України у її міжнародно визнаних кордонах»; «негайно припинила застосування сили проти України та утримувалася від будь-якої подальшої протиправної загрози силою або її застосування проти будь-якої держави-члена ООН»; а також «негайно та беззастережно скасувала своє рішення щодо статусу окремих районів Донецької та Луганської областей України» [27]. Природно РФ проігнорувала вимогу ООН, а подальші дієвіші механізми проти агресора, які можна було б прийняти на рівні ООН, були заблоковані РФ як постійним членом Ради Безпеки.

На сьогодні доводиться визнати той факт, що не створено будь-якого повноцінного механізму ні на рівні ЄС–НАТО, ні в рамках формату «Рамштайн», ні на основі двосторонніх угод із США або з якоюсь іншою країною (або країнами), який би допоміг завдати поразки РФ, унеможливити повторення російської агресії в майбутньому і закінчити війну на вигідних для України умовах. Російська агресія, що продовжується проти України, збільшення міжнародної напруженості та геополітичне «розбалансування» змушують Україну та її союзників у прискореному режимі шукати варіанти прискореної інтеграції України до геостратегічних моделей євроатлантичної спільноти. «Відсутність чіткої стратегії відносин із союзниками призвела до кризи планування зовнішньої політики та кризи національної безпеки України. Все це разом уможливило гібридну, і, нарешті, повномасштабну війну РФ проти України. Початок повномасштабної російсько-української війни став стимулом для зміни структури кола союзників України» [23, с. 589, с. 626].

Висновки. Проведений вище багатосторонній аналіз (який спирався значною мірою на теорію міжнародних відносин та історико-описовий метод) такого явища у світовій політиці, як «Рамштайн», дає можливість зробити деякі висновки щодо тенденцій його функціонування як основного центру міжнародної військово-технічної допомоги Україні протидії російській агресії.

1. «Рамштайн» став явищем у світовій політиці та є важливою складовою зміцнення обороноздатності та стійкості України у відображенні агресії РФ.

2. «Рамшайт» є «золотою серединою» з точки зору інтересів різних країн, що підтримують Україну. Незважаючи на історичну та інституційну комплексну взаємопов'язаність США, як світового гегемона, та НАТО, як об'єднання американських союзників, ці два суб'єкти міжнародних відносин вибудовують самостійну лінію підтримки України з урахуванням тих пріоритетів, які стоять у конкретний історичний момент перед ними. При цьому всі країни-члени НАТО систематично беруть участь у засіданнях «Рамштайну», але не всі країни, що входять до цієї групи, є складовою Альянсу. Така інституційна диференціація була впроваджена на початку заснування формату.

3. Загроза прямого ядерного протистояння між РФ і НАТО, швидше за все, була головною причиною створення трьох паралельних геополітичних треків у рамках формату «Рамштайн». Перший трек – поглиблена співпраця України із США. І в цьому контексті українська держава відіграє важливу роль у американській стратегії національної безпеки. Другий трек – Україна та НАТО. Тут Україна зміцнюється як один із центрів сили східного флангу Альянсу. Третій трек, власне, сам формат «Рамштайн», який є глобальною неасоційованою коаліцією всіх основних міжнародних акторів, які підтримують Україну. Таким чином, паралельно існують три горизонтальні лінії (треки) міжнародної протидії РФ: Україна-США (двосторонній формат), Україна-НАТО (багатосторонній формат за участю США), Україна-формат «Рамштайн» (США, НАТО та деякі країни тихоокеанського регіону) Японія, Південна Корея, Австралія та Нова Зеландія).

4. «Рамштайн» є базою для формування нової конфігурації міжнародної безпеки, де Україна гратиме одну з провідних ролей. Цей формат не є коаліцією в класичному розумінні цього терміну, проте вже зараз можна змоделювати можливі сценарії трансформації досвіду комплексної взаємодії в рамках «Рамштайну» у вигідні для України стратегічні спілки з урахуванням поточної ситуації у світовій політиці. Міністерство оборони України створило Офіс підтримки коаліцій для системного управління військовою допомогою. Вже створено 8 профільних коаліцій, таких як: коаліція авіаційних можливостей, коаліція протиповітряної та протиракетної оборони тощо. Серед конкретних типів озброєння, які Україна отримала вперше, можна виділити системи ППО, винищувачі F-16, боєприпаси для ракетних систем та артилерії, бронетехніка, протитанкова зброя та багато іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Is Putin a new Hitler? – interview with Professor Brendan Simms. URL: https://www.euractiv.pl/section/bezpieczenstwo-i-obrona/interview/brendan-simms-putin-ukraine-war-russia-hitler-invasion-nato-nuclear-europe-poland/

2. Рафальський О. Загрози Україні в нових геополітичних умовах: ризики та шляхи подолання. Вісник НАН України, 2023. № 8. С. 39.

3. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К. : НІСД. 2017.

4. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2022. 552 с.

5. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування: монографія. Київ : Стилос, 2015. 879 с.

6. Троян С. Українсько-російські відносини: інтеграційний вимір. Україна в сучасній системі дво- і багатосторонніх відносин (1991–2013 рр.): монографія. Київ : [б. в.]. 2014. С. 6–37.

7. Шергін С. О. Геополітичні пріоритети України і Росії в контексті неоєвразійської парадигми розвитку. Науковий вісник Дипломатичної академії України, 2012. Вип. 18. С. 287–292.

8. Кудряченко А. Геополітичні дилеми сучасної України. Україна дипломатична. Науковий щорічник, 2006. Вип. 7. С. 508.

9. Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. Українознавство, 2022. № 1. С. 51–76.

10. Віднянський С.В. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2022. Вип. 31. С. 10–37.

11. Капітоненко М. Г. Міжнародні конфлікти: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ : Либідь,2009. 352 с.

12. Бернадський Б. В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. Київ : ДП «Видав. дім «Персонал», 2012. 366 с.

13. Вовк Р. В. Моделювання міжнародних відносин. Київ : Знання, 2012. 246 с.

14. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: підручник / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ф-т міжнар. відносин. 4-те вид., перероб. і допов. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка; Київ : Знання, 2011. 407 с.

15. Теорія міжнародних відносин: підручник / [М. П. Требін, Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов та ін.]; за ред. М. П. Требіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2022. 472 с.

16. A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine. URL: https://niss.gov.ua/oleksandr-bogomolov

17. Power and interdependence; Authors: Robert Owen Keohane, Joseph S. Nye ; Edition: 4th ed View all formats and editions ; Publisher: Longman, Boston, 2012.

18. Of 8 Billion People, How Many Are on Ukraine's Side? URL: https://www.youtube.com/watch?v=5BMj8N1phec&t=1049s

19. Рамштайн" перейде під контроль НАТО: еволюцію формату допомоги Україні проаналізував Жовтенко. URL: https://dif.org.ua/article/ramshtayn-pereyde-pid-kontrol-nato-evolyutsiyu-formatu-dopomogi-ukraini-proanalizuvav-zhovtenko

20. Рамштайн-24: Україна перехоплює ініціативу на полі бою, але треба пришвидшити постачання від партнерів. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3904115-ramstajn24-ukraina-perehoplue-iniciativu-na-polibou-ale-treba-prisvidsiti-postacanna-vid-partneriv.html

21. Міноборони посилює свою роль у роботі коаліцій спроможностей на підтримку України. URL: https://www.mil.gov.ua/news/2024/04/24/minoboroni-posilyue-svoyu-rol-u-roboti-koaliczij-spromozhnostej/

22. Коаліції спроможностей: 34 країни ефективно підтримують оборону України. URL: https://armyinform.com.ua/2024/09/23/koalicziyi-spromozhnostej-34-krayiny-efektyvno-pidtrymuyut-oboronu-ukrayiny/

23. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.

24. Особливості здійснення партнерами контролю за наданням міжнародної військової допомоги / Ю. І. Руснак, Л. І. Приполова, Ю. П. Стужук. / Наука і оборона, 2024. № 2. С. 29—36.

25. Рамштайн: від Контактної групи з питань оборони України до "коаліції коаліцій". URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3818609-ramstajn-vid-kontaktnoi-grupi-z-pitan-oboroni-ukraini-do-koalicii-koalicij.html

26. Wolford S. The politics of Military Coalitions. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2015. 246 p. P.14.

27. Генасамблея ООН вимагає від Росії «негайно» вивести свої війська з України. URL: https://news.un.org/ru/story/2022/03/1419092

УДК 324
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.14

ДИНАМІКА ТА АМПЛІТУДА ГОЛОСУВАННЯ ЯК ВИЯВИ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ГРОМАДЯН ІЗРАЇЛЮ

DYNAMICS AND AMPLITUDE OF VOTING AS A MANIFESTATION OF POLITICAL ACTIVITY OF ISRAELI CITIZENS

Добкевич А.Р.,
аспірантка кафедри політології, права та філософії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

У статті автор аналізує особливості електоральної поведінки громадян Ізраїлю. Аналіз динаміки суспільних настроїв під час виборів дає можливість встановити рівень реалізації демократичних прав і свобод у державі, відповідність релігійних свобод їх правовій урегульованості й політичній консолідації суспільства. Актуальність теми полягає у дослідженні політичних та виборчих процесів Ізраїлю, проблематики відносин всередині суспільства між релігійними та світськими групами населення, умовами специфічного суспільно-політичного устрою, розвитку демократії в умовах існування поляризованого суспільства.

Аналізуються електоральні вподобання стосовно політичних партій Ізраїлю за такими ознаками як: праві-центристи-ліві; світські та релігійні; етнічна приналежність; масові, напівмасові та кадрові. Береться до уваги високий рівень впливу ортодоксальних релігійних політичних сил на політику Ізраїлю, що є наслідком багатьох компромісів та співпраці харедім з правлячою коаліцією та світськими партіями. У порівнянні з часами формування політичної системи держави, коли ортодоксальні політичні сили були налаштовані проти існування і будь-якої діяльності світських політичних партій, зараз світські партії стали для представників релігії можливістю упровадження релігійних норм на державному рівні.

Досліджуються причини виникнення, наслідки та вплив ізраїльської політичної кризи 2019-2022 років на динаміку та амплітуду голосування виборців.

Робиться висновок про те, що різноманітність ізраїльського суспільства є чинником зацікавленості громадян у політичній активності. Не зважаючи на присутність у парламенті політичних партій, що складаються з представників різних етнічних груп, релігій, соціальних груп, результати виборів переважно мають сталі показники – перевага надається правим партіям, які незмінно співпрацюють з ортодоксальними релігійними партіями.

Ключові слова: електорат, вибори, Кнесет, ортодоксальна політична партія, світська політична партія, уряд, сіонізм.

In the article the author analyzes the features of the electoral behavior of Israeli citizens. Analysis of the dynamics of public sentiment during elections makes it possible to establish the level of implementation of democratic rights and freedoms in the state, the correspondence of religious freedoms to their legal regulation and the political consolidation of society. The relevance of the topic lies in the study of political and electoral processes in Israel, the problems of relations within society between religious and secular groups of the population, the conditions of a specific socio-political system, the development of democracy in the conditions of a polarized society.

Electoral preferences are analyzed in relation to political parties in Israel according to such characteristics as: right-centrist-left; secular and religious; ethnicity; mass, semi-mass and cadre. The high level of influence of Orthodox religious political forces on Israeli politics is taken into account, which is the result of many compromises and cooperation of the Haredim with the ruling coalition and secular parties. Compared to the times of the formation of the political system of the state, when Orthodox political forces were opposed to the existence and any activity of secular political parties, now secular parties have become an opportunity for representatives of religion to introduce religious norms at the state level.

The causes, consequences and impact of the Israeli political crisis of 2019-2022 on the dynamics and amplitude of voter turnout are investigated.

The conclusion is made that the diversity of Israeli society is a factor in citizens' interest in political activity. Despite the presence in parliament of political parties consisting of representatives of different ethnic groups, religions, and social groups, the election results mostly have stable indicators - the advantage is given to right-wing parties that invariably cooperate with Orthodox religious parties.

Key words: electorate, elections, Knesset, Orthodox political party, secular political party, government, Zionism.

Постановка проблеми. Держава Ізраїль відома своєю політичною нестабільністю з років її заснування у 1948 році. Мінлива політична ситуація Ізраїлю часто спричиняє неочікувані результати на виборах. Після політичної кризи 2019-2022 років Ізраїль намагається стабілізуватися внутрішню політичну ситуацію, але стикається з зовнішніми проблемами та протиріччями серед різних груп населення всередині країни. Виникають нові виклики і проблеми, що потребують негайної реакції та вирішення. За 3 з половиною роки (2019-2022 рр.) у країні проводили парламентські вибори 5 разів. Причини дострокових виборів були різні: протиріччя у формуванні уряду, недовіра парламенту до сформованого уряду, розбіжності у релігійних, економічних поглядах та питаннях безпеки. Парламентська криза стала причиною поляризації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло вчених зацікавленні у дослідженні політичних процесів Ізраїлю як держави-феномена, адже на політичній мапі світу немає аналогічних прикладів поєднання подібних державно-правової та соціальної систем. Вищезазначена проблематика досліджується американськими, ізраїльськими та вітчизняними науковцями. Дослідження ізраїльського вченого Б. Кіммерлінга, відомого критика ізраїльської політики, охоплюють широке коло проблем у функціонуванні суспільно-політичної сфери країни: дослідження принципів сіонізму, арабо-єврейських відносин, присутності релігії в політичному житті країни тощо.

І. Шахак – ізраїльський педагог, який присвятив життя дослідженню ролі юдейського фундаменталізму у державній системі, відомий своєю критикою жорсткої політики Ізраїлю стосовно арабського питання. Американський професор Нортон Г. Мезвінскі досліджував роль єврейського фундаменталізму та сіонізму у політиці Ізраїлю.

Серед українських науковців політолог та історик І. В. Туров, який займався вивченням впливу та значення хасидизму, розвитку арабо-єврейських взаємин та політолог В. (Зеєв) Ханін, який досліджує вплив діаспори на прийняття політичних рішень, партійно-політичні структури, електоральні та етносоціальні процеси в Ізраїлі.

Й. Бен-Порат і Б. Тернер досліджували конфлікти в економічній та політичній сферах, пошук колективної ідентичності в боротьбі Ізраїлю за визначення політичного значення громадянства в розколотому суспільстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тема соціополітичних процесів є широко дослідженою, але політична криза Ізраїлю 2019-2022 років є новим етапом в історії політики Ізраїлю і потребує більш детального аналізу. Причини її появи, способи вирішення та наслідки, які потягнула за собою криза напряму пов'язані з електоральною поведінкою та суспільними настроями Ізраїлю.

Тож, завданнями даної статті є: аналіз динаміки та амплітуди голосування виборців Ізраїлю; вплив релігійної спільноти на результати голосування; визначення причин та наслідків впливу політичної кризи на настрої громадян; реалізація принципів демократії в поляризованому ізраїльському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ізраїль вважається парламентською демократією з багатопартійною системою та незалежними інститутами, які гарантують політичні права та громадянські свободи більшості населення [1]. Тут функціонує загальнонаціональна пропорційна система виборів з прохідним бар'єром 3.25%, до 2014 року поріг становив 2%, а до 2004 року – 1,5% (вважається низьким порогом у порівнянні з іншими світовими практиками). Виборча система Ізраїлю передбачає голосування за список, у деяких партіях проходять попередні вибори, де через пряме голосування членів партії обирають кандидатів. У релігійних політичних партіях кандидатами призначають духовних лідерів. Відповідно до закону, вибори до Кнесету (парламенту Ізраїлю) відбуваються 1 раз на 4 роки.

За даними Центральної виборчої комісії Ізраїлю та офіційного сайту парламенту Ізраїлю більше 20% громадян держави, що мають право голосу на виборах, є членами політичних партій та беруть активну участь в її функціонуванні [2]. Згідно Графіка 1 прослідковується закономірність явки громадян на виборах, яка зазвичай коливається у межах 70-80%. Це аргумент в бік того, що громадяни Ізраїлю мають високу політичну активність та виявляють бажання на покращення своєї країни, захист власних інтересів тощо.

На останніх виборах у 2022-му році голосували 4,8 млн громадян при загальній кількості громадян що мають право голосу – 6,8 млн осіб. Такі показники є досить високими навіть у порівнянні із світовими практиками [3].

Для аналізу електоральних вподобань у державі, слід розглянути особливості типологізації політичних партій Ізраїлю. Для країни характерні декілька поділів за різними критеріями. Політичні партії Ізраїлю можна групувати за наступними ознаками:

1. ліві, праві та центристські партії,
2. масові, напівмасові та кадрові партії,
3. релігійні (ортодоксальні) та світські політичні партії,
4. політичні партії за етнічною приналежністю (єврейські, арабські, вихідці з постсоціалістичних країн).

Найбільш поширеною є класифікація партій на лівих та правих. Згідно даних офіційного сайту Кнесету, що ілюструє Графік 2, простежується стабільність у поглядах виборців – партії правого спрямування мали і мають більшу кількість мандатів у скликаннях парламенту. Популярність партій лівого спрямування мала місце у перших скликаннях Кнесету, адже в особовому партійному складі переважали вихідці з соціалістичних країн. З часом такі погляди вважалися застарілими і ліві партії почали втрачати голоси [3].

Винятком є 2015 рік, коли ліві партії примножили кількість мандатів удвічі у порівнянні з попереднім скликанням парламенту. Такий різкий підйом мав кілька причин: партійну кризу всередині ортодоксальних партій, що почалася через зміну лідера партії; загострення суперечок стосовно арабо-ізраїльського конфлікту та статусу ядерної зброї, що спровокувала сплеск явки арабського населення на виборах. антирекламу правих партій

Графік 1

Динаміка явки виборців на виборах до Кнесету (у %-х)

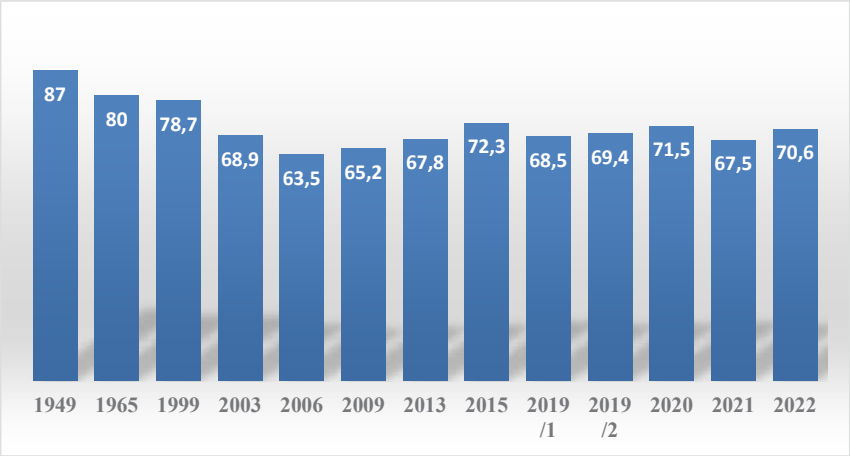

Графік 2

Поділ за кількістю мандатів у парламенті на лівих-правих-центристів

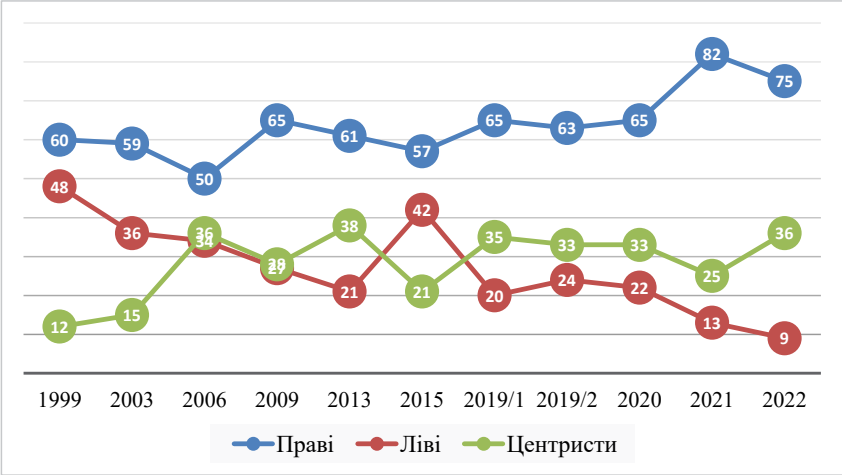

та зниження довіри виборців до правлячої партії разом із зростанням кількості голосів за арабські політичні сили. Для лівих, це були останні успішні вибори, можливістю закріпити позиції вони не скористувалися, адже далі спостерігається втрата кількості мандатів з кожними наступними виборами.

Офіційно партійна система Ізраїлю є багатопартійною, але з плином часу та аналізуючи динаміку кількості мандатів відповідно до політичних сил, можна говорити про те, що партійна система держави все більше нагадує двопартійну.

Насамперед це пов'язано з поділом на масові, напівмасові та кадрові партії. Розгалужена та організаційна структура провідних парламентських партій, високий рівень залученості громадян до партійного членства вказує на їх тяжіння до визначення масових партії. Більш дрібні партії вимушені або як ортодоксальні вступати в коалі-цію з масовими партіями, або як арабські та інші менші партії – створювати блоки на час виборів задля подолання виборчого порогу.

Поділ партій на релігійні та світські є нетиповим для інших країн та потребує більшої уваги, адже навіть серед ортодоксальних партій є свій поділ на партії сефардів (вихідців з Близького Сходу та північної Африки) та ашкеназі (вихідців з Центральної та Східної Європи), які також конфліктують між собою. Під час виборів що формували перші скликання Кнесету, релігійні представники ашкеназі, мізрахі (вихідців з мусульманських країн) і сефардів утворювали єдиний блок і це допомагало їм об'єднати релігійне суспільство в якості електорату та покращити взаємовідносини між ортодоксальними громадами, але пізніше партія розкололася через суперечки між представниками двох таборів [4, с. 77].

Особливістю ортодоксальних партій є їхня постійна співпраця з правлячою партією Лікуд. Коли Лікуд прийшов до влади, це допомогло закріпити позиції ортодоксам. Графік 3 демонструє взаємозалежність голосів за ці партії упродовж 40 років. Ортодокси були опорою для Лікуду, що допомогло йому здобути авторитет не тільки серед світської частини населення, а й серед харедім, традиціоналістів та інших представників релігійного сегменту населення Ізраїлю. Такий союз забезпечував замороження конфлікту у питаннях консолідації нації та конфлікту з палестинцями.

У коаліційній угоді ШАС (ортодоксальна партія сефардів) і Лікуду, що містила більше 40 пунктів, було лише 5 таких, які не зачіпали питання релігії. Така тісна співпраця Лікуду з ортодоксами часто викликає суперечки і обурення серед громадян Ізраїлю [5].

ШАС не була зацікавлена у палестинсько-ізраїльському питанні, тому здобувала прихильність частини арабського населення. Завдяки підтримці блоку Лікуд та послаблення на політичному просторі позицій сіоністських партій, ШАС наступні скликаня показує тенденції стрімкого зростання прихильності електорату. Але після тріумфального здобуття 17 мандатів (ШАС стала третьою за величиною партією у парламенті) у 1999 році, політична партія почала втрачати прихильність виборців.

Бути у провладній фракції для ортодоксів означає мати доступ до прийняття рішень та здобуття прихильності парламентської більшості щодо власних ідей. На графіку 3 1999-2006 роки характеризуються великими перепадами у кількості мандатів коаліції під егідою Лікуду у Кнесеті, що вказує на нестійкість електорату партії. Цей період є продовженням кризи не тільки у внутріш-ньопартійних відносинах Лікуду, а й у коаліційних. Сутність конфлікту була у невідповідності ідеологічних цінностей Лікуду, яка мала суттєве значення для її союзників – ортодоксальних політичних партій.

Серед політичних партій за етнічною приналежністю виокремлюють єврейські, арабські та партії вихідців з постсоціалістичних країн. Єврейські партії було розглянуто вище, це поділ на сіоністські, світські та релігійні політичні сили. Таких партій у парламенті стабільно абсолютна більшість.

Серед арабських партій є декілька політичних партій (Об'єднаний арабський список, РААМ, ТААЛЬ тощо) які часом об'єднуються на час виборів, а потім знову «розпадаються» на окремі партії через полярність поглядів стосовно вступу до коаліції з Лікудом та внутрішньопартійні питання. Арабські партії, як правило, не займають велику кількість місць у парламенті [6, с. 96].

Партія «Наш дім – Ізраїль» складається з вихідців пострадянського простору та називає себе сіоністською партією, переважно виступає за вирішення міграційних питань. «Наш дім – Ізраїль» не має сталої думки стосовно коаліції з іншими політичними силами адже кожне скликання, а подекуди і кілька разів за скликання, може змінити сторону з коаліційної на опозиційну відносно правлячої партії.

З огляду на дані Freedom House 2024 рік, Ізраїль втратив 3 бали у порівнянні з минулим роком за індексом глобальної свободи (за шкалою політичних прав 34 з 40 балів, за шкалою громадянських свобод 40 з 60 балів у порівнянні з минулорічним показником у 43 бали), але, не зважаючи на це, має високий рейтинг і вважається вільною країною [1].

Графік 3

Порівняння кількості мандатів партії Лікуд та її в союзі з ортодоксальними політичними силами

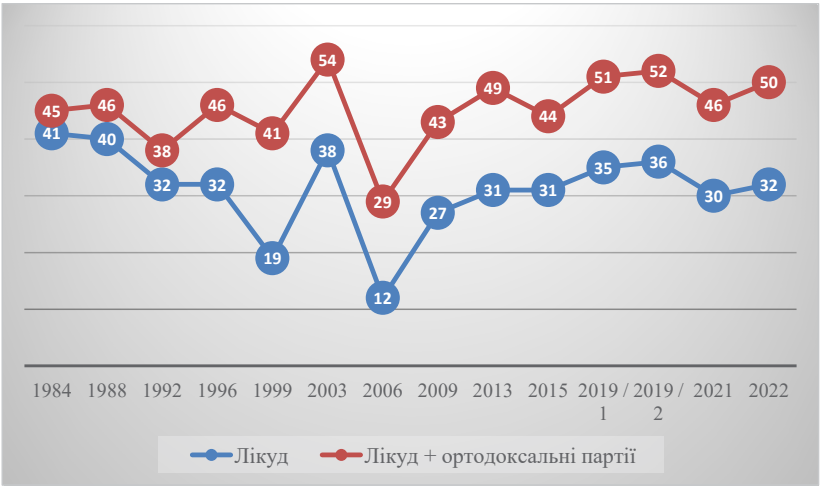

Політична криза Ізраїлю, що почалася у 2019 році, була пов'язана зі звинуваченнями у нанесенні шкоди демократії. Б. Нетаньягу (прем'єр-міністра країни) звинуватили у порушенні принципів верховенства права та свободи ЗМІ, корупції. Парламент розділився на два ворогуючі табори, що потягнуло за собою кризи в судовій системі, сфері юстиції (переросла у конституційну кризу), відсутність бюджету протягом двох років тощо. Уряд Ізраїлю сформував положення про обмеження скупчень громадян через пандемію коронавірусу, та поплічники Нетаньягу звинувачували рішення в обмеженні демократії, так як намагалися зібрати заборонені демонстрації без згоди уряду що засуджувалося органом влади.

Упродовж кількох років продовжувалися спроби вирішення кризи: прийняли «кризову схему» стосовно іншого способу створення уряду, призначали головою парламенту голову фракції, що зайняла друге місце на останніх виборах, були спроби створення коаліційного та надзвичайного урядів. Тоді громадськість не стояла осторонь та пропонувала свої варіанти, одним з яких було тимчасово обрати головою парламенту політика, який не є членом Кнесету, а також інші варіації проведення виборів. Відбувалися акції протесту, громадяни держави вимагали вирішення кризи та доведення справи проти Нетаньягу до кінця.

Кінцем політичної кризи стали результати виборів у листопаді 2022 року, що дозволило сформувати правий ультраортодоксальний уряд на чолі з Б. Нетаньяху, до якого у рамках переговорів стосовно створення уряду, було висунуто ряд вимог. Результати вирішення кризи не влаштовували багатьох громадян, надалі суспільство веде полеміку стосовно призначених осіб, рішень нового уряду тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, суспільство Ізраїлю є досить різноманітним за етнічним та релігійним складом, через що виникають суперечки між різними групами населення стосовно політичних рішень парламенту. Конфлікти між різними суспільними групами мотивують громадян до високої політичної активності. Амплітуда голосування виборців тяжіє до вибору правих партій, які тісно співпрацюють з ортодоксальними релігійними політичними силами.

Тож, Ізраїль не є типовою державою в політичному плані. Тут представники релігійних верств мають великий вплив на політичні рішення, міжетнічні протиріччя стають інструментом популізму та політичних маніпуляцій, але при тому ведуться кримінальні процеси проти високопосадовців (до прикладу, кримінальний процес проти прем'єр-міністра Б. Нетаньягу тривав упродовж року). У такому суспільстві принципи демократії важко реалізовувати, але завдяки зацікавленості громадян у політичній участі, Ізраїлю це вдається.

Суспільно-політична сфера Ізраїлю є динамічною, тож актуальність дослідження даної тематики матиме перспективи з кожними наступними виборами, змінами політичних процесів всередині держави та прийняттям нових політичних рішень, що буде впливати на політичну активність громадян та їхній вибір на голосуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ізраїль. *Freedom House*. URL: https://freedomhouse.org/country/israel/freedom-world/2022 (дата звернення: 23.12.2024).

2. *Центральна виборча комісія Ізраїлю*. URL: https://www.bechirot.gov.il/ (дата звернення: 20.12.2024).

3. *Кнесет - парламент Ізраїлю*. URL: https://www.knesset.gov.il/ (дата звернення: 23.12.2024).

4. Ремарович О. І. Релігійний фактор у соціально-політичному житті держави Ізраїль 1948–1977 рр. *Наукові записки. Історичні науки*. 2015. Т. 169. С. 75–80.

5. Howson L. The role of ultra-orthodox political parties in Israeli democracy : thesis. 2014. URL: http://livrepository.liverpool.ac.uk/2006321/ (date of access: 16.12.2024).

6. Ben-Porat G. Are We There Yet? Religion, Secularization and Liberal Democracy in Israel. Religion, Secularism and Politics. 2018. P. 90–106. URL: https://doi.org/10.4324/9781315778020-6 (date of access: 16.12.2024).

7. Ханін З. Держава Ізраїль узяла на себе елементи традиції як частину мейнстриму. *Український тиждень*. 2015. № 31 (403), 7–13.08.2015 р. С. 40–42.

8. Howson L. Lessons from Shas about Israel. *The Middle East Journal*. 2015. Vol. 69, no. 3. P. 397–412. URL: https://doi.org/10.3751/69.3.14 (date of access: 16.12.2024).

9. Ben-Porat G., Turner B. S. Contradictions of Israeli Citizenship: Land, Religion and State. Taylor & Francis Group, 2011. 304 p.

УДК 343.326:004]:351.86:004.056(4-6ЄС)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.15

ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕГІОНАЛЬНІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ КІБЕРТЕРОРИЗМУ

EUROPEAN REGIONAL MEANS OF COUNTERING CYBERTERRORISM

Зінченко О.І.,
аспірантка кафедри політології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У роботі досліджуються європейські регіональні засоби протидії кібертероризму, зокрема правові, інституційні та операційні механізми, розроблені в межах Європейського Союзу для забезпечення кібербезпеки. Кібертероризм, як новітня форма тероризму, представляє серйозну загрозу не лише національній безпеці, а й стабільності міжнародних відносин. Використання технологій для здійснення терористичних актів та маніпулювання інформацією в глобальному просторі вимагає комплексного підходу до запобігання, виявлення та нейтралізації кіберзагроз.

Аналізуються основні правові акти та стратегії, що регулюють кібербезпеку в Європейському Союзі, зокрема Регламент (ЄС) 2019/881 (Cybersecurity Act), Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS 2), а також рішення Ради ЄС щодо боротьби з кібертероризмом. Окрему увагу приділено діяльності Європейського агентства з кібербезпеки (ENISA) та механізмам міжнародної співпраці, зокрема в рамках Будапештської конвенції та з іншими регіональними організаціями, такими як НАТО та ООН.

Робота також розглядає співпрацю між державними та приватними структурами у сфері кібербезпеки, роль технологій (штучного інтелекту, великих даних, блокчейну) у боротьбі з кібертероризмом, а також виклики, що виникають внаслідок правових, технічних і політичних обмежень у цій сфері. Особливу увагу звернуто на потребу вдосконалення національних і міжнародних механізмів реагування на кіберзагрози, включаючи розвиток кадрового потенціалу та підвищення рівня обміну інформацією серед країн ЄС.

Завданням роботи є також визначення ключових проблем, що виникають у процесі реалізації європейських ініціатив у сфері кібербезпеки, та надання рекомендацій щодо покращення регіональних і глобальних засобів протидії кібертероризму, враховуючи постійно змінювані технологічні та геополітичні умови. Робота підкреслює важливість інтегрованих і скоординованих зусиль для забезпечення ефективної протидії кібертероризму в Європі.

Ключові слова: кібертероризм, Європейський Союз, кібербезпека, міжнародна співпраця, правове регулювання, публічно-приватне партнерство.

This paper examines European regional measures for countering cyberterrorism, focusing on the legal, institutional, and operational mechanisms developed within the European Union to ensure cybersecurity. Cyberterrorism, as a modern form of terrorism, represents a serious threat not only to national security but also to the stability of international relations. The use of technology for conducting terrorist acts and manipulating information in the global space requires a comprehensive approach to the prevention, detection, and neutralization of cyber threats.

The paper analyzes key legal acts and strategies regulating cybersecurity in the European Union, particularly Regulation (EU) 2019/881 (Cybersecurity Act), Directive (EU) 2022/2555 (NIS 2), and the EU Council's decisions on combating cyberterrorism. Special attention is given to the activities of the European Union Agency for Cybersecurity (ENISA) and mechanisms for international cooperation, notably under the Budapest Convention and with other regional organizations such as NATO and the UN.

The study also addresses the collaboration between public and private entities in cybersecurity, the role of technologies (artificial intelligence, big data, blockchain) in countering cyberterrorism, as well as the challenges arising from legal, technical, and political constraints in this area. Particular emphasis is placed on the need to improve national and international response mechanisms to cyber threats, including the development of human resources and enhanced information sharing among EU member states.

The objective of this paper is also to identify key issues arising in the implementation of European cybersecurity initiatives and provide recommendations for improving regional and global measures to counter cyberterrorism, considering constantly evolving technological and geopolitical conditions. The paper underscores the importance of integrated and coordinated efforts for effective counteraction to cyberterrorism in Europe.

Key words: cyberterrorism, European Union, cybersecurity, international cooperation, legal regulation, public-private partnership.

Постановка проблеми. У сучасному світі кібертероризм стає одним із ключових викликів міжнародній безпеці. Використання кіберпростору терористичними групами для здійснення атак на критичну інфраструктуру, крадіжки даних, маніпуляції громадською думкою та інші форми дестабілізації створює серйозні загрози для національної та міжнародної стабільності. Європейський Союз (ЄС), як один із провідних глобальних регіонів, зіткнувся з необхідністю розробки ефективних інструментів протидії цим загрозам.

Проблема посилюється стрімким розвитком технологій, які одночасно забезпечують нові можливості для захисту та розширюють потенціал для кібертерористичної діяльності. Нерівномірний рівень технологічного розвитку країн-членів ЄС, відмінності у правових системах та обмеженість ресурсів у деяких регіонах ускладнюють ство-

рення єдиної стратегії. Крім того, кіберзагрози є транскордонними за своєю природою, що вимагає тісної міжнародної співпраці, гармонізації законодавства та інтеграції зусиль держав, приватного сектору та громадянського суспільства.

Сучасна нормативно-правова база ЄС, яка включає Регламент (ЄС) 2019/881, Директиву (ЄС) 2022/2555 та Рамкове рішення 2002/475/ЈНА, створює основу для боротьби з кібертероризмом. Однак виникають виклики у їхній практичній реалізації через розбіжності у підходах країн-членів, недостатній рівень довіри між суб'єктами кіберзахисту та брак узгоджених механізмів реагування на надзвичайні ситуації.

Таким чином, актуальність дослідження європейських регіональних засобів протидії кібертероризму визначається необхідністю аналізу наявних підходів, виявлення їхніх сильних сторін і недоліків, а також розробки рекомендацій для підвищення ефективності боротьби з кібертерористичними загрозами як у межах ЄС, так і на глобальному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень з протидії кібертероризму в ЄС показує різноманіття підходів: від нормативно-правових до технологічних і організаційних аспектів. Baker-Beall і Mott [1] аналізують сприйняття кібертероризму в ЄС, Christou [2] досліджує колективну безпеку кіберпростору, а Al Asyari [3] порівнює стратегії ЄС та АСЕАН. Oleksiewicz [4] оцінює ефективність правової політики ЄС у боротьбі з кібертероризмом. Trofymenko і Mishanchuk [5] аналізують філософські та правові аспекти кібертероризму. Однак, існують недосконалості в деталях взаємодії між країнами ЄС у контексті кібертероризму та недостатнє дослідження конкретних інструментів для моніторингу кібертерористичних загроз на регіональному рівні.

Метою роботи є дослідження європейських регіональних механізмів і заходів протидії кібертероризму, аналіз ефективності наявних правових та інституційних інструментів, а також вивчення ролі міжнародної співпраці в забезпеченні кібербезпеки в межах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Кібертероризм є серйозною загрозою для міжнародної безпеки, що ускладнює стабільність регіонів, зокрема Європейського Союзу (ЄС). Зростання кібертерористичних атак, які використовують сучасні технології, створює виклики для окремих держав і регіонів. Це вимагає активнішої співпраці між урядами та міжнародними організаціями для розробки ефективних механізмів протидії [6].

ЄС застосовує системний підхід до боротьби з кібертероризмом, включаючи правове регулювання, створення інституцій і співпрацю з іншими регіонами. Регламент (ЄС) 2019/881 і Директива (ЄС) 2022/2555 підвищують кіберстійкість країн-членів і зміцнюють роль Європейського агентства з кібербезпеки (ENISA). Публічно-приватні партнерства стають важливим елементом цієї боротьби [7; 8].

Будапештська конвенція є основою для міжнародного співробітництва у боротьбі з кіберзлочинами, а її вплив поширюється за межі ЄС. Однак існує потреба в адаптації правових механізмів до нових викликів цифрової епохи.

Європа активно використовує сучасні технології, як-от штучний інтелект, великі дані та платформи обміну інформацією, для зменшення ризиків і підвищення ефективності боротьби з кібертероризмом. Колективне управління ризиками та стійкість кіберпростору залишаються ключовими пріоритетами.

Попри успіхи, ЄС стикається з викликами, такими як координація між державами-членами, узгодження законодавства, підготовка кадрів і фінансування ініціатив. Регламент (ЄС) 2019/881 (Cybersecurity Act) забезпечує ENISA розширеними повноваженнями та створює базу для сертифікації ІКТ, посилюючи кібербезпеку в ЄС [7].

ENISA, створене у 2004 році, до прийняття Cybersecurity Act діяло як дорадчий орган, зосереджуючись переважно на рекомендаціях та розробці стратегій кібербезпеки. Проте, Регламент (ЄС) 2019/881 значно посилив повноваження агентства. Як зазначає OLEKSIEWICZ та CIVELEK (2023), ENISA отримало мандат на постійну діяльність, що дозволяє агентству ефективніше координувати заходи у сфері кібербезпеки на рівні ЄС.

Одним з основних нововведень Регламенту є розробка єдиної системи сертифікації кібербезпеки. ENISA, за даними European Union (2019), стало ключовим органом у створенні та впровадженні схем сертифікації для забезпечення безпеки інформаційно-комунікаційних технологій. Ця система спрямована на підвищення довіри до цифрових рішень, які використовуються як урядовими установами, так і приватним сектором.

Регламент 2019/881 забезпечує важливий правовий інструмент у боротьбі з кібертероризмом. Christou (2019) наголошує, що колективна безпека кіберпростору залежить від скоординованих зусиль між державами-членами. У цьому контексті ENISA виступає як ключовий координатор, забезпечуючи взаємодію між державними установами, приватним сектором та міжнародними партнерами [7].

ENISA також відіграє важливу роль у підвищенні обізнаності про кіберзагрози. Як зазначає Baldassarre [9], інформаційні кампанії агентства спрямовані на підвищення обізнаності серед громадян та організацій щодо ризиків кібертероризму. Це дозволяє зменшити ймовірність успішних атак через необізнаність або людські помилки.

Попри численні переваги, експерти підкреслюють обмеження Cybersecurity Act. Зокрема, Bossong [10] зазначає, що ENISA стикається з викликами через різнорівневу підготовку держав-членів до кіберзагроз. Відсутність гармонізації національних підходів може створювати проблеми для реалізації єдиної стратегії кібербезпеки на рівні ЄС.

Іншим критичним аспектом є недостатність фінансування ENISA. Як зазначає Biscop [11], бюджет агентства є недостатнім для реалізації всіх поставлених завдань, особливо в умовах зростання кількості кібертерористичних атак. Цей аспект потребує подальшого аналізу та розробки механізмів фінансування.

Регламент 2019/881 заклав основу для створення сучасної системи кібербезпеки у Європейському Союзі. Проте, подальший розвиток цього законодавчого акту є необхідним для забезпечення більш ефективної боротьби з кібертероризмом. Як зазначає Oleksiewicz I. та Civelek M. [12], одним із можливих шляхів удосконалення є інтеграція новітніх технологій, таких як штучний інтелект та машинне навчання, у процеси виявлення та реагування на кіберзагрози.

ENISA може також розширити свою діяльність у сфері міжнародного співробітництва. Al Asyari [3] підкреслює важливість співпраці ЄС з іншими регіонами, такими як АСЕАН, у боротьбі з кібертероризмом. Впровадження кращих практик та обмін досвідом можуть значно підвищити ефективність боротьби з кіберзагрозами на глобальному рівні.

Регламент (ЄС) 2019/881 (Cybersecurity Act) є важливим інструментом у забезпеченні кібербезпеки Європейського Союзу. ENISA відіграє ключову роль у реалізації стратегій протидії кібертероризму, забезпечуючи взаємодію між різними зацікавленими сторонами. Проте, для подолання наявних викликів необхідні додаткові заходи, спрямовані на гармонізацію національних підходів, збільшення фінансування та впровадження новітніх технологій. Це дозволить Європейському Союзу зміцнити свою позицію як лідера у сфері кібербезпеки [7].

Директива (ЄС) 2022/2555, відома як NIS 2, є ключовим нормативно-правовим актом, що запроваджує нові стандарти кібербезпеки для держав-членів Європейського Союзу. Ця директива замінила попередню NIS Directive (2016/1148), пропонуючи більш розширений і структурований підхід до забезпечення кіберстійкості. Вона спрямована на гармонізацію кібербезпекової політики серед країн-членів ЄС, підвищення рівня захисту критично важливої інфраструктури та зміцнення загальної безпеки кіберпростору [13].

NIS 2 суттєво розширює сферу дії порівняно з її попередником. Як зазначає Radoniewicz [14], директива зобов'язує ширший спектр організацій – від постачальників критичних послуг до цифрових платформ – дотримуватися високих стандартів кібербезпеки. Директива також вводить жорсткіші вимоги до управління кіберризиками, що включають регулярний моніторинг, виявлення вразливостей та швидке реагування на інциденти.

Суттєвим нововведенням є створення єдиного механізму управління інцидентами. Згідно з положеннями NIS 2, держави-члени повинні запровадити чітку структуру відповідальних органів, таких як компетентні національні органи та CSIRT (команди реагування на кіберінциденти). Як зазначає Skoczylas [15], це дозволяє покращити координацію дій між країнами та зменшити час реагування на кіберзагрози.

NIS 2 має значний потенціал у боротьбі з кібертероризмом, забезпечуючи проактивний підхід до управління ризиками. Як зазначає Baldassarre [9], посилені вимоги до захисту критично важливої інфраструктури, такої як енергетика, транспорт і телекомунікації, знижують ймовірність успішних атак кібертерористів. Крім того, директива вимагає впровадження механізмів обміну інформацією між організаціями та державами, що підвищує їх здатність ідентифікувати та запобігати загрозам.

Radoniewicz [14] наголошує, що директива робить особливий акцент на міжнародній співпраці. Це включає обмін інформацією з третіми країнами та використання кращих практик, розроблених на основі глобального досвіду. У випадках кібертероризму цей підхід дозволяє створити ефективні механізми раннього попередження про загрози.

Попри численні переваги, деякі дослідники вказують на недоліки директиви. Як зазначає Trofymenko & Mishanchuk [5], значна різниця у рівні кіберготовності серед держав-членів створює труднощі для гармонізації політики. Деякі країни можуть стикпоставати перед труднощами у впровадженні нових стандартів через обмежені фінансові та технічні ресурси.

Іншим викликом є забезпечення виконання вимог директиви. Як зазначає Olesen [16], ефективне впровадження NIS 2 залежить від здатності національних органів контролювати дотримання стандартів, що вимагає значних адміністративних ресурсів. Крім того, ризик кіберзагроз постійно еволюціонує, що потребує регулярного оновлення підходів до управління ризиками.

Для ефективності NIS 2 важливо впровадити новітні технології, такі як штучний інтелект, та збільшити фінансування програм кібербезпеки. Тісніша міжнародна співпраця з організаціями, як НАТО та АСЕАН, та проведення навчань підвищать готовність держав-членів до нових викликів.

NIS 2 зміцнює кіберстійкість ЄС, підвищує захист критично важливої інфраструктури та зміц-

нює міжнародну співпрацю. Її вдосконалення є пріоритетом для ЄС у боротьбі з кібертероризмом [17].

Рамкове рішення 2002/475/ЈНА стало основою для боротьби з тероризмом у ЄС, і після еволюції кіберзагроз було розширене для врахування кібертероризму. Воно визначає тероризм як дії, що шкодять державам або міжнародним організаціям, зокрема атаки на критичну інфраструктуру, характерні для кібертероризму [8].

Рамкове рішення спрямоване на боротьбу з різними формами терористичних загроз, у тому числі кіберзагрозами, які мають такі характеристики:

1. Атаки на критичну інфраструктуру: Olesen [16] зазначає, що кібертерористи часто націлюються на енергетичні, транспортні та комунікаційні системи.

2. Використання інтернету для вербування та пропаганди: Laytouss [18] підкреслює роль кіберпростору у поширенні екстремістських ідеологій та вербуванні членів терористичних груп.

3. Фінансування тероризму через кіберпростір: Зростання використання криптовалют та цифрових фінансових інструментів створює нові можливості для фінансування терористичних актів, що відповідає загрозам, визначеним у Рамковому рішенні.

Попри адаптацію до нових загроз, Рамкове рішення стикається з низкою викликів. Trofymenko та Mishanchuk [5] вказують на розбіжності у правових системах держав-членів, що ускладнює ефективну боротьбу з кіберзлочинністю. Зростання складності кіберзагроз також потребує використання передових технологій для їх виявлення та нейтралізації. Інший виклик – це забезпечення балансу між безпекою та захистом прав людини. Oliynyk та ін. [19] відзначають, що розширення правових повноважень у боротьбі з тероризмом може створити ризики для конфіденційності та інших основних прав громадян.

Для підвищення ефективності Рамкового рішення в контексті кіберзагроз необхідно врахувати кілька аспектів:

1. Гармонізація законодавства: Olesen [16] пропонує уніфікацію правових норм серед держав-членів для покращення координації в боротьбі з кіберзлочинністю.

2. Інтеграція технологій: Використання штучного інтелекту, машинного навчання та великих даних може значно підвищити здатність держав виявляти кіберзагрози.

3. Поглиблення міжнародної співпраці: Al Asyari [3] підкреслює важливість обміну інформацією між ЄС та іншими регіонами для створення глобальної системи протидії кібертероризму.

4. Навчання та підготовка фахівців: Baldassarre [9] вказує на необхідність створення освітніх програм для підвищення кваліфікації фахівців у сфері кібербезпеки.

Рамкове рішення ЄС 2002/475/ЈНА залишається важливим інструментом у боротьбі з тероризмом, включаючи кібертероризм. Воно встановлює правові основи для криміналізації терористичної діяльності, що охоплює кіберпростір. Однак, для ефективного розв'язання проблем, пов'язаних із новими формами кіберзагроз, необхідні подальші вдосконалення, зокрема у сфері технологій, міжнародного співробітництва та гармонізації законодавства. Ці заходи сприятимуть підвищенню стійкості ЄС до кібертерористичних загроз та забезпеченню безпеки в умовах цифрової епохи [8].

Розвиток інституційних механізмів відіграє вирішальну роль у реалізації стратегій кібербезпеки, оскільки саме вони забезпечують координацію зусиль, впровадження стандартів і реагування на нові виклики. У цьому контексті Європейський Союз пропонує багаторівневий підхід, де ключову роль відіграють спеціалізовані органи, такі як Європейське агентство з кібербезпеки (ENISA), а також співпраця з іншими міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи.

ENISA стало центральним інститутом у забезпеченні кібербезпеки в Європейському Союзі. Його роль значно змінилася з ухваленням Регламенту (ЄС) 2019/881, відомого як Cybersecurity Act [7]. Як зазначає Oleksiewicz та Civelek [12], завдяки розширенню мандату агентство набуло статусу постійного координатора заходів у сфері кібербезпеки, що дозволило ЄС перейти до більш системного підходу.

Аналізуючи вплив діяльності ENISA, Christou [2] підкреслює, що агентство стало рушійною силою гармонізації стандартів кібербезпеки в ЄС. Однак автор критикує ENISA за недостатню оперативність у впровадженні нових схем сертифікації, що затримує їхнє впровадження на рівні держав-членів. Крім того, Bossong [10] наголошує, що через різний рівень готовності країн до кіберзагроз ENISA змушене адаптувати свої рекомендації, що знижує їх ефективність.

Ще одним аспектом критики є недостатнє фінансування. Biscop [11] звертає увагу на обмежених ресурсах ENISA, які не відповідають масштабам його завдань, особливо в умовах зростання кількості та складності кіберзагроз. Автори наголошують, що підвищення фінансування могло б сприяти реалізації більш амбітних програм.

Попри ці виклики, Oleksiewicz [12] позитивно оцінює діяльність ENISA у сфері підвищення обізнаності щодо кіберзагроз. Зокрема, інформаційні кампанії агентства допомагають зменшити ризики людських помилок, які часто стають причиною успішних атак.

Будапештська конвенція (2001), яку координує Рада Європи, залишається головним міжнародним правовим документом у боротьбі з кіберзлочинністю. Як зазначає Denning [20], ця конвенція

забезпечує єдиний підхід до криміналізації кіберзлочинів, включаючи ті, що пов'язані з кібертероризмом. Її положення слугують основою для правового регулювання у багатьох країнах світу.

Однак Christou [2] критикує конвенцію за її обмежений вплив на глобальну боротьбу з кіберзлочинами. Хоча більшість країн ЄС є її сторонами, недостатня кількість підписантів серед країн, що не входять до ЄС, ускладнює її реалізацію. Цей недолік посилюється відсутністю механізмів примусового виконання.

Radoniewicz [14] підкреслює роль Будапештської конвенції у формуванні міжнародного співробітництва. Проте автор наголошує, що у сфері кібертероризму цей документ часто поступається місцем новішим ініціативам ЄС, таким як NIS 2.

Однак, Olesen [16] акцентує на ефективності партнерств Ради Європи з приватним сектором. Це сприяє впровадженню практичних інструментів для виявлення та реагування на кіберзагрози.

Співпраця з приватним сектором є ключовим елементом у боротьбі з кіберзагрозами. Bossong [10] класифікує моделі взаємодії в ЄС, виділяючи публічно-приватні партнерства як найбільш ефективний формат. Однак автор також звертає увагу на складність координації між учасниками через різницю у пріоритетах.

Як зазначає Baldassarre [9], приватний сектор часто відіграє важливу роль у впровадженні технологій для моніторингу та попередження кіберзагроз. Проте недостатній рівень довіри між державними установами та бізнесом може ускладнювати обмін інформацією.

Trofymenko & Mishanchuk [5] наголошують на необхідності створення загальноєвропейської платформи для обміну даними між приватним та державним секторами. Така платформа могла б значно покращити координацію та підвищити швидкість реагування на кібертерористичні атаки.

Christou [2] підкреслює, що приватний сектор часто демонструє вищу гнучкість у впровадженні інноваційних рішень. Проте автор звертає увагу на ризики, пов'язані з комерційними інтересами, які можуть суперечити завданням забезпечення безпеки.

Інституційні механізми Європейського Союзу демонструють значний прогрес у боротьбі з кібертероризмом. ENISA відіграє центральну роль у гармонізації стандартів кібербезпеки, Рада Європи забезпечує міжнародну співпрацю через Будапештську конвенцію, а приватний сектор стає важливим партнером у впровадженні новітніх технологій. Попри це, існує низка викликів, включаючи недостатнє фінансування, брак гармонізації та низький рівень довіри між державними й приватними структурами. Подолання цих перешкод є ключовим для підвищення ефективності інституційних механізмів у боротьбі з кіберзагрозами.

Колективна безпека кіберпростору стала одним із ключових напрямів політики Європейського Союзу, що дозволяє забезпечити стійкість та ефективне реагування на кіберзагрози. У сучасному цифровому середовищі кібербезпека не може бути досягнута зусиллями лише окремих держав чи організацій. Як зазначає Christou [2], колективна безпека передбачає інтеграцію державних, приватних та міжнародних зусиль, а також використання новітніх технологій для протидії кіберзагрозам.

Christou [2] пропонує концепцію колективної кібербезпеки в ЄС, засновану на спільній відповідальності, інтеграції ресурсів та адаптивності. Автор підкреслює важливість загальноєвропейської стійкості та координації, зокрема через CSIRT Network, хоча різний рівень підготовки держав ускладнює співпрацю [10].

Christou також зазначає, що недостатня інтеграція приватного сектору у механізми безпеки обмежує використання передових технологій і даних, необхідних для прогнозування загроз. Відсутність довіри між державними й приватними структурами залишається ключовою перешкодою.

Публічно-приватне партнерство (PPP) є важливим елементом у забезпеченні кібербезпеки, зокрема в боротьбі з кібертероризмом. Bossong [10] класифікує партнерства на горизонтальні (між державними структурами) та вертикальні (між державними й приватними суб'єктами). У контексті кібертероризму PPP включає:

1. Обмін інформацією: Приватний сектор надає державним органам дані про кіберзагрози, а державні структури забезпечують регулювання [9].

2. Розробку технологічних рішень: Комерційні компанії створюють інструменти моніторингу та прогнозування атак [18].

Проте, PPP стикається з викликами, такими як комерційна конфіденційність і ризики витоку даних [10]. Відсутність єдиної платформи для взаємодії ускладнює обмін інформацією. Radoniewicz [14] наголошує на необхідності прозорості у співпраці та впровадженні стандартів обміну даними.

Технології відіграють важливу роль у попередженні кіберзагроз. Christou [2] акцентує на використанні великих даних, ШІ та автоматизації для виявлення загроз. Baldassarre [9] виділяє ключові технології, такі як:

1. Штучний інтелект (ШІ): Для аналізу поведінки користувачів і виявлення аномалій.

2. Блокчейн: Для забезпечення безпеки даних.

3. Хмарні технології: Для зберігання і доступу до великих обсягів даних.

Ferrag et al. [21] вказують на важливість державного фінансування для підвищення потенціалу приватних технологій. Christou [2] також підкреслює значення платформ для обміну інформацією, таких як MISP, хоча Olesen [16] зазначає проблеми з конфіденційністю та безпекою цих платформ.

Колективна кібербезпека ЄС спирається на співпрацю держав, приватного сектору та міжнародних партнерів, впровадження інновацій, публічно-приватне партнерство та платформи обміну інформацією. Головними викликами залишаються брак довіри, нерівність готовності держав і обмежені ресурси. Їхнє подолання є ключем до стійкості кібербезпеки.

У глобалізованому світі кіберзагрози потребують міжнародної координації. ЄС активно співпрацює з ініціативами, як-от АСЕАН, аналізуючи та порівнюючи підходи до кібербезпеки в різних регіонах.

АСЕАН є важливим партнером ЄС у сфері кібербезпеки, враховуючи зростання кіберзагроз у Південно-Східній Азії та їхній вплив на глобальну кібербезпеку. Al Asyari [3] підкреслює, що співпраця між ЄС та АСЕАН базується на обміні кращими практиками, технологіями та досвідом у сфері кібертероризму. Одним із ключових інструментів цього партнерства є діалог високого рівня між представниками ЄС та АСЕАН, який сприяє розробці спільних стратегій.

Основні напрямки співпраці:

1. Обмін інформацією про кіберзагрози: Платформи обміну між ЄС та АСЕАН дозволяють швидко виявляти загрози та розробляти спільні механізми реагування [3].

2. Навчання та підвищення кваліфікації: ЄС підтримує освітні програми в АСЕАН для підготовки спеціалістів з кібербезпеки [9].

3. Спільні навчання: Спільні кібернавчання підвищують готовність до складних атак, включаючи кібертероризм [3].

Виклики:

- Різні стандарти регулювання у країнах ЄС та АСЕАН ускладнюють реалізацію ініціатив [16].

- Різний рівень кіберготовності в країнах АСЕАН.

Пропозиції для розвитку співпраці включають створення спільних платформ та розширення навчальних програм [3], а також підтримку гармонізації стандартів кібербезпеки в країнах АСЕАН. ЄС і НАТО мають спільні принципи колективної безпеки, але ЄС більше фокусується на цивільній кібербезпеці, а НАТО – на військовій [14].

Спільні навчання НАТО та ЄС демонструють ефективність інтеграції військових і цивільних підходів. Ferrag et al. [21] підкреслюють, що подібна взаємодія сприяє виявленню вразливостей у системах кібербезпеки та розробці нових стандартів.

Проте, як зазначає Oleksiewicz [12], основним викликом для співпраці залишається розбіжність у пріоритетах. НАТО фокусується на безпосередній обороні, тоді як ЄС займається довгостроковою побудовою кіберстійкості.

ОАД є провідною організацією у Західній півкулі, яка активно працює над розвитком кібербезпеки. Laytouss [18] вказує на подібності між підходами ОАД і ЄС, зокрема у питаннях підготовки кадрів та обміну інформацією. Проте ОАД має менший вплив на гармонізацію законодавства через відсутність єдиної правової системи в регіоні.

Досвід ЄС у створенні спільних правових стандартів, таких як NIS 2, міг би стати корисним для ОАД. Водночас як зазначає Baldassarre [14], обмеженість фінансування в країнах Латинської Америки може ускладнювати впровадження європейських підходів.

Співпраця ЄС та Африканського Союзу у сфері кібербезпеки є на етапі становлення. Як зазначає Biscop [11], основними напрямками є технічна допомога та навчання фахівців. Водночас через відсутність регіональної кіберстратегії, Африканський Союз значно поступається ЄС у структурованості підходів.

Radoniewicz [14] наголошує, що ЄС може сприяти створенню правової бази для боротьби з кібертероризмом в Африці. Це передбачає впровадження інструментів, схожих на Будапештську конвенцію.

Висновки та перспективи дослідження. Взаємодія ЄС з іншими регіональними ініціативами демонструє прагнення до створення глобальної системи кібербезпеки. Співпраця з АСЕАН, НАТО, ОАД та Африканським Союзом дає змогу обмінюватися кращими практиками та підвищувати рівень готовності до кіберзагроз. Однак існують суттєві виклики, такі як різні рівні розвитку, обмеженість ресурсів та відсутність гармонізації законодавства. Для подолання цих проблем необхідні довгострокові ініціативи, спрямовані на зміцнення міжнародної взаємодії та обмін досвідом.

Аналіз європейських підходів до протидії кібертероризму показав, що Європейський Союз (ЄС) створив комплексну систему правових, інституційних та технологічних механізмів. У межах цієї системи було розглянуто основні аспекти, які охоплюють нормативно-правову базу (Регламент (ЄС) 2019/881, Директива (ЄС) 2022/2555, Рамкове рішення 2002/475/ЈНА), діяльність ключових інституцій (ENISA, Рада Європи), розвиток публічно-приватного партнерства та співпрацю з іншими регіональними ініціативами.

Результати дослідження підтвердили важливість комплексного підходу до протидії кібертероризму. Використання європейського досвіду може бути корисним для інших регіонів, які прагнуть розвивати власні системи кібербезпеки. Особливо актуальними є дослідження Christou та Baldassarre, які окреслюють перспективи колективної безпеки кіберпростору та роль інноваційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Baker-Beall C., Mott G. Understanding the european union's perception of the threat of cyberterrorism: a discursive analysis. JCMS: journal of common market studies. 2021. URL: https://doi.org/10.1111/jcms.13300

2. Christou G. The collective securitisation of cyberspace in the European Union. West european politics. 2018. Vol. 42, no. 2. P. 278–301. URL: https://doi.org/10.1080/01402382.2018.1510195

3. Al Asyari H. The evolution of cyberterrorism: perspectives and progress from the european union and association of southeast asian nation. Jurnal hukum ius quia iustum. 2022. Vol. 29, no. 1. P. 1–23. URL: https://doi.org/10.20885/iustum.vol29.iss1.art1

4. Oleksiewicz I. A legal assessement of management of the european union cyberterrorism policy. Modern management review. 2017. URL: https://doi.org/10.7862/rz.2017.mmr.32

5. Trofymenko V., Mishanchuk A. Cyberterrorism: an attempt of philosophical and legal understanding. The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series:philosophy, philosophies of law, political science, sociology. 2021. Vol. 2, no. 49. URL: https://doi.org/10.21564/2663-5704.49.229782

6. Council of the European Union (2021) Parties/Observers to the Budapest Convention and Observer Organisations to the T-CY. URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/parties-observers.

7. European Union. Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing Regulation (EU) No 526/2013 (Cybersecurity Act). 2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj/eng

8. EU Framework Decision on Combating Terrorism (2002/475/JHA), 2002. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002F0475

9. Baldassarre S. Cyberterrorism and religious fundamentalism: new challenges for europe in the age of universal internet access. Religions. 2023. Vol. 14, no. 4. P. 458. URL: https://doi.org/10.3390/rel14040458

10. Bossong, R. A Typology of Cybersecurity and Public – Private Partnerships in the Context of the European Union [In:] Bures, O., Carrapico, H., ed., Security Privatization. How Non-security-related Private Businesses Shape Security Governance. Warszawa. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/309170004_A_typology_of_cybersecurity_and_public-private_partnerships_in_the_context_of_the_EU

11. Biscop, S. The EU Global Strategy 2020 ("Security Policy Brief" No. 108). Brussels: EGMONT – Royal Institute for International Relations. 2019. URL: http://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2019/03/SPB108.pdf?type=pdf.

12. Oleksiewicz I., Civelek M. E. Where are the changes in eu cybersecurity legislation leading? Humanities and social sciences quarterly. 2023. Vol. 30, no. 4 - part I. P. 183–197. URL: https://doi.org/10.7862/rz.2023.hss.50

13. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive) (O.J.L. 333, 27.12.2022). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj/eng

14. Radoniewicz F. Cybersecurity in the european union law. Cybersecurity in poland. Cham, 2021. P. 73–92. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-78551-2_6

15. Skoczylas D. ICT Development in Eastern European Countries in the Context of Cybersecurity. Threats and Cyberspace Protection – Selected Issues. Prawo i Wiez, 2022. №41. P. 328–344. URL: https://doi.org/10.36128/priw.vi41.220

16. Olesen N. European public-private partnerships on cybersecurity - An instrument to support the fight against cybercrime and cyberterrorism. In Advanced Sciences and Technologies for Security Applications. 2016. pp. 259–278. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-38930-1_14

17. European Commission, Cybersecurity Policies. Shaping Europe's digital future. URL: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/cyber-security

18. Laytouss B. New Terrorism and the Use of Electronic Jihad, Brussels International Center. 2021. URL: www.bic-rhr.com/sites/default/files/inline-files/New%20Terrorism%20and%20the%20Use%20of%20Electronic%20Jihad_1.pdf

19. Oliynyk, O. B., Romanova, A. S., Koval, I. M., Chornobai, O. L., & Poliarush-Safronenko, S. O. Protection of Personal Data in the Context of Human Rights: Experience and Relevance of ECtHR Decisions. Revista Juridica Portucalense, 2023. №33, Pp. 234–249. https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(33)2023.ic-10

20. Denning, D. Cyberterrorism, Prepared for Testimony before the Special Oversight Panel on Terrorism Committee on Armed Services U.S. House of Representatives. 2023. URL: http://www.cs.georgetown.edu/~denning/infosec/cvberterror.html.

21. Ferrag, M. A., Kantzavelou, I., Maglaras, L., & Janicke, H. Hybrid Threats, Cyberterrorism and Cyberwarfare. Hybrid Threats, Cyberterrorism and Cyberwarfare. CRC Press. 2023. URL: https://doi.org/10.1201/9781003314721

УДК 323.2(6-17):314.151.3
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.16

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ В КРАЇНАХ ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ СИТУАЦІЮ В РЕГІОНІ

FORCED MIGRATION IN THE COUNTRIES OF TROPICAL AFRICA AND ITS IMPACT ON THE POLITICAL SITUATION IN THE REGION

Кухта В.В.,
доктор філософії зі спеціальності 052 Політологія

В статті розглянуто феномен вимушеної міграції в Тропічній Африці і його вплив на політичну ситуацію країн регіону та африканського континенту. Зазначено, що міграційні процеси в регіоні Тропічної Африки після деколонізації країн і набуття ними самостійності й автономності, не стали предметом політичних досліджень через поширений стереотип: міграція суттєво не впливає ані на внутрішні політичні процеси, ані на міжнародні в сенсі відносин між Сходом і Заходом. Підкреслено зміну поглядів на означену проблему в сучасному науковому дискурсі: в умовах глобалізації міграція стає рушійною силою, яка формує не тільки економічні, а й політичні контури як окремих регіонів, так і майбутньої світобудови, а міграційні процеси визнані предметом міжнародної політики.

Виокремлено причини міграції, зумовлені внутрішніми проблемами країн: економічна нестабільність, бідність, корупція, насилля, порушення прав і свобод, погіршення екології навколишнього середовища. Їх непрогнозована інтеграція здатна трансформувати окремі суспільні суперечки в багаторівневі конфлікти економічного, етнічного, військово-безпекового характеру, які загрожують цілісності держав і негативно впливають на політичні процеси.

Акцентовано увагу на взаємозв'язку між політичною нестабільністю, відсутністю безпеки в більшості країн регіону та інтенсивністю і збільшенням обсягів міграційних потоків населення. Особливу увагу зосереджено на перманентності військових конфліктів як основного джерела міграції. Доведено, що більшість вимушених мігрантів у регіоні, переміщаючись на нові місця проживання, змінюють країни, проте залишаються на африканському континенті, що є визначальною характеристикою міграції: міграційні суспільні контакти ускладнюються через розпорошеність політичних цінностей, релігійних традицій, етнічних конотацій тощо.

Специфіка міграції в тому, що повстанські угруповання як тригери конфліктів постійно поповнюються внутрішніми втікачами, переміщеними особами і вимушеними мігрантами, а збереження впродовж кількох десятиліть високого рівня міграції провокує виникнення нових гуманітарних катастроф. Замкнене коло міграції пояснюється порушенням у владних структурах країн Тропічної Африки принципів суспільного правопорядку і безпеки громадян та неефективної роботи державних механізмів влади. Узагальнено: глобалізація суттєво впливає на сучасні політичні процеси як окремих країн, так і регіону в цілому.

Ключові слова: Тропічна Африка, вимушена міграція, внутрішні виклики, політична ситуація, військові конфлікти.

The article examines the phenomenon of forced migration in Tropical Africa and its impact on the political situation of the countries of the region and the African continent. It is noted that migration processes in the Tropical Africa region after the decolonization of the countries and their acquisition of independence and autonomy did not become the subject of political research due to the widespread stereotype: migration does not significantly affect either internal political processes or international ones in the sense of relations between the East and the West. The change in views on the problem in modern scientific discourse is emphasized: in the context of globalization, migration becomes a driving force that shapes not only the economic, but also the political contours of both individual regions and the future world order, and migration processes are recognized as a subject of international policy.

The causes of migration are identified, which are caused by the internal problems of countries: economic instability, poverty, corruption, violence, violation of rights and freedoms, deterioration of the environment. Their unpredictable integration can transform individual social disputes into multi-level conflicts of an economic, ethnic, military and security nature, which threaten the integrity of states and negatively affect political processes.

The focus is on the relationship between political instability, lack of security in most countries of the region and the intensity and increase in the volume of migration flows. Particular attention is paid to the permanence of military conflicts as the main source of migration. It is proven that the majority of forced migrants in the region, moving to new places of residence, change countries, but remain on the African continent, which is a defining characteristic of migration: migratory social contacts are complicated by the dispersion of political values, religious traditions, ethnic connotations, etc.

The specificity of migration is that rebel groups as triggers of conflicts are constantly replenished with internal refugees, displaced persons and forced migrants, and the preservation of a high level of migration for several decades provokes the emergence of new humanitarian disasters. The vicious circle of migration is explained by the violation of the principles of public order and security of citizens in the power structures of the countries of Tropical Africa and the ineffective operation of state mechanisms of power. In summary: globalization significantly affects modern political processes both in individual countries and in the region as a whole.

Key words: Tropical Africa, forced migration, internal challenges, political situation, military conflicts.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації міграційні процеси стають рушійною силою, яка формує не тільки економічні, а й політичні обриси як окремих держав, так і майбутньої світобудови. На міжнародному рівні міграція сприймається як динамічний чинник соціальних і культурних трансформацій в країнах виїзду й осідку мігрантів і, відповідно, створює чимало проблем. З огляду на ситуацію виникає необхідність багатогранного дослідження типових тенденцій міграції в різних регіонах світу й осмислення джерел і причин даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш дослідженим аспектом міжнародної міграції як процесу переміщення працездатного населення з країни до країни є економічний (Т. Аверіхіна, В. Будкін, О. Кваша, Н. Короленко, В. Македон, В. Чумакова, К. Шиманська та ін.)

В розкритті теми спираємося на праці, які розкривають, окрім економічного, не менш важливі соціокультурний та політичний аспекти міжнародної міграції. Щодо першого – соціокультурного – імпонує, зокрема, погляд С. Білошицького, який стверджує, що «в сучасному світі міжнародна міграція стає однією з найпотужніших рушійних сил, яка формує не лише контури глобальної економіки й політики, але й соціокультурний ландшафт майбутнього. З одного боку, міграційні процеси є результатом вступу окремих суспільств і національних економік у глобальні відносини, а з іншого – вони можуть розглядатися як фактори подальших соціальних перетворень у країнах, що приймають мігрантів, і в країнах, які вони залишають» [1].

Другий – політичний аспект – особливо актуалізується в умовах динамічних глобалізаційних процесів, оскільки вимагає зміни правил існування світового співтовариства. В цьому сенсі міграція, як наголошує відомий зарубіжний теоретик цього феномена Мессі Дуглас, «набула статусу політичної і вимагає інтеграції знань зі всіх наук задля досягнення компромісу в дослідженні як безпосередньо суті поняття «міграція», так і пошуку шляхів уникнення розбіжностей між різними науковими напрямами» [2].

В статті використано статистичні показники вимушеної міграції в країнах Тропічної Африки й африканського континенту, отримані міжнародними моніторинговими компаніями [4; 5; 8; 11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Міграційні процеси в регіоні Тропічної Африки після деколонізації і набуття країнами самостійності й автономності тривалий час знаходилися поза увагою дослідників, більшість з яких вважали, що міграція суттєво не впливає ані на внутрішні політичні процеси, ані на міжнародні в сенсі відносин між Сходом і Заходом. З кінця 80-х рр. XX ст. проблема набула неабиякої актуальності, а міграційні процеси визнані предметом міжнародної політики. Загальновідомим є той факт, що більшість міжнародних мігрантів проживає в країнах Тропічної Африки і мігрує через політичну нестабільність і відсутність безпеки. Особливий інтерес дослідників викликає ріст обсягів вимушеної міграції в регіоні з початку XXI ст. та осмислення в цьому зв'язку причин і специфічних особливостей даного явища, яке, інтегруючись з іншими суспільними чинниками, негативно впливає на політичну ситуацію в регіоні. Глибшому розкриттю суті невирішених раніше аспектів проблеми міграції сприятиме використання міждисциплінарного підходу як нового концептуального виміру політичних наук.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в комплексному аналізі джерел і причин вимушених міграційних процесів у країнах ТА та обгрунтуванні їх специфіки. Для досягнення цієї мети в процесі дослідження використано методи ретроспективного і системного аналізу. Метод ретроспективного аналізу уможливив з'ясування специфіки та обсягів міграційних потоків населення в Тропічній Африці в хронологічному порядку. Метод системного аналізу дозволив виявити комплекс військово-політичних, соціально-економічних, правових та екологічних чинників, які провокують зростання кількості вимушених мігрантів у країнах досліджуваного регіону.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що в українському науковому дискурсі, як, зрештою, і в міжнародному, аналіз міграційних процесів здійснюється переважно з точки зору економічних і юридичних чинників, що не дозволяє розкрити всі аспекти міграції. В умовах глобалізації сучасного світового співтовариства політичні чинники й передумови настільки ж важливі, як і економічні. Адже міграція – це неприйняття, повне або часткове, а ще точніше –опозиційне ставлення до наявного політичного режиму, неспроможного забезпечити необхідними ресурсами населення своєї країни і реалізацію життєво значущих потреб громадян. Співставними до нашого міркування є визначальні характеристики досліджуваного поняття як «похідні від різних політичних, соціальних, економічних і культурних контекстів» [3, с. 142], сформульовані Міжнародною організацією з питань міграції.

Зауважимо, що Тропічна Африка є регіоном, у якому міграція має безліч видів і активно впливає на політичну ситуацію як окремих країн, так і континенту в цілому. В цьому контексті потребує відповіді питання про особливості вимушеної міграції в країнах досліджуваного регіону. За даними ООН, в 2017 р. близько 10% від загальної кількості міжнародних мігрантів у світі прожи-

вало в Африці, а 93% африканських мігрантів – безпосередньо в країнах Тропічної Африки [4]. Окрім того, за інформацією Організації економічного співробітництва і розвитку, в червні 2018 р. зафіксовано більш ніж 80 мільйонів африканців, які переїхали на постійне місце проживання в інші країни [5].

В документах офіційних міжнародних організацій та окремих дослідженнях нараховується значна кількість причин вимушеної міграції в країнах Тропічної Африки. З-поміж них найвагомішими одностайно визнаються військові конфлікти та їх наслідки – насилля і голод. Статистичні дані, отримані на основі аналізу військових конфліктів, дозволяють дослідникам стверджувати, що саме вони стали причиною 75% нових міграційних переміщень у першій половині 2017 р. [6].

Світова статистика конфліктів за період 2000 – 2014 рр. відносно регіону Тропічної Африки також невтішна: 7 із 14 конфліктів у світі відбулися в таких країнах: Кот-д'Івуар, Малі, Нігерія, ДРК, Південний Судан, Бурунді.

Важливо вказати на кореляцію між військовими конфліктами як основним джерелом міграції та внутрішнім вимушеним переміщенням африканців з однієї країни в іншу в межах регіону й континенту: більшість повстанських угруповань складаються з тих же мігрантів – внутрішніх утікачів і переміщених осіб. Судан, до прикладу, як одна з найбільших країн регіону, в 2010 – 2016 рр. став ареною найтривалішого на континенті громадянського протистояння. Впродовж майже півстолітньої боротьби між переважно мусульманською Північчю і християнським Півднем загинуло близько двох мільйонів осіб. Приблизно 4 мільйони мирних громадян стали вимушено переміщеними всередині самого Судану, а півмільйона – біженцями в інші країни [7].

В 2014 р. в Камеруні проживало більше 300 тисяч іноземних біженців, які були зосереджені переважно на кордоні з ЦАР і Нігерією. Біженці з ЦАР покинули свою країну через політичну кризу 2013 р., і їх кількість щоразу зростала. Причиною масової міграції з Нігерії до Камеруна стала доволі тривала й агресивна, тероризуюча населення країни діяльність угруповання «Боко харам». Згідно зі статистикою ООН, в результаті постійного терору в 2016 р. в Камеруні опинилося більш ніж 70 тисяч біженців. Водночас 124 тисячі камерунців з пограниччя вимушені були переміщатися вглиб країни, щоб уникнути зіткнень з «Боко харам» [8].

В цей же період високий рівень внутрішньої міграції зберігався в ряді інших країн Тропічної Африки, зокрема в Кот-д'Івуарі, Гані, Сенегалі, Габоні, Республіці Конго. Натомість в Демократичній Республіці Конго, зокрема в східних її провінціях, на території яких постійно відновлювалися військові дії, мали місце гуманітарні катастрофи, через що рівень нових вимушених переміщень на початку 2017 р. сягнув понад 997 тисяч і перевищив цей показник за весь попередній 2016 р.

Практично в усіх країнах Тропічної Африки зростання вимушеної міграції спричиняють також соціально-економічні чинники, з-поміж яких високий рівень корупції та обмеження прав людини. За даними 2016 р., жодна країна регіону, за винятком Маврикію, з цієї причини не потрапляла до переліку країн з високим показником Індексу людського розвитку. Щоправда, 9 країн знаходилися в групі з середнім показником (Ботсвана, Габон, ПАР, Намібія, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Гана, Замбія, Кенія), а більшість країн залишалася в нижній частині індексу. На найнижчій сходинці – постійно кризова і неспокійна ЦАР і порівняно мирний Нігер.

В умовах інтегрованого впливу таких регіональних чинників, як економічний, етнічний, безпековий міграційні процеси посилюються і суттєво впливають на політичну ситуацію країн Тропічної Африки. Передусім це стосується країн, політичні режими яких характеризує поняття «відкат демократії». До прикладу, в період набуття незалежності Буркіна-Фасо вже мала статус вільної політії з балом FHI «2,5» і його збереження на цьому рівні дозволило б уникнути відкату демократії. Демократичний транзит в країні був призупинений спочатку втручанням армії, пізніше – через державний переворот. В результаті цих подій до влади прийшов Блез Компаоре, якого дослідники відносять за довготривалістю правління до категорії «динозаврів при владі». Своєрідність його правління в тому, що, особливо не послаблюючи демократичні політичні інститути задля збереження легітимності свого правління на майбутніх виборах, в реальності всіма засобами сприяв відкату демократії. Зрив демократичних процесів у Буркіна-Фасо став результатом втручання в політику військових і владолюбності президента: відбувся поворот до автократії, а відтак заново – часткове повернення до демократії [9].

Непрогнозована інтеграція внутрішніх чинників розвитку здатна трансформувати суспільні суперечки в багаторівневі конфлікти економічного, етнічного, військово-безпекового характеру, які загрожують цілісності держав, негативно впливають на політичні процеси [10] і призводять до нових міграційних потоків населення.

Кризові процеси в соціально-економічній сфері, які періодично провокують ріст вимушеної міграції в регіоні, спостерігаються в Еритреї, Нігерії, Камеруні, Судані, Малі, Конго, Сомалі. Доцільно зазначити, що Еритрея відноситься до найбільш авторитарних країн світу зі слабкою економікою і критичним ущемленням прав людини.

За інформацією ООН, у 2014 р. країну залишили 357 тисяч осіб, що складає близько 5%. І це переважно молодь, яка обирала для виїзду африканські країни Ефіопію та Судан або транзитним шляхом через Лівію – країни ЄС [11]. Останній маршрут пов'язаний з ризиками для життя, оскільки спочатку необхідно пройти пустелю Сахару, відтак воєнізовану Лівію та складний морський перехід на Мальту чи в Італію.

Частою причиною нових міграційних потоків людських ресурсів в регіоні Тропічної Африки називають також екологічну, тобто погіршення стану навколишнього середовища через виснаження територій в результаті сільськогосподарської діяльності, через природні катаклізми, засухи тощо. Особливу тривогу викликають кліматичні зміни, постійні прогнози різкого підвищення температури в сахарській зоні на цілих 3,6%, на решті території – на 2,5%, а також збільшення тривалості спекотних сезонів до 20%.

Найбільшими міграційними центрами в Тропічній Африці, які приймають біженців, є Уганда, Ефіопія, Нігерія (приблизно 2,5 млн.), ДРК (1,5 млн.), Судан і Кенія.

Для демонстрації зв'язку між феноменом міграції як наслідком негативного «внутрішнього середовища» в регіоні і сучасною політичною ситуацією в країнах Тропічної Африки скористаємося оцінкою Ж. Пінга, глибокого знавця африканських реалій, вченого, уродженця Габону: «Африка під впливом політичної та економічної глобалізації увійшла в новий простір на трьох різних швидкостях. Перша – це Африка бандитів і «сеньйорів війни», де, як у Сомалі, руйнується держава, занепадає економіка й соціальна сфера, продовжується громадянська війна. Існування цієї Африки залежить від гуманітарної допомоги ззовні. Друга – це Африка активних політичних трансформацій, де здійснюються економічні, політичні, соціальні реформи з метою встановлення демократії, забезпечення миру, належного управління і розвитку. Тут наявні ознаки прогресу, і кількість демократичних режимів поступово збільшується. Третя – це Африка, яка знаходиться приблизно посередині транзитного етапу і коливається між першою й другою, перебуваючи в нестійкій рівновазі» [12]. Африка, за Ж. Пінгом, стала на шлях політичних перетворень, проте в кожній країні ці перетворення мають різний ступінь і форму. Попри метафоричні судження й порівняння, умови й результати цивілізаційного поступу дослідник співвідносить з такими реальними поняттями, як розвиток (економіки, освіти, медицини), демократія, держава, свобода, мир, глобалізація, інтеграція, лідери.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі. Основним джерелом вимушеної міграції в країнах Тропічної Африки є внутрішні військові конфлікти і як наслідок – намагання населення уникнути насилля і бідності. Вимушені мігранти поповнюють ряди повстанців, діяльність яких спричиняє нові міграційні потоки і перетворює цей процес у перманентний. Зростанню вимушених міграційних потоків сприяють такі соціально-економічні чинники, як високий рівень корупції, обмеження прав і свобод, гуманітарні кризи. Тривожним чинником є екологічний, пов'язаний з погіршенням стану природного навколишнього середовища, різкими кліматичнми коливаннями, багатолітніми засухами і виснаженням земель, придатних для ведення сільського господарства.

Інтенсивність міграційних процесів і зростання їх обсягів негативно впливають на політичну ситуацію в регіоні і на взаємовідносини як між країнами Тропічної Африки, так і континенту загалом: відбувається розпорошення політичних цінностей, релігійних традицій, етнічних конотацій, які в умовах поліетнічності більшості країн регіону і конгломеративності управлінських систем завжди супроводжують міграційні контакти і трансформують політичні структури й державні інституції. В умовах глобалізації міграція стає рушійною силою, яка формує не тільки економічні, а й політичні контури як окремих країн, регіонів, так і майбутньої світобудови.

Міграційна проблема в регіоні повинна стати пріоритетною темою наукових розвідок щодо комплексного міждисциплінарного теоретичного аналізу і пошуку оптимальних практичних шляхів її врегулювання з боку національних урядів, дипломатичних служб і міжнародних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білошицький С. Сучасна міжнародна міграція як політична проблема та об'єкт політичної науки. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/biloshytskyi_suchasna.pdf (дата звернення: 05.09.2024).

2. Massey, Douglas S. An Evaluation of International Migration Theory; The North American Case, Population and Development 1994, Review 20: P. 699–751.

3. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: [монографія]. Рівне: Видавець О. М. Зень, 2009. 476 с.

4. International Migration Report. UN 2017. URL: http://www/un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf (дата звернення: 12.09.2024).

5. Perspectives des migrations internationales. OCDE. 20.06.2018. URL: http://www/oecd.org/fr/migrations/perspectives-des-migrations-internationales-9991258.htm (дата звернення: 12.09.2024).

6. Tigrine M. Conflicts, principale cause des migrations en Afrique. Liberte. 07 decembre 2017. URL: https://www.liberte-algerie.com/international/conflicts-principale-cause-des-migrations-en-afrique-282693 (дата звернення: 22.08.2024).

7. Soudan du Sud, portrait d`un pays dechire par la guerre. Radio Canada. URL: https://ici.radio-canada.ca/nouvelles/special/2017/03/soudan-sud-portrait-guerre-civile-conflict-interne-famine/indexs.html (дата звернення: 18.09.2024).

8. Investir au Cameroun. 02 mars 2016. URL: https://www.investiraucameroun.com/gestion-publique/0203-7185 (дата звернення: 16.08.2024).

9. Posusneu M. P. Enduring Authoritarianism: Middle East Lessons for Comparative Theory. Comparative Politics. 2004. Vol. 36. No. 2. P. 127–138

10. Вегеш М. М., Кухта В. В. Інтеграція основних чинників політичного розвитку країн Тропічної Африки як умова демократичного транзиту. Epistomological studies in philosophi social and political sciences. Scientific journal (Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках). Dnipro. 2020. Vol. 3. Issue 2. P. 92–101. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/ bitstream/lib/31961/1/document.pdf (дата звернення: 01.08.2024).

11. Metro.09 janvier 2018. URL: https://journalmetro.com/opinios/parlons-immigration/1335742/2018 (дата звернення: 22.08.2024).

12. Пінг Ж. Глобалізація, світ, демократія і розвиток в Африці. Досвід Габона: монографія. 2004. URL: https://www.researchgate.net/publication/307467032_Globalization_and_Democracy_in_Africa (дата звернення: 16.08.2024).

УДК 355.02:32
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.17

ЗОВНІШНІЙ ВПЛИВ РФ НА ВИБОРЧІ КАМПАНІЇ У ІНШИХ КРАЇНАХ

EXTERNAL INFLUENCE OF THE RUSSIAN FEDERATION ON ELECTION CAMPAIGNS IN OTHER COUNTRIES

Лисянський П.Л.,
доктор філософії з політичних наук,
директор
ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки»,
докторант
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України

Саліхов А.Р.,
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська Юридична Академія»

Ястребова В.А.,
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська Юридична Академія»

У статті проаналізовано нові методи впливу Російської Федерації (РФ) на виборчі кампанії в інших країнах, що поєднують інформаційний тиск із військовою агресією проти України. Новизна цих методів полягає у синергії інформаційного впливу та військових дій, що створює нові виклики для суспільно-політичного життя демократичних країн. РФ використовує такі методи для просування свого впливу у Європі, зокрема для ослаблення співпраці між Україною та її партнерами, які підтримують Київ у протидії військовій агресії. Війна, розв'язана РФ проти України, змусила уряди західних країн переглянути бюджетну політику, скорочуючи витрати на соціально-економічні потреби населення на користь збільшення оборонних витрат. Це, у свою чергу, посилює соціальне напруження, що використовується РФ для маніпуляцій електоральними уподобаннями громадян цих країн. Інформаційна кампанія Кремля формує занепокоєння у місцевого населення щодо можливого розширення агресії РФ на інші країни, що впливає на аксіологію виборчого процесу, сприяючи просуванню популістських ідеологій, антидемократичних настроїв та посиленню впливу прокремлівських сил. У статті розглянуто інструменти та методи втручання РФ у виборчі процеси інших країн, серед яких виділяються інформаційні операції, кампанії з дезінформації, кіберзагрози, економічний тиск і підтримка антидемократичних рухів. Аналіз цих методів дозволив зробити висновок про деструктивний вплив РФ на політичну стабільність і демократичні інститути країн, де проводяться чергові вибори. Такі дії спричиняють хаос у суспільно-політичному житті, підривають довіру до виборчих процесів і сприяють поступовому розвороту демократичних країн у бік автократії. Загалом, у статті наголошується, що дії РФ становлять серйозну загрозу збереженню демократій у світі, адже вони підривають основи демократичного процесу, маніпулюють громадською думкою та сприяють зростанню антидемократичних тенденцій. Такий вплив вимагає посиленої уваги міжнародної спільноти, розробки превентивних заходів і ефективної протидії для захисту політичної стабільності та демократичних цінностей у світі.

Ключові слова: вибори, військова агресія РФ, інформаційний вплив, демократія, автократія, дезінформація.

The article analyzes new methods of influence of the Russian Federation (RF) on election campaigns in other countries, combining information pressure with military aggression against Ukraine. The novelty of these methods lies in the synergy of information influence and military actions, which creates new challenges for the socio-political life of democratic countries. The RF uses such methods to promote its influence in Europe, in particular, to weaken cooperation between Ukraine and its partners who support Kyiv in countering military aggression. The war unleashed by the RF against Ukraine has forced the governments of Western countries to reconsider their budget policies, reducing spending on the socio-economic needs of the population in favor of increasing defense spending. This, in turn, intensifies social tension, which the RF uses to manipulate the electoral preferences of citizens of these countries. The Kremlin's information campaign creates concern among the local population about the possible expansion of the RF's aggression to other countries, which affects the axiology of the electoral process, contributing to the promotion of populist ideologies, anti-democratic sentiments, and strengthening the influence of pro-Kremlin forces. The article examines the tools and methods of the RF's interference in the electoral processes of other countries, including information operations, disinformation campaigns, cyber threats, economic pressure, and support for anti-democratic movements. The analysis of these methods allowed us to conclude that the RF has a destructive impact on the political stability and democratic institutions of countries where regular elections are held. Such actions cause chaos in socio-political life, undermine trust in electoral processes, and contribute to the gradual turn of democratic countries towards autocracy. Overall, the article emphasizes that the actions of the RF pose a serious threat to the preservation of democracies in the world, as they undermine the foundations of the democratic process, manipulate public opinion, and contribute to the growth of anti-democratic tendencies. Such influence requires increased attention from the international community, the development of preventive measures, and effective countermeasures to protect political stability and democratic values in the world.

Key words: elections, military aggression of the Russian Federation, information influence, democracy, autocracy, disinformation.

Вступ. У 2024 році у світі відбулося понад 70 виборчих кампаній у різних країнах, що охоплюють національні та місцеві рівні. Зокрема, вибори проводилися і в країнах пострадянського простору, таких як Молдова, Грузія, Росія та Білорусь. Виборчі процеси у цих державах мають важливе значення для регіональної стабільності, оскільки вони формують політичний курс урядів та впливають на безпеку сусідніх країн, включаючи Україну. Особливий інтерес викликають результати виборів у країнах, що мають спільний кордон з Україною, зокрема в Молдові та Румунії. Для України результати виборів у цих країнах є критично важливими з огляду на триваючу військову агресію з боку Російської Федерації. Політичні зміни, які можуть привести до влади уряди з проросійськими уподобаннями, створюють нові загрози для національної безпеки України. Наприклад, у разі приходу до влади проросійських сил у Молдові, це може мати значний негативний вплив на Україну. Спільний кордон між країнами, а також невирішений конфлікт на території Молдови між урядом та самопроголошеним Придністровським регіоном (Придністровсько-Молдавською Республікою), можуть бути використані Російською Федерацією для посилення тиску на Україну. Такі сценарії є надзвичайно актуальними у контексті безпекової ситуації в регіоні, адже вони можуть призвести до загострення геополітичної кризи. Це вимагає від України не лише уважного моніторингу виборчих процесів у сусідніх країнах, але й активної роботи з міжнародними партнерами для нейтралізації потенційних загроз. Таким чином, вибори у пострадянських країнах у 2024 році мають не лише внутрішнє значення для цих держав, але й стають фактором міжнародної безпеки, що безпосередньо впливає на політичний і соціально-економічний розвиток України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з вивченням інформаційного впливу приділяли увагу такі науковці як В. Бутузов, В. Гавловський, С. Горова, В. Горовий, О. Зіменко, М. Мринський, М. Ожеван, В. Петрик, М. Пілат, М. Присяжнюк, С. Онищенко, В. Остроухов, А. Стадник, І. Стьопочкіна, В. Цимбалюк, О. Юрченко та інші. Інформаційоно (психологічний вплив) російської пропаганди на молодь в РФ, а також на тимчасовокупованій території України досліджували: Сідченко С.О., Залкін С.В., Хударковський К.І., Бєлімов В.В. [1]. Особливості інформаційного впливу на різні категорії населення вивчали: Курило В.С., Караман О.Л., Степаненко В.І. [2]. Проводили дослідження щодо інормаційно-психологічні загрози з боку РФ під час російсько-української війни: Фролова О., Дарницький А. [3] Проте, проблематика інформаційного впливу РФ на вибори в інших країнах не достатньо досліджена. Окремі аспекти проблематики, пов'язаної з електоральною поведінкою, висвітлені у працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, серед дослідників можна виділити А.П. Голод, А.М. Васильєва, Д.О. Ляшенка, Л.М. Ісаєва, Ю.Г. Барабаша, В.В. Путренка, М.В. Мироша, С.Г. Серьогіну, А.В. Коротаєва та інших. У контексті теорії електоральної поведінки також важливими є праці П. Лазарсфельда, Б. Берельсона, С. Ліпсета, В. Макфі, Х. Годе, С. Роккана та ін. Соціально-психологічні аспекти вибору розглянуто у роботах Ф. Конверса, Е. Кемпбелла, Д. Стоукса, В. Міллера та інших дослідників. Основи раціонального підходу до прийняття рішень виборцями закладено у працях Г. Таллока, Д. Б'юкенена, Е. Даунса, М. Фіорини тощо.

Мета статті – проаналізувати новітні методи впливу РФ на виборчі кампанії в інших країнах, а також проаналізувати створення майбутніх загроз для України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна епоха інформації радикально змінила характер сучасних викликів та загроз, що мають безпрецедентний вплив на політичні, соціальні та безпекові процеси у світі. Пропагандистська діяльність і маніпулятивні впливи активно використовуються різними суб'єктами інформаційних відносин, серед яких Російська Федерація посідає особливе місце. РФ реалізує свої інформаційні стратегії через традиційні засоби масової інформації (радіо, телебачення, газети), а також сучасні цифрові платформи, включаючи інтернет-видання, соціальні мережі та онлайн-форуми. Поширення дезінформації стало не лише системною практикою, але й серйозною загрозою, яка здатна завдати значної шкоди ключовим суспільним сферам, таким як політика, економіка, безпека та оборона. Російська пропаганда визнана однією з найагресивніших форм інформаційної війни у світі, а дезінформація стала важливим елементом її арсеналу. Інформаційна війна, як нова форма політичного конфлікту, поєднує в собі міжнародний тиск і соціально-психологічний вплив на держави та індивідів в умовах політичного протистояння. Метою РФ є підрив демократичних цінностей, ослаблення міжнародного авторитету США та їхніх союзників, а також створення багатополярного світового порядку, в якому вона прагне відновити свої геополітичні позиції. Для досягнення цієї мети Росія активно використовує передові інформаційні технології, спрямовуючи їх на розпалювання національної та релігійної ворожнечі, пропагування ідей агресії, насильницької зміни конституційного ладу або порушення суверенітету й територіальної цілісності інших держав. Протягом останніх 10 років РФ здійснює активну інформаційну агресію проти України. Ця агресія спрямована на дестабілізацію внутрішньополітичної та соціальної ситуації, розпалювання

соціальної ворожнечі, провокування конфліктів і підрив суспільної єдності. Водночас вона має на меті підірвати міжнародний імідж України, у тому числі її відносини з провідними державами-партнерами. Таким чином, інформаційна агресія РФ є не лише елементом її зовнішньої політики, але й потужним інструментом впливу, що становить значну загрозу для регіональної та глобальної безпеки.

У даному дослідженні ми акцентуємо увагу саме на зовнішньому впливі РФ під час проведення виборчих кампаніях у Грузії, Молдові та Румунії. Слід зазначити, що цей самі вплив РФ здійснює через інформаційний простір. Про втручання у вибори інших країн неодноразово інформували ЗМІ з посиланням на аналітичний звіт розвідки США [4]. Також українські ЗМІ з посиланням на представника Офісу директора національної розвідки (ODNI) США повідомляли про те, що РФ за допомогою штучного інтелекту збільшує створення контенту для впливу на президентські вибори у США [5]. Наприклад, спецслужби Румунії повідомили про втручання РФ у вибори президента Країни у 2024 році [6]. Глава розвідувального управління Молдови (SIS) Александру Мустята заявив, що володіє інформацією щодо запровадження кампанії з боку РФ по дестабілізації політичної ситуації в Молдові з метою зміни про європейського курсу правлячого уряду на проросійський курс[7]. Французький геополітичний аналітик та колишній військовий Луї Дюкло зазначає: «Кремль залучає відомих західних блогерів та лідерів думок до поширення російської пропаганди. Гібридна війна Росії вирує безпосередньо в наших телефонах, в наших мережах. Саме маніпулюючи думками, Путін хоче схилити європейців, і зокрема французів, до того, щоб зменшити підтримку України. Російська дезінформація організована на континентальному рівні в Європі і спрямована на дестабілізацію наших урядів та інституцій. Росія не хоче миру, як вона каже, а навпаки – шукає шляхів дестабілізації та сіє ненависть» [8]. Отже, якщо аналізувати наведені вище факти та бачення аналітиків, то можемо прийти до висновку про численні випадки втручання РФ у політичні процеси інших країн, зокрема використовуючи гібридний метод впливу.

Досвід використання Російською Федерацією гібридних методів втручання у політичні процеси інших країн не є новим явищем. У період з 2006 по 2014 рік Україна також зіштовхнулася з такими впливами, проте тоді метою РФ було створення квазідержавних утворень через технологію зовнішньо-інспірованого сепаратизму. Як результат, були сформовані псевдореспубліки «ЛНР» та «ДНР», які згодом використовувалися Росією як привід для обґрунтування військової агресії проти України. Це явище, відоме як зовнішньо-інспірований сепаратизм, розглядається в наукових дослідженнях Лисянського П.Л., Мамонтової Е.В. та Ястребової В.А. [9,10,11]. Окрім цього, політичні процеси в країнах, які мають спільні кордони з Україною, мають критичне значення для національної безпеки, особливо в умовах триваючої війни з РФ. Негативні політичні зміни в цих країнах можуть спричинити дестабілізацію ситуації у прикордонних регіонах України, що є додатковим фактором загрози [12]. Таким чином, дослідження політичних процесів у сусідніх країнах та їх впливу на ситуацію в Україні є важливим напрямом у вивченні гібридних загроз і формування стратегій протидії.

Сучасна політична наука приділяє значну увагу дослідженню політичної комунікації, оскільки ця сфера має вирішальне значення для функціонування та розвитку сучасного суспільства. Особливий інтерес викликають механізми політичної маніпуляції свідомістю, які спрямовані на вплив на поведінку індивідів і соціальних груп з метою формування у них заданих ціннісних орієнтацій. У цьому контексті політична комунікація набуває ключового значення не лише як теоретична концепція, але й як практичний інструмент для впливу на суспільні настрої та політичні вподобання. Прикладний напрям у вивченні політичної поведінки, започаткований П. Лазарсфельдом і Р. Мертоном у середині XX століття, сьогодні зазнає суттєвої трансформації. Сучасні технології забезпечують нові можливості для маніпуляції свідомістю, роблячи ці процеси більш технологізованими, індустріалізованими та цілеспрямованими. Ці методи дедалі більше впливають на формування системи цінностей громадян, особливо напередодні виборчих кампаній, коли маніпуляція стає інструментом досягнення політичних цілей. Таким чином, політична комунікація стає важливим інструментом не лише для формування громадської думки, але й для визначення політичного майбутнього суспільства. Її технологізація вимагає подальшого аналізу та критичного осмислення, щоб зрозуміти, як ці процеси впливають на демократичні інститути та суспільну стабільність. У країнах, де мали місце військові конфлікти, системи пропаганди, інформаційно-психологічних операцій та інші засоби маніпуляції свідомістю громадян працювали з особливою потужністю. Це значною мірою посилювало процеси трансформації громадської свідомості, спрямовані на досягнення політичних і військових цілей агресора. Військова агресія Російської Федерації проти України, яка триває майже два роки, досі не має чітких прогнозів щодо її завершення або навіть тимчасового призупинення.За час цієї агресії українське суспільство зазнало численних випробувань. Громадяни України, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, піддавалися так званій

«фільтрації» та репресіям з боку силових структур окупаційної адміністрації РФ [13, с. 47-49]. Крім того, масовані ракетні обстріли цивільних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури з боку російських військ спричинили масштабні руйнування житлового фонду. Велика кількість українців втратили свої домівки, оскільки багатоповерхові житлові будинки та приватні оселі були знищені внаслідок обстрілів. Ці події демонструють, як поєднання військової агресії з інформаційно-психологічним впливом може завдати глибоких соціальних, економічних і гуманітарних наслідків, що вимагають невідкладної уваги та системної реакції з боку міжнародної спільноти. Слід зазначити, що в різні періоди у Молдові, Україні та Грузії спалахували військові конфлікти, які активно підтримувалися Російською Федерацією. Логічно припустити, що місцеве населення, враховуючи наслідки, які може принести з собою підтримка РФ, повинно було б віддавати перевагу альтернативним політичним силам. Однак, як показує практика, у цих країнах проросійські сили все ще зберігають значний вплив. У Грузії, наприклад, при владі перебуває проросійська партія «Грузинська мрія», яку пов'язують із олігархом Бідзіною Іванішвілі. У Молдові на президентських виборах 2024 року проросійський кандидат Олександр Стояногло поступився діючій президентці Маї Санду менш ніж на 10% голосів, що свідчить про суттєвий електоральний потенціал проросійських сил. У Румунії під час президентських виборів 2024 року у першому турі перемогу здобув проросійський кандидат Келін Джорджеску, що стало несподіванкою для аналітиків. Ці результати демонструють, що навіть у країнах, які мали негативний досвід військових конфліктів, підтримка проросійських політичних сил залишається значною. Це вимагає детального аналізу соціально-економічних, інформаційних та політичних факторів, які сприяють збереженню впливу проросійських акторів у регіоні.

Слід зазначити, що уряди Румунії та Молдови здійснювали дії направлені на зменшення впливу РФ на політичні процеси в середені їх країн. Так, у 2023 році уряд Румунії вирішив припинити діяльність «Російського центру культури і науки» в місті Бухарест. У відомстві додали, що російському послу нагадали про неодноразові ситуації, коли центр свідомо брав участь в акціях спотворення реальності та історичної правди на рівні румунської громадської думки.«Своїми діями центр безповоротно відійшов від своїх природних цілей зміцнення культурних зв'язків і, на жаль, перетворився на інструмент пропаганди, дезінформації та виправдання воєнних злочинів російської федерації в Україні», – зазначили в МЗС Румунії [14]. У ході розслідування, проведеного Jurnal TV та The Insider, було встановлено, що на даху посольства Росії в Кишиневі, особливо в період проведення саміту ЄС 1 червня, спостерігалася активність, пов'язана з російськими спецслужбами. Зокрема, на місці був ідентифікований офіцер військового аташату Павло Якунін, який відповідає за секретні канали зв'язку зі штабквартирою ГРУ в Москві та центром космічної розвідки в підмосковних Ватутінках.Також розслідувачі виявили присутність у посольстві засекречених офіцерів, які представляють Управління військової розвідки (ГРУ) та Службу зовнішньої розвідки (СЗР). Ці особи мають прямий зв'язок із хакерськими угрупованнями, що раніше були причетні до кібератак на ключових світових політиків, таких як Ангела Меркель та Хілларі Клінтон. Активність на території російського посольства спостерігається регулярно, але особливо зростає напередодні виборів – президентських або парламентських, а також під час візитів іноземних делегацій до Молдови. Найбільше пожвавлення було зафіксоване у травні цього року. У цей період урядові мережі Молдови зазнали масованої кібератаки, що призвело до компрометації тисяч секретних документів. Пік активності також припав на дні, що передували саміту Євросоюзу в Кишиневі. У відповідь на посилення діяльності російських спецслужб влада Молдови вдалася до радикальних заходів. За шпигунство з країни були вислані 18 російських дипломатів і 27 технічних співробітників посольства Російської Федерації. Це стало черговим кроком у боротьбі з російською агресією та втручанням у внутрішні справи Молдови [15]. У результаті спільної спецоперації Служби безпеки України, Державної прикордонної служби та правоохоронних органів Молдови було затримано громадянина України Дмитра Чистіліна, який відомий своєю активною участю в просуванні кремлівських наративів. Затримання відбулося під час його спроби повернутися до Москви після участі у пропагандистському «форумі», організованому Росією в одній із європейських країн.Чистілін, починаючи з 2016 року, систематично публікував так звані «аналітичні матеріали», в яких виправдовував військове вторгнення Росії в Україну. У своїх текстах він активно пропагував ідею «інтеграції» тимчасово окупованих територій України до складу РФ, позиціонуючи це як необхідний і «законний» процес. Такі матеріали використовувалися як інструмент інформаційно-психологічного впливу, спрямованого на формування позитивного ставлення до російської агресії.Особливої уваги заслуговує участь Чистіліна в міжнародних форумах, які організовує Росія в країнах Європи. На цих заходах він поширював кремлівські наративи, спрямовані на дискредитацію України та зменшення підтримки нашої країни з боку західних партнерів. Його діяльність була частиною масштабної інформаційної кампанії, яка має на

меті створити негативний імідж України на міжнародній арені та послабити її позиції у боротьбі з російською агресією. Завдяки оперативній взаємодії з правоохоронними органами Молдови Чистіліна вдалося затримати, що стало вагомим внеском у протидію російській пропаганді. Це затримання демонструє ефективність міжнародного співробітництва у боротьбі з деструктивною діяльністю, спрямованою на підрив суверенітету та територіальної цілісності України [16]. Але слід зазначити, що наведені факти були здійснені до проведення виборчих кампаній та широко висвітлювались у ЗМІ Молдови, Румунії та України, але це не завадило проросійським кандидатам отримати великий відсоток підтримки на майбутніх виборчих кампаніях.

На думку міжнародних та українських експертів, Російська Федерація активно використовує соціальні мережі як інструмент впливу на виборчі процеси в інших країнах. Це дозволяє Кремлю охоплювати широку аудиторію, формувати громадську думку та підривати довіру до демократичних інституцій. Експерти виділяють низку основних методів, які використовує РФ для досягнення своїх цілей. Серед них ключове місце посідають дезінформація та маніпуляція фактами. Поширення фейкових новин слугує засобом дискредитації політичних партій, кандидатів і виборчих процесів загалом. Перекручування фактів або використання правдивої інформації у маніпулятивному контексті спрямоване на розпалювання напруги серед виборців. Іншим важливим інструментом є використання ботів та тролів. Масові ботоферми створюють фальшиві облікові записи, які поширюють проросійські наративи, провокують конфлікти та підтримують певні політичні сили. Тролінг використовується для дискредитації опонентів і розпалювання ненависті у суспільстві. Створення поляризаційного контенту є ще одним методом, який експерти вважають потужним механізмом впливу. Через суперечливі теми, такі як міграція, релігія чи націоналізм, РФ прагне розколоти суспільство. Додатково організовуються цілеспрямовані кампанії з дискредитації політичних сил, які не відповідають проросійським інтересам. На думку аналітиків, важливу роль відіграє і таргетована реклама. Використовуючи аналіз великих обсягів даних, створюється персоналізована політична реклама, яка впливає на окремі групи виборців. Окрім цього, РФ фінансує приховані рекламні кампанії, часто уникаючи прозорого розкриття джерел фінансування. Також активно застосовується створення фейкових акаунтів та груп, які маскуються під місцеві організації або активістів для впливу на громадську думку. Використовується крадіжка даних і кібератаки на виборчі штаби, що дозволяє викривати конфіденційну інформацію для подальшої дискредитації. Ці методи є частиною масштабної інформаційної війни, яку веде РФ з метою посилення свого впливу та послаблення демократичних інституцій у різних країнах.

Аналізуючи маніпуляції, які застосовуються під час виборчих кампаній у Румунії, Грузії та Молдові, можна виявити різні підходи, що відображають специфіку політичної ситуації та внутрішньої динаміки кожної країни. У Грузії правляча партія «Грузинська мрія» вдалася до тактики, яка викликає особливе занепокоєння з точки зору етичності та демократичності виборчого процесу. Під час своєї агітаційної кампанії партія використовувала зображення зруйнованих російськими військами українських міст, аби створити у виборців відчуття страху перед потенційною війною з Російською Федерацією[17]. Суть цього підходу полягала в тому, щоб натякнути виборцям: у разі, якщо вони не підтримають чинну владу, Грузія може опинитися в ситуації, схожій на ту, що сталася в Україні. Такий маніпулятивний прийом спрямований на експлуатацію страхів населення перед військовою ескалацією та використання геополітичної ситуації для політичної вигоди. В умовах, коли суспільство все ще пам'ятає наслідки війни 2008 року з РФ, подібні меседжі стають надзвичайно потужним інструментом впливу на електорат. Використання таких методів у передвиборчій кампанії викликає низку питань щодо дотримання етичних норм і демократичних принципів. Замість того, щоб будувати політичну агітацію на основі реальних досягнень або програмних обіцянок, правляча партія вдалася до маніпуляцій, які грають на базових емоціях людей – страху та невизначеності. Це не лише підриває довіру до політичного процесу, але й створює додаткову напругу в суспільстві, яка може мати довгострокові наслідки. Використання образів, пов'язаних з українською війною, вказує на те, що Грузія залишається вразливою до зовнішнього впливу, зокрема з боку Росії, яка прагне зберегти свій контроль над регіоном. Аналізуючи передвиборчий процес у Румунії, можна виділити використання соціальних мереж як ключового інструменту маніпуляції, спрямованого на просування проросійського кандидата Келіна Джорджеску. Кампанія на підтримку цього кандидата базувалася на масштабному використанні платного контенту, який активно поширювався через платформу TikTok. Як повідомили румунські спецслужби, контент на підтримку Джорджеску не позначався як передвиборча агітація, що є порушенням як внутрішніх правил платформи, так і румунського виборчого законодавства. У той же час контент, пов'язаний із іншими кандидатами, зазнавав значно суворішого контролю. Згідно з даними розвідки, один із облікових записів TikTok, ідентифікований як ключовий у цій кампанії, витратив 381 000 доларів США

протягом одного місяця, з 24 жовтня, на оплату користувачів, які просували контент на підтримку Джорджеску [18]. Це стало вагомою підставою для розслідування та подальшої заяви Конституційного суду Румунії про скасування результатів першого туру президентських виборів. Окрім маніпуляцій через соціальні мережі, було зафіксовано близько 85 000 спроб злому систем, що зберігали виборчі дані. Ці атаки мали на меті отримання доступу до інформації та зміну контенту, зокрема в день голосування. Як зазначено у звіті румунської розвідки, кіберзлочинці використовували передові методи для збереження анонімності, що характерно для суб'єктів, які отримують державне фінансування. Кампанія проводилася із зовнішніх місць, що дозволяло обійти місцевий контроль. В окремій оцінці румунських розвідслужб було вказано, що Російська Федерація визначила Румунію як "ворожу державу" та зробила її однією з пріоритетних цілей для "агресивних гібридних дій". Це включає не лише інформаційно-пропагандистські кампанії, але й прямі кібератаки та втручання у виборчі процеси. Цей випадок демонструє масштаби та технологічну складність гібридних впливів, спрямованих на підрив демократичних процесів. Використання соціальних мереж, кіберзлочинність та інші методи стали потужним інструментом для реалізації зовнішньополітичних інтересів, що потребує посиленого міжнародного моніторингу та запровадження нових механізмів протидії.

Передвиборчий процес у Молдові показав активне використання Російською Федерацією методів втручання, зокрема підкупу виборців, що став одним із ключових інструментів впливу. Така практика була спрямована на підтримку проросійських кандидатів, особливо у регіонах, де вплив РФ є традиційно сильним, наприклад, у Гагаузії. Згідно з даними молдовських спецслужб, у цьому регіоні громадяни отримували фінансову допомогу через російські платіжні системи [19]. Ці виплати, що нараховувалися у розмірі близько 100 євро на місяць, офіційно позиціонувалися як соціальна допомога, але фактично служили стимулом для підтримки проросійських кандидатів. Основними одержувачами такої допомоги були пенсіонери та державні службовці, які складають значну частину електорату. Крім того, у день голосування було зафіксовано організований підвіз виборців із території Росії. Громадян Молдови, які проживають у РФ, доставляли до виборчих дільниць безкоштовними автобусами. Це дозволило мобілізувати додатковий електорат, що суттєво вплинуло на результати голосування на користь проросійських сил. Правоохоронні органи також повідомили про роздачу грошових коштів безпосередньо перед виборами. Такі дії активно проводилися у сільській місцевості, де рівень життя є нижчим, а фінансова допомога має більший вплив на вибір громадян. Окрім прямого підкупу, використовувалися подарунки у вигляді продуктових наборів, які роздавалися під час заходів, організованих проросійськими партіями та громадськими організаціями. Ці акції супроводжувалися пропагандою, спрямованою на дискредитацію проєвропейських сил та підтримку кандидатів, орієнтованих на зближення з РФ. Підкуп виборців на президентських виборах у Молдові став не лише порушенням виборчого законодавства, але й інструментом підриву демократичних принципів. Цей досвід підкреслює необхідність посилення контролю за фінансуванням виборчих кампаній і залучення міжнародної спільноти до створення механізмів, які зможуть запобігати таким втручанням у майбутньому. Крім підкупу виборців був використаний і інший спектр інформаційних і кібернетичних технологій для впливу на результати [20]. Основна мета цих дій полягала у підтримці проросійських кандидатів та ослабленні проєвропейських політичних сил. Одним із ключових інструментів стала масштабна інформаційна кампанія через соціальні мережі, спрямована на поширення проросійських наративів і дискредитацію політичних опонентів. Особливу увагу привернула активність у цифровому просторі, включаючи кібератаки на виборчі системи та урядові мережі Молдови. Розвідувальні служби повідомляли про тисячі спроб злому з використанням передових технологій анонімізації, характерних для суб'єктів, що спонсоруються державою. Такі дії спрямовувалися на компрометацію виборчого процесу, підрив довіри до його прозорості та маніпулювання результатами голосування.

З наведених вище фактів втручання РФ у виборчий процес інших країн, можна зробити попередні висноки. Більшість впливу РФ припадає на користувачів соціальних мереж, тобто ми можемо казати про інформаційний вплив РФ у цифровому просторі, як сучасну загрозу. У 2023 році громадянська мережа «Опора» провела дослідження. Згідно з результатами дослідження, телеграм-канали є найбільш популярною соціальною мережею серед українців: 71,3% респондентів обрали саме їх. Довіра до цього джерела інформації знаходиться на тому ж рівні, що й до телебачення. Загалом рейтинг найпопулярніших соціальних платформ за останній рік залишився стабільним: YouTube обрали 66,2% респондентів, Facebook – 55%, Viber – 50%, Instagram – 29,5%, TikTok – 25,1%, а Twitter – 8,3%. Примітно, що TikTok демонструє найшвидше зростання аудиторії. Зокрема, серед людей віком 70+ його популярність зросла з 12,2% до 21,1%, а серед респондентів віком 40–49 років – із 17,9% до 26,5%. Цей тренд вказує на розширення вікової аудиторії платформи.Соціальні мережі продовжують бути лідером серед джерел отримання новин,

їх обирають 77,9% опитаних. Телебачення посіло друге місце (62,5%), а інтернет, без урахування соціальних мереж, – третє (57,7%). Інші джерела, такі як радіо (33,7%) та друковані ЗМІ (17,8%), також показали невелике зростання популярності порівняно з минулим роком. Серед жінок і чоловіків соціальні мережі залишаються ключовим джерелом інформації: їх використовують 76,2% жінок і 80% чоловіків. Водночас друге місце серед жінок займає телебачення (66,3%), а серед чоловіків – інтернет (без соціальних мереж) із показником 61,1%. Радіо виявилося популярнішим серед чоловіків (37,9%), ніж серед жінок (30,2%) [21]. Ці дані вказують на продовження домінування соціальних мереж як головного джерела інформації для українців, що формує сучасні інформаційні звички населення. Враховуючи результати цього дослідження, можна зробити висновок, що кількість користувачів соціальних мереж постійно зростає, що призводить до збільшення аудиторії споживачів інформації з електронних медіа. Така тенденція створює нові можливості для впливу на громадську думку, але водночас і нові виклики у контексті інформаційної безпеки.Російська Федерація активно адаптує свої технології для використання цих глобальних змін у власних цілях. Використовуючи соціальні мережі, РФ впроваджує дії, спрямовані на посилення впливу на громадян інших країн. Основна мета таких дій полягає у підриві демократичних цінностей та інституцій як у конкретних країнах, так і на глобальному рівні. Це ще раз підкреслює важливість впровадження ефективних механізмів протидії деструктивному інформаційному впливу, спрямованому на ослаблення демократій.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що втручання Російської Федерації у виборчі процеси інших країн є частиною її ширшої стратегії, спрямованої на підрив демократичних інституцій, дестабілізацію політичних систем і посилення геополітичного впливу. Кремль активно використовує широкий спектр інструментів, включаючи маніпулятивні інформаційні кампанії, кіберзлочинність, таргетовану політичну рекламу, організацію підвозу виборців та підкуп, щоб підтримати проросійських кандидатів та дискредитувати проєвропейські сили. Значна частина впливу здійснюється через соціальні мережі, які є головним джерелом інформації для громадян багатьох країн, що підтверджується стабільним зростанням їхньої аудиторії. Наприклад, популярність платформ, таких як TikTok, Telegram та YouTube, продовжує зростати, що створює додаткові можливості для маніпуляцій і дезінформації. Використання соціальних мереж для поширення пропаганди, фейкових новин та поляризації суспільства дозволяє Росії ефективно реалізовувати свої гібридні стратегії, підриваючи довіру до демократичних процесів та інституцій. Це підкреслює важливість розвитку інформаційної безпеки, впровадження ефективних механізмів регулювання соціальних мереж і контролю за політичною рекламою. Водночас важливо зосередитися на підвищенні рівня інформаційної грамотності громадян, щоб зменшити вплив дезінформації. Національні уряди та міжнародні організації мають спільно працювати над створенням стратегій раннього виявлення та нейтралізації гібридних загроз, що виникають у цифровому просторі. Підвищення прозорості виборчих процесів, вдосконалення моніторингу фінансування політичних кампаній та посилення співпраці з приватними технологічними компаніями є ключовими елементами цієї роботи. Загалом, комплексний підхід до вирішення проблеми, який поєднує зусилля держав, міжнародних організацій, громадянського суспільства та освітніх установ, є необхідним для захисту демократичних інституцій і забезпечення політичної стабільності в умовах сучасних викликів. Слід зазначити, що науковці-політологи вже здійснювали спроби дослідження впливу РФ на політичну ситуацію в інших країнах, але ці дослідження стосувались громадських організацій РФ, які працюють в інших країнах [22]. Результати цього дослідження підкреслюють, що зростання аудиторії електронних медіа створює не лише можливості для ефективної комунікації, але й нові загрози, які потребують дієвих рішень на глобальному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сідченко С.О., Залкін С.В., Хударковський К.І., Бєлімов В.В.. Інформаційний вплив в соціальних мережах. *Актуальні питання у сучасній науці*, 2024, 6 (24). DOI: 10.30748/zhups.2024.79.17

2. Курило В.С., Караман О.Л., Степаненко В.І. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. №4. (363). 2024. С. 108–116. DOI: https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-4(363)-108-116

3. Фролова О., Дарницький А. Інормаційно-психологічні загрози з боку рф під час російсько-української війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2024, 1 (18): 122–141. DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-122-141

4. США опублікували звіт про вплив РФ на вибори по світу. РБК-Україна.2023. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/rozislali-100-krayin-ssha-opublikuvali-zvit-1697836689.html

5. Росія створює більше контенту зі штучним інтелектом для впливу на президентські вибори в США, ніж будь-яка інша країна. Укрінформ. 2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3908975-rosia-stvoruesikontent-dla-vplivu-na-vibori-u-ssa-amerikanska-rozvidka.html

6. Румунський детектив з російським слідом. Як «благодійник» з TikTok зірвав президентські вибори. Главком.2024. URL: https://glavcom.ua/publications/rumunskij-detektiv-z-rosijskim-slidom-jak-blahodijnik-z-tiktok-zirvav-prezidentski-vibori--1035421.html

7. Члени проросійських опозиційних партій Молдови зустрілися в Москві 21 квітня, щоб створити новий антиєвропейський політичний блок, спрямований на зрив запланованого вступу Молдови до Європейського Союзу. Суспільне-медіа. 2024. URL: https://suspilne.media/amp/729127-opozicijni-partii-moldovi-stvoruut-antievropejskij-blok-pered-viborami/

8. Захід починає усвідомлювати масштаби російської гібридної війни на території ЄС. Тверезо-інфо. URL: https://tverezo.info/post/199832

9. Мамонтова Е., Лисянський П. Інспірований сепаратизм в Україні як політичне явище та наукова категорія. *Актуальні проблеми політики.* 2022. № 70. С. 49–54. DOI https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.8

10. Лисянський П., Ястребова В. Специфіка сучасних проявів сепаратизму в світі. *«Регіональні студії»: науковий журнал*. 2023. №32. С. 115–122. DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.18

11. Ястребова В. Інспіровано-зовнішній сепаратизм як інструмент створення квазідержавних утворень в країнах пострадянського простору. Актуальні проблеми філософії та соціології.2023. С. 110–127. DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.18

12. Лисянський П. Регіональний сепаратизм Молдови як інструмент впливу РФ на дестабілізацію ситуації в Україні. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал.* 2022. Вип. 39. С. 147–151. DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.25

13. Шапавалова А.О. «Фільтрація» як інструмент геноциду українського народу. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених: «Наука в умовах воєнного стану: пошуки, проблеми, перспективи розвитку» (3 травня 2023 року). Дніпро: 2023, с. 47–49. DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.17

14. Румунія закриває російський Центр культури і науки через виправдання злочинів рф в Україні. Укрінформ. 2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3673029-rumunia-zakrivae-rosijskij-centr-kulturi-i-nauki-cerez-vipravdanna-zlociniv-rf-v-ukraini.html

15. Молдова вислала російських дипломатів-шпигунів, що працювали на ФСБ Росії – розслідування. 2023. Expert.in.ua URL: Expert.in.ua/mezhdunarodnaya-analitika/28072023-moldova-vislala-rosijskih-diplomativ-shpiguniv-shho-praczyuvali-na-fsb-rosiyi-rozsliduvannya/

16. СБУ затримала в молдові одного із ідеологів «російської сво» проти україни чистіліна. 2024. Дзеркало тижня. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/sbu-zatrimala-odnoho-iz-ideolohiv-rosijskoji-svo-proti-ukrajini-chistilina.html

17. Провладна партія Грузії використала кадри руйнувань в Україні для передвиборчої агітації. 2024. Бабель. URL: https://babel.ua/news/111203-provladna-partiya-gruziji-vikoristala-foto-ruynuvan-v-ukrajini-dlya-peredviborchoji-agitaciji

18. ВВС: президент Румунії розсекретив документи щодо передвиборчої кампанії ультраправого кандидата Джорджеску. 2024. Лівий берег. URL: https://lb.ua/world/2024/12/05/648610_bbc_prezident_rumunii_rozsekretiv.html

19. У Молдові розслідують понад 400 випадків підкупу виборців. 2024. Громадське. URL: https://hromadske.ua/svit/233351-u-moldovi-rozsliduiut-ponad-400-vypadkiv-pidkupu-vybortsiv

20. Більшість громадян Молдови кажуть про фальсифікації на виборах президента. 2024. Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/12/4/7199937/

21. «Опора»: Основним джерелом інформації майже 80% українців є соціальні мережі. 2023. Детектор медіа. URL: https://detector.media/infospace/article/213998/2023-07-10-opora-osnovnym-dzherelom-informatsii-mayzhe-80-ukraintsiv-ie-sotsialni-merezhi/

22. Лисянський П., Ястребова В. Вплив РФ на політичні процеси пострадянського простору через просування ідеології «Русского мира» та політичних агентів впливу (Грузія, Молдова, Україна). *«Регіональні студії»: науковий журнал.* 2022. Вип.31. С. 106–112 DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.20

УДК 327.7;321.8;323.172
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.18

РОЛЬ ДИПЛОМАТІЇ РЕСПУБЛІКИ ІРЛАНДІЯ У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ БРЕКЗІТУ

THE ROLE OF REPUBLIC OF IRELAND DIPLOMACY IN CONFLICT RESOLUTION IN NORTHERN IRELAND AND ITS TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF BREXIT CHALLENGES

Марусинець М.М.,
кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії та суспільних дисциплін, старший дослідник Науково-дослідного центру імені Тіводора Легоцькі Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

У статті аналізується роль і внесок ірландської дипломатії в мирний процес у Північній Ірландії за тридцятирічний період з 1968 р., коли ситуація в регіоні стала нагальною міжнародною проблемою, до ухвалення Угоди Страсної п'ятниці у 1998 р., що консолідувала елементи врегулювання конфлікту, включно з новими способами розв'язання старих суперечок. Розглядаються нові виклики мирному процесу та основним положенням Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. у період після виходу Великобританії зі складу ЄС – Брекзіту, зокрема питання суверенітету, що трансформується. Вивчаються різні аспекти участі ірландського уряду, включно з його основною політикою, роллю політичних лідерів, партій, державних службовців і дипломатів, для того, щоб пояснити, як уряд Республіки Ірландія сприяв врегулюванню північноірландського конфлікту.

Доведено, що уряд Ірландської Республіки відіграв ключову роль у врегулюванні конфлікту в Північній Ірландії, згодом змінивши свій підхід від початкових спроб інтернаціоналізації мирного процесу до активної участі в мирних переговорах. Ця трансформація ознаменувалася важливими подіями, зокрема підписанням Англо-ірландської угоди 1985 р. та Угодою Страсної п'ятниці 1998 р., що сприяли розширенню діалогу та співпраці з різними політичними угрупованнями в Північній Ірландії. В Угоді Страсної п'ятниці, було передбачено заходи для врегулювання конфлікту і запропоновано нові підходи до вирішення давніх розбіжностей. Акцентовано, що дипломати Республіки Ірландія зосередилися на зміцненні двосторонніх відносин із Великою Британією та створенні умов для роботи в Північній Ірландії. Ірландська дипломатія прагнула співпраці з Великою Британією в розробці процесу стабілізації ситуації в Північній Ірландії.

Аргументовано, що у зв'язку з Брекзітом виникають серйозні питання щодо довговічності та ефективності Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. в умовах трансформації суверенітету, що, як видається, суперечить основоположним принципам, закріпленим у мирній угоді щодо Північної Ірландії. Реконфігурація британського порядку, яку зумовив Брекзіт, суперечить «постсуверенному» політичному врегулюванню конфлікту в Північній Ірландії. Брекзіт послужив поштовхом до раніше прихованих дебатів і дискусій у Північній Ірландії щодо довгострокової життєздатності мирної Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. і перспектив майбутніх конституційних змін.

Ключові слова: Угода Страсної п'ятниці, мирний процес, Північна Ірландія, Республіка Ірландія, Великобританія, Брекзіт, ірландська дипломатія.

The article analyses the role and contribution of Irish diplomacy to the peace process in Northern Ireland over the thirty-year period from 1968, when the situation in the region became an urgent international issue, to the adoption of the Good Friday Agreement in 1998, which consolidated elements of conflict resolution, including new ways of resolving old disputes. New challenges to the peace process and the main provisions of the 1998 Good Friday Agreement in the period after the UK's withdrawal from the EU – Brexit – are considered, in particular the issue of transforming sovereignty. The article examines various aspects of the Irish government's involvement, including its main policies, the role of political leaders, parties, civil servants and diplomats, in order to explain how the government of the Republic of Ireland contributed to the settlement of the Northern Ireland conflict.

It is proved that the government of the Republic of Ireland played a key role in the resolution of the conflict in Northern Ireland, subsequently changing its approach from initial attempts to internationalise the peace process to active participation in the peace negotiations. This transformation was marked by important events, including the signing of the Anglo-Irish Agreement in 1985 and the Good Friday Agreement in 1998, which facilitated greater dialogue and cooperation with various political groups in Northern Ireland. The Good Friday Agreement provided for measures to resolve the conflict and proposed new approaches to resolving long-standing differences. It was emphasised that the diplomats of the Republic of Ireland focused on strengthening bilateral relations with the UK and creating conditions for work in Northern Ireland. Irish diplomacy sought cooperation with the UK in developing a process to stabilise the situation in Northern Ireland.

It is argued that Brexit raises serious questions about the durability and effectiveness of the 1998 Good Friday Agreement in the context of the transformation of sovereignty, which seems to contradict the fundamental principles enshrined in the Northern Ireland Peace Agreement. The reconfiguration of the British order brought about by Brexit is at odds with a 'post-sovereign' political settlement of the conflict in Northern Ireland. Brexit has triggered previously latent debates and discussions in Northern Ireland about the long-term viability of the 1998 Good Friday Agreement and the prospects for future constitutional change.

Key words: Good Friday Agreement, peace process, Northern Ireland, Republic of Ireland, Great Britain, Brexit, Irish diplomacy.

Постановка проблеми. Ірландський уряд відіграв провідну роль у процесі мирного врегулювання в Північній Ірландії. Роль ірландського уряду у врегулюванні конфлікту в Північній Ірландії значно змінилася під час конфлікту. У перші роки конфлікту з 1968 р. ірландський уряд визначив основну політичну позицію, але намагався знайти роль, яка дозволила б йому брати участь у врегулюванні конфлікту. На початку 1980–х рр. ірландський і британський уряди почали працювати разом, щоб знайти політичне рішення, яке було б прийнятним для всієї спільноти в Північній Ірландії. Роль ірландського уряду істотно змінювалася протягом усього конфлікту в Північній Ірландії. Роль Ірландії в процесі врегулювання зросла після укладення Англо-ірландської угоди в 1985 р. і подальшого розвитку мирного процесу. Це призвело до поступової еволюції ірландської політики в міру розбудови нової міжурядової ролі, ірландський уряд змінив свій підхід у бік розширення діалогу і дискусій з націоналістами і республіканцями, зберігаючи при цьому центральне значення міжурядових відносин.

У 1993 р. уряди Республіки Ірландія та Великої Британії випустили спільну декларацію, яка встановила принципи самовизначення і згоди щодо конституційного статусу Північної Ірландії. Це означало, що рішення про майбутній статус мав ухвалювати народ Північної Ірландії, і його не можна було нав'язувати ззовні. У 1996 р. почалися багатопартійні переговори під керівництвом сенатора США Дж. Мітчелла. У них брали участь ірландський і британський уряди, а також усі партії, обрані в Північній Ірландії. Ці переговори призвели до підписання Угоди Страсної п'ятниці у квітні 1998 р. [1]. Підписання мирної угоди і встановлення довгострокового миру підвищили роль ірландського уряду у врегулюванні конфлікту. Це призвело до поступової еволюції ірландської політики: уряд почав більше спілкуватися з націоналістичними і республіканськими лідерами, зберігаючи при цьому центральну важливість міжурядових відносин.

Спільні та послідовні зусилля двох урядів Великої Британії та Республіки Ірландія стосовно врегулювання конфлікту в Північній Ірландії, що здійснювалися протягом останніх кількох десятиліть, призвели до політичного вирішення цього конфлікту. Сьогодні, в умовах глобальних політичних трансформацій, зокрема Брекзіту уряди Великої Британії та Республіки Ірландія заявляють, що вони готові і надалі дотримуватися побажань більшості населення Північної Ірландії, а також поважати національні інтереси і територіальну цілісність один одного.

На відміну від інших регіонів Сполученого Королівства, Північна Ірландія має особливу історичну спадщину, що характеризується значними і жорстокими конфліктами. Перехід від стану конфлікту до стану миру здійснювався протягом тривалого періоду часу і досяг своєї кульмінації з підписанням Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Розпочатий процес зміцнення миру було перервано в червні 2016 р. референдумом щодо Брекзіту. Більшість виборців у Північній Ірландії висловилися за те, щоб залишитися в ЄС. Однак кампанія з проведення референдуму відрізнялася за тоном і змістом від інших регіонів Великої Британії [2]. До референдуму питання про Північну Ірландію не було предметом широкого обговорення за межами самого регіону. Однак після референдуму воно стало одним із центральних пунктів суперечки під час подальших переговорів про вихід Великої Британії з ЄС.

Прихильники Брекзіту акцентували увагу на «поверненні контролю», що передбачало повернення втраченого суверенітету Великої Британії у складі ЄС, на якому особливо наполягав Б. Джонсон [3]. Така концептуалізація суверенітету, однак, несумісна з постсуверенним характером і змістом Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Більше того, статус Північної Ірландії як складової частини Сполученого Королівства ґрунтується на принципі згоди, що пов'язаний із концепцією народного суверенітету [4]. Рамки ЄС з відкритими кордонами і загальним суверенітетом, в яких перебували ці нововведення, являли собою важливий сприятливий контекст. На відміну від цього, Брекзіт суперечить розумінню суверенітету, що розглядається як несумісний з основними постулатами мирної угоди щодо Північної Ірландії. Це породжує низку надважливих питань, що стосуються довговічності та життєздатності інститутів і принципів Угоди Страсної п'ятниці, а також довгострокових перспектив стабільності в Північній Ірландії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика війни та миру посідає центральне місце в міжнародних відносинах як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Унікальна ситуація військового протистояння в Північній Ірландії та успішне дипломатичне розв'язання конфлікту, досягнуте завдяки підписанню Угоди Страсної п'ятниці, є яскравим прикладом можливості вирішення найсуперечливіших, найзатяжніших і найкривавіших конфліктів. Проблематика конфлікту в Північній Ірландії привертає увагу великої кількості дослідників, яка має високий ступінь розробленості в основному серед західних дослідників.

Мирне врегулювання північноірландського конфлікту демонструє, як можна розв'язати протистояння мирним шляхом, а також дає змогу наочно побачити шляхи реалізації досягнутої угоди та проблеми, що можуть виникнути в процесі її виконання. Однією з таких проблем на сучасному етапі

є Брекзіт. Враховуючи це авторка використовує також науковий доробок британських, європейських та американських дослідників, які зіставляють та пов'язують Брекзіт із проблемами, що виникають у реалізації Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. та підтримання миру на острові Ірландія.

Серед дослідників, які вивчають роль та внесок Республіки Ірландія у встановлення і підтримку миру в Північній Ірландії, дотримання виконання мирної Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. в умовах глобальних політичних трансформацій, зокрема Брекзіту виокремлюється науковий доробок таких дослідників, як Мерфі М. К., Хедфілд Б., Кротті В., Шарп П., Гельке А., Макдермотт С., Таннам Е., Меллі Е., Маккітрік Д., Тонге Ж., Мерфі М. К., О'Лірі Б., Хейворд К., Вуд П. Б., Гілмартін М.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До референдуму щодо Брекзіту «ірландське питання» було темою, яку лише обмежено обговорювали за межами Північної Ірландії. Однак після референдуму ірландське питання стало домінантним і ускладнило подальші переговори між ЄС і Великою Британією щодо виходу з ЄС – Брекзіту. Концепція «повернення контролю» відповідає концепції «відновленого суверенітету», яку обстоював тодішній міністр закордонних справ (2016–2018) і згодом прем'єр-міністр (2019–2022) Великої Британії Б. Джонсон. Така концепція суверенітету, однак, несумісна з «постсуверенним» характером і змістом Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Інститути, створені Угодою Страсної п'ятниці 1998 р., виходять за межі традиційних рамок політичного порядку, являючи собою мережу взаємопов'язаних територіальних, міжтериторіальних та міжнаціональних інституцій, що ґрунтуються на спільному суверенітеті.

У зв'язку з Брекзітом виникають серйозні питання щодо довгострокової життєздатності та довговічності Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. у світлі зміни суверенітету, яка, як видається, суперечить основоположним принципам, закріпленим у мирній угоді щодо Північної Ірландії. Результати референдуму, подальші політичні та електоральні події, а також труднощі в узгодженні формули виходу з ЄС і майбутніх відносин між Великою Британією та ЄС виявили розрив між зобов'язаннями Великої Британії зі створення «постсуверенного» устрою для Північної Ірландії та наданням переваги поверненню до старої концепції суверенітету, як це передбачалося під час голосування щодо Брекзіту.

У Північній Ірландії констатується особливий підхід до референдуму щодо Брекзіту і досвід його проведення порівняно з рештою Великої Британії. Результат референдуму, подальші політичні та електоральні події, а також безсумнівні труднощі в узгодженні формули Брекзіту і майбутніх торговельних відносин між Великою Британією та ЄС виявляють невідповідність між зобов'язаннями Великої Британії зі створення «постсуверенного» устрою для Північної Ірландії та поверненням до старої концепції національного суверенітету, яку підтримували прихильники Брекзіту. В цілому, реконфігурація британського порядку, яку тягне за собою Брекзіт, суперечить «постсуверенному» політичному врегулюванню конфлікту в Північній Ірландії. Це стало каталізатором для раніше прихованих обговорень і суперечок у Північній Ірландії щодо довгострокового майбутнього Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., а також щодо можливих змін у конституції в майбутньому.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є аналіз ролі і внеску ірландської дипломатії у встановлення та підтримку миру в Північній Ірландії за тридцятирічний період конфлікту з1968 р. по 1998 р. та в умовах нового глобального політичного виклику – Брекзіту для мирного процесу, питань суверенітету та виконання мирної Угоди Страсної п'ятниці 1998 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Республіка Ірландія та її дипломатія зробили суттєвий внесок у північноірландський мирний процес упродовж трьох десятиліть, починаючи з 1968 р., коли Північна Ірландія стала нагальним міжнародним питанням, і закінчуючи Угодою Страсної п'ятниці 1998 р., що об'єднала елементи врегулювання з новими підходами до розв'язання старих суперечок. Після виходу Великої Британії зі складу ЄС перед дипломатією ірландської держави постали нові виклики, що пов'язані з виконанням умов Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., підтриманням миру та стабільності на острові Ірландія.

Історичні етапи врегулювання конфлікту в Північній Ірландії та роль Республіки Ірландія у мирному процесі. Політичний поділ Ірландії, що бере свій початок у різних колонізаціях, проведених англійськими та шотландськими поселенцями, і зокрема в колонізації однієї з чотирьох історичних провінцій на острові Ірландія – Ольстера, був закріплений географічно Англо-ірландським договором, підписаним 6 грудня 1921 р. Рік потому 6 грудня 1922 р. парламенти Ірландії та Великої Британії ратифікували договір. Це поклало край британському правлінню на більшій частині Ірландії та закріпило законодавчо Ірландську Вільну державу як самоврядний домініон Великобританії. Північна Ірландія залишалася у складі Сполученого Королівства. 11 жовтня 1922 р. нижня палата парламенту ухвалила нову конституцію Ірландської Вільної держави, главою якої мав стати генерал-губернатор, якого призначав король Великої Британії. Відтак, з 1922 р. до 1937 р. Ірландська вільна держава була конституційною монархією, над якою правив британський монарх. 17 грудня 1922 р. останні підрозділи бри-

танських військ залишили межі Ірландської вільної держави.

Англо-ірландський договір 1921 р. розділив острів Ірландія на дві окремі території, водночас Північна Ірландія залишилася частиною Об'єднаного Королівства. З 1922 р. по 1972 р. у Північній Ірландії був власний автономний уряд, окремий від парламенту у Вестмінстері. Однак цей уряд контролювався юніоністською більшістю (рух за союз Північної Ірландії з Великою Британією) у Північній Ірландії, а націоналісти (прихильники об'єднаної Ірландії) зазнавали дискримінації як у політичному плані через махінації з виборчими округами, так і на ринку праці та під час розподілу державного житла. У 1969 р. жорсткі заходи поліції щодо мирних борців за громадянські права призвели до громадянських заворушень і відродження воєнізованих організацій.

У міжнародній політиці суверенітет є безцінним активом, і дипломати – одні з його головних захисників. Професійно й особисто вони зацікавлені як у суверенітеті своєї країни, так і в системі визнання у співтоваристві держав, за допомогою якої формується суверенітет загалом і суверенітет їхньої країни зокрема. Таким чином, обставини, за яких Ірландія здобула незалежність у 1922 р., представляли і продовжують представляти перед ірландськими дипломатами особливо гостру проблему, з якою стикалися всі ірландські націоналісти – возз'єднання Ірландії. Статус домініону і розділ країни означали, що вони представляли державу, яка була неповноцінною як за зовнішніми, так і за внутрішніми критеріями. Британська корона залишалася офіційним джерелом політичної влади в Ірландії, і Велика Британія зберігала контроль над важливими аспектами зовнішніх відносин Ірландії, двома військово-морськими базами і, звичайно, шістьма графствами з дев'яти історичної провінції Ольстер, які стали частиною Північної Ірландії [5].

Суперечка і громадянська війна, що послідувала за нею, з приводу того, чи варто підписувати договір з Великою Британією, були більшою мірою зосереджені на залишкових правах корони, а не на розділі країни. Завдяки політиці реалізації і, таким чином, встановлення міжнародних прав, зокрема шляхом участі в міжнародних конференціях, ірландська дипломатія забезпечила собі всі аспекти суверенітету, окрім найформальніших, аж до закінчення Другої світової війни та офіційного визнання Республіки Ірландія у 1949 р. Однак незалежність та суверенітет, що забезпечені міжнародним визнанням Ірландської Вільної держави у 1922 р. та її наступника – Республіки Ірландії у 1949 р., не призвели до аналогічного успіху в питанні возз'єднання Ірландії. У Конституції Ірландії, яку було ухвалено у 1937 р. і яка змінила Конституцію Ірландської Вільної держави 1922 р. колишній британський домініон було оголошено незалежним. У Конституції 1937 р. було закріплено міжнародний статус Ірландії як ревізіоністської держави, яка претендувала на Північну Ірландію де-юре, визнаючи при цьому, що де-факто її влада там поки що не поширюється [6, с. 3].

Якими б не були зміни в державній політиці щодо Північної Ірландії за минулий період, озираючись назад, можна констатувати, що від самого початку ірландська дипломатія була зосереджена на зміцненні двосторонніх відносин із Великою Британією. Наслідки цього для впливу Дубліна на Північну Ірландію і, що менш помітно, але, можливо, не менш важливо, для впливу Лондона на Республіку Ірландія ще належить оцінити. Після короткого періоду початкової кризи, протягом якого всі сторони, здавалося, повернулися до історичного типу, коли Дублін закликав до участі ООН як засобу ослаблення Великої Британії, а Лондон стверджував, що питання відносно Північної Ірландії були винятково внутрішньою справою, Лондон і Дублін швидко перейшли до перемовин з приводу питання про те, як найкраще повернути політичну стабільність до Північної Ірландії [6].

Лондон і Дублін погодилися з тим, що Північна Ірландія являє собою насамперед проблему безпеки. Однак вони не дійшли єдиної думки про те, як вирішити проблеми, пов'язані з Північною Ірландією. Ірландській дипломатії доводилося боротися зі стереотипом, що британці упереджено ставляться до націоналістично налаштованої, здебільшого католицької, меншини у Північній Ірландії та не прагнуть до проведення термінових реформ, а також із тим, що ірландці недостатньо активно займаються військовими та правовими аспектами безпеки. Як наслідок, повсякденна дипломатія в англо-ірландських відносинах складалася з суперечок щодо того, хто «достатньо», а хто «недостатньо» робить для реформ і безпеки, що поєднуються з кризовим управлінням у відповідь на терористичні й контртерористичні акти в Північній Ірландії, у Великій Британії, Республіці Ірландія та інших країнах [6].

Однак за повсякденними суперечками між Лондоном і Дубліном ховалася глибша незгода з приводу напрямку реформ, які Лондон був готовий проводити в Північній Ірландії. Угода між Великою Британією та Республікою Ірландія на той момент була неможливою, тому що жодна зі сторін не знала, які саме реформи їхні уряди хотіли провести і яку ціну вони були готові заплатити, щоб досягти кінцевої мети. Обидва уряди погодилися з тим, що першим кроком має стати залучення націоналістичної меншини до політичного життя Північної Ірландії шляхом проведення конкретних реформ, які забезпечили б представникам меншини місця в уряді. Поділ влади, як його нази-

вали, ліг в основу Саннінгдейлської угоди, укладеної 1973 р. Однак водночас вживалися заходи, що спрямовані на підвищення впевненості та почуття безпеки націоналістичної меншини. Стверджувалося, що це є попередньою умовою її готовності брати участь у політичному житті Північної Ірландії на умовах, передбачених угодою 1973 р. [6].

Таким чином, угоду між Великою Британією та Республікою Ірландія – Саннінгдейлську угоду було підписано 9 грудня 1973 р. у Саннінгдейлі, поблизу Лондона. Це була спроба створити виконавчу владу Північної Ірландії з поділом влади та транскордонну Раду Ірландії – міждержавного консультативного органу з міністрів і членів парламенту Ірландської Республіки та Північної Ірландії. Угода встановила три політичні органи: Асамблею Північної Ірландії, яку обирали на основі пропорційного представництва. Виконавчий уряд із розділеною владою націоналістів і юніоністів [7].

У результаті підписання Саннінгдейльської угоди, принаймні в зародковій формі, з'явилося чимало аспектів, на яких будується нинішнє врегулювання північноірландського конфлікту – Угода Страсної п'ятниці. Ідея Ради Ірландії, передбачена пропозиціями про самоврядування та Англо-ірландським договором 1921 р., була відроджена як спосіб розв'язання певних загальноірландських проблем. Ірландський уряд заявив, що він не бажає зміни статусу Північної Ірландії без згоди на це північноірландської більшості. І британський уряд заявив, що в разі, якщо більшість громадян Північної Ірландії (вже не тільки в Асамблеї Північної Ірландії) заявить про своє бажання бути частиною об'єднаної Ірландії, він поважатиме ці побажання.

Консенсус між урядами Республіки Ірландія та Сполученого Королівства виявився ключовим елементи у всіх наступних спробах дійти згоди. Міжурядові домовленості можуть бути представлені як історична поступка з боку або британців (що Північна Ірландія має право відокремитися від Сполученого Королівства), або ірландців (що Північна Ірландія має право залишитися у складі Сполученого Королівства). Однак із погляду як ірландської, так і британської дипломатії ці домовленості являли собою елементи угоди про те, що події в Північній Ірландії розвиватимуться своєю чергою, якщо це буде можливо без насильства, що забезпечувало визнання більш прийнятного варіанту статус-кво з обіцянкою можливості змін. Північна Ірландія, не дивлячись на те, що вона офіційно була частиною Сполученого Королівства, залишалася у центрі уваги ірландської дипломатії в національному питанні.

Однак, Саннінгдейлська угода зазнала краху в 1974 р., оскільки багато лідерів юніоністської більшості відмовилися її прийняти, а британський уряд був надто відволікається на інші проблеми, щоб домагатися її реалізації. Настав період, коли британці намагалися зосередитися на спробах домогтися «внутрішнього врегулювання» між політичними партіями Північної Ірландії. Невдача в цьому і погіршення економічної ситуації призвели до зростання підтримки насильницького республіканізму, відповідального за релігійне насильство. ІРА відчайдушно намагалася домогтися політичного статусу для своїх в'язнів за допомогою кампанії голодувань. Наслідки цього – зростання насильства, включно із замахом на британського прем'єр-міністра, побоювання з приводу політичної нестабільності в Республіці Ірландія, які висловлювали самі ірландці, і зростаючий міжнародний тиск, особливо на британців, щоб вони «щось зробили», – «змусили ірландців повернутися за стіл переговорів» [8, с.200].

Загалом, після більш ніж десятирічного періоду насильства на початку 1980–х рр. уряди Республіки Ірландія та Великої Британії почали тісніше співпрацювати, щоб знайти політичне рішення, прийнятне для всього населення Північної Ірландії. У 1981 р. прем'єр-міністр Великої Британії М. Тетчер (1979–1990) і прем'єр-міністр Республіки Ірландія Г. Фіцджеральд (1981–1987) створили Англо-ірландську міжурядову раду. Хоча значення цього органу оцінювали по-різному, він став провісником наступної важливої події – Англо-ірландської угоди 1985 р. У ній було підтверджено основні зобов'язання урядів двох країн щодо статусу Північної Ірландії, про які йшлося вище, а до Міжурядової ради міністрів було додано Міжурядову конференцію державних службовців обох країн. Як і Рада, Конференція мала сприяти зміцненню довіри серед націоналістичного співтовариства. Однак з погляду інтересів Республіки Ірландія та ірландської дипломатії новим важливим кроком стало те, що відповідні цивільні службовці повинні були розміщуватися в Белфасті.

Роль ірландського уряду значно змінилася під час конфлікту в Північній Ірландії. У перші роки конфлікту ірландський уряд визначив основну політичну позицію, але намагався знайти роль, яка дозволила б йому брати участь у врегулюванні конфлікту. Роль Республіки Ірландія у врегулюванні конфлікту зросла після укладення Англо-ірландської угоди 1985 р. і подальшого розвитку мирного процесу. Це призвело до поступової еволюції ірландської політики в міру того, як формувалася нова міжурядова роль, і ірландський уряд змінив свій підхід, перейшовши до активнішого діалогу й обговорення з націоналістами та республіканцями, зберігаючи при цьому центральне значення міжурядових відносин. Різні аспекти участі ірландського уряду, зокрема його основну політику, роль політичних лідерів, партійну динаміку та роль державних службовців і дипломатів,

аналізують для того, щоб пояснити, як ірландський уряд сприяв врегулюванню конфлікту в Північній Ірландії [9].

Таким чином, у Північній Ірландії було створено ірландську присутність, керовану співробітниками Міністерства закордонних справ, з правом порушувати (тільки для обговорення) питання, що хвилюють націоналістичну спільноту. Безпосередньою платою за цю участь стала обіцянка розширити співпрацю у сфері безпеки. Досягнення полягало в тому, що тепер ірландська дипломатія, яка прагнула до створення Північної Ірландії, що ефективно функціонує, зможе брати безпосередню участь в її управлінні. Англо-ірландська угода 1985 р. дозволила уряду Республіки Ірландія висловлювати думки та пропозиції з питань Північної Ірландії. У рамках Угоди було створено структури, які допомагають двом урядам працювати над пошуком довгострокового вирішення конфлікту [10].

У 1993 р. уряди Великобританії та Республіки Ірландія опублікували спільну декларацію – Декларація Даунінг-стріт. Вона була спільною заявою прем'єр-міністра Сполученого Королівства Дж. Мейджора (1990-1997) та ірландського прем'єр-міністра А. Рейнольдсом (1992-1994) у кабінеті британського прем'єр-міністра на Даунінг-стріт, 10. Декларація підтверджувала як право народу Ірландії на самовизначення, так і те, що Північну Ірландію передадуть Республіці Ірландія від Сполученого Королівства тільки в тому разі, якщо більшість її населення виступатиме за такий крок. У Декларації було викладено програму миру і примирення в Ірландії. Вона встановила принципи самовизначення і згоди щодо конституційного статусу Північної Ірландії. Це означало, що народ Північної Ірландії мав сам вирішувати свій подальший статус, який не міг бути нав'язаний ззовні. Декларація також давала можливість тим, хто був пов'язаний із воєнізованими формуваннями, брати участь у політичному процесі.

Наступним кроком і успіхом ірландської дипломатії у врегулюванні конфлікт в Північній Ірландії став – Рамковий документ. 22 лютого 1995 р. прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор та Республіки Ірландія Дж. Брутон (1994-1997) провели прес-конференцію в Белфасті, на якій представили Рамковий документ. Рамковий документ можна розглядати як документ ірландської дипломатії. Більшу частину тексту написали Шон О'Вігінн, а також Шон О'Хуігінн, високопоставлений ірландські дипломати [11, с. 121]. Документ містив механізм поетапного розв'язання північноірландської проблеми за допомогою створення системи взаємодії на трьох рівнях: британсько-ірландському (Британсько-ірландська міжурядова Конференція), внутрішньоострівному (Рада міністрів Північ-Південь), міжгромадському (Асамблея Північної Ірландії). Також у цьому документі було запропоновано структуру підзвітного уряду в Північній Ірландії, яка запропонувала створити однопалатну Асамблею з 90 членів, яка обирається на основі пропорційного представництва. Рамковий документ і його оприлюднення зіграло позитивну роль у врегулюванні конфлікту.

У 1994 р. Ірландська республіканська армія (ІРА) і воєнізовані формування лоялістів оголосили про припинення вогню. У грудні 1995 р. під головуванням сенатора США Дж. Мітчелла було створено міжнародний орган для незалежної оцінки виведення з експлуатації воєнізованої зброї. У 1996 р. цей орган відзвітував про виконану роботу. Однак у лютому 1996 р. ІРА порушила режим припинення вогню і відновила насильство. Багатосторонні переговори під головуванням сенатора Дж. Мітчелла за участю урядів Ірландії та Великої Британії, а також усіх партій, обраних у Північній Ірландії, розпочалися у 1996 р. Шинн Фейн не брала участі в них до 1997 р., коли ІРА оголосила про подальше припинення вогню. Ці переговори призвели до укладення Белфастської угоди або Угоди Страсної п'ятниці у квітні 1998 р., що призвела до завершення затяжного кровопролитного конфлікту і встановлення довгострокового миру [12].

Проблема зіткнення суверенітетів: Брекзіт і Угода Страсної п'ятниці 1998 р. Відповідно до історичної прихильності верховенству Вестмінстера, Великобританія традиційно відкидала будь-яку роль Республіки Ірландія у врегулюванні конфлікту в Північній Ірландії, розглядаючи таку участь як втручання у внутрішні справи Великобританії. Однак ставлення Великої Британії до суверенітету в Республіці Ірландія та Північній Ірландії поступово змінювалося під час конфлікту, і починаючи з 1970–х рр. уряди Великої Британії, які змінювали один одного, почали враховувати «ірландський чинник» у спробах врегулювати конфлікт. У різний час це набувало різних форм, але на базовому рівні це свідчило про визнання урядом Великої Британії того, що співпраця з Ірландською Республікою у розв'язанні складної проблеми досягнення миру в Північній Ірландії була заслуженою і виправданою.

Це призвело до активнішої ролі Республіки Ірландія, яка була роз'яснена в різних угодах і спільних документах. Англо-ірландська угода 1985 р. ознаменувала новий підхід до суверенітету, поставивши проблему Північної Ірландії «в рамки співпраці між Англією та Ірландією» [13, с. 127]. Декларація Даунінг-стріт 1993 р. і Рамковий документ 1995 р., підписаний урядами Великої Британії та Республіки Ірландія, свідчили про певне пом'якшення позиції британського уряду щодо територіальної автономії Північної Ірландії, оскільки в них визнавалася роль уряду

Республіки Ірландія у співпраці з Північною Ірландією, британським урядом та іншими частинами Великої Британії. Ці події свідчили про те, що уряд Великої Британії розглядав суверенітет Північної Ірландії в менш абсолютистському ключі [14].

Угода Страсної п'ятниці побудована на фундаменті, закладеному в попередніх британсько-ірландських угодах. Угода Страсної п'ятниці 1998 р. торкається творчих і новаторських принципів та інститутів «постсуверенітету». У цьому контексті Угода ґрунтується на принципі згоди та включає елемент народного суверенітету. Документ визнає «законність будь-якого вибору, що вільно здійснюється більшістю народу Північної Ірландії щодо її статусу, чи воліють вони продовжувати підтримувати Союз із Великобританією чи суверенну об'єднану Ірландію» (стор. 3) [1].

Інакше кажучи, народ Північної Ірландії має вирішувати конституційне майбутнє території. Принцип згоди виконує дві основні функції. По-перше, він служить для того, щоб запевнити тих, хто відчував загрозу у зв'язку з мирним процесом (а саме юніоністів), що конституційний статус Північної Ірландії як частини Великобританії не буде підірваний, якщо більшість у Північній Ірландії не висловиться за зміни. Враховуючи історичне домінування юніонізму та юніоністське представництво у Північній Ірландії, принцип згоди знімає побоювання щодо можливості чи ймовірності конституційних змін. По-друге, пропонуючи перспективу конституційних змін у майбутньому, якщо обставини та переваги зміняться, принцип згоди спонукає радикальні сили (а саме республіканців) брати участь у мирному процесі [14].

Закон про Північну Ірландію 1998 р. (англ. Northern Ireland Act 1998) надає юридичної сили Угоді Страсної п'ятниці. Відповідно до цього закону було створено Асамблею Північної Ірландії – автономний законодавчий орган Північної Ірландії. До цього кілька десятиліть регіон безпосередньо контролювався урядом із Лондона. У цьому законі принцип згоди практично реалізується завдяки положенню, в якому в загальних рисах описуються критерії щодо референдуму про єдність Ірландії. Державний секретар у справах Північної Ірландії має право призначити такий референдум, «якщо будь-якої миті йому здасться ймовірним, що більшість голосуючих висловить побажання, щоб Північна Ірландія перестала бути частиною Сполученого Королівства і стала частиною об'єднаної Ірландії» [14].

Попри принцип згоди теоретично Вестмінстер зберігає за собою вищу владу. Однак якби парламент Великої Британії ухвалив рішення, що суперечить волевиявленню народу Ірландії, висловленому на референдумах у Північній Ірландії та Республіці Ірландія, це було б кричущим порушенням принципів єдності Ірландії. Якби доктрину парламентського суверенітету було застосовано в такому радикальному вигляді, це спричинило б серйозні політичні проблеми і створило б значні ризики для миру і стабільності. Тому, незважаючи на те, що теоретично Вестмінстер є верховним органом, насправді він обмежений конституційними побажаннями електорату на острові Ірландія. Таким чином, суверенітет Вестмінстера обмежений і має здійснюватися відповідно до Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. та її інститутів [15, с. 233].

Крім створення Асамблеї Північної Ірландії та виконавчої влади, які діють відповідно до принципів поділу влади, Угода Страсної п'ятниці 1998 р. також містить новий набір транскордонних і міжнаціональних інституцій, які мають ознаки «постсуверенного» врегулювання. Рада міністрів Північ-Південь і низка транскордонних органів нібито визнають і схвалюють націоналістичну ідентифікацію Республіки Ірландія у її прагнення до возз'єднаної Ірландії, надаючи виконавчій владі можливості для транскордонного співробітництва з питань, що становлять взаємний інтерес. Інституційний вимір Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. формалізує контакти між Республікою Ірландія, Великою Британією та Північною Ірландією, що входить до її складу, з питань, що становлять взаємний інтерес, через Британсько-Ірландську раду, хоча цей орган не має виконавчих повноважень.

Важливо зазначити, що розмивання суверенних кордонів в Угоді Страсної п'ятниці 1998 р. відбулося на тлі спільного членства Великої Британії та Ірландії у ЄС. Хоча в Угоді лише побіжно згадується ЄС, передбачається, що Республіка Ірландія і Велика Британія є членами ЄС, що формує основу, в рамках якої укладено Угоду. Сприяючи відкриттю кордонів, транскордонному пересуванню та спільним інституціям Республіки Ірландія і Північної Ірландії, ЄС підтримував перегляд відносин на острові Ірландія та між Республікою Ірландія і Великою Британією, які були викладені в Угоді. Як зазначає британський дослідник К. Гейворд «інтегративна модель суверенітету, прикладом якої є ЄС була фундаментальною для Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. і, отже, для політичної обстановки в Північній Ірландії. Ось чому, в найфундаментальніших термінах, «повний розрив» у контексті з Брекзітом завжди був неможливий, коли справа стосувалася цього невеликого регіону Великої Британії» [16, с].

Розриваючи зв'язки між Великою Британією та ЄС, Брекзіт усуває деякі практичні та концептуальні рамки, що підтримують невидимий кордон між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, і тим самим ставить під сумнів основи політичної архітектури, що існує у Великій Британії

після набуття суверенітету, що має наслідки для Північної Ірландії.

Мирний процес у Північній Ірландії був побудований на основі тісної співпраці між Великою Британією та Республікою Ірландія. Положення, викладені в Угоді Страсної п'ятниці 1998 р., передбачають офіційне співробітництво між двома державами з питань, пов'язаних із Північною Ірландією. Це положення відходить від історичної прихильності Великої Британії до традиційних принципів національного суверенітету. Інституціональний підхід до Північної Ірландії, включав елементи спільного суверенітету, включно, наприклад, зі спільними інститутами Республіки Ірландія і Північна Ірландія.

Трансформація в британсько-ірландських відносинах у цей період сприяла поступовому поглибленню раніше напружених політичних відносин і допомогла підтримувати мирний процес у неспокійні періоди після 1998 р. Відчуття того, що історичну ворожнечу між двома державами було подолано і замінено повагою, було глибоко відчутним (хоча, можливо, в Республіці Ірландія це відчувалося сильніше). Однак сила і глибина цих відносин були поставлені під сумнів під час кампанії з проведення референдуму про Брекзіт, а після голосування стосунки між двома сусідніми державами були неврегульованими, оскільки обидві встали на різні майбутні траєкторії – одна всередині ЄС, інша за його межами. Помітні розбіжності з приводу того, як підтримувати відкритий кордон на острові Ірландія, створили напруженість між двома урядами до такої міри, що: «припущення про те, що між обома урядами існує довгострокова стійка взаємна довіра і передбачуваність у відносинах, значно ослабло» [10].

Уявлення про спільне майбутнє, засноване на спільному підході до Північної Ірландії, більше не актуальне після виходу Великої Британії з ЄС. Розбіжності між двома урядами стосувалися не тільки деталей перемовин щодо Брекзіту, але також віддзеркалювали відмінності у відповідних британських та ірландських інтерпретаціях ірландського прикордонного питання, приписів щодо підтримання відкритого кордону на острові та різних поглядів Великої Британії та Республіки Ірландія на здійснення положень про спільний суверенітет, що містяться в Угоді Страсної п'ятниці.

Брекзіт викликає питання про характер і глибину британсько-ірландських відносин, що змінилися, і про те, як ці відносини можна підтримувати і розвивати після Брекзіту. Збереження відкритого кордону між Північною Ірландією і Республікою Ірландія демонструє деяке збереження рамок спільного суверенітету. Однак відносини були порушені (принаймні тимчасово) не тільки рішенням і дією Великої Британії щодо виходу з ЄС, а й зміненим поглядом на національний суверенітет Великої Британії, що не повністю відповідає рамкам «постсуверенітету», у яких перебуває стабільність Північної Ірландії.

Після Брекзіту ірландський уряд заявив про свою підтримку пожвавлення британсько-ірландських відносин через більш цілеспрямовану та ефективну взаємодію з інститутами, створеними Угодою Страсної п'ятниці. Британський уряд, однак, виявляє менше ентузіазму, ніж їхні ірландські колеги, у плані взаємодії з Британсько-ірландською радою і більш обачний у своїй прихильності до британсько-ірландської співпраці. Гучні заяви прем'єр-міністра Б. Джонсона про необхідність розширення співробітництва після Брекзіта не підкріплені вагомішими пропозиціями Великої Британії щодо розвитку британсько-ірландських відносин. По суті, спроба Брекзіту повернути Великій Британії суверенітет суперечить двостороннім відносинам, які ставлять під сумнів основи тієї ж моделі [14].

Британські дослідники П. Вуд і М. Гілмартін вважають, що після Брекзіту відбувається трансформація ірландської ідентичності та громадянства. У контексті Брекзіту автори виокремлюють три значущі наслідки: по-перше, відзначається помітне зростання кількості заяв на набуття ірландського громадянства від жителів Північної Ірландії та решти Великобританії; по-друге, спостерігається поширення наративів, що виправдовують подання таких заяв на отримання громадянства жителями Північної Ірландії та інших регіонів Великобританії; по-третє, в Республіці Ірландія можна помітити, як змінюються уявлення людей про те, що означає бути ірландцем. Нині отримання ірландського громадянства пов'язане з певними умовами, які включають етнічну приналежність. У засобах масової інформації це відображається як обмеження доступу до громадянства Ірландії. Зростання кількості заяв на отримання ірландського громадянства після Брекзіту свідчить про можливість відродження ірландського етнічного націоналізму після Брекзіту [17, с. 224–225].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Наприкінці 1960–х рр. стало очевидно, що ірландська дипломатія опинилася в центрі уваги через ситуацію в Північній Ірландії. Це було пов'язано з тим, що ірландська ідентичність і політика стали ключовими питаннями, які потребували переосмислення. Результати роботи ірландських дипломатів виявилися вражаючими як з точки зору професіоналізму, так і з точки зору міжнародних відносин. Вони змогли переконати безліч акторів прийняти систему суверенної держави і концепцію розділеної національної держави як основний контекст для реалізації своїх політичних програм.

Після укладення Англо-ірландської угоди в 1985 р. ірландський уряд став відігравати активнішу роль, сприяючи діалогу з націоналістами і республіканцями, що мало вирішальне значення для мирного процесу. Співпраця ірландського уряду з британським урядом як зовнішнього гаранта етнічної приналежності зіграла важливу роль у розв'язанні ключових питань, таких як виведення з експлуатації зброї, що перебувала в руках воєнізованих угруповань, зокрема ІРА. Підписання Угоди Страсної п'ятниці в 1998 р. стало значним досягненням, оскільки вона заклала підґрунтя для політичного співробітництва та управління в Північній Ірландії, кульмінацією чого стала історична угода про розподіл влади між Демократичною юніоністською партією та Шинн Фейн. Цю угоду було сприйнято як поворотний момент, що символізує зрушення в бік нормалізації політичної ситуації в Північній Ірландії.

Уряд Ірландської Республіки відіграв ключову роль у врегулюванні конфлікту в Північній Ірландії. Хоча участь ірландського уряду відіграла вирішальну роль у встановленні миру, залишаються проблеми, пов'язані з повним усуненням глибинних причин напруженості та суперечностей у Північній Ірландії, що свідчить про те, що мирний процес триває і є складним.

Політичний розрив між Республікою Ірландія та Великою Британією, спричинений Брекзітом, має значні наслідки для Північної Ірландії, включно з економічними потрясіннями, політичною нестабільністю та конституційною двозначністю. Ці події відбуваються в контексті ширшого процесу дезорганізації та реконфігурації британського політичного порядку, що частково пояснюється зміною уявлень про британський національний і парламентський суверенітет. Ірландський вимір і дилема ірландського кордону є одночасно каталізатором і, можливо, наслідком цього розриву, пов'язаного з Брекзітом.

Процес Брекзіту надав нового значення давнім дебатам про кордони, ідентичність та суверенітет і сприяє виникненню суперечок та змін у Північній Ірландії. Референдум ЄС і складні переговори, пов'язані з виходом Великої Британії з ЄС, виявили значну розбіжність у перспективах між Північною Ірландією та рештою Великої Британії. Виникли проблеми з визнанням і врахуванням унікальних обставин Північної Ірландії та її мирної угоди – Угоди Страсної п'ятниці 1998 р.

Процес Брекзіту продемонстрував недостатню поінформованість і нерозуміння урядом Великої Британії вкрай політизованих і спірних питань, що мають прямі наслідки для автономних регіонів Великої Британії, а також для самої британської держави. Брекзіт став початком періоду політичної та конституційної нестабільності в британській державі. Про це свідчить підтримка незалежності Шотландії, що зростає та виникнення дискурсу навколо перспективи ірландської єдності – возз'єднання Північної Ірландії та Республіки Ірландія. Для Великобританії можливість ірландської єдності буде являти собою конституційну трансформацію і глибокі зміни, які можуть призвести до періоду політичної нестабільності та нестійкості.

Повернення до традиційних уявлень про суверенітет, які не цілком сумісні з системою асиметричної деволюції – передачею широких повноважень автономним регіонам, а також з політичною структурою Північної Ірландії, яка ґрунтується на концепції «постсуверенітету» і «розділеного суверенітету» Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., ускладнило політичний ландшафт Великобританії після Брекзіту. Зміни та проблеми, спричинені Брекзітом у Північній Ірландії, порушують низку фундаментальних питань щодо характеру відносин у трикутнику Республіка Ірландія – Північна Ірландія – Велика Британія. Глобальні політичні трансформації в умовах Брекзіту спонукають до переосмислення того, як Північна Ірландія має бути інтегрована в систему деволюції, яка чутлива до будь-яких змін у концепції суверенітету. Практичні наслідки Брекзіту ставлять перед Північною Ірландією, як і перед Сполученим Королівством загалом, серйозні завдання щодо визначення оптимальної моделі суверенітету для забезпечення майбутньої конституційної стабільності. Для Північної Ірландії наслідки Брекзіту виходять за рамки питання про майбутні відносини Сполученого Королівства з ЄС. Вони також охоплюють питання про становище Північної Ірландії у складі Сполученого Королівства, основоположні принципи суверенітету та конституційної ідентичності, які переживають період трансформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Belfast Agreement: An Agreement Reached at the Multi-Party Talks on Nothern Ireland 1998. *Government of the UK.* URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/619500728fa8f5037d67b678/The_Belfast_Agreement_An_Agreement_Reached_at_the_Multi-Party_Talks_on_Northern_Ireland.pdf

2. Murphy M. C. The EU Referendum in Northern Ireland: Closing Borders, Re-Opening Border Debates. *Journal of Contemporary European Research.* 2016. Vol. 12 (4). P. 844–853.

3. Boris Johnson promises to develop Britain's relationship with Ireland. *Belfast Telegraph*. August 13, 2020. URL: https://www.belfasttelegraph.co.uk/news/northern-ireland/boris-johnson-promises-to-develop-britains-relationship-with-ireland-39447284.html

4. Hadfield B. The Belfast Agreement, Sovereignty and the State of the Union. *Public Law*. 1998. Winter. P. 599–616.
5. Crotty W. Democratisation and Political Development in Ireland / In W. Crotty, D. E. Schmitt (Eds.). *Ireland and the Politics of Change*. London : Longman, 1998.
6. Sharp P. When New Meets Old: Irish Diplomacy, Northern Ireland and the Peace Process. *International Studies Association.* March 14–18, 2000 URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/isa/shp01/#:~:text=Note%201%3A
7. The Sunningdale Agreement. *Alpha History.* 2017. URL: https://alphahistory.com/northernireland/sunningdale-agreement/
8. Guelke A. Northern Ireland: international and north/south issues / In W. Crotty, D. E. Schmitt (Eds.). *Ireland and the Politics of Change*. London : Longman, 1998.
9. McDermott S. The Dimensions of Irish Government Involvement in the Pursuit of a Settlement of the Northern Ireland Conflict. *Irish Political Studies*. 2014. Vol. 29(1). P. 98–115. https://doi.org/10.1080/07907184.2013.875000
10. Tannam E. From Anglo-Irish to British-Irish Relations: What's Next? *LSE Blog*. February 6, 2020. URL: https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2020/02/26/long-read-from-anglo-irish-to-british-irish-relations-whats-next/
11. Mallie E., McKittrick D. The Fight for Peace: the inside story of the Irish Peace Process. London : Heinemann, 1997.
12. The Peace Process. *Department of foreign affairs of Ireland*. 2024. URL: https://www.ireland.ie/en/dfa/role-policies/northern-ireland/the-peace-process/
13. Tonge J. Northern Ireland: Conflict and Change. 2nd ed. Essex : Pearson, 2002.
14. Murphy M. C. Northern Ireland and Brexit: where sovereignty and stability collide? *Journal of Contemporary European Studies*. 2021. Vol. 29(3). P 405–418. URL: https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1891027
15. O'Leary B. The Twilight of the United Kingdom & Tiocfaidh Ár Lá: Twenty Years after the Good Friday Agreement. *Ethnopolitics.* 2018. Vol. 17 (3). P. 223–242. URL: https://doi.org/10.1080/17449057.2018.1473114
16. Hayward K. Why It Is Impossible for Brexit Britain to "Take Back Control" in Northern Ireland. *Territory, Politics, Governance.* 2020. Vol. 8 (2). P. 273–278. URL: https://doi.org/10.1080/21622671.2019.1687328
17. Wood P. B., Gilmartin M. Irish Enough: Changing Narratives of Citizenship and National Identity in the Context of Brexit. *Space and Polity*. Vol. 22. P. 224–237.

УДК 327(520:680)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.19

ОСОБЛИВОСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

FEATURES OF GEOPOLITICAL INTERESTS OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA AND THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICAN REPUBLIC

Пехник О.В.,
студент І курсу магістратури
Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»

Рослонь Д.Т.,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології та міжнародних відносин
Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті здійснено комплексний аналіз геополітичних інтересів Китайської Народної Республіки (КНР) та Південно-Африканської Республіки (ПАР), з особливим акцентом на стратегічні аспекти їх взаємодії на глобальній арені. Дослідження охоплює різноманітні аспекти зовнішньої політики обох країн, включаючи економічні, політичні, безпекові та культурні чинники, що визначають їх зовнішньоекономічні та міжнародні відносини. Особливу увагу приділено взаємодії КНР і ПАР у рамках БРІКС, а також їхній співпраці в рамках Африканського Союзу та Організації Об'єднаних Націй, що дозволяє обом країнам зміцнювати свої позиції на міжнародній арені. У статті проаналізовано ключові мотиви, що визначають геополітичні стратегії кожної з держав. Для КНР важливими є забезпечення економічної експансії через ініціативу «Пояс і шлях», зокрема через будівництво інфраструктури та розвиток торгових зв'язків в Африці, де ПАР є важливим торговим партнером. Китай також активно інвестує в енергетичний сектор ПАР, зокрема в будівництво та модернізацію електростанцій, що дає змогу забезпечити стабільне постачання енергії на континенті. У свою чергу, ПАР зацікавлена в зміцненні своїх економічних позицій, зокрема через розширення торгівлі з Китаєм та залучення інвестицій у ключові сектори економіки.

Важливою складовою двосторонніх відносин є співпраця в сфері безпеки та боротьби з глобальними викликами, такими як тероризм, зміни клімату та екологічні катастрофи. КНР та ПАР активно взаємодіють у питаннях забезпечення регіональної стабільності, зокрема на континенті, де Китай займає ключову роль у розвитку миротворчих ініціатив. Окрім цього, обидві країни зацікавлені у розвитку нових технологій, таких як штучний інтелект та цифрові технології, що створює нові можливості для партнерства у технічних та наукових сферах.

З точки зору культурної дипломатії, Китай активно просуває свою культурну м'яку силу через програми обміну, відкриття Конфуцієвих інститутів в ПАР та популяризацію китайської культури, що сприяє зближенню народів. ПАР, зі свого боку, прагне поширювати свою культурну спадщину та сприяти розвитку освіти на африканському континенті.

Ключові слова: геополітичні інтереси, Китайська Народна Республіка, Південно-Африканська Республіка, БРІКС, економічне співробітництво, стратегічне партнерство.

The article provides a comprehensive analysis of the geopolitical interests of the People's Republic of China (PRC) and the Republic of South Africa (RSA), with a special emphasis on the strategic aspects of their interaction in the global arena. The study covers various aspects of the foreign policy of both countries, including economic, political, security and cultural factors that determine their foreign economic and international relations. Particular attention is paid to the interaction of China and South Africa within the BRICS, as well as their cooperation within the African Union and the United Nations, which allows both countries to strengthen their positions in the international arena.

The article analyzes the key motives that determine the geopolitical strategies of each state. For China, it is important to ensure economic expansion through the Belt and Road Initiative, in particular through the construction of infrastructure and the development of trade relations in Africa, where South Africa is an important trading partner. China is also actively investing in South Africa's energy sector, in particular in the construction and modernization of power plants, which helps ensure stable energy supplies on the continent. In turn, South Africa is interested in strengthening its economic position, in particular by expanding trade with China and attracting investment in key sectors of the economy.

An important component of bilateral relations is cooperation in the field of security and combating global challenges such as terrorism, climate change, and environmental disasters. China and South Africa are actively cooperating to ensure regional stability, particularly on the continent, where China plays a key role in the development of peacekeeping initiatives. In addition, both countries are interested in the development of new technologies, such as artificial intelligence and digital technologies, which creates new opportunities for partnership in the technical and scientific fields.

In terms of cultural diplomacy, China is actively promoting its cultural soft power through exchange programs, the opening of Confucius Institutes in South Africa, and the popularization of Chinese culture, which helps bring the two nations closer together. South Africa, for its part, seeks to spread its cultural heritage and promote education on the African continent.

Key words: geopolitical interests, People's Republic of China, Republic of South Africa, BRICS, economic cooperation, strategic partnership.

Постановка проблеми: Історія взаємин Китаю і ПАР дуже коротка, у них немає спільного минулого, давньої дружби або взаємних образ. Позитивним моментом у налагодженні сучасних двосторонніх відносин стало неприйняття з боку Китаю режиму апартеїду в другій половині XX ст. Першу угоду про співпрацю між країнами було підписано у 2000 р., через два роки після встановлення дипломатичних відносин. За цей час було здійснено низку взаємних візитів на вищому рівні, які, втім, не мали системного характеру. І все ж таки політичні відносини між країнами розвивалися вельми швидкими темпами і досягли рівня «всеосяжного стратегічного партнерства». Для розуміння суті відносин у політичній сфері між Китаєм і ПАР необхідно насамперед виокремити взаємні інтереси держав по відношенню одна до одної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації з особливостей геополітичної співпраці між Китаєм та Південно-Африканською Республікою відображають важливі аспекти та тенденції цієї взаємодії. Дослідники активно аналізують економічні, інвестиційні, технологічні, політичні та соціальні аспекти співпраці. Вчені досліджують наслідки зростаючої присутності китайських компаній та інвестицій у сферах інфраструктури, енергетики, добування природних ресурсів тощо. Згадані дослідження демонструють багатогранність геополітичних інтересів КНР і ПАР, а також складність та багатство їхнього стратегічного партнерства. Зважаючи на ключові напрямки співпраці в економічній, безпековій, культурній та науковій сферах, можна стверджувати, що відносини між цими країнами є перспективними, але потребують уважного управління та усвідомлення потенційних викликів. У статті були проаналізовані роботи таких науковців, як: Alden & Yu-Shan [3], Edwards & Jenkins [4], Jiang [5], Mathekga [6], Pecquet [7], Shoba [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тема геополітичних інтересів КНР і ПАР є комплексною і має кілька невирішених проблем. По-перше, недостатньо досліджуються екологічні наслідки китайських інвестицій в Африці, зокрема в ПАР, а також відсутня інтеграція інноваційних технологій у двостороннє співробітництво. По-друге, мало уваги приділяється політичним наслідкам економічної залежності ПАР від Китаю, що може змінити її політичну динаміку та суверенітет. Соціальні й культурні виклики китайської експансії в Африці також потребують детального аналізу. Крім того, існує необхідність вивчення конкуренції між Китаєм та іншими глобальними акторами на африканському ринку. Важливим є також дослідження того, як геополітичні інтереси двох країн впливають на глобальну безпеку, зокрема в контексті тероризму, екологічних загроз і пандемій.

Формулювання цілей статті. Ціль цієї статті полягає в аналізі геополітичних інтересів Китайської Народної Республіки (КНР) та Південно-Африканської Республіки (ПАР), зокрема їхнього стратегічного партнерства в рамках глобальних і регіональних ініціатив. У статті розглядаються основні напрямки співпраці між двома країнами, такі як економічні зв'язки, інвестиції в інфраструктуру, енергетику та безпеку, а також культурна та гуманітарна дипломатія. Особлива увага приділяється невирішеним питанням, таким як екологічні та соціальні наслідки співпраці, а також геополітичні виклики, пов’язані з глобальною конкуренцією та зміною політичної динаміки в ПАР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для Китаю ПАР (якщо відкинути економічні чинники) багато в чому приваблива своїм авторитетом і впливом на Африканському континенті. Якщо ПАР і не є «спікером» Африки, то, безумовно, найважливішим гравцем. Країна має досить сильні позиції в Африканському союзі, з яким Китай активно розвиває співпрацю. Також ПАР у 2007-2008 і 2011-2012 рр. була непостійним членом Ради Безпеки ООН, і негласно вважалося, що вона представляє там інтереси африканських країн. Виходячи з цього, Китай небезпідставно вважає, що тісні зв'язки з ПАР допоможуть йому зміцнити свої позиції у всій Африці, де він прагне відігравати більшу роль [8].

Щодо політичного впливу цих відносин на Південну Африку, то офіційні політичні зв'язки між Південною Африкою та Китаєм розпочалися в 1990-х роках і ще більше посилилися наприкінці 2000-х років, коли президентом ПАР був обраний Дж. Зума. Відтоді політичні відносини між цими двома країнами набули значного імпульсу.

Відносини між Південною Африкою та Китаєм були відзначені безпрецедентними президентськими візитами Сі Цзіньпіна до Південної Африки та президентськими візитами Дж. Зуми і С. Рамафоси до Китаю як двох останніх глав держав Південної Африки. На сьогоднішній день Голова Сі Дзіньпінь здійснив сім офіційних візитів до Південної Африки, що робить ПАР найбільш відвідуваною африканською країною Головою КНР з моменту його обрання у 2013 р.. Ці візити свідчать про важливість Південної Африки для Китаю на континенті. Президенти Південної Африки також здійснювали візити до Китаю, а сьогоднішній президент ПАР С. Рамафоса дебютував свою поїздку до Китаю як глава держави в неділю 2 вересня 2018 р. [9]. Колишній президент Д. Зума також здійснив кілька візитів до Китаю під час свого перебування на посаді глави держави Південної Африки. Взаємні візити свідчать про те, що обидві країни

докладають спільних зусиль для зміцнення своєї політичної інтеграції.

В результаті тісної політичної інтеграції між двома сторонами, яку тісно підтримують і спрямовують, їхні політичні зв'язки виросли зі звичайних політичних відносин між державами до всеосяжного і стратегічного рівня [8], і навіть існують дворічні комісії та робочі групи між цими країнами, які проводять засідання як у Південній Африці, так і в Китаї по черзі. Дж. Зума як багаторічний президент ПАР відіграв важливу роль у формуванні та цементуванні політичних відносин між країнами і що з моменту його обрання президентом країни перспективи та орієнтація зовнішньої політики країни щодо Китаю та країн, що розвиваються, значно покращилися [8]. Під час перебування Дж. Зуми на посаді президента відбулися значні зрушення і зближення між Південною Африкою і Китаєм та іншими країнами, що розвиваються. Це означало, що країна погіршила свої відносини зі своїми традиційними торговельними та політичними союзниками із Заходу та Європи. Про це свідчить той факт, що у 2009 р. Китай обігнав США та Європу як головний торговельний партнер як Південної Африки, так і всього африканського континенту [4].

Дж. Зума наголошував на тому, що Південна Африка повинна перейняти китайську модель розвитку і що країна повинна орієнтуватися на Південь і Схід, а не на Захід і Північ у своїх прагненнях до розвитку. Дж. Зума і С. Рамафоса як президенти ПАР були впевнені, що зростання Китаю може бути відтворене в Південній Африці. Це призвело до тіснішої політичної співпраці між Комуністичною партією Китаю і Африканським національним Конгресом, що зміцнило китайсько-південноафриканські відносини.

Ще одним прикладом цього стала співпраця між двома країнами на багатосторонніх форумах, таких як G20, BASIC і РБ ООН. Вступ Південної Африки до БРІКС за підтримки Китаю також продемонстрував, наскільки міцними і стратегічними стали політичні зв'язки між двома країнами. Політичні зв'язки між двома країнами також проявляються в їхній тісній співпраці в рамках FOCAC в Африці.

Китай надав Південній Африці посилений голос і позицію у світовій політиці [8]. Країна здобула значний політичний капітал після встановлення відносин з Китаєм та іншими країнами, що розвиваються. Дані показують, що це було продемонстровано під час переговорів щодо зміни клімату в 2009 р.. Наприклад, Південна Африка разом з Китаєм та іншими країнами, що розвиваються, відіграла важливу роль у переформатуванні та просуванні переговорів щодо глобальних кліматичних змін. Південна Африка, з огляду на її економічне і політичне становище, змогла б суттєво вплинути на Сполучені Штати і Європу під час переговорів про зміну клімату, якби не була частиною групи, до якої входив Китай. Політичні зв'язки з Китаєм надали Південній Африці політичний капітал для обґрунтування її претензій на роль „воріт до Африки" і голосу Африки у світовій економіці та політиці. Більше того, її вступ до БРІКС за підтримки Китаю значно конкретизував її позицію і переконання в тому, що вона представляє і діє від імені Африки в глобальній політиці [3]. Південна Африка зробила ставку на активну регіональну дипломатію в поєднанні з міжнародним фокусом, культивуючи при цьому імідж країни, яка є воротами до континенту і його виразником, а також мостом між Північчю і Півднем.

Щодо соціальних наслідків цих відносин, то існують як позитивні, так і негативні соціальні наслідки для Південної Африки в результаті її відносин з Китаєм. Тісні соціальні зв'язки з Китаєм дають Південній Африці можливість вивчати і переймати деякі китайські способи ведення бізнесу. Південна Африка могла б легко асимілювати китайські норми і практики і отримати цінні уроки, які країна могла б використати на свою користь. Більшість учасників дослідження зазначили, що китайський народ є стійким і має сильну трудову етику, і це може бути однією з причин, чому Китай піднявся до найвищих ешелонів світової економіки. У China Daily (2021) [8] зазначається, що економічні та політичні досягнення Китаю були досягнуті його власними силами, а також завдяки взаємовигідній співпраці з іншими країнами. China Daily (2021) також повторює, що Китай залишається ревним у проведенні незалежної зовнішньої політики миру і відданий багатосторонності та взаємовигідній співпраці з Африкою і світом [5].

Ці відносини були посилені частими візитами високого рівня до глав держав обох країн, а також діловими, торговельними делегаціями, двосторонніми комісіями, спільними військовими навчаннями та міжпартійною взаємодією.

Співпраця Південно-Африканської Республіки та Китайської Народної Республіки спрямована на досягнення власних геополітичних цілей, особливо якщо йде мова про КНР, який намагається переформатувати міжнародну систему та стати домінуючою глобальною силою, кидаючи виклик США.

Співпраця двох країн відбувається у рамках глобальних інституцій, таких як ООН, а також різних міжнародних організацій, які мають регіональний характер. ООН є одною з найважливіших організацій, де відбувається співпраця КНР та ПАР, що можна продемонструвати спільними голосуваннями на засідання Ради Безпеки ООН, Генеральної Асамблеї ООН.

У ключі розгляду відносин Китаю та Південно-Африканської Республіки важливо згадати, і про-

яви зближення двох країн на тлі критики Заходу, колишніх колоніальних держав, а також недемократичних тенденцій у самій ПАР, де АНК править майже тридцять років, що призвело до формування партійної системи з домінуючою партією, яка тривалий час однопартійно формує уряд. Після правління президента Т. Мбекі, за наступних президентів Дж. Зуми та С. Рамафоси ПАР ще більше дистанціювався від західного демократичного світу [5], а вплив Китаю на прийняття зовнішньополітичних рішень та на зміну зовнішньополітичних позицій у ПАР став ще більш значущим, що може бути продемонстровано на прикладі ставлення до війни Росії проти України, та займання нейтральної (фактично проросійської позиції) у цьому питанні, що контрастує зі ставленням переважної більшості країн Заходу. Натомість, позиція ПАР, є надзвичайно близькою до позиції Китаю, як головної країни БРІКС, і на яку спрямовано більшість південно-африканського експорту.

У цьому ключі дуже важливим для України є питання співпраці Південно-Африканської Республіки та Китайської Народної Республіки у рамках ООН, де дві країни займають нейтральну позицію щодо голосування з засудження російської агресії та виведення окупаційних військ з нашої території [1]. Як Китай, так і ПАР відмовляються засуджувати російську агресію з огляду на значну співпрацю цих країн між собою та РФ. Таким чином, можемо констатувати, що ПАР у ООН є союзником Китаю у реалізації геополітичних інтересів останнього.

Президент С. Рамафоса також висунув мирну ініціативу, в рамках якої він та інші африканські лідери відвідали Київ і Москву 16-18 червня 2023 р. і зустрілися відповідно з президентом України В. Зеленським і диктатором Росії [2].

Справжні наміри Південної Африки потрапили під ще більшу підозру, коли посол Сполучених Штатів Р. Брігетті у травні 2023 р. звинуватив Преторію у завантаженні зброї та боєприпасів на російське судно, що потрапило під санкції, пришвартоване на військово-морській базі Саймонс-Таун поблизу Кейптауна в грудні 2022 р.. Уряд спочатку заперечував ці звинувачення і стверджував, що посол Р. Брігетті вибачився за свою публічну заяву. Однак під тиском місцевої та міжнародної громадськості уряд розпочав незалежне розслідування, щоб з'ясувати, чи відправлялися на судні зброя та боєприпаси до Росії.

Правляча партія ПАР, Африканський національний конгрес (АНК), отримав клопоти всередині країни, оскільки російська війна проти України стає суперечливою всередині країни, додаючи проблем партії, яка намагається боротися з корупцією, що поглинула політику країни.

У розпал парламентських дебатів 2023 р. інформація про те, чи постачала ПАР зброю і боєприпаси до Росії після вторгнення, було підтверджено, що командувач сухопутними військами ПАР генерал-лейтенант Л. Мбата відвідав Москву з офіційним візитом [7]. Це ще більше посилило недовіру громадянського суспільства до уряду, очолюваного АНК, який як було вже попередньо написано, мав попередні історичні зв'язки з Москвою, а потім Пекіном. Організації громадянського суспільства та активісти в ПАР також посилили критику уряду за те, що він дотримується позаблокової позиції, яка, на їхню думку, суперечить національним інтересам [6]. С. Рамафоса як президент ПАР називає російську війну «кризою» і намагається наблизити свої політичні позиції до позицій Китаю у цій війні, яка і була розв'язана з допомогою останнього [2].

Варто також наголосити на військовій співпраці Китаю та ПАР, яка значно посилилася протягом останнього десятиліття, а у 2019 р., флот Китаю, ПАР та Росії навіть провели спільні навчання в Індійському океані, що підкреслює значимість військової співпраці між країнами [7].

США стурбовані не лише зв'язками Південної Африки з Росією. У квітні 2023 р. Міністерство торгівлі США внесло до чорного списку три південноафриканські льотні школи - Академію льотних випробувань ПАР і Міжнародну льотну академію AVIC - за їхні зв'язки з Китаєм, оскільки ці заклади були додані до чорного списку за підготовку китайських військових пілотів з використанням західних і натовських ресурсів, які колись надавалися США уряду ПАР для посилення військової сили у нестабільному регіоні. Натомість, ПАР віддав перевагу стосункам з Китаю, і допоміг тренувати китайських льотчиків на натівському озброєнні. Ця діяльність суперечить національній безпеці та зовнішньополітичним інтересам США через що, на ПАР були накладені санкції за нецільове використання американського озброєння [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можна стверджувати, що геополітичні інтереси сучасного керівництва ПАР та КНР збігаються, оскільки обидві країни ініціюють переформатування сучасного світового порядку від якого найбільше вигоди отримає КНР. Також ПАР повністю включився в геополітичні проекти, де першу роль відіграє Китай, і найкращим інструментом для цього є БРІКС. Також ПАР та Китай проводять активні військові навчання між собою, що включають взаємодію флоту та авіації, а військове озброєння з ПАР також надходило і до Росії як одного з найближчих союзників Китаю. Крім того, ПАР підчас голосування в ООН за резолюції щодо засудження російської агресії проти України, починаючи від 2014 р. утримувався від голосу, що кореспондує з інтересами Китаю, Ірану та Росії. Фактично уряд ПАР дотри-

мується прокитайської лінії називаючи екзистенційну війну Росії проти України «кризою», що відповідає китайській урядовій пропаганді щодо висвітлення подій війни.

Перспективами подальших досліджень є більш глибокий аналіз екологічних і соціальних наслідків китайських інвестицій в Африці, інтеграція інноваційних технологій у співпрацю двох країн, а також вивчення політичних і безпекових аспектів цієї взаємодії в умовах змінної глобальної політичної ситуації. Також необхідно досліджувати вплив китайської експансії на внутрішню політику ПАР та її можливу залежність від зовнішніх економічних чинників.

Можна стверджувати, що ПАР завдяки Китаю щораз більше віддаляється від колективного Заходу і стає залежним від Китаю у здійсненні своєї зовнішньої, та відповідно, внутрішньої політики, а цілі двох країн збігаються у прагненні створити багатополярний світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aggression against Ukraine: resolution adopted by the General Assembly by United Nations. *United Nations.* 2022. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3959039

2. African leaders ready for mediation in Russia and Ukraine. *Africa News. 2023.* URL: https://www.africanews.com/2023/06/06/african-leaders-ready-for-mediation-in-russia-and-ukraine/

3. Alden C., Yu-Shan W. URL: South Africa–China Relations A Partnership of Paradoxes: A Partnership of Paradoxes. Palgrave Macmillan. 308 p. 2021. URL: DOI: 10.1007/978-3-030-54768-4

4. Edwards L, Jenkins R. The Impact of Chinese Import Penetration on the South African Manufacturing Sector. *The Journal of Development Studies.* 2015. URL: DOI: 10.1080/00220388.2014.983912

5. Jiang L. South Africa–China relations of seven decades (1949–2019): Review and reflection. South Africa–China relations. Springer Nature. 2021. URL: DOI:10.1007/978-3-030-54768-4_4

6. Mathekga R. South Africa's Russian ties come under scrutiny. GIS Reports. 2023. URL: https://www.gisreportsonline.com/r/south-africa-russia-war/

7. Pecquet J. US threatens South Africa with loss of trade privileges over Russia ties. *The Africa Report.* 2023. URL: https://www.theafricareport.com/312564/us-threatens-south-africa-with-loss-of-trade-privileges-over-russia-ties/

8. Shoba M. Interrogating South Africa-China Relations in the Context of BRICS. Nelson Mandela University. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/373708225_Interrogating_South_Africa-China_Relations_in_the_Context_of_BRICS

9. The Presidency. President Cyril Ramaphosa concludes State Visit to China. 2018. URL: https://www.gov.za/speeches/president-cyril-ramaphosa-concludes-state-visit-china-3-sept-2018-0000

УДК [327-043.86:339.9-048.35:005.21](510:100)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.20

«ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ» ТА ПИТАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ В КИТАЙСЬКОМУ СТИЛІ

"ONE BELT, ONE ROAD" AND THE ISSUE OF CHINESE-STYLE MODERNIZATION

Присяжнюк Ю.І.,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

Чу Чу,
аспірантка кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка

Ініціатива «Один пояс, один шлях» є глобальним стратегічним проєктом, ініційованим Китаєм, який поєднує в собі як історичні традиції стародавнього Шовкового шляху, так і сучасні геоекономічні й геополітичні реалії. Однак значення «Одного поясу, одного шляху» значно перевищує суто економічний вимір, адже ініціатива демонструє унікальну модель модернізації, запропоновану Китаєм, яка базується на принципах соціалізму з китайською специфікою.

У статті розглянуто взаємозв'язок між ініціативою «Один пояс, один шлях» і процесами модернізації в Китаї. Дослідження ґрунтується на аналізі теоретичних основ модернізації в китайському стилі, яка передбачає гармонійне поєднання економічного зростання, збереження культурної ідентичності та інноваційного розвитку. Особливу увагу приділено тому, що «Один пояс, один шлях» є стратегічним механізмом, який одночасно відповідає внутрішнім потребам розвитку Китаю та сприяє його інтеграції в глобальну економічну систему.

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації знань про «Один пояс, один шлях» як інструменту модернізації, що відображає стратегічний підхід Китаю до розв'язання сучасних викликів глобалізації. У статті вперше детально проаналізовано взаємозв'язок, який існує між «Одним поясом, одним шляхом» та модернізацією в китайському стилі.

Практичне значення дослідження полягає в наданні основи для подальшого аналізу економічного, політичного та культурного впливу ініціативи «Один пояс, один шлях» на країни-учасниці. Особливу увагу приділено значенню модернізації в китайському стилі для побудови спільної долі людства та її емпіричному внеску в розвиток країн, що перебувають на шляху економічного становлення.

У статті сформульовано ключові висновки, що підкреслюють важливість проєкту «Один пояс, один шлях» як частини модернізаційної стратегії Китаю. Ця ініціатива не лише відповідає національним інтересам Китаю, але й сприяє зміцненню міжнародної співпраці, створенню нових економічних зв'язків та розвитку багатостороннього діалогу.

Ключові слова: «Один пояс, один шлях»; модернізація в китайському стилі; взаємозв'язок; теоретичні основи, якісний розвиток.

The One Belt, One Road Initiative is a global strategic project initiated by China that combines both the historical traditions of the ancient Silk Road and modern geo-economic and geopolitical realities. However, the significance of"One Belt, One Road"goes far beyond the purely economic dimension, as the initiative demonstrates a unique model of modernization proposed by China, based on the principles of socialism with Chinese characteristics.

The article examines the relationship between the Belt and Road Initiative and the processes of modernization in China. The study is based on the analysis of the theoretical foundations of Chinese-style modernization, which involves a harmonious combination of economic growth, preservation of cultural identity and innovative development. Particular attention is paid to the fact that"One Belt, One Road"is a strategic mechanism that simultaneously meets China's internal development needs and promotes its integration into the global economic system.

The scientific novelty of the study lies in the systematization of knowledge about"The Belt and Road Initiative"as a modernization tool that reflects China's strategic approach to addressing the current challenges of globalization. The article is the first to analyze in detail the relationship that exists between "One Belt, One Road" and Chinese-style modernization.

The practical significance of the study is to provide a basis for further analysis of the economic, political and cultural impact of the Belt and Road Initiative on the participating countries. Particular attention is paid to the significance of Chinese-style modernization for building a common destiny of mankind and its empirical contribution to the development of countries on the path of economic development.

The article formulates key conclusions that emphasize the importance of the One Belt, One Road project as part of China's modernization strategy. This initiative not only meets China's national interests, but also contributes to strengthening international cooperation, creating new economic ties, and developing multilateral dialogue.

Key words: "One Belt, One Road"; Chinese-style modernization; interconnection; theoretical foundations, qualitative development.

Постановка проблеми. Ініціатива «Один пояс, один шлях» є однією з найамбітніших стратегій сучасного Китаю, яка має не лише економічне, але й геополітичне значення. Вона спрямована на розвиток транспортної, інфраструктурної, фінансової та культурної взаємодії між країнами, що розташовані вздовж її маршрутів. У той же час «Один пояс, один шлях» слугує відображенням китайської модернізації, яка відрізняється своїм національним колоритом, поєднуючи історичний досвід, соціалістичні принципи та інноваційні рішення. Незважаючи на значний інтерес до цієї ініціативи, залишається недостатньо вивченим питання її зв'язку з китайським підходом до модернізації, що створює потребу в системному аналізі цього феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці з різних країн приділяють значну увагу ініціативі «Один пояс, один шлях». Зарубіжні дослідники, зокрема А. Клементе, Н. Спайкмен та інші, аналізують її геополітичний вплив, акцентуючи увагу на новому балансі сил у світі. Китайські вчені, наприклад, Ду Дебін та Ма Яхуа, досліджують вплив ініціативи «Один пояс, один шлях» на внутрішню модернізацію Китаю, підкреслюючи її роль у розвитку інфраструктури та регіональної інтеграції.

Водночас українська наукова спільнота зосереджується на оцінці можливостей співпраці з Китаєм у рамках «Одного поясу, одного шляху», проте питання її теоретичного та практичного значення для китайської модернізації залишаються маловивченими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досі не існує цілісного аналізу взаємозв'язку між ініціативою «Один пояс, один шлях» та китайською концепцією модернізації. Недостатньо вивчено, яким чином «Один пояс, один шлях» слугує інструментом просування модернізації з китайською специфікою в глобальному контексті та як її реалізація впливає на формування нових міжнародних систем і норм.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є аналіз ініціативи «Один пояс, один шлях» як відображення підходу Китаю до модернізації в умовах глобалізації. Для досягнення мети поставлено такі завдання:

1) охарактеризувати теоретичні основи модернізації з китайською специфікою;

2) дослідити структурні компоненти ініціативи «Один пояс, один шлях» та їхній зв'язок із внутрішніми модернізаційними процесами в Китаї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модернізація в китайському стилі – це унікальний шлях розвитку та модель, сформована Китаєм у процесі власної модернізації. Відмітною рисою цього підходу є поєднання економічного, політичного та культурного прогресу зі збереженням національної культури й традиційних цінностей. На відміну від західних моделей розвитку, китайська модернізація адаптована до місцевих умов і потреб, що дає змогу зберігати культурну самобутність та забезпечувати стійкий розвиток. Вона поєднує загальні риси модернізації, притаманні всім країнам, із характерними особливостями, заснованими на китайських реаліях.

Цей підхід до модернізації базується на кількох ключових принципах: модернізація для країни з величезним населенням; загальне процвітання для всього суспільства; гармонійне поєднання матеріальної та духовної цивілізації; співіснування людини й природи; курс на мирний розвиток [1].

Концепція «модернізації в китайському стилі» вперше була чітко окреслена Генеральним секретарем Сі Цзіньпіном під час урочистостей, присвячених 100-річчю заснування Комуністичної партії Китаю.

Ця модель розвитку зосереджена на довгостроковій стабільності та комплексному прогресі. Китай обрав стійкий і поступовий шлях реформ і відкритості в економічній, політичній та соціальній сферах. Особливу увагу приділено досягненню амбітних цілей: побудові помірно процвітаючого суспільства в усіх аспектах та реалізації великого омолодження китайської нації [2, с. 21–22]. Порівняно із західними підходами, китайська модель модернізації демонструє здатність забезпечувати баланс між інноваціями та традиціями, стабільністю та розвитком, економічним зростанням і збереженням культурної спадщини.

В економічній сфері модернізація в китайському стилі базується на концепції «людиноцентризму», акцентуючи увагу на сприянні економічній трансформації та сталому розвитку. Китай активно впроваджує стратегію інноваційного розвитку, підвищуючи рівень науково-технічних досягнень та спроможність до незалежних інновацій. Значна увага приділяється розвитку цифрової економіки, інтелектуального виробництва та забезпеченню гармонійного поєднання економічного зростання з екологічною стабільністю [3].

У політичній сфері модернізація в китайському стилі підкреслює важливість партійного керівництва та соціалістичної системи з китайською специфікою. Основу цього підходу складає ідеологія, орієнтована на потреби людей, яка передбачає посилення інституційних механізмів партійного управління, впровадження верховенства права та наукового підходу до ухвалення рішень. Модернізація в політичній площині спрямована на вдосконалення політичної системи, зміцнення верховенства права та поширення соціалістичних цінностей з китайською специфікою, що глибоко інтегруються в усі аспекти суспільного життя [4, с. 27].

У соціальній сфері модернізація в китайському стилі фокусується на забезпеченні добробуту й доступності життєвих благ для населення. Китай прагне досягти всеосяжного процвітання шляхом інтеграції міського та сільського розвитку, удосконалення державних послуг у галузях освіти, охорони здоров'я, культури та соціального забезпечення. Основним принципом є пріоритетність фундаментальних інтересів народу, визнання його як центрального суб'єкта влади та активного учасника суспільних змін [4, с. 29].

Модернізація в китайському стилі – це не лише економічний розвиток, але й всеосяжний підхід до формування гармонійного суспільства. Вона спрямована на розвиток людини у всіх аспектах: економічному, політичному, культурному та соціальному. Ця модель передбачає не лише підвищення матеріального добробуту, але й створення умов для відчуття щастя, соціальної безпеки та можливостей для всебічного розвитку особистості.

Модернізація в китайському стилі також відзначається глибокою інтеграцією з традиційною культурою. Як країна з багатовіковою історією та багатою культурною спадщиною, Китай приділяє значну увагу збереженню та інноваційному розвитку своєї традиційної культури в умовах модернізації. Це поєднання дає змогу гармонійно впроваджувати сучасні технології та практики, не втрачаючи національної ідентичності.

Практика модернізації в китайському стилі сприяє узгодженому розвитку матеріальної, політичної, духовної, соціальної та екологічної складових цивілізації. Це підхід, який пропонує китайську мудрість та інноваційні рішення для якісного розвитку ініціативи «Один пояс, один шлях». Таким чином, модернізація в китайському стилі відіграє важливу роль у забезпеченні якісного розвитку «Одного поясу, одного шляху».

Водночас якісне спільне будівництво проєкту «Один пояс, один шлях» є невід'ємним чинником для подальшого просування модернізації в китайському стилі. Важливим завданням є розкриття внутрішньої логіки зв'язку між цими процесами та визначення стратегічних напрямів їхньої взаємодії. Це дає змогу сформувати чіткий шлях для реалізації цілей модернізації, спираючись на принципи якісного співробітництва в рамках проєкту.

Модернізація в китайському стилі та ініціатива «Один пояс, один шлях» мають спільне духовне підґрунтя, єдині цілі розвитку та прагнення до глобальної безпеки. Якісна реалізація проєкту «Один пояс, один шлях» слугує важливим інструментом для просування модернізації в китайському стилі, формування нової моделі глобального розвитку та підтримки стабільності міжнародного економічного порядку.

Побудова спільноти людської долі є ключовою складовою модернізації в китайському стилі. Ініціатива «Один пояс, один шлях» як один із провідних міжнародних публічних продуктів і платформа для співробітництва реалізується на принципах «спільного планування, спільного будівництва та спільного використання», а також на основі концепцій відкритості, екологічності та інклюзивності. Ця ініціатива є найкращим прикладом міжнародної реалізації модернізації в китайському стилі, а також важливим інструментом її просування. Наразі «Один пояс, один шлях» об'єднує понад 150 країн і 30 міжнародних організацій, охоплюючи понад 65% території та населення світу [5].

Якісне впровадження ініціативи сприяє боротьбі з бідністю, створенню робочих місць і покращенню умов життя, розширюючи переваги співпраці для населення всього світу. За даними Світового банку, до 2030 року інвестиції в межах ініціативи зможуть вивести з крайньої бідності 7,6 мільйона осіб і з помірної бідності – 32 мільйони людей у країнах-учасницях. Крім того, ініціатива сприяє гармонізації матеріальної та духовної цивілізацій через культурне співробітництво, освітні обміни, співпрацю медіа, наукових центрів і міжособистісні взаємодії. Вона сприяє взаємоповазі між цивілізаціями, інтеграції культур і взаємному навчанню, створюючи модель багатосторонніх культурних обмінів та інновацій [6].

Крім того, якісне будівництво «Одного поясу, одного шляху» створює механізми співпраці для зеленого та низьковуглецевого розвитку, об'єднуючи зусилля для боротьби зі зміною клімату й досягнення гармонійного співіснування людини з природою. Це сприяє формуванню відкритого, стабільного та диверсифікованого світового економічного порядку, створюючи сприятливі умови для інтеграції китайських та міжнародних ринків і ресурсів.

Якісний розвиток ініціативи також є важливим етапом у формуванні нової моделі розвитку Китаю. Як зазначив Генеральний секретар Сі Цзіньпін, «потрібно прискорити формування нової моделі розвитку, підвищити якість і рівень міжнародної циркуляції та забезпечити постійне розширення високого рівня відкритості» [7]. Завдяки ініціативі «Один пояс, один шлях» Китай зміцнює зв'язок зі світом, сприяючи формуванню інтегрованої моделі відкритості, яка поєднує сухопутні, морські шляхи, внутрішні й зовнішні ринки, а також взаємодоповнює Схід і Захід. Це має вирішальне значення для створення нової високорівневої економічної системи, відкритої до світу, та прискорення формування моделі розвитку, де внутрішня циркуляція взаємодіє з міжнародною.

З точки зору внутрішнього розвитку, якісне впровадження ініціативи «Один пояс, один шлях» створює модель взаємозв'язку «шість коридорів, шість шляхів, багато країн і портів», яка інтегрує

східні, центральні та західні регіони Китаю. Це забезпечує новий імпульс для розвитку менш розвинених регіонів, сприяє їхньому економічному піднесенню та гармонізації регіонального розвитку. Взаємозв'язок між прибережними портовими містами та внутрішніми регіонами дає змогу формувати інтегровану модель відкритості, що поєднує сушу та море, внутрішні й зовнішні ринки, сприяючи збалансованому та стійкому розвитку країни. На міжнародному рівні якісне будівництво ініціативи «Один пояс, один шлях» дає змогу Китаю переосмислити свою геополітичну стратегію, звільнившись від залежності від Західного світу як основного партнера для зовнішнього співробітництва. Китай активно розширює свою увагу на регіони, які раніше залишалися поза фокусом, такі, як Південно-Східна Азія, Латинська Америка, Близький Схід і Африка. Це не лише урівноважує міжнародну торговельну структуру країни, яка раніше залежала від Заходу, але й сприяє формуванню глобальної системи подвійної циркуляції ланцюгів створення вартості з Китаєм як ключовим вузлом [8]. Такий підхід значно розширює можливості для розвитку китайської моделі модернізації, забезпечуючи її стійкість та глобальну конкурентоспроможність.

Якісний спільний розвиток ініціативи «Один пояс, один шлях» є стабілізатором міжнародного економічного порядку. Цей розвиток не лише сприяє формуванню нової моделі розвитку, а й трансформує світовий порядок та глобальні концепції, що сприяє стабільності міжнародної економічної системи. По-перше, якісне будівництво «Одного поясу, одного шляху» виводить за межі гегемоністичних підходів, заснованих на силовому змаганні, та долає мислення, що характерне для холодної війни, засноване на ідеологічному протистоянні та геополітичних іграх. Ініціатива обирає шлях мирного розвитку, що сприяє вирішенню питань досягнення тривалого миру та загальної безпеки. По-друге, ця ініціатива сприяє переосмисленню моделей розвитку для багатьох країн, що розвиваються. Орієнтуючись на китайський досвід, який акцентує увагу на пріоритетному розвитку інфраструктури, ініціатива допомагає покращити економічні моделі країн, що тривалий час стикалися з технологічною відсталістю, браком фінансування та слабкою інфраструктурою. Це поступово покращує справедливість і збалансованість міжнародного співтовариства в сферах технологій, торгівлі та регулювання. Нарешті, якісне будівництво ініціативи «Один пояс, один шлях» зміцнює роль і вплив країн, що розвиваються, та нових економік у світовій ринковій системі. Це підвищує їхню здатність впливати на регіональне та глобальне економічне управління, забезпечує можливість враховувати більше інтересів і запитів цих країн у глобальному порядку денному. Це має вирішальне значення для реформування та вдосконалення глобальної системи управління [9, с. 28].

Підсумовуючи, можна сказати, що «Один пояс, один шлях» і модернізація в китайському стилі мають однакову сутність і внутрішню логічну однорідність і між ними існує тісний взаємозв'язок.

По-перше, ініціатива «Один пояс, один шлях» є важливою частиною зусиль Китаю, спрямованих на зміну глобальної системи управління, а також складовою модернізаційного процесу. Співпраця з країнами, розташованими вздовж цього маршруту, дає змогу Китаю сприяти економічній глобалізації, міжнародному співробітництву та вдосконаленню глобальної системи управління, створюючи стабільне, відкрите та інклюзивне міжнародне середовище для модернізації в китайському стилі.

По-друге, ініціатива «Один пояс, один шлях» сприяє економічному співробітництву між Китаєм і країнами, що проходять через цей маршрут, трансформації та якісному розвитку китайської економіки та зміцненню економічного фундаменту для модернізації в китайському стилі.

По-третє, ця ініціатива може посилити гуманістичні обміни між Китаєм і країнами-учасниками маршруту, сприяти взаємному культурному сприйняттю та забезпечити багатші культурні ресурси і духовну підтримку для побудови модернізації в китайському стилі.

Нарешті, ініціатива «Один пояс, один шлях» сприяє розвитку взаємної політичної довіри між Китаєм і країнами вздовж маршруту, зміцнює міжнародне співробітництво, забезпечуючи стабільне політичне середовище та міжнародну підтримку для модернізації в китайському стилі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Цього року виповнюється понад 10 років з часу висунення ініціативи «Один пояс, один шлях». З пропозицією модернізації в китайському стилі для сприяння великому омолодженню китайської нації, модернізація в китайському стилі та будівництво «Одного поясу, одного шляху» тісно взаємодіють між собою, разом вносячи значний історичний вклад у світ в умовах великих змін, яких не спостерігали в минулому столітті, і забезпечуючи важливі напрями для прогресу людства та історичного розвитку світового процесу.

Ініціатива «Один пояс, один шлях» є унікальним прикладом стратегічного поєднання історичного досвіду та сучасних викликів глобалізації. Вона відображає підхід Китаю до модернізації, який ґрунтується на принципах гармонійного розвитку, інноваційності, збереження національної ідентичності та адаптації до змін міжнародного середовища. Висновки, зроблені у статті, дають

змогу стверджувати, що «Один пояс, один шлях» є ключовим інструментом реалізації китайської моделі модернізації, яка має глибокі історичні корені та одночасно орієнтована на забезпечення глобального сталого розвитку.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі охоплюють такі аспекти: 1) дослідження культурного виміру ініціативи «Один пояс, один шлях». Важливим аспектом є аналіз ролі культурного обміну в зміцненні довіри та формуванні партнерських відносин між країнами-учасницями, що дасть змогу глибше оцінити довгостроковий вплив і успіх цієї ініціативи; 2) оцінка можливостей інтеграції України до ініціативи «Один пояс, один шлях». Зважаючи на своє стратегічне географічне розташування, Україна має значний потенціал для активної участі в проєктах ініціативи. Детальне вивчення цієї можливості сприятиме розкриттю економічних, інфраструктурних та культурних вигод для України та регіону загалом.

Таким чином, «Один пояс, один шлях» є багатогранною ініціативою, яка заслуговує на подальші міждисциплінарні дослідження. Її глибше осмислення сприятиме розумінню не лише сучасної китайської модернізації, але й глобальних процесів розвитку та співпраці у 21 столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Zhang Zhanbin, Wang Xuekai. Chinese-Style Modernization: Characteristics, Advantages, Challenges, and Countermeasures. *Journal of Xinjiang Normal University (Philosophy and Social Sciences Edition)*. 2022. Issue 6.

2. 方兰欣， 戚长春． 中国式现代化道路的理论基础、生成逻辑与世界意义． 厦门特区党校学报． 2022. 第八期. С. 21–22. URL: http://old.hnskl.org/d/file/wz/qita/2023-05-06/c0302b44c4a61d2f091292d4f3de6614.pdf

3. Lu Yanan. Big Strides in Economic Development and Environmental Improvement (Decade in China: Press release series). *People's Daily*. 2022. URL: https://www.gov.cn/xinwen/2022-05/13/content_5690083.htm

4. Wang Junwei. On the Footholds of Chinese-style Modernization. *Journal of Modernization Studies*. 2022. No. 5. P. 27–36.

5. The Belt and Road Initiative: A Key Pillar of the Global Community of Shared Future. *The State Council Information Office of the People's Republic of China*. 2023. URL: http://www.beltandroadforum.org/english/n101/2023/1010/c124-895.html

6. 王晓泉. 中国式现代化与“一带一路”高质量发展的逻辑关系. 欧亚经济. 2023. URL: https://www.ydylcn.com/zjgd/342084.shtml

7. 赵鹏． 加快构建新发展格局必须大力提升国际循环质量和水平． 人民日报. 2023. URL: http://www.stcn.com/article/detail/797577.html

8. 王义桅. “一带一路”让世界分享中国现代化经验. 中国社会科学网. 2021. URL: https://www.yidaiyilu.gov.cn/p/183171.html

9. Chu Chunma, Yin Huo. Under the Background of Chinese - Style Modernization: New Changes and New Pathways in the Construction of the "the Belt and Road”. *Journal of Social Science Humanities and Literature*. 2024. Vol. 7, Issue 4. P. 27–34.

УДК 341.223.2(477-074.(470+571))]061.1ЄС
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.21

ПЕРШІ ЕТАПИ ЕСКАЛАЦІЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ: РЕАКЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА СПРОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ

THE INITIAL STAGES OF THE ESCALATION OF THE RUSSIAN FEDERATION'S AGGRESSION IN UKRAINE: THE EUROPEAN UNION'S RESPONSE AND CONFLICT RESOLUTION EFFORTS

Савчук В.Р.,
аспірант кафедри політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті розглядаються ключові аспекти ескалації агресії Російської Федерації проти України на ранніх етапах конфлікту. Проаналізовано розвиток подій після Революції гідності та втечі В. Януковича до Росії. Виокремлено основні етапи початку російської агресії: незаконне вторгнення та анексія Криму, підтримка сепаратистських рухів та введення регулярних військових підрозділів збройних сил РФ на схід України. Проаналізовано реакцію міжнародної спільноти, зокрема Європейського Союзу, на порушення принципів міжнародного права, включаючи територіальну цілісність та суверенітет України. Особливу увагу приділено впливу «політики умиротворення» на динаміку конфлікту, а також її наслідкам для глобальної системи безпеки.

Розглянуто провокаційні дії Росії, зокрема використання співробітників своїх розвідувальних та спеціальних служб для організації мітингів та підтримки сепаратистів, постачання різного виду озброєння під виглядом «захопленого» на українських складах, пряме введення військових підрозділів російської армії, без розпізнавальних знаків, для здійснення бойових дій на території України. Окремо висвітлено аспекти невиконання Росією взятих на себе зобов'язань за Мінськими угодами, що в тому числі могло бути наслідком здійснення «політики умиротворення» країнами Заходу.

У статті підкреслюється необхідність застосування превентивних заходів для уникнення масштабних конфліктів і обґрунтовується важливість жорстких санкційних механізмів та консолідованої міжнародної відповіді для підтримання миру. Дослідження демонструє недоліки поточної архітектури міжнародної безпеки та надає рекомендації щодо вдосконалення підходів до врегулювання конфліктів, зокрема шляхом посилення дипломатичних зусиль та забезпечення ефективного стримування держав, які здійснюють агресивну зовнішню політику.

Ключові слова: анексія, агресія, Україна, Європейський Союз, Російська Федерація, зовнішня політика, умиротворення.

The article describes the key aspects of the escalation of the Russian Federation's aggression against Ukraine during the early stages of the conflict. It analyzes the developments following the Revolution of Dignity and the flight of V. Yanukovych to Russia. The study highlights the initial stages of Russian aggression, including the unlawful invasion and annexation of Crimea, support for separatist movements, and the deployment of regular Russian armed forces to Eastern Ukraine. The reaction of the international community, particularly the European Union, to violations of international law principles, including Ukraine's territorial integrity and sovereignty, is scrutinized. Special attention is given to the impact of «appeasement policy» on the conflict's dynamics and its consequences for the global security system.

The article explores Russia's provocative actions, such as involvement of its intelligence and special services to organize protests and support separatists, supplying various types of weapons disguised as «captured» from Ukrainian warehouses, and the direct deployment of unmarked Russian military units to conduct combat operations in Ukraine. Additionally, the study highlights aspects of Russia's failure to fulfil its obligations under the Minsk agreements, which could, among other things, be the result of the Western «appeasement policy».

The paper emphasizes the necessity of implementing preventive measures to avert large-scale conflicts, underscoring the importance of robust sanction mechanisms and a consolidated international response to maintain peace. The research highlights the deficiencies in the current architecture of international security and provides recommendations for improving conflict resolution approaches, particularly through enhanced diplomatic efforts and ensuring effective deterrence of states engaging in aggressive foreign policies.

Key words: annexation, aggression, Ukraine, European Union, Russian Federation, foreign policy, appeasement.

Постановка проблеми. Стратегічна орієнтація Російської Федерації (РФ) на територіальну експансію та дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в сусідніх країнах залишається ключовим компонентом її зовнішньополітичної доктрини. У цьому контексті позиція країн Європейського Союзу (ЄС) нерідко слугує важливим фактором, що впливає на вибір та реалізацію Росією відповідних дій зі сторони РФ.

Однією з ключових проблем, яка потребує ґрунтовного аналізу, є вивчення реакції ЄС та інших міжнародних інституцій на динаміку ескалації конфлікту в Україні та визначенню уроків, які можуть бути використані для запобігання

подібним ситуаціям у майбутньому. Це включає оцінку доцільності обраних механізмів впливу, таких як санкції, дипломатичні заходи та інші інструменти тиску, а також їхньої ефективності для стримування агресора та захисту норм міжнародного права. Не менш важливим є виявлення недоліків у сучасній системі глобальної безпеки, які дозволяють державам-агресорам порушувати міжнародне право без адекватної та консолідованої відповіді з боку міжнародної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика причин і наслідків російської агресії проти України викликала значний інтерес як серед вітчизняних, так і зарубіжних науковців та аналітиків. Зокрема, Т. Снайдер досліджував історичні аспекти розвитку цієї проблематики. П. Грегорі аналізував питання, пов'язані з псевдореферендумом у Криму. С. Кейс розглядав факти прямого залучення російських військових до конфлікту в Україні. О. Яневський акцентував увагу на доказах постачання російської зброї бойовикам, тоді як П. Гай-Нижник здійснив наукову оцінку Росії як держави-агресора. Вагомий внесок у вивчення конфлікту зроблено аналітичними центрами, зокрема Центром Разумкова. Окреме значення мають мемуари Ф. Олланда, які пропонують цінну внутрішню інформацію у контексті міжнародних переговорів.

Попри значний науковий інтерес, питання реалізації «політики умиротворення» щодо агресора залишається недостатньо вивченим, що ускладнює розуміння її наслідків як у випадку конфлікту в Україні, так і в інших аналогічних ситуаціях. Це вимагає глибшого аналізу задля мінімізації ризиків, пов'язаних із застосуванням такої політики у майбутньому.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливу увагу необхідно приділити аналізу «політики умиротворення» агресора, що реалізовувалася країнами Заходу на початкових етапах російської агресії. Відсутність належної критичної оцінки її наслідків частково сприяла ескалації конфлікту до повномасштабного вторгнення. Такий аналіз є важливим для формування більш ефективних підходів у міжнародних відносинах, спрямованих на попередження подібних ситуацій.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз причин та подій, які передували агресії РФ проти України, вивчення наступних етапів ескалації конфлікту та оцінка ефективності політики країн Заходу, зокрема ЄС, щодо стримування та протидії агресору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Країни ЄС завжди займали ключову роль у формуванні зовнішньої політики РФ. Особливо це стало очевидним після зростання цін на енергоресурси та утвердження РФ як головного постачальника природного газу для європейських держав. Проте непослідовність та неоднозначність у поведінці російського керівництва створювали ефект нестабільності у відносинах. Водночас провідні країни ЄС недооцінювали стратегічну важливість цієї проблематики, що стало одним із чинників посилення агресивних амбіцій Росії. Це, в свою чергу, спричиняло не лише політичні та економічні наслідки, але й підривало дотримання Росією норм міжнародного права, а також її зобов'язань як постійного члена Ради Безпеки ООН.

Попри відомі випадки політики «умиротворення» Росії з боку країн Заходу, включно з ЄС, щодо її дій під час військового вторгнення в Грузію, підтримки сепаратистів, сприяння утвердженню авторитарного режиму Б. Асада в Сирії, розвинені держави виходили з припущення, що подібні дії РФ не матимуть подальшої ескалації. Однак російська агресія, що почалася в 2014 році, кардинально змінила підходи до співпраці з керівництвом РФ.

Підтримка Росією тодішнього президента України В. Януковича, який систематично послаблював військовий потенціал власної країни [1], робила його ідеальною фігурою для реалізації планів РФ із перетворення України на державу, повністю підконтрольну Кремлю. Події листопада 2013 року, коли Янукович відмовився підписати Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС під час саміту «Східного партнерства» у Вільнюсі, викликали значне суспільне невдоволення та активізацію протестних настроїв. Спроба силового придушення протестів, зокрема через надмірне застосування сили правоохоронними органами, лише загострила ситуацію. Це стало переломним моментом, що визначив подальшу ескалацію конфлікту й радикалізацію ситуації в Україні, через призму незгоди від формування зовнішньої політики в східному напрямку.

Агресивні дії правоохоронних органів стали каталізатором масових протестів, які набули революційного характеру. Розуміючи, що народ України вимагатиме справедливості та покарання винних у цих злочинах, президент В. Янукович 21 лютого 2014 року підписав з лідерами опозиції В. Кличком, О. Тягнибоком та А. Яценюком «Угоду про врегулювання кризи в Україні». Цей документ був засвідчений міністрами закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмаєром, Польщі Р. Сікорським та Франції Е. Фурньє. Зокрема, угода передбачала ухвалення та оприлюднення протягом 48 годин спеціального закону, який відновлював би дію Конституції України 2004 року зі змінами, чинними на момент підписання угоди [2].

Хоча протести з самого початку мали чітку проєвропейську спрямованість, вони не отримали значної підтримки з боку держав-членів ЄС, європейських інституцій чи інших західних акторів.

Європейська громадськість майже не звертала уваги на події Майдану до початку застосування насильства, а західні політики обмежувалися закликами до уникнення насильства з обох сторін. Лише після ескалації ситуації дипломати висловили офіційне «занепокоєння». Такий дипломатичний дискурс викликав іронію серед учасників протестів, які, ризикуючи життям, відчували себе залишеними напризволяще. Учасники Майдану неодноразово наголошували на тому, що великі західні держави, поряд із РФ, демонструють байдужість або навіть ворожість до їхньої боротьби за справедливість [3 с. 114]. Водночас, незважаючи на недовіру протестувальників до ініціатив Заходу щодо врегулювання конфлікту, ці дипломатичні зусилля свідчили про певний рівень занепокоєння та зацікавленості міжнародної спільноти у зменшенні рівня конфронтації в Україні.

Закон про відновлення дії Конституції України 2004 року був ухвалений Верховною Радою України 21 лютого 2014 року, у день підписання угоди про врегулювання кризи. Однак реалізувати його на практиці не вдалося через відсутність В. Януковича, який ще за кілька днів до цього почав готуватися до втечі та збирати речі з резиденції в Межигір'ї. Згідно зі свідченнями його колишніх охоронців у суді, кортеж Януковича попрямував до Бердянська, після чого він пересів у один із трьох вертольотів. Під час польоту була зупинка в російському місті Анапа, а кінцевим пунктом стала Ялта. 23 лютого 2014 року колишній президент дістався однієї з військових частин Чорноморського флоту РФ у Севастополі, де відмовився від державної охорони. Пізніше він на російському військовому кораблі залишив територію України і вирушив до Росії [4].

В умовах невизначеності щодо місцеперебування В. Януковича 22 лютого 2014 року Верховна Рада ухвалила постанову «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України». Позачергові вибори були призначені на 25 травня 2014 року. Того ж дня Верховна Рада звільнила з посади Голову Верховної Ради В. Рибака і обрала на цю посаду О. Турчинова. Наступного дня, парламент доручив О. Турчинову виконання обов'язків президента України.

Такий розвиток подій не відповідав інтересам російського керівництва. Реагуючи на політичну кризу в Україні, Росія почала реалізацію заздалегідь підготовленого плану з анексії українських територій, використовуючи схему, випробувану раніше під час конфлікту в Грузії.

24 лютого 2014 року близько 10 тисяч російських військовослужбовців сил спеціальних операцій, одягнених у військову форму без розпізнавальних знаків розпочали операцію із захоплення Кримського півострова. Покинувши свої бази, ці сили здійснили незаконне вторгнення на територію України. Російські війська разом із парамілітарними угрупованнями блокували українські військові частини в Криму, не дозволяючи військовослужбовцям залишати місця їхньої дислокації, а також перешкоджали перекиданню підкріплень з материкової частини України. Основні пункти доступу до Криму – сухопутні, морські й повітряні – були заблоковані російськими силами [5]. Європейський суд з прав людини підтвердив ці факти, що означало фактичний контроль над півостровом з боку РФ, який був встановлений уже 27 лютого 2014 року, тобто до офіційного оголошення анексії.

У відповідь на дії Росії 28 лютого міністри закордонних справ Франції, Німеччини та Польщі висловили глибоке занепокоєння ситуацією та закликали всі сторони утриматися від дій, які могли б поставити під сумнів територіальну цілісність України [6]. Відбулися телефонні розмови між президентом РФ В. Путіним, прем'єр-міністром Великої Британії Д. Кемероном, канцлером Німеччини А. Меркель та головою Європейської Ради Г. Ван Ромпеєм, під час яких обговорювалися можливі шляхи врегулювання кризи й запобігання подальшій ескалації насильства [7]. Хоча ці дипломатичні ініціативи демонстрували формальну зацікавленість ЄС у нормалізації ситуації, вони водночас виявили обмежену здатність західних країн ефективно вплинути на дії Росії. Зусилля із «умиротворення» Путіна свідчили про усвідомлення серйозності його намірів, але також підкреслювали безсилля Європи перед обличчям агресивної політики Кремля.

1 березня 2014 року Рада Федерації РФ схвалила звернення президента Путіна про застосування Збройних сил Росії на території України. Це рішення створило передумови для організації незаконного референдуму щодо приєднання Криму до РФ. Міжнародна спільнота одразу відреагувала на дії Кремля. Верховний представник ЄС із закордонних справ К. Ештон рішуче засудила використання Росією її збройних сил в Україні. Президент США Б. Обама на екстреній прес-конференції застеріг Росію від військового втручання.

У зв'язку з відсутністю ознак деескалації з боку РФ, 6 березня 2014 року країни Заходу запровадили перші санкційні обмеження. ЄС призупинив переговори з Росією щодо пом'якшення візового режиму та укладення нової угоди про партнерство. Президент США підписав виконавчий указ № 13660, яким було запроваджено санкції проти фізичних та юридичних осіб, відповідальних за порушення суверенітету та територіальної цілісності України, а також за розкрадання активів українського народу [8]. Такий рівень санкцій

виявився неефективним та вони не змогли стримати Росію від подальших кроків із дестабілізації ситуації та анексії українських територій.

16 березня 2014 року, за підтримки російських військових, було організовано референдум щодо статусу Криму. За офіційними результатами, майже 97% виборців нібито підтримали приєднання до РФ при явці у 83%. Однак навіть Рада з прав людини при президенті РФ повідомила, що реальні показники становили лише 55% голосів «за» при явці близько 40%, що відповідає підтримці анексії приблизно від 15% до 30% населення Криму [9]. Відповідно до українського законодавства, проведення місцевих референдумів з питань територіальних змін є незаконним, оскільки такі питання можуть вирішуватися лише шляхом всеукраїнського референдуму. На основі результатів проведеного референдуму, 18 березня 2014 року в Москві В. Путін підписав із самопроголошеною кримською владою договір про входження Криму і Севастополя до складу Росії [10].

Анексія української території викликала рішуче засудження міжнародної спільноти. Міністр закордонних справ Франції Л. Фабіус оголосив про рішення зупинити участь Росії у складі «Великої вісімки» [11]. Міністри закордонних справ країнчленів ЄС запровадили персональні санкції, які включали заборону на в'їзд та замороження активів осіб, причетних до анексії Криму. США розширили свій список санкцій, спрямованих проти російських посадовців. Аналогічні обмеження ввели Канада, Японія та інші західні країни.

Підтримка України на той момент була обмеженою. Західні країни тільки починали налагоджувати механізми військової та фінансової допомоги. Питання підвищення обороноздатності української армії перебувало виключно на стадії обговорення в рамках партнерства з країнамичленами НАТО. Фінансова підтримка також була на стадії розробки та формувалась в основному через міжнародні економічні інституції, зокрема Міжнародний валютний фонд та Світовий банк. Важливим кроком стало укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Політичну частину угоди було підписано 21 березня 2014 року, а економічну – 27 червня того ж року, після обрання нового керівництва України.

Попри наміри країн Заходу підтримати Україну, слід зазначити, що міжнародний тиск на РФ після анексії Криму виявився недостатнім. Це стало однією з причин ескалації агресії РФ та поширення її планів на інші регіони України. Росія ініціювала і підтримувала сепаратистські настрої в окремих регіонах України за допомогою співробітників своїх розвідувальних та спеціальних служб, а також шляхом участі так званих «добровольців». Вони організовували і брали безпосередню участь в антиукраїнських акціях на території України. Ключовим фактором часткового успіху сепаратистів стало захоплення будівель правоохоронних органів та складів зі зброєю. Це дозволило Росії легше постачати зброю для використання її проросійськими формуваннями під виглядом «захопленого» озброєння.

Варто зауважити, що, за даними досліджень, більша частина зброї, використаної сепаратистами, була виготовлена в СРСР, зокрема в Росії чи Киргизстані, що підтверджує її зовнішнє походження. Значна частина озброєнь не могла бути розміщена на території України, оскільки основні склади зброї, успадковані від Радянського Союзу, розташовувалися історично переважно в західних регіонах країни [12].

У зв'язку із збройним захопленням міст на сході України, 7 квітня 2014 року сепаратисти проголосили створення так званої «Донецької народної республіки» (ДНР). Провідну роль у цих подіях відігравали російські військові. Одним із лідерів сепаратистів був І. Гіркін (псевдо «Стрєлков») – кадровий офіцер російських збройних сил. Гіркін особисто зізнався, що якби його підрозділ не перетнув український кордон і не розпочав збройного протистояння, ситуація на Донбасі розвивалася б так само, як у інших регіонах, де російська підтримка проросійських рухів виявилася менш ефективною [13, с. 7]. Це зізнання підтверджує критичний внесок Росії у розпалювання конфлікту в Україні. Проте, попри ці очевидні факти, реакція Європи на російську агресію залишалася недостатньою, а надання військової допомоги Україні продовжувало залишатися обмеженим.

17 квітня 2014 року в Женеві відбулися перші міжнародні переговори щодо врегулювання збройного конфлікту на сході України. У них взяли участь вищі дипломатичні представники України, ЄС, США та Росії. На переговорах обговорювали питання деескалації конфлікту, однак вагомих домовленостей досягнуто не було. Особливістю цих переговорів стала відсутність обговорення статусу Криму [14], що створило прецедент та стало початком формування «політики умиротворення» РФ через обмеження міжнародної реакції лише подіями саме на сході країни. Такий підхід фактично посилив впевненість Росії у можливості подальшого розширення агресивної стратегії.

Після президентських виборів 25 травня 2014 року обрання нового демократичного лідера України створило умови для організації переговорів на вищому рівні між зацікавленими сторонами. Це стало основою для започаткування Нормандського формату – зустрічей лідерів України, Німеччини, Франції та Росії. Назва формату походить від місця першої зустрічі, яка відбулася в Нормандії під час заходів присвячених 70-річчю операції «Оверлорд». Ініціатором формату виступив президент Франції Ф. Олланд, який запропонував залу-

чити керівників двох ключових країн ЄС разом із представниками сторін конфлікту для створення передумов його врегулювання [15, с. 76]. Перша зустріч у рамках Нормандського формату відбулася 6 червня 2014 року, однак не принесла значних результатів. Основним досягненням стало домовленість про початок переговорів щодо припинення вогню. Упродовж наступних двох тижнів президент України та президент Росії провели дві телефонні розмови, у яких обговорювали можливості мирного врегулювання конфлікту.

20 червня 2014 року президент України П. Порошенко представив мирний план врегулювання ситуації на сході України, адресований легітимній владі Донецької та Луганської областей. План складався з 14 пунктів, який серед іншого передбачав гарантії безпеки для всіх учасників переговорів, звільнення від кримінальної відповідальності тих, хто склав зброю і не здійснив тяжких злочинів, звільнення заручників, роззброєння та дострокові місцеві й парламентські вибори [16]. Для обговорення й реалізації цього плану було створено тристоронню контактну групу, до якої увійшли крім представників України, Росії та міжнародних спостерігачів, також представники самопроголошених утворень. Одночасно було оголошено режим припинення вогню терміном на сім днів.

Зустрічі тристоронньої контактної групи відбулися 23 та 27 червня 2014 року, однак не призвели до значущих домовленостей. Незважаючи на продовження режиму припинення вогню до кінця місяця, цей режим залишався односторонім, оскільки проросійські бойовики продовжували атаки на українські сили та захоплення нових територій. Протягом так званого перемир'я Україна втратила 27 силовиків, ще 69 отримали поранення [17].

30 червня 2014 року в Нормандському форматі відбулася чергова телефонна розмова, під час якої В. Путін висловив бажання продовжити режим припинення вогню. Однак односторонній характер дотримання цього режиму українською стороною вказував на використання перемир'я як інструменту для виграшу часу та досягнення тактичних переваг проросійськими збройними формуваннями на сході України.

У липні 2014 року українські Збройні сили активізували бойові дії проти збройних формувань, які діяли в Україні за підтримки Росії, і зуміли звільнити значну частину територій, раніше захоплених сепаратистами, серед яких були такі великі міста як Слов'янськ, Краматорськ, Дружківка та Костянтинівка. У відповідь на втрати підконтрольних територій проросійські угруповання отримали значну підтримку з боку РФ, яка почала активно постачати їм озброєння та боєприпаси, часто маскуючи ці поставки під гуманітарну допомогу [18].

Однак ці заходи виявилися недостатніми для забезпечення військової переваги бойовиків, і Росія перейшла до відкритої ескалації. З території РФ було розпочато артилерійські обстріли українських позицій, що зафіксовано міжнародною групою Bellingcat. Зокрема, у липні-серпні 2014 року було задокументовано щонайменше 149 окремих випадків артилерійських обстрілів, здійснених з території Росії [19]. Попри явну агресію, міжнародна спільнота не вжила достатніх заходів для її стримування. Це сприяло подальшому нарощуванню озброєння у руках підконтрольних РФ сил, що призвело до трагічних подій, таких як збиття 17 липня 2014 року пасажирського літака Boeing 777 рейсу MH17. Розслідування, проведене нідерландською прокуратурою, встановило, що літак було збито ракетою з російського зенітно-ракетного комплексу «Бук», який належав Курській бригаді ППО РФ. Після здійснення пострілу установка була повернута до Росії [20].

У відповідь на цю трагедію Голова Верховної Ради України О. Турчинов звинуватив деяких західних політиків у спробах «умиротворити агресора». Він підкреслив, що від початку агресії неодноразово звертався до міжнародної спільноти з проханням надати Україні сучасну зброю для захисту цивільного населення [21]. Зокрема, Турчинов ініціював проєкт постанови №4326а, у якій йшлося про звернення до міжнародних партнерів з проханням про військово-технічну допомогу. Попри підтримку постанови в українському парламенті, вона не отримала належного відгуку серед країн Заходу, що фактично розширило межі дозволеного для агресора.

Попри обмежену військову підтримку з боку Заходу, Україна продовжувала успішно вести боротьбу з бойовиками, звільняючи захоплені території. Водночас відсутність жорстких санкцій проти РФ і недостатня реакція міжнародного співтовариства сприяли фактичному «умиротворенню агресора». Така стратегія стала мотивацією для РФ до подальшої ескалації конфлікту. У кінці серпня 2014 року Росія вдалася до введення на територію України регулярних підрозділів своєї армії, що суттєво змінило перебіг війни.

Перший етап прямої військової агресії РФ проти України розпочався 20 серпня 2014 року, а її різке загострення припало на 24 серпня. У бойових діях на території України брали участь підрозділи російської армії, зокрема військовослужбовці 79-ї десантної дивізії з Пскова та 98-ї дивізії з Іванова. Десять солдатів із цих підрозділів потрапили в полон і публічно підтвердили, що їх командування направило для бойових дій проти Збройних сил України. Незалежні російські журналісти виявляли десятки поховань військовослужбовців під Псковом, які загинули в Україні, зокрема бійців 76-ї гвардійської дивізії. Пізніше, через чотири

роки, на місці безіменних хрестів були встановлені монументальні надгробки за рахунок Міністерства оборони РФ [22].

За даними, зібраними волонтерською групою «InformNapalm», протягом перших двох років російської агресії проти України було задокументовано інформацію про участь 160 підрозділів, що належали до 75 військових частин Збройних сил РФ. Було зафіксовано більше 165 інцидентів. Аналітики ідентифікували підрозділи, що належали до 45 сухопутних військових частин російської армії. Серед них – мотострілецькі, артилерійські, танкові підрозділи, війська протиповітряної оборони, підрозділи розвідки, снайперські групи та оператори безпілотних літальних апаратів. Більшість батальйонно-тактичних груп, залучених до бойових дій на території України, були сформовані на базі мотострілецьких підрозділів Південного військового округу РФ. До них належали 136-та, 18-та, 17-та, 19-та, 205-та, 33-тя та 34-та мотострілецькі бригади, а також 291-ша артилерійська бригада і підрозділи 7-ї військової бази, яка дислокується в окупованій Абхазії [23. с. 387-388.].

Активізація дій російських військових у серпні 2014 року спричинила втрату українськими військами ініціативи на фронті, що призвело до оточення значних підрозділів ЗСУ в районі Іловайська. У ході переговорів між сторонами було досягнуто домовленості про створення так званого «зеленого коридору» для виходу українських військових, але під час відступу колони були атаковані російськими військами. У результаті цієї атаки загинуло щонайменше 366 українських військовослужбовців, 429 отримали поранення, а ще 300 потрапили у полон [24].

Події під Іловайськом і відсутність рішучих санкцій чи інших заходів впливу на Росію з боку міжнародної спільноти лише посилили впевненість президента РФ у слабкості західної відповіді. Це підтверджують його слова, адресовані тодішньому президенту Європейської комісії Ж. Баррозу, що Росія, за потреби, може захопити Київ за два тижні. Така заява відображала відкритість В. Путіна до подальшої ескалації. Попри усвідомлення окремими країнами ЄС ризиків «умиротворення агресора», значна частина європейських лідерів демонструвала нерішучість. Наприклад, прем'єр-міністр Великої Британії Д. Кемерон на саміті ЄС у вересні 2014 року застерігав, що Європа ризикує повторити помилки Мюнхенської угоди 1938 року. Однак країни ЄС відмовилися від надання Україні озброєння та негайного запровадження жорстких економічних санкцій проти РФ [25]. Заходи, які згодом були впроваджені, виявилися недостатньо ефективними для стримування російської агресії. Політико-дипломатичні дії Заходу зводилися до засудження незаконної анексії Криму, проникнення російських військових та озброєння на територію України, а також прямої збройної агресії російськими військовими. Такі дії створювали певний політичний і психологічний тиск на РФ, але на стратегічному рівні були сприйняті Кремлем як слабкість. Це сприяло подальшій ескалації конфлікту та розширенню агресивних дій Росії в Україні.

Унаслідок інтенсивних бойових дій на сході України та відсутності єдності серед країн Заходу щодо надання необхідної підтримки, українська влада була змушена піти на переговори. 5 вересня 2014 року в рамках Тристоронньої контактної групи, до якої входили представники України, РФ та ОБСЄ за участі представників так званих «окремих районів Донецької і Луганської областей», було підписано попередній протокол до угоди про припинення вогню, відомий як Мінський протокол. Документ містив 12 пунктів, спрямованих на деескалацію конфлікту на сході України. Серед основних положень: припинення вогню, обмін полоненими, відведення важкого озброєння від лінії фронту, ухвалення Закону про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей і забезпечення амністії для бойовиків. Ухвалення необхідного для виконання цих домовленостей закону 16 вересня 2014 року викликало значні дискусії в українському суспільстві, які свідчили про неоднозначне сприйняття Мінського протоколу. Для конкретизації положень домовленостей 19 вересня був підписаний Мінський меморандум, який деталізував механізми припинення вогню та відведення важкого озброєння.

Продовження переговорного процесу відбувся в Мілані 16 жовтня 2014 року. Під час зустрічі, спочатку відбулися переговори між В. Путіним та П. Порошенком за посередництва А. Меркель і Ф. Олланда. Наступного дня до переговорів долучилися прем'єр-міністр Італії М. Ренці, прем'єр Великобританії Д. Кемерон, президент Європейської комісії Ж. Баррозу та голова Європейської ради Г. Ван Ромпей. Учасники обговорили виконання Мінських домовленостей, зокрема питання звільнення заручників та моніторинг лінії розмежування безпілотниками за участі Франції, Італії та Німеччини під егідою місії ОБСЄ.

Попри зусилля української сторони, яка почала виконувати умови Мінських домовленостей, ухваливши відповідний закон і припинивши вогонь, РФ та підконтрольні їй угруповання жодних зобов'язань не виконували. Навпаки, не досягнувши припинення євроінтеграційних і євроатлантичних прагнень України, РФ ще більше посилила військову присутність на сході України та продовжувала бойові дії середньої інтенсивності.

Ескалаційні дії РФ могли бути зумовлені тим, що переваги від продовження агресії переважали негативні наслідки, пов'язані із санкційними

обмеженнями, накладеними на країну. Зокрема, варто звернути увагу на винятки із санкцій, які дозволяли продовжувати постачання озброєння за контрактами, укладеними до 1 серпня 2014 року, тобто навіть після незаконної анексії Криму [26]. Крім того, міжнародна спільнота приділяла недостатню увагу експортним операціям із товарами подвійного призначення. Це дозволяло європейським і американським компаніям постачати Росії компоненти, що використовувалися для виробництва озброєння, яке РФ застосовувала не лише на ранніх етапах агресії, але й під час повномасштабного вторгнення в Україну в 2022 році [27].

Недостатня активність провідних європейських держав у справедливому врегулюванні російсько-українського конфлікту пояснюється, крім економічних та політичних інтересів, ідеологічними факторами. Захід довго залишався у полоні ілюзій щодо можливості діалогу з Росією, не вірячи у повернення РФ до авторитарного режиму, характерного для Радянського Союзу, з його агресивною внутрішньою та зовнішньою політикою. Це сприйняття гальмувало консолідацію зусиль проти Росії як спільного супротивника західного світу.

Як підтвердження, у своїх мемуарах Ф. Олланд зазначав, що спершу не вірив у можливість повної конфронтації РФ із Заходом і навіть не розглядав імовірність нової «холодної війни». Він припускав, що Росія під економічним тиском відмовиться від агресивної політики захоплення територій суверенних держав. На думку Олланда, конфлікт із РФ не був зіткненням суспільних систем, як у часи «холодної війни», а проявлявся як боротьба за національні інтереси, що включала розпалювання внутрішніх конфліктів у сусідніх країнах та їх подальше «заморожування» [15, с. 82]. Проте конфлікт в Україні набув значно більшого масштабу, ніж інші подібні операції РФ, і не отримав достатньої підтримки серед проросійського населення, що створило для В. Путіна ситуацію стратегічного програшу. У відповідь на пасивну реакцію Заходу Росія дозволила собі посилити ескалацію. Особливе занепокоєння викликає факт, що під час переговорів у Нормандському форматі питання анексії Криму практично не піднімалося. Це стимулювало Путіна до ультимативного продовження агресії.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Поведінка західних лідерів мала ознаки «синдрому Даладьє», які так само як Н. Чемберлен з Е. Даладьє, вирішили не готуватись до війни, а постійно надіялись, що питання вирішення агресивних планів Кремля випаде на каденцію іншого лідера або вирішиться само собою. Така геополітична ситуація лише підживлювала впевненість Кремля у безкарності своїх дій та призвела до затяжного конфлікту, значних людських втрат в Україні та суттєвих економічних витрат для країн Заходу.

Подальші перспективи дослідження цієї тематики мають важливе значення, оскільки недостатня вивченість проблеми сприяє збереженню практики використання тактики «умиротворення» агресора у зовнішній політиці держав. Це, у свою чергу, призводить до зростання кількості жертв та збільшення ресурсів, необхідних для стримування агресії на пізніх етапах, тоді як своєчасне реагування та застосування превентивних заходів на ранніх етапах конфлікту могли б суттєво знизити масштаби наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Як Україна втратила Крим: версія слідства ДБР. *Державне бюро розслідувань* . 2020. URL: https://dbr.gov.ua/news/yak_ukraina_vtratila_krim-_versiya_slidstva_derzhavnogo_byuro_rozsliduvan.

2. Угода про врегулювання кризи в Україні. *Українська Правда*. 2014. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/21/7015533/.

3. Snyder T. The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. New York: Tim Duggan Books, 2018,. 368 p.

4. Втеча екс-гаранта: як Янукович у 2014 році тікав з України. *УНІАН.* 2020. URL: https://www.unian.ua/politics/10883561-vtecha-eks-garanta-yak-yanukovich-u-2014-roci-tikav-z-ukrajini.html.

5. ЄСПЛ визнав, що Росія контролювала Крим ще до його незаконної анексії. *Європейська Правда.* 2021. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/01/14/7118503/.

6. Франція, Німеччина та Польща занепокоєні ситуацією в Криму. *24 Канал.* 2014. URL: https://24tv.ua/frantsiya_nimechchina_ta_polshha_zanepokoyeni_situatsiyeyu_v_krimu_n415007.

7. Путін обговорив кризу в Україні з Меркель і Кемероном. *BBC News Україна.* 2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/02/140228_dk_putin_ukraine_statement.

8. Ukraine and Russia sanctions. *The Office of Website Management, Bureau of Public Affairs, manages this site as a portal for information from the U.S. State Department.* 2014. URL: https://2009-2017.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerussia/.

9. Gregory P. Putin's «Human Rights Council» accidentally posts real Crimean election results. *Forbes.* 2014. URL: https://www.forbes.com/sites/paulroderickgregory/2014/05/05/putins-human-rights-council-accidentally-posts-real-crimean-election-results-only-15-voted-for-annexation/.

10. Рада Федерації одностайно «включила» Крим і Севастополь в РФ. *Українська Правда.* 2014. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/21/7019792/.

11. Fabius L. (@LaurentFabius). #Ukraine #Crimée Pour le 6 juin, le président reste invité mais pour le G8 nous avons décidé de suspendre la participation de la #Russie». *X (Formerly Twitter)*. 18.03.2014. URL: https://x.com/LaurentFabius/status/445822953440444416.

12. Яневський О. Опубліковано докази : Зброя на Сході України походить з Росії. *Голос Америки Українською*. 2014. URL: https://www.holosameryky.com/a/2559931.html.

13. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій (аналітична доповідь Центру Разумкова). Національна безпека і оборона. 2014. № 5–6. С. 2–39.

14. Керрі: В Женеві не обговорювали питання Криму, але «ніхто не залишив його позаду». *УНІАН.* 2014. URL: https://www.unian.ua/politics/909183-kerri-v-jenevi-ne-obgovoryuvali-pitannya-krimu-ale-nihto-ne-zalishiv-yogo-pozadu.html.

15. Олланд Ф. Уроки влади: мемуари / Франсуа Олланд; пер. з франц. Є. Марічева; примітки Я. Коваля. Харків: «Фоліо», 2019. 444 с.

16. Мирний план Порошенка: 14 пунктів. *Слово і Діло.* 2014. URL: https://www.slovoidilo.ua/news/3308/2014-06-20/mirnyj-plan-poroshenko--14-punktov-foto.html.

17. Під час так званого перемир'я 27 силовиків загинуло, 69 – поранені. *Український Тиждень.* 2014. URL: https://tyzhden.ua/pid-chas-tak-zvanoho-peremyr-ia-27-sylovykiv-zahynulo-69-poraneni/.

18. Росія під виглядом гуманітарної допомоги перекидає на схід України бойовиків і зброю – РНБО. *УНІАН.* 2014. URL: https://www.unian.ua/politics/935985-rosiya-pid-viglyadom-gumanitarnoji-dopomogi-perekidae-na-shid-ukrajini-boyovikiv-i-zbroyu-rnbo.html.

19. Case S. Putin's Undeclared War: Summer 2014 – Russian Artillery Strikes against Ukraine. *Bellingcat.* 2016. URL: https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2016/12/21/russian-artillery-strikes-against-ukraine/.

20. Найкоротша історія російсько-української війни. Донбас.Реалії. *Радіо Свобода.* 2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/istoriya-viyny-rosiya-ukraina/32831284.html.

21. Турчинов О. (@oleksandr.turchynov). Страшна трагедія відбулась із загибеллю ні в ... *Facebook*. 18.07.2014. URL: https://www.facebook.com/share/p/14YVckvkJt/.

22. Російським десантникам, загиблим на Донбасі, ставлять пам'ятники під Псковом | «Донбас.Реалії». Радіо Свобода Україна. *YouTube.* 2018. URL: https://youtu.be/2c2O66E5Lz8?si=J4mBxYmw5iuMjcAF.

23. Гай-Нижник П. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. К.: «МП Леся», 2016. 586 с.

24. В Іловайському котлі загинуло 366 українських бійців. *Урядовий Кур'єр.* 2017. URL: http://ukurier.gov.ua/uk/news/v-ilovajskomu-kotli-zaginulo-366-ukrayinskih-bijci/.

25. Ucraina, il ricatto di Putin sul vertice europeo: «Se voglio prendo Kiev in due settimane». *La Repubblica.* 2014. URL: https://www.repubblica.it/esteri/2014/09/01/news/ucraina_il_ricatto_di_putin_sul_vertice_europeo_se_voglio_prendo_kiev_in_due_settimane-94791280/.

26. Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. Official Journal L 229, 31.7.2014, p. 13–17. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ TXT/HTML/?uri=CELEX:32014D0512.

27. Brillaud L., Curic A., Maggiore M. EU member states exported weapons to Russia after the 2014 embargo. *Investigate Europe*. 2022. URL: https://www.investigate-europe.eu/en/2022/eu-states-exported-weapons-to-russia/.

УДК 327.51+339.92+341.24](477:438:474.5)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.22

БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА ЛЮБЛІНСЬКОГО ТРИКУТНИКА У РАМКАХ КОНЦЕПТУ МАЛИХ АЛЬЯНСІВ

THE SECURITY COMPONENT OF THE LUBLIN TRIANGLE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE SMALL ALLIANCES CONCEPT

Скороход А.К.,
аспірантка кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядається безпековий потенціал тристоронньої ініціативи України, Польщі та Литви, що тримав назву Люблінський трикутник. За твердженням авторки, в основу цього утворення покладено ідею малих альянсів як інструменту для створення сприятливих умов до інтеграції офіційного Києва до найбільш потужної трансатлантичної безпекової структури. Концепція малих альянсів/союзів у період трансформації світової та європейської системи безпеки, що зазнає тектонічних змін внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну та формування нової «вісі зла», слід розглядати як формат асиметричної реакції на агресивні дії великих держав та їх об'єднань, що до того ж мають ядерну зброю. У роботі також оглянуто основні етапи партнерства НАТО та України, що так і не досягла своєї цілі вступу до Альянсу, а отже змушена шукати альтернативних рішень до гарантування своє безпеки й суверенітету. Зазначається, що малі союзи/альянси у контексті теорії політичного реалізму не можуть розглядатися як категорична альтернатива трансконтинентальному воєнно-політичному об'єднанню, який є Північноатлантичний альянс. Проте значна політична заангажованість членів НАТО на власних національних інтересах, ядерний шантаж Росії, популізм як несучий елемент внутрішньої політики у низці країн Центральної Європи, що мають «натівську прописку», їх економічна, перш за все енергетична залежність від російських вуглеводнів, загальна гібридність сучасних конфліктів, слабкість політичних класів та залежність демократичних процесів від виборчих циклів і вдале використання авторитарними країнами цього чинника спонукають Україну та її найближчих партнерів до пошуку альтернатив. На наш погляд, такою альтернативою є ініціатив, серед яких і Люблінський трикутник. Відповідно завдання урядів трьох країн, що підписали у польському Любліні відповідні документи, а також представниками академічних та експертних кіл, третього сектора розкрити шляхом спільних дій потенціал цього утворення.

Ключові слова: міжнародна безпека, Центрально-Східна Європа, Люблінський трикутник, НАТО, Україна.

The article examines the security potential of the trilateral initiative involving Ukraine, Poland, and Lithuania, known as the Lublin Triangle. Pursuant to the author, this formation is based on the idea of small alliances as a tool to create favourable conditions for Kyiv's integration into the most powerful transatlantic security structure. The concept of small alliances/unions during the transformation of the global and European security systems, which are undergoing tectonic changes due to Russia's full-scale invasion of Ukraine and the formation of a new "axis of evil", should be considered as a format of asymmetric response to the aggressive actions of major powers and their blocs, which also possess nuclear weapons. The article also reviews the main stages of the NATO-Ukraine partnership, which has not yet achieved its goal of Alliance membership, forcing Ukraine to seek alternative solutions to guarantee its security and sovereignty. It is noted that small alliances/unions, within the context of the theory of political realism, cannot be considered a categorical alternative to the transcontinental military-political organization represented by the North Atlantic Alliance. However, the significant political focus of NATO members on their national interests, Russia's nuclear blackmail, populism as a driving element of domestic policy in several Central European countries with NATO membership, their economic (primarily energy) dependence on Russian hydrocarbons, the hybrid nature of modern conflicts, the weakness of political classes, and the dependence of democratic processes on electoral cycles, successfully exploited by authoritarian states, prompt Ukraine and its closest partners to search for alternatives. In the author's view, one such alternative is initiatives like the Lublin Triangle. Accordingly, the task of the governments of the three countries that signed the relevant documents in Lublin, Poland, as well as representatives of the academic and expert communities and the third sector, is to unlock the potential of this formation through joint actions.

Key words: international security, Central and Eastern Europe, Lublin Triangle, NATO, Ukraine.

Постановка проблеми. Питання національної безпеки, як і будь-яка проблема у сфері міжнародних відносин, не визнає появи вакууму чи навіть натяку на його тривале існування, оскільки зараз чи у ближчому майбутньому несе політичну та фізичну загрозу існуванню державному утворенню. Це стосується насамперед держав, які географічно, історично чи політично були чи частково залишаються у взаємодії із колишнім центром, що має неоімперські наміри та прагне знищити суверенітет та незалежність свого сусіда. Уряди держав, яким загрожує втрата їх незалежного існування, національне поневолення, культурний та етнічний геноцид, депопуляція та економічна катастрофа, шукають рішень щодо недопущення безпекового вакууму. І якщо політика нейтралітету все ж є винятковим та для більшості держав суто самодекларативним явищем –

якщо не назвати його унікальним за прикладом Швейцарії – то відповідальному політичному класу в країні доводиться діяти у єдиний спосіб – формування союзів чи альянсів. Найбільш показовим у цьому контексті є трансатлантичне об'єднання – Північноатлантичний альянс. Україна вже не одне десятиліття прагне реалізувати свою безпеку саме з орієнтацією на це утворення. Завдання статті не є дослідження успіхів та невдач на цьому шляху. Поряд із так званими «великими союзам» існують механізми «малих альянсів», що утворювались державами для рішення не лише безпекових завдань, але і цілей інтеграційних, економічних, дипломатичних та культурних. Інтерес до таких союзів виник у період після розпаду Варшавського договору та падіння Берлінського муру, коли країни колишнього соцтабору у Центрально-Східній Європі постали перед потребою входження до Європейського Союзу та НАТО. Слід зауважити, що завдяки механізмам Вишеградської групи чи Бухарестської дев'ятки їм вдалося свого часу вирішити питання демократичного транзиту і безпекового вакууму. Чого не можна сказати щодо України, чий шлях до НАТО досі не є реалізованим, що уможливило російську агресію 2014 року. Навіть повномасштабне вторгнення Російської Федерації не вирішило питання, ба більше – ускладнило його перспективу. Тому Українській державі доводиться шукати та розвивати альтернативні рішення, що пов'язані із безпековим потенціалом малих альянсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан розробки тематики є доволі широкий і охоплює як національну школу міжнародної політології – Микола Дорошко, Григорій Перепелиця, Євген Магда, Сергій Даниленко, Сергій Джердж, Маркіян З. Мальський, Микола Палінчак, Ігор Гурак, Юрій Макар, Богдан Гудзь, Ігор Тодоров, так і зарубіжних авторів, перш за все згадаємо польських та литовських – Валентин Балюк, Марек Петрась, Анджей Шептицький, Беата Сумрач, Якуб Ольховський, Томаш Стемпнєвський, Гжегош Гіл, Надія Гергало-Домбек, Тадеуш Валяс, Гінтаутас Мажейкіс, Довіле Будрите, Йогіле Улінскайте, Нерінга Клумбите та ін.

Зокрема, у монографії «Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи. Точки зору Польщі та України» зазначається, що зміни на рівні міжнародної системи інтерпретуються як переломні на новому етапі турбулентності, як постійні зміни, а не тимчасова криза, котрі визначають простір Центрально-Східної Європи та партнерства Польщі і України. Тому інструменти безпеки постають як центральні у питаннях міждержавної взаємодії [1].

Про організаційний, експертний та аналітичний потенціал інституцій громадянського суспільства в розбудові малих альянсів у ЦСЄ у контексті російської агресії проти України йдеться у статті С. Даниленка. Автор наголошує на тому експертному внеску до реалізації завдань міжнародних відносин та зовнішньої політики, що протягом останнього часу зроблено представниками третього сектору для пошуку оптимальних зовнішньополітичних рішень, просування інформаційного порядку денного, що відповідає інтересам держав ЦСЄ, і об'єктивно висвітлює безпекову реальність в регіоні [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На тлі чергової кризи з визначенням чітких перспектив членства України в НАТО, авторка ставить за мету дати актуальну оцінку Люблінському трикутнику як перш за все безпековій ініціативі трьох держав, одна з яких веде широкомасштабну війну – Україна, а дві інші – Польща та Литва виступають її найбільш послідовними партнерами з урахуванням їх економічного, політико-дипломатичного та військово-технічного потенціалу, і яким безпосередньо загрожує російське вторгнення. Безпековий потенціал Люблінського трикутника має бути посилений та забезпечений також й іншими напрямами міжнародного співробітництва. Саме на комплексність можливостей цього утворення прагне звернути увагу авторка.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ключове завдання полягає в тому, що у парадигмі асиметричного протистояння неядерної країни ядерному агресору актуалізувати увагу та оцінити потенціал альянсів/союзів малих держав у захисті спільних інтересів, зміцнені безпеки акторів-учасниць. У цьому контексті Люблінський трикутник далеко не вичерпав своїх спроможностей і очікувань як протосоюзного безпекового утворення у Центрально-Східній Європі, де питання національної безпеки у зв'язку з повномасштабною агресією Російської Федерації набрало екзистенційного характеру для держав регіону. Методи дослідження, що були використанні у статті, на погляд авторки, дають змогу означити актуальний стан та визначити найбільш реальний розвиток проблематики, а саме пошуку Україною альтернатив формування безпекових союзів із сусідніми державами на тлі індивідуальної нерішучості та політичного перестрахування керівників та урядів країн-членів НАТО. Насамперед було використано історичний, бібліографічний та порівняльний методи, медіамоніторинг для відстеження трансформації у публічній риториці щодо перспектив членства України у Північноатлантичному альянсі, ретроспективний метод, а у підсумуванні – концептуальний синтез.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тектонічні зміни у сфері безпеки у Європі після завершення «холодної війни» та розпаду СРСР спонукали до пошуку Україною нових концеп-

цій та форм захисту власної незалежності. Цілком логічно, що дипломатична та експертна увага Києва від перших років відновлення незалежності була приділена іміджево та технологічно найбільш привабливому безпековому об'єднанню – НАТО. Формально діалог та співпраця між Україною та НАТО розпочалися у 1991 р., коли Україна приєдналася до Ради Північноатлантичного співробітництва та програми «Партнерство заради миру» (1994 р.) Остання розглядається Альянсом як інструмент взаємодії з державами-партнерами й базується на співробітництві в практичні площині та на засадах демократичних принципів співіснування. Програма у публічній площині сприймалася як спосіб, можливості та шляхи заохочення транзитивних демократій до внутрішніх реформ, трансформації основ національної безпеки, посилення стійкості країн-партнерів НАТО, превентивне усунення загроз безпеці у світі, формування відносин між Альянсом та тими, хто поділяв цінності його фундаторів.

Про те, що офіційний Київ взяв курс на інтеграцію в трансатлантичний безпековий простір, було заявлено на саміті НАТО в Мадриді у 1997 році. Тоді ж президент України Л. Кучма підписав Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО [3]. Скріплений підписами сторін-учасниць, документ фіксував політичні зобов'язання сторін на найвищому рівні і регламентувався зміст «особливого партнерства» між Україною та НАТО [4].

Участь у програмі «Партнерство заради миру» та виконання річних національних програм співробітництва з НАТО стали драйверами реформування безпекової сфери країни. Україна в межах програми, по суті, «пройшла шлях від розвитку військового співробітництва до реформування і допомоги у протидії російській збройній агресії». Додамо, що зі 34 країн-учасників програми «Партнерство заради миру» 15 держав згодом стали повноправними членами Альянсу. Та Україна не увійшла до цього переліку, втрачала шанси, не користалася моментами та часом блукала по колу у цьому питанні, що, власне, стало заручником внутрішньополітичних процесів у нашій державі [5].

Знаковим – більш у негативному контексті через свою надмірну оптимістичність з боку України (з одного боку), та політичну нерішучість і далекоглядність тодішніх лідерів Альянсу (з іншого) – для подальшої рамки відносин між Україною та НАТО, на нашу думку, став Бухарестський саміт Альянсу 2008 року, на якому державичлени оборонного блоку дійшли згоди щодо того, що Україна та Грузія стануть членами НАТО. Це було декларативне політичне рішення, яке висловлювало наміри Альянсу, підживлювало дискусію, метафорично натякало на залученість, але на практиці не передбачало негайного узгодження Плану дій щодо членства (ПДЧ).

Проте, відтоді для України та Грузії з боку НАТО починається довгий період «політики відкритих дверей», коли обіцянка членства стала формальною частиною будь-якої публічної заяви того чи іншого натівського високопосадовця.

Напередодні широкомасштабного вторгнення заклики України до Альянсу сфокусувати свої зусилля проти невідворотної російської агресії як прояву тероризму на найвищому державному рівні не знайшли належної підтримки. Вчергове нерішучість НАТО сприяла посиленню тиску РФ на Україну, більш ґрунтовній підготовці Москви до ескалації конфлікту та, очевидно, вплинула на рішення В. Путіна про початок повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року.

Натомість, за браком політичного практичного рішення лідерів країн-членів Альянсу щодо погодження чіткої дати набуття Україною членства в НАТО, офіційний Київ цілком логічно шукає альтернативних рішень для зміцнення національної безпеки. Не згортаючи натівського напряму, український уряд спрямовує свої дипломатичні зусилля на реалізацію потенціалу малих альянсів. Перший крок у новій геополітичній реальності, коли вже шостий рік йшла гібридна агресія Москви проти України в Криму та на Донбасі, у цьому напрямі цілком логічно був зроблений з країнами Центрально-Східної Європи. Власне, це ті держави, які формують безпековий східний фланг НАТО. Так, 28 липня 2020 року у Любліні (Польща) міністрами закордонних справ України, Республіки Польщі та Литовської Республіки був заснований Люблінський трикутник – тристороння платформа для політичного, економічного та соціального співробітництва між трьома країнами-сусідами. Водночас наріжним каменем створення геополітичного «трикутника» об'єктивно стало відчуття загроз у сфері безпеки з боку Російської Федерації та, актуальної на той момент, боротьби з пандемією COVID-19. У нагоді була попередня ініціатива, своєрідний випробувальний текст з позитивним бекграундом: окремо акцентувалось на функціонуванні Литовсько-польсько-української бригади («LitPolUkrBrig») [6] як однієї з переваг та успіхів тристороннього співробітництва у сфері безпеки.

Це стало політико-дипломатичним свідченням, що сторони фіксують відданість позиції незмінності кордонів України й рішуче засудили спробу анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. А також закликали РФ вивести свої війська з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей України і Криму. Також глави зовнішньополітичних відомств трьох держав підтримали європейські і євроатлантичні прагнення України,

зокрема, набуття повноцінного членства України в НАТО.

У такий спосіб у концепцію Люблінського трикутника покладено ідею малих альянсів як інструменту для створення сприятливих умов до інтеграції офіційного Києва до найбільш потужної трансатлантичної безпекової структури. На той час вже реалістичною метою та наступним кроком в напрямку набуття членства було надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО. Як виявилося, вкотре оптимізм українського політикуму розіб'ється об realpolitik західних урядів, насамперед США, Німеччини та Франції.

Слід додати, що окрім пріоритетної безпекової складової, на Люблінський трикутник покладалося й завдання сприяти ефективному впровадженню політико-економічних реформ в Україні, які б спиралися на успішний польський та литовський досвід, а також інші реформаторські практики, які застосовувалися в Європейському Союзі. Наголошувалося також на стратегічній значущості активізації співпраці між ЄС, НАТО та країнами Східного партнерства, яке тоді сприймалося як доволі перспективна польсько-шведська ініціатива. У задумі були й інші переваги, адже сторони відзначили важливість ефективної співпраці в межах Ініціативи трьох морів (3SI), або ж Тримор'я – міжнародної економічної та інфраструктурної ініціативи, що об'єднує 12 країн ЄС та Україну, розташованих «від моря до моря». Ініціатива бачиться від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів. 20 червня 2022 року на сьомому саміті 3SI в Ризі Україна отримала статус партнера-учасника Тримор'я [7].

Не меш важливим аспектом створення тристоронньої платформи стали зобов'язання «зміцнювати контакти між людьми та співпрацю між громадянськими суспільствами, зокрема між науковцями та експертами», що сприяло б розвитку демократії в Україні та становленню її інститутів [8].

Люблінський трикутник як регіональна ініціатива виник з метою посилення політичного діалогу, зміцнення довіри та стратегічного партнерства між Україною, Польщею та Литвою як у сфері безпеки та оборони, так і в частині підтримки економічної співпраці та культурного обміну.

Україна сформувала 10 пріоритетів Люблінського трикутника, серед яких відзначимо безпековий блок, а саме: протидія агресивній політиці Російської Федерації; військова й оборонна співпраця з використанням потенціалу НАТО та ЄС та загалом системна взаємодія безпекових інституцій обох держав; кібербезпека та боротьба з дезінформацією. Окремо відзначимо, що учасники відгукнулися на тодішню найбільш актуальну світову загрозу – боротьбу з наслідками пандемії COVID-19. У економічному вимірі посилення співпраці, регулювання та координація у сфері трудової міграції, а також енергетичні проєкти, блокування російського енергетичного проекту «Північний потік-2» як енергетичній зброї Кремля. Не залишилася поза увагою гуманітарна складова, що передбачало культурну, наукову та освітню співпрацю, молодіжні обміни. Міжнародна сфера була передбачена на рівні координації спільних зусиль в інших регіональних форматах та міжнародних організаціях. Проблемне питання прикордонної співпраці, а саме перетину кордону чи боротьба з порушенням митних правил та норм фітосанітарної співпраці також потрапило у поле зору люблінської ініціативи.

Вже за перший рік свого існування тристоронній формат відзначився активним та динамічними розвитком. Низка зустрічей на рівні національних координаторів Люблінського трикутника, глав урядів країн-учасників продемонстрували, що одним з основних напрямів співпраці Києва, Варшави та Вільнюса є «ефективна протидія викликам і загрозам спільній безпеці, серед яких у пріоритеті – протидія гібридним загрозам з боку Росії». Тож безпекові виклики та загрози для Центрально-Східної Європи були названі найбільш пріоритетними напрямами співпраці Люблінського трикутника у 2021 році.

7 липня 2021 року у Вільнюсі в межах 4-ї Міжнародної конференції з питань реформ в Україні глави МЗС України, Литви та Польщі підписали низку документів у рамках Люблінського трикутника. А саме:

- Дорожню карту подальшої взаємодії;
- Декларацію про європейську спадщину та спільні цінності;
- План спільних дій із протидії дезінформації та пропаганди.

Останній передбачав підготовку регулярних доповідей і розробку механізму спільного реагування на російські дестабілізаційні кампанії, обмін досвідом та посилення інституційних спроможностей із протидії гібридним загрозам [9].

Тодішній очільник МЗС України Д. Кулеба 5 жовтня 2021 року під час Варшавського безпекового форуму чітко сформулював важливість нового регіонального формату співпраці, зазначивши, що «міжнародний порядок денний протягом десятиріч формували великі міжнародні організації та альянси. ОБСЄ, Рада Європи, НАТО, ЄС та ООН структурували світовий лад. Сьогодні, насамперед внаслідок агресивних дій Росії, великим альянсам все складніше підтримувати міжнародний мир і безпеку. Тому великого значення набувають гнучкі регіональні формати, такі як Люблінський трикутник.

Український міністр заявив, що Люблінський трикутник виконує історичну місію, повертаючи Україну до політичного, економічного, куль-

турного та безпекового простору Центральної Європи. На кшталт того, як свого часу Веймарський трикутник допоміг Польщі повернутися до європейської політики. Отже, Люблінський трикутник значно посилює значення регіональних альянсів у міжнародній політиці, зміцнює заходи безпеки у Центрально-Східній Європі на тлі агресії РФ та слугує інструментом євроатлантичної та європейської інтеграції України [10].

У 2021 році Указом президента введено в дію нову Стратегію зовнішньополітичної діяльності України [11]. Серед іншого, у пункті 57 документу зазначається, що «задля покращення міжнародного безпекового середовища зовнішньополітичні зусилля буде спрямовано на максимальне використання наявних регіональних форматів (Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Бухарестська дев'ятка, Вишеградська група, Люблінський трикутник, Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ, Організація Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС), Веймарський трикутник тощо) для стабілізації безпекової ситуації в регіоні через участь України у спільних безпекових та оборонних ініціативах». Серед перспективних напрямків розвитку вказані також Міжпарламентська асамблея Україна-Польща-Литва та спільна військова компонента – Литовсько-Польсько-Українська військова бригада імені Костянтина Острозького (ЛИТПОЛУКРБРИГ). Її призначення – ведення військових операцій в межах міжнародного права та згідно мандату РБ ООН. Ратифікація Угоди між КМ України, Урядом Литовської Республіки та Урядом Республіки Польща щодо створення спільної бригади відбулася 4 лютого 2015 року [12].

Рада зовнішньої політики «Українська призма» визначає три драйвери Люблінського трикутника: безпекове співробітництво, участь держав-членів об'єднання в інших регіональних ініціативах і альянсах та молодіжна співпраця.

Спільне прагнення досягти стабільності в регіоні Центрально-Східної Європи, підвищення рівня безпеки, нарощення власних оборонних спроможностей та координація позицій з безпекових питань є основою першого драйверу – безпекового співробітництва – та займає провідне місце в політичних деклараціях та підписаних документах в межах Люблінського трикутника.

Серед викликів, що спонукають до співробітництва, які так чи інакше торкаються сфери безпеки, є: агресивна зовнішня політика РФ та як наслідок – широкомасштабне вторгнення в Україну у лютому 2022 року, військова та оборонна взаємодія (з урахуванням досвіду та потенціалу НАТО та ЄС), кібербезпека та боротьба з дезінформацією, економічна та енергетична співпраця, фінансовий контроль, координація у сфері трудової міграції, протидія російському енергетичному тиску та шантажу, питання перетину кордону, боротьба з порушенням митних правил, інституційна безпекова співпраця тощо.

Другим драйвером для Люблінського трикутника є належність країн-учасниць до інших регіональних ініціатив, що дозволяє просувати спільні інтереси на додаткових майданчиках. Так, окрім того, що Польща та Литва є членами Північноатлантичного альянсу та ЄС, обидві країни входять до вищезгаданої Бухарестської дев'ятки, що об'єднує держави на східному фланзі Альянсу. Та ж Польща входить до Вишеградської четвірки, у складі якої також Чехія, Словаччина та Угорщина. Останні дві європейські країни та їх теперішнє вище політичне керівництво, їх поїздки до Москви та контроверсійні заяви свідчать, що вони все ще схильні бачити в РФ не загрозу європейській безпеці, а економічного та інвестиційного партнера. А Литва разом з Естонією, Латвією, Данією, Фінляндією, Швецією, Норвегією та Ісландією формує Нордично-Балтійську Вісімку, що активно допомагає Україні [13]. Ці всі країни є членами НАТО і активними прихильниками вступу України до Альянсу.

До повномасштабного вторгнення РФ в Україну, Варшава активно просувала ідею участі Києва у проєктах Ініціативи Тримор'я – об'єднання країн-членів ЄС, яке спрямоване передусім на розвиток інфраструктурних проєктів в східному регіоні Європейського Союзу. Серед них – потяг комбінованого транспорту «Вікінг» – спільний проєкт залізниць Литви, України та Білорусі, стивідорних компаній і портів Клайпеда, Іллічівськ та Одеса. Маршрут проходив через Україну, Білорусь і Литву та сполучав ланцюг морських контейнерних і контрейлерних ліній Балтійського регіону з аналогічною системою Чорного, Середземного і Каспійського морів. Проєкт також мав на меті здійснення перевезень залізничним транспортом у напрямку Європа-Кавказ-Азія по коридору TRASECA, а також перевезення вантажів з Туреччини і країн Близького Сходу в північні країни Європи і у зворотному напрямку. Але агресія РФ та де-факто російська окупація Білорусі зупинили проєкт на невизначений термін. Принаймні, доки Білорусь не відновить свій суверенітет та не розпочне власний шлях до членства в ЄС [14].

Однак, Україна має реальні можливості долучитися до економічних проєктів Тримор'я таких як GoHighway та ViaCarpatia. Перший, GoHighway – транснаціональний коридор поєднає українські чорноморські порти Великої Одеси та Миколаєва з польськими портами на Балтійському морі у Гданську та Гдині. Проєкт має реалізовуватись за рахунок кредитних коштів міжнародних фінансових організацій. Частина дороги має бути концесійною [15]. Своєю чергою ViaCarpatia сполучатиме українські порти в Одесі та Миколаєві

з портами в Ґданську та Клайпеді. Транспортний коридор перетинає сім країн ЄС і з'єднує Балтійське, Чорне та Егейське моря, від литовського порту Клайпеда до румунського порту Констанца та грецького – Салоніки. В грудні 2022 року, завдяки наполегливій ініціативі Польщі, коридор ViaCarpatia включено в основну мережу TEN-T ЄС. Це відкриває шлях до значних інвестицій та інтеграції України до європейських мереж. Попри війну ці проєкти у повоєнній Україні виглядають перспективними.

Російсько-українська війна додала нових значень подібним проєктам та розробці додаткових транскордонних, транспортних і логістичних рішень на східноєвропейському кордоні. Схоже, військова мобільність на східному фланзі НАТО залишиться однією із головних рушійних сил розвитку інфраструктури Центрально-Східної Європи. І GoHighway, і Via Carpathia виконуватимуть роль важливих логістичних артерій у економічній та військовій підтримці України у протистоянні з РФ. Показово, що до усіх цих ініціатив залучені учасники Люблінського трикутника [16]. Власне, вони складають невід'ємний їх елемент.

Варта окремої уваги та інтенсифікації міжпарламентська співпраця в межах «трикутника». Зокрема, налагодження координації між комітетами Міжпарламентської Асамблеї Україна-Польща-Литва, яка була створена у 2008 році, Міжфракційним парламентським об'єднанням «Інтермаріум», що ставить собі за мету зближення з ініціативою Тримор'я. Отже, малі альянси та регіональні ініціативи, в яких беруть участь Польща та Литва на рівні міністрів закордонних справ, є додатковими майданчиками для інформування міжнародної спільноти щодо перебігу російсько-української війни та нагальних потреб України для більш ефективного протистояння агресії РФ. Офіційний Київ, послуговуючись інструментарієм Люблінського трикутника та завдяки адвокації з боку Варшави та Вільнюса, матиме можливість просувати свій порядок денний на альтернативних самітах країн ЄС. Особливо в регіоні Центрально-Східної Європи.

Третім драйвером Люблінського трикутника аналітики «Української призми» пропонують розглядати потенціал молодіжної кооперації. Її мета –посилення діалогу, подальше зближення сторін, зміцнення довіри між ними, науковий, спортивний і культурний обмін. Для цього, за ініціативи ГО «Платформа публічної дипломатії» та за підтримки Фундації Конрада Аденауера, створено Молодіжний Люблінський трикутник (МЛТ) (Youth Lublin Triangle, YLT). МЛТ підтриманий міністрами закордонних справ Литви, Польщі та України, та покликаний забезпечити синергію та підготовку молоді країн-учасниць до партнерства в успішному та безпечному європейському просторі. Спільні інтереси молоді трьох країн передбачають історичний і культурний діалог, професійний та освітній розвиток. Поява молодіжного крила Люблінського трикутника є чітким розрахунком на розширення міждержавної ініціативи, більшої залученості молоді до суспільного та політичного житті країн в контексті російсько-української війни, яка засвідчує свій довготривалий цикл та різні етапи й прояви. Власне, молодіжна дипломатія, як елемент стратегічних комунікацій, вірогідно позитивно вплине на розвиток українопольсько-литовських відносин. Завдяки горизонтальним зв'язкам молодого покоління українців, поляків та литовців безсумнівно прискориться і розвиток євроінтеграційних процесів в Україні. Очікується, що представники МЛТ виступатимуть амбасадорами материнського об'єднання у молодіжному середовищі схожих регіональних ініціатив, держав ЄС тощо [17].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Загалом Люблінський трикутник є одним з важливих інструментів у побудові нової безпекової архітектури в регіоні Центрально-Східної Європи на тлі конвенційної, інформаційної та гібридної війни РФ проти України та демократичних цінностей країн Заходу. Спільна боротьба України, Польщі та Литви з російською агресією та чітка підтримка членства України в ЄС та НАТО додає ваги регіональному альянсу.

З урахуванням того, що РФ має на меті тотальне знищення Української держави як такої, послаблення міжнародних організацій, демократичних інституцій, перекроєння світового порядку, що заснований на правилах та статуті ООН, а також спроби відновити свій неоімперський деструктивний вплив на низку країн Центрально-Східної Європи, Люблінський трикутник має потенціал стати ефективним майданчиком для протистояння діям та намірам РФ в субрегіоні. Активний розвиток малого альянсу під час перебігу російсько-української війни дедалі більше охоплює нові ділянки взаємодії країн-членів на багатьох рівнях: урядовому, міжпарламентському, громадянському, економічному, мілітарному та інформаційному. Ми додали б сюди ще ініціативу академічних та експертних кіл, що оформилася у мережеву структуру університетів та незалежних експертних центрів трьох країн – Аналітично академічний Люблінський трикутник. Мета цієї недержавної ініціативи – інтелектуальне й експертне забезпечення ініціатив у рамках «політичного» Люблінського трикутника [18].

Звідси потреба в більш детальнішому плануванні тристоронніх зустрічей представників країн й розширенні їх представництва. Зокрема, до співпраці варто активніше долучати парламентарів, урядові кола та донорів, громадських діячів та

молодь, представників бізнес-спільнот як і з кола Люблінського трикутника, так і з ЄС, США, Великої Британії, Канади, Японії тощо. Тобто, тристоронній майданчик сприятиме більш глибшому діалогу, результатом якого може стати імпульс до формування сприятливої інвестиційної, торгової та виробничої активності на теренах України, Польщі та Литви.

Щодо перспектив дослідження та просування експертних пропозицій, то російська агресія проти України вимагає від країн-учасниць Люблінського трикутника визначити флагманські проєкти та ініціативи й намагатися не розпорошувати ресурси та зусилля на напрямки, що реалізуються паралельно. Водночас пріоритетними мають залишатися проєкти та напрямки, які направлені, підсилюють чи є дотичними до європейської чи євроатлантичної інтеграції України. Вони потребують конкретизації у вигляді розроблених та затверджених тристоронніх програм та національних планів, реалізація яких контролювалася б національними координаторами, наділеними відповідними повноваженнями та спроможностями. До функцій офісу такого координатора входив би моніторинг ситуації у «тілі» Люблінського трикутника, оцінка рівня імплементації рішень об'єднання та концептуальної спроможності проєктів. На основі зібраного масиву даних такий офіс здатен генерувати пропозиції до розгляду з метою зміцнення і розвитку формату. А також готувати рекомендації щодо більш ефективної взаємодії з партнерами з інших регіональних альянсів або глобальних акторів (США, Велика Британія, Японія), які зацікавлені в співпраці, насамперед у сфері безпеки. Пріоритетні напрямки спільної діяльності потребують власних календарних і ресурсних планів, а також відповідальних відомчих координаторів.

Водночас дипломатичні консультації в межах «трикутника» потребують систематизації, переходу на постійну основу – як на тристоронньому рівні, так і під час інших зустрічей локального та глобальних форматах. Зрозуміло, що безпекова тематика, вочевидь, буде домінуючою. Це передбачає більш тісну багатосторонню міждержавну координацію з відповідними структурами НАТО та ЄС, а також подальше посилення діалогу і співпрацю безпекових, правоохоронних та оборонних відомств держав Люблінського трикутника і структур Європейського Союзу й Альянсу.

Важливим напрямком просування інтересів України у люблінському форматі є проєкти повоєнної відбудови України, до яких можуть долучитися не лише його учасники, але саме вони можуть бути ініціаторами та гарантами залучення інвестицій.

Загалом, спільна історична спадщина народів України, Польщі та Литви, сповнена і драматичних моментів, і періодів піднесення, відданість загальноєвропейським, демократичним та загальнолюдським цінностям, але насамперед сучасні безпекові виклики з боку РФ формують запит на «забезпечення добросусідства, активної взаємної підтримки – союзництва, спільної історичної перспективи та поглибленої європейської інтеграції». Натомість перед політичними лідерами та урядовцями держав-учасниць Люблінського трикутника стоїть завдання сформувати та посилити ідентичність об'єднання, а також вберегти формат від негативного впливу можливих міждержавних суперечностей та непорозумінь, дискредитації з боку Кремля та третіх сторін [19].

Розвиток цієї ініціативи значною мірою залежить від результатів російсько-української війни та рішучості членів НАТО на реальні кроки щодо членства України у «великому альянсі». Досі вони були лише обіцянкою «відкритих дверей» без практичного втілення. Тому, щонайменше в експертній площині та у ініціативах очільників урядів, ідея участі та просування безпекового порядку денного у форматі малих альянсів є складовою зовнішньої політики держав Центрально-Східної Європи. Тому експертна увага до цієї теми й ініціювання практичних кроків за цим напрямом є елементом пошуку нової архітектури європейської безпеки. Загалом, це слід розглядати як посилення ролі Європи у зміцнення власної безпеки, при цьому не йдеться про перегляд місця НАТО чи взагалі його ігнорування. Хоча політичні ініціативи, псевдодипломатичні зусилля чи заяви очільників угорського і словацького урядів В. Орбана чи Р. Фіцо не варто скидати з терезів, враховуючи, що ключовим завданням Москви є руйнування євроатлантичної єдності. Російсько-українська війна засвідчила, що немає стабільного стану у європейському політичному процесі. Тому формат малих альянсів, що є типовим історичним явищем для Європейського континенту, може дебатуватися, обговорюватися та поступально впроваджуватися як потенційно альтернативний безпековий механізм, органічно та ефективно вмонтований як локальний елемент цілісної загальноєвропейської безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Петрась М., Перепелиця Г., Балюк В. Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи. Точки зору Польщі та України: монографія. Вид-во Любл. ун-ту ім. Марії Кюрі-Склод., 2024. 442 с.

2. Даниленко С. І. Потенціал громадянського суспільства в реалізації міжнародної політики України: чинник малих альянсів. *«Політичне життя» №3*. 2024. С. 106–112. URL: https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/16388.

3. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору: від 09.07.1997 № 994_002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text.

4. Партнерство заради миру. *МЗС України*. 2019. URL: https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/partnerstvo-zaradi-miru.

5. Джердж С. 30 років приєднання України до Програми НАТО «Партнерство заради миру». Що зроблено. Новини України та Світу. *NV*. 2024. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-nato-shcho-dala-uchast-u-programi-partnerstvo-zaradi-miru-50390799.html.

6. Historia. *Strona główna*. *Litewsko-Polsko-Ukraińska Brygada im. Wielkiego Hetmana Konstantego Ostrogskiego.* URL: https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/o-nas-2017-01-16-r/historia-2018-02-23-b/

7. Сливчук, О. «Кандидат у члени» Тримор'я: як Україні краще скористатися новим статусом. *Європейська правда*. 2022. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/5/7142615/

8. Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування Люблінського трикутника. *Урядовий портал. 2020.* URL: https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika

9. Дмитро Кулеба: Люблінський трикутник – один з ключових елементів нової безпекової стратегії України. *Урядовий портал*. 2021. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-lyublinskij-trikutnik-odin-z-klyuchovih-elementiv-novoyi-bezpekovoyi-strategiyi-ukrayini

10. Дмитро Кулеба: Люблінський трикутник – це яскравий приклад нового тренду міжнародної політики. *МЗС України*. 2021. URL: https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-lyublinskij-trikutnik-ce-yaskravij-priklad-novogo-trendu-mizhnarodnoyi-politiki.

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України від 30.07.2021 № 448/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text.

12. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща стосовно створення спільної військової частини: Закон України від 04.02.2015 № 143-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-19#Text.

13. Софієнко Н. «Підтримка енергетики». Нордично-Балтійська вісімка погодила новий пакет допомоги Україні. *LIGA*. 2024. URL: https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/pidtrymka-enerhetyky-nordychno-baltiiska-visimka-pohodyla-novyi-paket-dopomohy-ukraini

14. Потяг комбінованого транспорту «Вікінг». *Інформаційний залізничний портал Railway Supply*. 2021. URL: https://www.railway.supply/uk/potyag-kombinovanogo-transportu-viking/

15. GO HIGHWAY ПОЄДНАЄ УКРАЇНСЬКІ ПОРТИ З ПОРТАМИ У ГДАНСЬКУ ТА ГДИНІ. *Міністерство інфраструктури України*. 2017. URL: https://mtu.gov.ua/news/28646.html

16. Розвиток транспортного коридору Via Carpathia. *Інформаційний залізничний портал Railway Supply.* 2023. URL: https://www.railway.supply/uk/rozvitok-transportnogo-koridoru-via-carpathia/

17. Платформа Публічної дипломатії & Фонду Конрада Аденауера. Молодіжний Люблінський трикутник. Дослідження потенціалу. 2020. URL: https://www.kas.de/documents/270026/11405596/Дослідження_Молодіжний_Люблінський_трикутник.pdf/f4b6ec1d-7b83-57b6-8514-3bb08490aa53?version=1.0&t=1611922232911.

18. Instytut Europy Środkowej. Аналітично-академічний Люблінський трикутник: ідея та реалізація. 2023. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=gsdG86kOOVQ

19. Герасимчук С. Політична динаміка Люблінського трикутника – як уникнути «бермудизації»: пріоритети – драйвери – спойлери. Рада зовнішньої політики «Українська призма»: Аналіт. записка. 2022. URL: https://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Lublin3.pdf

РОЗДІЛ 5
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.304
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.23

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РОЛІ ГУМОРУ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

CONCEPTUAL APPROACHES TO ANALYZING THE ROLE OF HUMOR IN POLITICAL SCIENCE

Осіпова З.О.,
аспірантка кафедри політології та міжнародних відносин
Маріупольського державного університету

У статті досліджуються основні концептуальні підходи до вивчення ролі гумору в політичній науці та його функції в політичному процесі. Авторка систематизує існуючі теоретичні напрацювання та виділяє чотири ключові підходи до розуміння ролі політичного гумору. В межах комунікативного підходу гумор розглядається як інструмент політичної комунікації, що виконує функції визначення політичних концепцій, роззброєння критиків, вираження опозиції, сприяння громадянській підтримці та підвищення доступності політичних повідомлень. Соціокультурний підхід акцентує увагу на ролі гумору як елементу соціальної та культурної динаміки суспільства, де він виступає індикатором демократичності, механізмом соціальної критики, інструментом формування національної ідентичності та засобом подолання соціокультурної травми. Функціональний підхід досліджує практичне значення гумору в політичному процесі, зокрема його роль як інструменту політичної участі та ненасильницького опору в авторитарних режимах. Критичний підхід застерігає від надмірної романтизації ролі гумору та вказує на можливості його використання для консервації існуючого статус-кво та дегуманізації опонентів. У статті також аналізується дискусія щодо ефективності гумору як інструменту політичних змін та його роль у процесах політичної мобілізації. Особлива увага приділяється трансформації політичного гумору в умовах діджиталізації, де він набуває нових форм через меми, сатиричні пости та жартівливі коментарі в Інтернеті. Авторка розглядає це явище в контексті теорії слактивізму та концепції «гумористичної форми участі в політичному житті». На основі проведеного аналізу робиться висновок про комплексний характер впливу гумору на політичні процеси та необхідність подальшого дослідження його ролі в контексті гібридних війн, інформаційних конфліктів та процесів демократизації суспільства.

Ключові слова: політичний гумор, політична комунікація, політична участь, ненасильницький супротив, національна ідентичність, політична культура.

The article examines the main conceptual approaches to the study of the role of humor in political science and its function in the political process. The author systematizes existing theoretical developments and identifies four key approaches to understanding political humor. The communicative approach sees humor as a political communication tool that defines political concepts, disarms critics, expresses opposition, promotes public support, and increases the accessibility of political messages. The socio-cultural approach emphasizes the role of humor as an element of social and cultural dynamics of society, where it acts as an indicator of democracy, a mechanism of social criticism, a tool for shaping national identity, and a means of overcoming socio-cultural trauma. The functional approach explores the practical significance of humor in the political process, particularly its role as a tool for political participation and non-violent resistance in authoritarian regimes. The critical approach warns against over-romanticizing the role of humor and points to the possibilities of using it to preserve the status quo and dehumanize opponents. The article also analyzes the debate on the effectiveness of humor as a tool for political change and its role in political mobilization. Particular attention is paid to the transformation of political humor in the context of digitalization, where it takes on new forms through memes, satirical posts, and humorous comments on the Internet. The author examines this phenomenon in the context of the theory of slacktivism and the concept of a “humorous form of participation in political life.” Based on the analysis, the author concludes that humor has a complex impact on political processes and that further research on its role in hybrid wars, information conflicts, and democratization processes is needed.

Key words: political humor, political communication, political participation, non-violent resistance, national identity, political culture.

Постановка проблеми. Історично політична наука не сприймала гумор серйозно, бо вважалося, що його роль полягає в тому, щоб розважати, а не інформувати. Але дослідження останніх десятиліть продемонстрували, що історії розказані через гумор – від популярних жартів про національні меншини чи мемів про відомих політиків, здатні поширюватися настільки, щоб ставати тим «соціальним клеєм», який згуртовує нації або навпаки, спричиняє конфлікти.

Як зазначає Дж. Най [1, с.4], в сучасному медійному світі майбутнє людства залежить від того «чия історія перемагає», що робить гумор справжнім інструментом як політиків, так і суспільства, бо представляє спрощену, запам'ятовувану політичну інформацію, яка здатна стати вірусною в Інтернеті.

Ця здатність гумору швидко передавати та розповсюджувати політичні наративи, поруч з його можливостями виступати механізмом політичної комунікації, інструментом соціальної критики та елементом політичної культури актуалізує необхідність комплексного дослідження гумору в контексті політичної науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження ролі гумору в політиці здійснюється в межах різних теоретико-методологічних підходів. В. Тсаконна і Д. Поппа [2] концептуалізують його як комунікативний ресурс, що виявляє невідповідності в політичному дискурсі. Дж. Холмс та М. Марра [3] розглядають гумор як інструмент політичного лідерства та політичної боротьби. П. Стюарт [4] досліджує його роль у формуванні публічного іміджу політиків.

Українські дослідники О. Ненько [5] та В. Самохіна [6] аналізують гумор як елемент політичного дискурсу, пропонуючи термін гумористичний дискурс політики. Особлива увага приділяється дослідженню ролі гумору в кризових ситуаціях, в тому числі під час воєнних конфліктів, що простежується в роботах А. Дж. Обрдлік [7], У. Унгьор та В. Веркерке [8], та його функціонуванню в авторитарних режимах.

Метою статті є аналіз та систематизація провідних концептуальних підходів до вивчення ролі гумору в політичній науці, визначення його функції в політичному процесі та вплив на формування політичної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних дослідженнях гумор вважається міждисциплінарною галуззю, що включає такі дисципліни, як психологія, комунікація, політологія, когнітивна наука тощо.

Хоча дослідження гумору в межах зазначених дисциплін певною мірою перетинаються, вони характеризуються суттєвим різноманіттям як теоретичних засад, так і методологічних підходів. Зокрема, одним з найбільш дискусійних питань є саме дефініція досліджуваного явища.

Термін «гумор» водночас і асоціюється, і відрізняється від інших термінів, таких як комічне, іронія, сатира, насмішка, пародія, презирство, сміх тощо. Як зазначає відомий дослідник гумору з університету Міссісіпі Джон С. Мейер [9, с. 312], який з початку 1990-х років досліджує гумор в комунікаціях: «Гумор невловний як фраза чи стан розуму, його важко схопити або визначити. Тому його важко досліджувати».

З наявної наукової літератури, присвяченої проблемі дефініювання гумору, можна виокремити декілька підходів до його визначення. Такі дослідники, як Дж. Хадсон та М. Мулкей вказують на те, що гумор є наративним та вербальним повідомленням [10, с. 125; 8, с. 24], тоді ж як Дж. Мейер [9, с. 315] припускає, що гумор містить невербальний елемент, обов'язковою частиною якого є сміх. Разом з М. Апте він розглядає гумор як когнітивний досвід, який призводить до внутрішнього переосмислення соціокультурної реальності та викликає веселощі, проявом яких є сміх [12, с. 15]. Сміх є основним показником досвіду гумору, але й посмішка, усмішка, навіть раптовий видих, припускає Апте, можуть свідчити про такий досвід.

За визначенням Джорджа Вайлланта, гумор складається з трьох переживань – інтелектуального (дотепність), емоційного (веселощі) і психологічного (сміх або посмішка) [13, с. 48]. Кожен із цих аспектів можна переживати окремо, але лише разом вони становлять гумор.

Що стосується політологічних досліджень гумору, то аналіз наукової літератури дозволяє виділити кілька ключових підходів до розуміння ролі гумору в політиці.

Комунікативний підхід, мабуть, найпоширенішій серед дослідників політичного гумору, оскільки дозволяє розглядати гумор як частину політичного дискурсу та інструмент політичної комунікації.

Зокрема, сучасні дослідниці політичного гумору В. Тсаконна і Д. Поппа зазначають, що оскільки гумор за визначенням базується на невідповідності та служить для критики, то політичний гумор можна визначити як комунікативний ресурс, що помічає, підкреслює та атакує невідповідності, що виникають у політичному дискурсі та діях [2, с. 115].

В. Раскінс зазначає, що гумор зазвичай базується на тому, якою є політична реальність, і водночас вказує на те, що ця реальність не відповідає дійсності – політичні справи та політики не є такими, якими ми очікуємо їх побачити [14, с. 60]. Тобто гумор демонструє непослідовність і неадекватність політичних рішень і дій, а також некомпетентність, нерозсудливість і корумпованість політиків і політичних лідерів.

Критика, будучи однією з головних функцій політичного дискурсу, як правило, досягається в найсерйозніший спосіб – очікується, що політики атакуватимуть рішення своїх опонентів і делегітимізуватимуть їхню політику, щоб дискредитувати їх і просувати себе. З цією метою вони зазвичай використовують серйозні – здебільшого логічні та юридичні – аргументи, щоб переконати аудиторію у власній надійності та щирості. Однак у багатьох культурах і політичних системах політики нерідко вдаються до гумору, щоб критикувати та дискре-

дитувати своїх супротивників. У таких випадках гумор дозволяє політикам дотримуватися норм ввічливості та уникати грубої поведінки. На думку С. Харріс, це дозволяє парламентарям використовувати гумор у парламентських умовах, де інституційні обмеження накладаються на їхню (словесну чи іншу) поведінку [15, с. 460].

У статті «Гумор та лідерство» Дж. Холмс та М. Марра зазначають, що гумор є поширеним, позитивно оціненим і, зрештою, бажаним у більшості сучасних суспільств [3, с. 114]. Це також вважається важливою характеристикою хороших лідерів, бо дає можливість лідерам ефективніше виконувати свою роль. У результаті політики намагаються підвищити свою популярність, додаючи гумористичних відтінків або жартівливих зауважень до свого дискурсу щоразу, коли за ними спостерігає ширша аудиторія – у політичних промовах, які транслюють ЗМІ, у політичних інтерв'ю тощо. Роблячи так, вони намагаються створити позитивний образ себе та/або залучити потенційних виборців. Політики навіть беруть участь у сатиричних телевізійних шоу, щоб підвищити свою медійну присутність та просувати свої політичні погляди та позицію.

На думку Дж. Мореала виборці живуть ілюзією, що політики «розмовляють мовою простих людей» і є «одними з них» [17, с. 160]. Таким чином, гумор використовується для посилення залученості аудиторії та участі в політиці, водночас він дозволяє політикам та/або працівникам ЗМІ просувати певні погляди та цінності та переконувати аудиторію в «розумності» політичних дій і рішень. Тобто, гумор може сприяти створенню «повсякденного» погляду на політичні проблеми, який є водночас привабливим і оманливим для аудиторії.

Таким чином, в межах цього концептуального підходу гумор розглядається як інструмент політичної комунікації, що виконує низку функцій:

- визначення політичних концепцій;
- роззброєння критиків;
- вираження опозиції;
- сприяння громадянській підтримці;
- підвищення доступності політичних повідомлень.

Соціокультурний підхід фокусується на ролі гумору як елементу соціальної та культурної динаміки суспільства. В межах цього підходу гумор розглядається як:

- індикатор демократичності суспільства;
- механізм соціальної критики;
- інструмент формування національної ідентичності;
- засіб подолання соціокультурної травми.

Концепція політичної культури як «конфігурації цінностей, символів, а також зразків поведінки, що лежать в основі політики суспільства», запропонована Д. Полом, дозволяє розглядати гумор як частину цієї конфігурації. Бо гумор не лише відображає існуючі цінності та зразки поведінки, але й активно формує нові, особливо в кризові періоди або під час суспільних трансформацій.

Дослідники зазначають, що гумор, а саме його колективні форми у вигляді мемів, жартів та шаржів, створюють потужні міфи, що підтримують національний дух та консолідують суспільство, а також мають терапевтичний ефект, бо дають вихід злості, страху, гніву та іншим негативним емоціям.

В основі цих процесів лежать культурно-залежні спільні знання, які можуть бути імпліцитними (ми не усвідомлюємо певну частину знань, яка визначає спосіб нашого міркування) або експліцитними (ми усвідомлюємо і можемо вербалізувати ці знання). Однак частіше знання, необхідні для інтерпретації гумору, включають спільну інформацію, пов'язану з національністю, релігією, політичними знаннями, культурою або субкультурою, місцем проживання, освітою, віком і мовою, створюючи таким чином відчуття «ми». Культурно-залежні спільні знання також частково складаються із зовнішньої інформації про інші групи. Динаміка між «нами» (всередині групи) і «ними» (поза групою) безпосередньо впливає на сприйняття гумору: подія, яка зображує члена поза групи в значно більш негативному світлі, ніж члена групи, буде сприйматися як більш гумористична [18, с. 95].

Будучи носієм культурних імпринтів, гумор визначає «кола солідарності», які за теорією Крістіана Вельзеля, визначають, хто для нас свої – сім'я, знайомі, нація, релігійна конфесія, суспільство, соціальний стан (козаки, лицарі) тощо. У глобалізованому сучасному світі, де перемішані люди різних соціальних станів, етнічних походжень і релігійних вірувань, конвенційною (класичною уявною спільнотою) вважається нація [19]. Нація за визначенням Роберта Кіґана, існує у нашій колективній свідомості, разом з такими колективними уявленими, як гроші, право, культура, ринок, демократія, шлюб, майбутнє, тощо. Гумор допомагає створювати та підтримувати ці уявні спільноти, виступаючи потужним інструментом формування та зміцнення національної ідентичності [20, с. 154].

На думку Д. Александера, культурно-залежні знання, які лежать в основі інтерпретації гумору, не тільки гуртують суспільство в кризові часи, а й дають вихід з соціокультурної травми. Д. Александер зазначає, що «культурна травма має місце, коли члени певної спільноти відчувають, що їх змусили пережити якусь жахливу подію, яка залишає сліди, що не заживають, в їх груповій свідомості, назавжди відбивається в пам'яті і корінним, незворотним чином змінює їх майбутню ідентичність» [21, с. 55].

Гумор, а саме створені за його допомогою групові історії та міфи, допомагають трансформувати травматичний досвід у нетравматичний наратив, дають змогу обговорювати проблемні теми в групі, а також безпечно транслювати проблемну інформацію назовні.

Окремо варто відзначити гумор як індикатор демократичності суспільства, що особливо помітно при порівнянні функціонування гумору в різних політичних системах. Наприклад, показовим є кейс з дослідження Цезара М. Орнатовського про норми взаємодії в польському парламенті. Він простежив еволюцію використання гумору в посткомуністичну еру. Під правлінням комуністів гумор і сміх були суворо заборонені в парламенті, але після 1989 року вони стали важливими інструментами обговорення. Протягом перших місяців «нового» парламенту гумор і сміх виникали з невідповідності між старою та новою політичною реальністю, що призвело до того, що парламентарі мали однакові гумористичні цілі та причини для сміху. Однак парламентарі з колишньої правлячої коаліції були виключені з цього гумору, створюючи основу для більш агресивних і конкурентних видів гумору. У міру посилення політичної фрагментації та нестабільності розвинувся інший тип гумору, який зосереджувався на невідповідності поточної політичної та економічної реальності та виконував наявну розважальну функцію серед парламентарів [22, с. 230].

До кінця 1990-х і особливо після 2001 року гумор у польському парламенті набув чіткої інклюзивної/виключної функції. Парламентарі використовували гумор, щоб приєднатися до своїх політичних союзників і відкинути своїх політичних ворогів. Цю еволюцію парламентського гумору в Польщі Орнатовський вважає показником того, як (більш-менш демократичний) політичний контекст формує норми, що дозволяють вільно використовувати гумор.

В авторитарних режимах гумор часто досліджується як масовий інструмент опору, пропонуючи контргегемоністські наративи офіційним і часто ідеологічним новинам, а також як один із взагалі можливих інструментів громадянської участі та ненасильницького супротиві.

Ці дослідження формують третій підхід – **функціональний,** який досліджує практичне значення гумору в політичному процесі. Отже, на думку вчених, гумор в тоталітарних режимах відіграє подвійну функцію. З одного боку, він може зміцнити критичну політичну свідомість, необхідну для опору режиму. В. Тсаконна і Д. Поппа наводять приклади зі східноєвропейських соціалістичних держав до 1989 року, де політичні жарти, які поширювалися серед громадян, часто критикували політиків або державних службовців, але передусім протестували проти політичної влади, примусу та монополії політичної влади. Такі жарти функціонували як форма пасивного опору та вихід для політичної образи в контекстах, де не можна було відкрито висловлювати альтернативні погляди на політику [2, с. 114].

З іншого – гумор може виступати сурогатом конфлікту, сприяючи ескапізму та мовчазній згоді. Так, у Румунії та Польщі соціалістичних часів такі жарти поширювали державні чиновники під час повсякденних зустрічей, щоб виявити «ворогів народу», які насмілювалися сміятися над суспільно-політичною системою. Розповідь цих анекдотів вважалася забороненою, незаконною діяльністю.

Як показує приклад соціалістичної Східної Німеччини, політичні жарти створював навіть сам режим. Колишній східнонімецький інформатор Штайна стверджує, що більшість політичних жартів у Німецькій Демократичній Республіці (НДР) були свідомо розроблені в партійних школах і установах, а потім представлені публіці під час соціальних зібрань, щоб контролювати народні настрої та ідеологічні норми. Ці жарти мали на меті дозволити людям випустити пару, а також придушити потенційне інакомислення.

Також в межах функціонального підходу розглядається роль гумору в якості інструменту політичної участі. Вивчаючи стратегію ненасильницького супротиву на прикладі громадського молодіжного руху у Сербії «Отпор!», шведська дослідниця Майкен Юл Сьоренсен виділяє три ключові функції гумору в цьому контексті:

- Сприяння охопленню та мобілізації: гумор допомагає привернути увагу людей, особливо молоді, до політичних рухів та ідей. Він робить активізм більш привабливим та енергійним. Як зазначає Сьоренсен, «якщо ви робите щось на добровільній основі, вам потрібно мотивувати людей. Якщо ви робите щось смішне, люди зазвичай посміхаються. Якщо люди посміхаються, вони почуваються дуже добре, і це ще один спосіб підвищити мотивацію людей».

- Сприяння культурі супротиву: гумор допомагає створити відчуття солідарності та спільності серед активістів. Він також допомагає подолати страх та апатію. Авторка наводить приклад руху «Отпор!» в Сербії, де через гумор будували згуртовані стосунки в середині організації.

- Перевертання гноблення «з ніг на голову»: це найпотужніша функція гумору, на думку Сьоренсен. Гумор може безпосередньо кинути виклик відносинам між гнобителем та пригнобленим. Він робить це трьома способами: провокує, висміює або глузує, що посилює конфлікт та тисне на гнобителя; парадоксально, хоча посилений тиск підвищує шанси на репресії, використання гумору зменшує страх всередині руху спротиву; гумор

зменшує варіанти реакції гнобителя, які він може пізніше виправдати.

Як приклад авторка наводить акцію сербського «Отпору!», коли активісти збирали гроші «на пенсію Мілошевичу», пропонуючи людям вдарити по бочці з його портретом. Коли поліція конфіскувала бочку, «Отпор!» заявив, що поліція «заарештувала бочку» і що акція була надзвичайно успішною [27].

Таким чином, Сьоренсен демонструє, як гумор може бути потужним інструментом ненасильницького супротиву, який здатний змінювати сприйняття ситуації людьми та підривати традиційні джерела влади авторитарних режимів.

Разом з тим, варто зазначити, що питання взаємодії гумору та політичної участі є достатньо дискусійним в експертному середовищі. Низка дослідників мають сумніви щодо сили гумору в політичній участі. Дослідник сатиричних форматів Ніколас Холм у своїй статті «Межі сатири, або реїфікація культурної політики» стверджує, що гумор та сатира не призводять до реальних політичних дій. Автор аргументує, що хоча сатира обіцяє політичні зміни через культуру, вона насправді вирішує це протиріччя лише на естетичному рівні, через комічне тлумачення політики, а не реальні дії. Він вказує на те, що попри зростання популярності сатири, політичний світ, здається, рухається в небажаному напрямку, з посиленням глобальних націоналістських тенденцій та різних форм упередженості, які сатира закріплює в суспільстві. Холм вважає, що популярність сатири насправді обмежує, а не розширює можливості культурної політики, створюючи ілюзію політичної дії через гумор, але не призводячи до реальних змін. Автор розглядає сатиру як форму реїфікації (тобто перетворення на окремий об'єкт) культурної політики, яка передчасно закриває можливості для більш глибокого розуміння зв'язку між культурою та політикою у повсякденному житті [28].

Також гумор часто згадують в контексті теорії слактивізму, тобто «активізму для лінивих» – дій, які не вимагають значних зусиль, але дають учасникам відчуття залученості.

Меми, сатиричні пости та жартівливі коментарі в Інтернеті часто використовуються як інструмент для привернення уваги до соціально-політичних проблем, вони стають своєрідною формою політичного висловлювання, доступною для широкого загалу. Але розрізненість тематик та мотивацій користувачів у цифровому просторі породжує інформаційний шум. На думку Х. Крістенсена, за відсутності консолідації подібних місцевих ініціатив у масштабні політично спрямовані рухи, це ускладнює виділення суспільно вагомих питань та їх перехід з віртуального світу в реальний [29].

Тим не менш, отримання політичної інформації в гумористичній формі спонукає до обговорення суспільно-значущих питань, живлячи публічну дискусію та формуючи громадську думку, що може виступати передумовою участі або вважатися нетрадиційною формою політичною участі. Так, український дослідник інтернет-мемів Орест Семотюк наводить таке формулювання як «гумористична форма участі в політичному житті». Під нею Семотюк розуміє нетрадиційну політичну участь через нові форми медіакультури (меми, політична сатира в інтернеті, відеошаржі тощо). Вони виступають як механізм а) анонімної мережевої творчості, б) передачі та зберігання культурної інформації, ґрунтуючись на локусі (держава), об'єкті (державна сфера або проблеми громади) та контексті (обставинах або мотивації учасників цієї діяльності) [30]. Автор фокусується саме на мемах, як частині більш широкого явища політичного гумору, який став популярним завдяки медіа та соціальним мережам, і може виступати формою громадянської активності та механізмом соціальних змін.

Як ми бачимо з описаної вище дискусії щодо ролі гумору в політичній науці, це питання залишається дискусійним серед наукової спільноти. Тому окремо ми хотіли б відзначити **критичний підхід.**

Критичний підхід акцентує увагу на потенційних негативних аспектах використання гумору в політичному процесі та застерігає від надмірної романтизації його ролі як інструменту політичних змін.

Такі дослідники як Дж. Флурі та Л. Абу-Лугод вказують на проблему «романтизації супротиву», коли всі форми опору, включаючи гумор, розглядаються як ознаки неефективності систем влади та стійкості людського духу. Як зазначає Флурі у своїй статті «Що такого смішного в Афганістані?: Жартівлива геополітика та повсякденне використання гумору в просторах тривалої нестабільності», надмірний акцент на гуморі як механізмі подолання стресових ситуацій може ненавмисно нормалізувати насильство та нестабільність, що може призвести до того, що тривалі страждання людей сприйматимуться як щось звичайне або неминуче [31, с. 128].

Також низка дослідників, включаючи представників напрямку тілесної геополітики, висловлюють критичний погляд на роль гумору в контексті військових конфліктів. Хоча Кріс Майо зазначає, що гумор створює унікальні простори «тимчасової безпеки», критики стверджують, що його не слід розглядати як ефективну стратегію ведення війни чи опору, оскільки такий гумор часто є спонтанною реакцією на стрес і небезпеку, а не свідомо розробленою стратегією [32, с. 510].

В. Тсакона та Е. Поппа висувають гіпотезу про те, що гумор є переважно консервативною, а не визвольною чи конструктивною силою суспільства. Вони стверджують, що оскільки медіа не мають на меті заохочувати політичні зміни, а нато-

міст їхня роль полягає у підтримці та зміцненні основних домінуючих цінностей суспільства, жартівлива політична критика частіше за все підтримує та переробляє поширені погляди на політику, а не просуває радикальні ідеї та зміни [2, с. 185]. В підтвердження цієї гіпотези Л. Шелтон Кесвелл приводить аналіз американських редакційних карикатур, який покриває понад два століття війн. Аналіз демонструє, що карикатуристам дозволяється висловлювати свою особисту думку та позицію щодо поточних подій, водночас поважаючи цінності та традиції своєї аудиторії та, зрештою, навчаючи її тому, що є «правильним», «неправильним», «справедливим», «несправедливим» тощо. Іншими словами, у політичних карикатурах популярні ідеї, стереотипи та архетипи, що спираються на фундаментальні емоції, переконання та прагнення спільноти, творчо використовуються для політичної критики та пропаганди [33, с. 17]. Отже, редакційні карикатури, як стверджує Шелтон Касвелл, пропонують цінне розуміння соціально-політичного контексту їх виробництва та поширення, демонструючи затверджений в суспільстві статус-кво. Такі висновки підтверджуються декількома дослідженнями, проведеними Р. Моррісом та Е. Ель Рафаї: не лише політичні мультфільми, а й сатиричні телешоу зазвичай відображають популярну політичну думку, натуралізуючи та посилюючи значення вже існуючих стереотипів [34, с. 195; 35, с. 184].

Важливий внесок у критичне осмислення ролі гумору зробили У. Унгьор та В. Веркерке. У статті «Смішно як у пеклі: функції гумору під час та після геноциду» [8, с. 90] вони демонструють, що гумор може бути використаний не тільки як механізм виживання для постраждалих, але і як інструмент дегуманізації. Автори наводять приклади, коли гнобителі використовували гумор для порівняння своїх жертв з тваринами або неживими істотами, щоб зменшити емпатію до них та представити акти насильства як щось буденне.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведений аналіз концептуальних підходів до вивчення ролі гумору в політичній науці дозволяє зробити важливі висновків щодо його місця та значення в політичному процесі.

По-перше, дослідження продемонструвало наявність чотирьох основних концептуальних підходів – комунікативного, соціокультурного, функціонального та критичного, кожен з яких розкриває різні аспекти функціонування гумору в політичній сфері. В рамках комунікативного підходу гумор постає як важливий інструмент політичної комунікації, що дозволяє політичним акторам ефективніше доносити свої ідеї, формувати публічний імідж та взаємодіяти з аудиторією. Соціокультурний підхід акцентує увагу на ролі гумору у формуванні національної ідентичності, подоланні соціокультурних травм та його значенні як індикатора демократичності суспільства. Функціональний підхід розкриває практичне значення гумору в політичному процесі, зокрема його роль як інструменту політичної участі та ненасильницького опору. Критичний підхід застерігає від надмірної романтизації ролі гумору та вказує на можливості його використання для консервації існуючого статус-кво та дегуманізації опонентів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку пов'язані передусім з необхідністю більш глибокого вивчення трансформації політичного гумору в умовах діджиталізації та розвитку соціальних мереж. Особливої уваги потребує дослідження ролі гумору в контексті гібридних війн та інформаційних конфліктів, де він часто виступає інструментом як пропаганди, так і контрпропаганди. Важливим напрямком досліджень є також вивчення національних особливостей політичного гумору та його впливу на процеси демократизації суспільства та формування політичної культури націй. Актуальним залишається питання розробки методології дослідження взаємозв'язку між політичним гумором та процесами формування колективної пам'яті, подолання історичних травм та консолідації суспільства в кризові періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nye J. S. The future of soft power in US foreign policy. *Soft Power and US Foreign Policy*. New York, 2010. P. 4–11.

2. Tsakona V., Popa D. E. Studies in Political Humor: In between Political Critique and Public Entertainment. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2011. 290 p.

3. Holmes J., Marra M. Humour and leaders in style. *Humour: International Journal of Humour Research. Volume 19*, 2006. P. 119–138.

4. Stewart P. A. 2011. The Influence of Self- and Other – Deprecatory Humor on Presidential Candidate Evaluation during the 2008 US Election. *Social Science Information. Volume 50 (2),* 2011. P. 201–220.

5. Ненько О. Гумористичний дискурс як поле конструювання політичної ідентичності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка № 1.* Київ, 2010. С. 76–84.

6. Самохіна В. Гумор у політиці (на матеріалі промов Б. Обами). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 897.* Харків, 2010. С. 114–120.

7. Obrdlik A. J. Gallows humor – a sociological phenomenon. *American Journal of Sociology. Volume 47(5),* 1942. P. 709–716.

8. Üngör U. Ü., Verkerke V. Funny as hell: the functions of humour during and after genocide. *The European Journal of Humour Research. Volume 3*, 2015. P. 80–101

9. Meyer J. C. Humor as a Double-Edged Sword: Four Functions of Humor in Communication. *Communication Theory*. Volume 10(3), 2000. P. 310–331.

10. Hudson G. The role of humor in John F. Kennedy's 1960 presidential campaign. Southern Illinois University, 1979. 344 p.

11. Mulkay M. On humor. Polity Press. Cambridge, 1988. 214 p.

12. Apte M. Humor and laughter: An anthropological approach. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1985. 196 p.

13. Vaillant G. E. Wisdom of the Ego. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, 1993. 386 p.

14. Raskin V. The Primer of Humour Research. *Humour Research. Volume 8.* Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2008. P. 45-81.

15. Harris S. Being politically impolite. Extending politeness theory to adversarial political discourse. *Discourse and Society. Volume 12. Isuue 4*, 2001. P. 451–472.

16. Whaley B., Holloway R. Rebuttal analogy in political communication. Argument and attack in sound bite. *Political Communication, Volume 14,* 1997. P. 293–305.

17. Morreall J. Comic Relief. A Comprehensive Philosophy of Humour. *New Directions in Aesthetics. Volume 9*. Malden: Wiley-Blackwell, 2009. P. 152–176.

18. Ozolina Z., Austers I. StratCom laughs. In search of an analytical framework. *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*. Riga, 2017. 157 p.

19. Inglehart R., Welzel C. Modernization, Cultural Change and Democracy. The Human Development Sequence. Cambridge University Press, 2005. 323 P. URL: https://www.researchgate.net/publication/230557603_Modernization_Cultural_Change_and_Democracy_The_Human_Development_Sequence (дата звернення: 17.12.2024).

20. Kigan R. In Over Our Heads: The Mental Demands of Modern Life. Harvard University Press, 1998. 416 c.

21. Alexander J. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology. New York: Oxford University Press, 2003. 392 p.

22. Ornatowski C. Parliamentary discourse and political transition of Polish parliament after 1989. European Parliaments under Secrutiny. *Discourse Aproaches to Politics, Culture and Society. Volume 38.* Amsterdam: Cornelia Ilie, 2010. P. 223–264.

23. Holman V., Kelly D. Introduction. War in the twentieth century: the functioning of humour in cultural representation. *Journal of European Studies. Volume 31(123)*, 2001. P. 247–263.

24. Kraidy M. The Naked Blogger of Cairo. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. 126 p.

25. Wedeen L. Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria. Chicago, IL: Chicago University Press, 1999. 218 p.

26. Ding X. Freedom and political humour. Humour in Chinese Life and Culture. Hong Kong, China: Hong Kong University Press, 2013. P. 231–253.

27. Sorensen M. J. Humor as a Serious Strategy of Nonviolent Resistance to Oppression. *Peace and Change: A Journal of Peace Research, 2008.* URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-0130.2008.00488.x (дата звернення: 17.12.2024).

28. Holm N. The limits of satire, or the reification of cultural politics. *Undetermined Social Theory: Futures, Presents, Pasts. Volume 174. Issue 1*, 2023. URL: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/07255136231154266#tab-contributors (дата звернення: 17.12.2024).

29. Christensen H. S. Political Activities on the Internet: Slacktivism or Political Participation by other Means? 2011. URL: http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/3336/2767 (дата звернення: 17.12.2024).

30. Семотюк О. Сміх під час війни: російська агресія у політичних карикатурах і мемах. URL: https://lb.ua/culture/2023/08/25/571388_smih_pid_chas_viyni_rosiyska_agresiya.html (дата звернення: 17.12.2024).

31. Fluri J. L. What's so funny in Afghanistan? Jocular geopolitics and the everyday use of humor in spaces of protracted precarity. *Political Geography. Volume 68*, 2019. P. 125–130.

32. Mayo C. Incongruity and provisional safety: Thinking through humor. Studies in Philosophy and Education. Volume 29(6), 2010. P. 509–521.

33. Shelton Caswell L. Drawing swords: War in American editorial cartoons. *American Journalism. Volume 21,* 2004. P. 13–45.

34. Morris R. Visual retoric in political cartoons: A structuralist approach. *Metaphor and Symbolic Activity. Volume 8*, 1993. P. 195–210.

35. El Refaie E. Metphor in political cartoons: Exploring audience responses. *Multimodal Metaphor. Applications of Cognitive Linguistics 11*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2009. P. 173–196.

УДК 32(09)(477):32-027.512
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.24

РОЛЬ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ-ПОЛІТОЛОГА

ROLE OF STUDYING THE HISTORY OF UKRAINIAN POLITICAL THOUGHT IN THE FORMATION OF A MODERN POLITICAL SCIENTIST

Червеняк К.Т.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті актуалізовано питання ролі вивчення історії української політичної думки в становленні сучасного фахівця-політолога. Підкреслено, що політичний оглядач, політичний аналітик і загалом політолог у воюючій країні є лідером думки для суспільства, тим, хто впливає на формування політичної культури і на розуміння політичної ситуації громадянами. Саме тому він повинен розуміти відповідальність, яку несе перед цим суспільством та державою. Вказане почуття відповідальності повинне розвиватися під час навчання у закладах вищої освіти, а найкраще досягнення цієї мети забезпечить засвоєння базового навчального курсу «Історія політичної думки України».

Акцентовано, що становлення сучасного фахівця-політолога є неможливим без вивчення історії політичної думки України. Охарактеризовано значення цього курсу для формування політичної культури і патріотизму, здібностей до критичного мислення та політичного аналізу.

На цих підставах зроблено висновки, що вивчення історії політичної думки України надає здобувачу вищої освіти знання про системи поглядів українських мислителів на суспільство, державу за різних умов та історичних епох, що збагачує його світогляд і формує політичну культуру як фахівця. Також воно розвиває його аналітичні здібності, здібності до політичного прогнозування, політичного моделювання та критичного мислення у процесі аналізу різних ідей та підходів; надає йому інструмент, на основі якого можна будувати цей політологічний аналіз. Додатково удосконалює перераховані здібності наявна можливість встановити, відслідкувати і зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки між минулим, сьогоденням і майбутнім та взаємозв'язки між світовими, європейськими і національними ідеями, теоріями та практиками. Крім того, правильне акцентування уваги здобувачів вищої освіти на тих політичних цінностях, які сформувалися на різних віхах розвитку українського державотворення, та тих ознаках державності, які Україна успадкувала від різних періодів своєї історії, забезпечує ще й патріотичне виховання молодого фахівця-політолога.

Ключові слова: політична наука, фахівець-політолог, політична думка, історія політичної думки, Україна.

The article highlights the role of studying the history of Ukrainian political thought in the formation of a modern political scientist. It is emphasized that a political scientist in a warring country is a thought leader for society, someone who influences the formation of political culture and the understanding of the political situation by citizens. That is why he must understand the responsibility he bears to this society and the state. This sense of responsibility should be developed during studies at higher education institutions and the best achievement of this goal will ensure by mastering the basic educational course "History of Political Thought of Ukraine".

It is emphasized that the formation of a modern political scientist is impossible without studying the history of political thought in Ukraine. The importance of this course for the formation of political culture and patriotism, abilities for critical thinking and political analysis is characterized.

On these grounds, the conclusions are drawn that studying the history of political thought in Ukraine provides a student with knowledge about the systems of Ukrainian thinkers' views on society and the state under different conditions and historical eras, which enriches his worldview and forms his political culture as a specialist. It also develops his analytical skills, abilities for political forecasting, political modeling and critical thinking in the process of analyzing different ideas and approaches, and provides him an instrument for building this political science analysis. Additionally, the listed abilities are improved by the possibility to establish, track and understand cause-and-effect relationships between the past, present and future, and the relationships between global, European and national ideas, theories and practices. In addition, the correct focus of students on the political values that were formed in the process of developing Ukrainian statehood, and the signs of statehood that Ukraine inherited from different periods of its history, also ensures the patriotic education of a young political scientist.

Key words: political science, political scientist, political thought, history of political thought, Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасний фахівець-політолог, який отримує кваліфікацію в українських закладах вищої освіти, повинен розуміти відповідальність, яку він несе перед українським суспільством та Українською державою. Особливо зараз, коли його Батьківщина перебуває у стані активної боротьби за збереження своєї національної державності та ідентичності. Згадана відповідальність полягає у тому, що політичний оглядач, політичний аналітик і загалом політолог у воюючій країні є, перш за все, лідером думки в суспільстві, тому його слова мають вагу, впливають на формування політичної культури населення і на розуміння сучасної політичної ситуації широкими

верствами цього населення, які не мають змоги щоденно заглиблюватися у політичний аналіз. Проте не кожен фахівець-політолог сьогодні це розуміє.

Вказане почуття відповідальності повинне розвиватися саме під час навчання у закладах вищої освіти за спеціальністю «Політологія». А найкращим «майданчиком» для досягнення цієї мети, вважаємо, є засвоєння базового навчального курсу «Історія політичної думки України». Адже ця навчальна дисципліна несе у собі частку національної культури, традицій і спадщини України, а її вивчення дає змогу простежити як розвивається та еволюціонує у часі суспільство [1, с. 618]. При чому не будь-яке, а саме українське, як у часи бездержавності, так і у часи боротьби за незалежність, бо ж, як влучно підмічають В. Боднар, М. Вегеш і В. Худанич у навчальному посібнику «Становлення і розвиток політичної думки в Україні» (одному з перших на подібну тематику у незалежній Україні): «Політична думка не зв'язана з існуванням держави, як, наприклад, право, закони. Вона може існувати незалежно від того, є чи немає держави» [2, с. 5]. Саме тому при правильній актуалізації проблематики курсу і методиці його викладання, здобувач вищої освіти набуде не лише неперервних знань з політичної історії України та історії української політичної думки, а й сформує професійні компетентності щодо критичного мислення, історико-політичного аналізу; національний патріотизм, активну громадянську позицію і високий рівень власної політичної культури. Такий спеціаліст на боці України може стати реальним «воїном на інформаційному фронті», який, наприклад, розвінчуватиме міфи російської пропаганди та поширюватиме аргументовані наративи щодо правдивої історії української державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історії політичної думки України розпочалося одразу зі становленням політичної науки у незалежній Україні. Однак, праці, що стосувалися цієї проблематики існували задовго до цього. Так, систематичне дослідження історії української політичної думки було започатковане працею «Розвиток української національно-політичної думки» (1918 р.) Ю. Охрімовича, де автор проаналізував основні політичні ідеї у середовищі українства XIX ст. Переосмисленням попередньої праці стала книга «Розвиток української політичної думки за сто літ» (Лондон, 1938 р.) Я. Оршана. А систематичне дослідження періоду до XIX ст. здійснив З. Книш у праці «Історія української політичної думки до кінця XVIII ст.» (Париж-Вінніпег, 1952 р.) [3].

В УРСР дослідження української політичної думки здійснювалися лише у межах жорстких рамок тодішньої партійної ідеології, що панувала у тоталітарному СРСР, і лише у розрізі питань класової боротьби або ідей «єдності з старшим російським братом» [3]. Все інше було заборонене.

Після здобуття Україною незалежності з'явилася велика кількість досліджень, де з усією можливою об'єктивністю критично переосмислювалася історія політичної думки України від найдавніших часів до сьогодення. Серед них уже згадувана праця В. Боднара, М. Вегеша і В. Худанича [2], робота О. Салтовського, у якій автор аналізує концепції української державності в історії української політичної думки від Княжої доби і до початку XX ст. [3], навчальний посібник В. Горбатенка, М. Остапенко, І. Горбатенко [4], фундаментальний сучасний підручник з курсу за редакцією Н. Хоми [5] та багато інших.

Якщо проаналізувати саме наукові публікації, які стосувалися б досліджуваної проблематики, то їх є надзвичайно мало. Так, науковець А. Клюй [6] розглядає можливості політичної думки України з метою посилення патріотичного виховання студентства. Він, зокрема, підкреслює: «Для практичної реалізації головних завдань патріотичного виховання широкі можливості надають навчальні дисципліни соціально-політичного напряму, зокрема політична думка України. Саме у формуванні зразків патріотичної позиції та поведінки важливе значення мають державотворчі традиції суспільства, класів, різних соціальних груп та видатних осіб. Ці традиції є відображений в свідомості та поведінці людей певний досвід політичного розвитку» [6, с. 172]. А дослідник Я. Таран [7] у своїй науковій розвідці детально розглядає актуальні на сьогодні методологічні підходи, які застосовуються при дослідженні історії політичної думки України, а також базовану на них методику викладання цього курсу здобувачам вищої освіти.

Загалом же можна констатувати, що у наукових публікацій, які так чи інакше торкаються аналізованої тематики, слабко акцентоване питання ролі і значення дослідження та вивчення історії української політичної думки в становленні сучасного фахівця-політолога. Відповідно, у цій науковій розвідці ми намагатимемося усунути цю прогалину, актуалізувавши означену проблематику.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є підкреслити роль вивчення історії української політичної думки в становленні сучасного фахівця-політолога, охарактеризувавши її значення для формування політичної культури, патріотизму, критичного мислення, здібностей до політичного аналізу тощо у процесі виявлення причинно-наслідкових зв'язків між минулим, сьогоденням і майбутнім, а також взаємозв'язків між світовими і національними ідеями, теоріями і практиками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковець О. Салтовський у своїй праці згаданій

вище писав: «Настав час об'єктивно, наскільки це можливо на даному історичному етапі розвитку, проаналізувати історію ідей і концепцій, що рухали Україну до незалежності здобутої наприкінці другого тисячоліття нашої ери. Проаналізувати для того, щоб отримана незалежність не стала черговим коротким епізодом між довгими роками поневоленого існування, щоб кожен громадянин Української Держави відчув себе господарем у своєму домі. Господарем, що несе відповідальність за свою долю і майбутнє нащадків перед пам'яттю предків, які ціною власного добробуту, власною кров'ю, а часто і самим життям прокладали шлях до свободи і незалежності України» [3]. Ці слова якнайкраще, на нашу думку, підкреслюють основний посил цієї наукової розвідки, особливо на сучасному етапі, а також вони дуже яскраво і точно описують привід, який лежить в основі вивчення навчальної дисципліни «Історія політичної думки України».

Наголосимо одразу: становлення фахівця-політолога є неможливим без вивчення історії політичної думки України – це безперечний факт. Він пов'язаний, перш за все, з тим, що сучасний розвиток країни загалом і політичної науки зокрема вбирає історичний досвід нації щодо формування її політичної думки. Як підкреслюють Є. Перегуда та С. Місержи, відбувається формування відповідної «стежки залежності», коли ідеї минулого безпосередньо впливають на те розуміння соціально-політичних процесів та явищ, яким ми оперуємо у сучасності [8, с. 4]. Отже, наше минуле впливає на наше сьогодення – те, як формувалося українське суспільство вплинуло на те, яким воно є зараз. А дослідження історії політичної думки дає змогу молодому фахівцю встановити, відслідкувати і зрозуміти ці причинно-наслідкові зв'язки.

Однак, сьогодення – це не межа. Політична думка є важливим джерелом прогнозування та/або моделювання політичного майбутнього, творення абсолютно нових ідей [4, с. 5]. Сьогодні перед Україною стоїть значна кількість питань, багато з яких ставилися і у минулому (боротьба проти іноземного поневолення, збереження державності та демократичного ладу тощо). Відповідно, їх вирішення повинне спиратися на практичний і теоретичний досвід попередників, водночас роблячи поправку на наш час. Зрозуміло, що у національній політичній спадщині було багато негативу поряд з позитивом, але і узагальнення його важливе, як застереження того, чого потрібно уникнути [4, с. 5]. Таким чином, забезпечується зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім, який можливо відслідкувати і проаналізувати.

Крім того, молодий фахівець-політолог може на прикладах з минулого практикувати політичне прогнозування і моделювання, адже те, що для одних було майбутнім, для інших стало сучасним. Відповідно, є можливість прослідкувати увесь період розвитку ідеї, концепції чи практики від її зародження, зовнішніх впливів на неї і до результатів та наслідків її реалізації чи зникнення. Екстраполюючи цей досвід на сьогодення, актуальним залишається підхід, за яким вирішення сучасних проблем відбувається через звернення до історико-політичного дискурсу. Влучно підкреслюють В. Горбатенко, М. Остапенко та І. Горбатенко у своїй праці: «Прагнучи зрозуміти сучасне і знайти шлях до кращого майбутнього, люди завжди звертаються до минулого, до історично апробованих положень, принципів, цінностей. Знання політичної і політологічної спадщини нашої країни формує політичну культуру практичних політиків і спеціалістів-політологів, розширює діапазон, збагачує знання попередньої політичної практики і політичної думки з тих проблем політичного життя, які були притаманні для України і її історії в попередні періоди та є предметом вивчення і вирішення у нинішній час» [4, с. 7].

Проте мова йде не лише про часовий (минуле-сучасне-майбутнє), але й про просторовий діапазон, оскільки історія політичної думки України нерозривно пов'язана з європейською та світовою політичною історією та думкою. Висвітлення цієї дисципліни неможливе без підкреслення взаємозв'язку між світовими і національними ідеями, теоріями та практиками. Адже зарубіжна політична думка завжди була орієнтиром для українських мислителів щодо побудови власних концепцій, а також надавала широкі можливості включитися у загальноєвропейський контекст [4, с. 4]. Отже, наявна можливість прослідкувати і проаналізувати взаємозв'язки між світовими і національними ідеями, теоріями та практиками безперечно збагачує світогляд молодого фахівця, а також удосконалює його уміння критичного мислення і політичного аналізу.

Крім того, розвиток української політичної думки у руслі загальносвітових і загальноєвропейських тенденцій не перешкоджав українським мислителям вирішувати власне українські проблеми, більша частина з яких була викликана бездержавним статусом українського народу. Так, найбільшою проблемою від цього статусу безпосередньо для національної політичної думки стала проблема переписування і фальсифікації її джерел російською імперією, яка з початку незалежності України почала вирішувалася усіма дослідниками політичної думки шляхом її повторного відкриття чи опановування. Адже, щоб виконувати свою основну мету – формувати політичну культуру громадян, які нею цікавляться, особливо фахівців-політологів, вона повинна бути доступною і правдиво розкривати досліднику віхи розвитку українського державотворення, утвердження на цих

землях тих політичних цінностей, які зараз лежать в основі національної ідентичності українців.

У продовження цієї тези, вважаємо, що акцентування уваги здобувачів вищої освіти на тих ознаках державності, які Україна успадкувала від різних періодів своєї історії є ще одним засобом, який опосередковано формуватиме у молодому фахівцеві-політологові патріотизм і любов до рідної землі. Перелік такої спадщини склав Український інститут національної пам'яті до Дня Української Державності у 2022 р. Так, від Київської Русі Україна успадкувала цивілізаційний вибір, що викристалізувався з хрещенням Русі у 988 р.; знак тризуба як державний герб; Київ як столицю, культурний і політичний центр; назву грошової одиниці – гривня; самоназву «Україна», яка була згадана вперше в Іпатіївському літописі 1187 р. З часів Галицько-Волинського князівства утвердився європейський вектор розвитку і синьожовті кольори державного прапора. До Великого Князівства Литовського тяжіє європейська традиція міського самоврядування (магдебурзьке право); тоді ж було видано Пересопницьке Євангеліє, на якому складають присягу усі новообрані Президенти. Козацька доба залишила в історії українського державотворення республіканську традицію народовладдя та військові традиції, а також Конституцію П. Орлика 1710 р., яка по праву вважається однією з перших конституцій Нового часу. Боротьба за українську державність на початку ХХ ст. (УНР, ЗУНР, Українська Держава П. Скоропадського) відклалася в історії державності демократичними засадами державного будівництва; об'єднанням більшості українських земель в єдиній державі (22 січня – День соборності); формуванням першого парламенту (Центральна Рада) і уряду (Генеральний Секретаріат Центральної Ради); затвердженням переліку державних символів, які використовуються сучасною Українською державою – герб, прапор, гімн; заснуванням Української Академії Наук П. Скоропадським. Навіть від Української Радянської Соціалістичної Республіки сучасна Україна отримала не лише розкуркулення, репресії і знищення української інтелігенції, але й статус засновниці ООН та адміністративно-територіальний устрій, який діяв до початку реформи децентралізації [9].

Таким чином, мова йде й про можливість патріотичного виховання молоді, основну мету якого у своїй науковій розвідці влучно підкреслив А. Клюй. Вона полягає у становленні «громадянина-патріота, готового самовіддано розбудовувати Україну як суверенну, демократичну, правову державу, зміцнювати її національну безпеку, сприяти єднанню українського народу, громадянського миру і злагоді в суспільстві» [6, с. 172]. Від себе додамо, що на сучасному етапі сюди варто додати тезу про «..самовідданий захист України зі зброєю в руках..».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У підсумку, вивчення і дослідження історії політичної думки України відіграє важливу роль у становленні фахівця-політолога. Адже воно не лише надає здобувачу вищої освіти знання про системи поглядів українських мислителів на суспільство, державу за різних умов та історичних епох, що збагачує його світогляд і формує політичну культуру як фахівця. Це розвиває його аналітичні здібності, здібності до політичного прогнозування, моделювання та критичного мислення у процесі аналізу різних ідей та підходів; надає йому інструмент, на основі якого можна будувати цей політологічний аналіз. Додатково удосконалює названі здібності наявна можливість встановити, відслідкувати і зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки між минулим, сьогоденням і майбутнім та взаємозв'язки між світовими і національними ідеями, теоріями та практиками. Крім того, правильне акцентування уваги здобувачів вищої освіти на тих політичних цінностях, які сформувалися на різних віхах розвитку українського державотворення, та тих ознаках державності, які Україна успадкувала від різних періодів своєї історії, забезпечує ще й патріотичне виховання молодого фахівця-політолога.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо в аналізі актуальних методів дослідження та методик викладання історії української політичної думки з метою осучаснення форм навчання, які застосовуються при вивченні цього курсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фастовець Н. В. Історія політичної думки України: наука і навчальна дисципліна. *Innovations and prospects in modern science:* proceedings of XII International Scientific and Practical Conference (Stockholm, Sweden, 20–22 November 2023). SSPG Publish, 2023. P. 618–620.

2. Боднар В. Л., Вегеш М. М., Худанич В. І. Становлення і розвиток політичної думки в Україні: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв та гімназій. Ужгород, 1995. 88 с.

3. Салтовський О. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). Київ, 2002. URL: http://litopys.org.ua/salto/salt.htm

4. Горбатенко В. П., Остапенко М. А., Горбатенко І. А. Історія політичної думки в Україні: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2007. 128 с.

5. Історія політичної думки України: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми; [І. Вдовичин, І. Вільчинська, Є. Перегуда та ін.]. Львів: Новий Світ-2000, 2017. 632 с.

6. Клюй А. І. Політична думка України як фактор патріотичного виховання студентської молоді. *Вісник Дніпропетровського університету.* Серія: Філософія. Соціологія. Політологія 2012. Вип. 22 (3). С. 171–176.

7. Таран Я. Методологічні підходи в дослідженні історії політичної думки України та методика її викладання здобувачам вищої освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2024. Том 182, № 26. С. 42–47.

8. Історія політичної думки України: методичні рекомендації до вивчення дисципліни для студентів спеціальності «Політологія». Уклад: Перегуда Є. В., Місержи С. Д. Київ-Тернопіль: КНУБА, «Бескиди», 2020. 64 с.

9. Інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті до Дня Української Державності. 2022. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/07/20/Inform.mat.UINP.do.Dnya.Ukr.Derzh.20.07.2022.pdf

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 39

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп’ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Підписано до друку: 27.12.2024.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,83. Замов. № 0325/238. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.